Bir Bilimsel Felsefeci Olarak Yaman Örs'ün Yaklaşımıyla

ETİK'İN ANLAMI VE ANLAMSIZLIĞI

Derleyen: Zümrüt Alpınar

Bir Bilimsel Felsefeci Olarak
Yaman Örs'ün Yaklaşımıyla

ETİK'İN
ANLAMI VE ANLAMSIZLIĞI

Derleyen: **Zümrüt Alpınar**

EFİL YAYINEVİ

Bir Bilimsel Felsefeci Olarak Yaman Örs'ün Yaklaşımıyla
ETİK'İN ANLAMI VE ANLAMSIZLIĞI

Genel Yayın Nu.: 103

ISBN: 978-605-4334-71-1

1. Basım, Nisan 2011

Sertifika Nu.: 12131

Sayfa ve Kapak Tasarımı: Zehra Yıldırım
Baskı ve Cilt: Başak Matbaa

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.
Ahmet Rasim Sokak 18/2 Çankaya/Ankara, Türkiye
Tel : (+90) 312 442 52 10
GSM : (+90) 541 232 00 96
Faks : (+90) 312 442 52 12

www.efilyayinevi.com

... ona (felsefeciye) ne yapmanız gerektiğini sormayın. Kendi isteklerinize kulak verin ve onları başkalarının istekleriyle birleştirmeye çalışın. Dünyada, sizin ona verdiğinizden daha başka bir amaç ya da anlam yoktur.*

* Hans Reichenbach, "Nature of Ethics", *The Rise of Scientific Philosophy*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, (1951) 1966; s. 276-302 (s. 302).

İÇİNDEKİLER

Zümrüt Alpınar'ın Önsözü ve Sunuşu

Yıl 2007... Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde yüksek lisans öğrencisiyim. Ekim ayında Antalya'ya I. Uluslararası Tıp Etiği ve Tıp Hukuku Kongresi'ne bildiri sunmaya gelmişim. Danışmanım olan Doç. Dr. Ayhan Sol, benim tıp etiğine ilgi duyan bir felsefeci olarak mutlaka Prof. Dr. Yaman Örs ile tanışmam gerektiğini söylemişti. Tıp etiğine ilgi duyan, heyecanlı ve bir anlamda aç ve toy bir felsefeci olarak gittiğim bu kongrede Türkiye'nin Biyoetik alanında en önde gelen isimlerinden biri olan Yaman Örs ile tanışmam, beni biyoetik ve özellikle tıp etiği alanında ciddi anlamda yönlendiren ilk adımdı.

Hayatımın önemli bir dönüm noktasını oluşturacak olan Yaman Hocam ile tanışmam, bu kongre sayesinde gerçekleşmişti. Daha sonra Ankara'da buluşup felsefe üzerine yaptığımız çeşitli söyleşilerde, Yaman Hocam bana gerek kendi yazılarını, gerekse çeşitli yazarların kitap ve makalelerini getiriyordu. Onun yazılarını okudukça; düşüncelerini, bakış açılarını ve yaklaşımlarını daha iyi kavradım. Böylece, kendi felsefi düşüncemin de onunkine yakın olduğunu fark ettim. Bu arada, Yaman Hocam benden kendisinin etik yazılarını bir araya getirmemi istedi ve onun kitap düşüncesi böyle ortaya çıktı.

Kendisi ile tanışmamdan kısaca söz ettikten ve kitap düşüncesinin nasıl ortaya çıktığını belirttikten sonra, sizlere bu kitap konusunda genel bir bilgi sunmak isterim. Bu kitapta Yaman Örs'ün genel olarak felsefi yaklaşımını belirten bazı yazıları ile yazarın etik, biyoetik ve tıp etiği yazılarından bazılarını seçip, ilgili bölümlerde toplamaya çalıştım.

Kitabı oluşturan her bölüm için konuyu tanıtıcı birer giriş yazılmıştır. Bu girişlerde belirtmiş olmama karşın ve yineleme pahasına da olsa, bu önsözde bazı noktalara değinmek istiyorum. Elinizdeki kitap, beş ana başlıktan / bölümden oluşmaktadır. İlk bölümüne baktığımızda, "Yaman Örs'ün Bilimsel Felsefe Yaklaşımının Ana Çizgileri" başlığını görüyoruz.

Bu bölümde yazarın konuyla ilgili olarak yalnızca beş yazısını kullanmayı uygun gördüm. Etik kitabında yazarın bilimsel felsefi görüşlerini içeren ayrı bir bölüme yer vermemin nedeni, yazarın felsefi görüşlerini, yaklaşımlarını anlamadan, onun etik ve etiğin uygulamalı alt dalları olan biyoetik ve tıp etiği yazılarında altında yatan tutum ve yaklaşımı anlamanın çok zor olacağını düşünmemdir; çünkü bir bilimsel felsefeci olan yazarın görüşleri, etiğe olan bakış açısını da önemli ölçüde etkilemiştir. (Böyle bir etkilenmenin şu ya da bu ölçüde tüm felsefeciler için geçerli olduğu söylenebilir.) Bu makalelerde Yaman Örs'ün felsefi bakış açısındaki gelişmeleri oldukça açık bir biçimde görebiliyoruz.

Kitapta bir araya getirilen yazılar, her bölümde, yayınlandıkları tarihlere göre verilmiştir. Yazarın bir araya getirilen bu yazıları, onun felsefi ve düşünsel gelişimini en açık biçimde ortaya koyan makaleler olmaları nedeni ile seçilmişlerdir. Seçilmiş metinler arasında birtakım tekrarların olduğu gözden kaçmayacaktır; ancak bu tekrarların metinlerde oldukları gibi bırakılması, onların kendi bütünlüklerini korumaları açısından gerekmekteydi. Bu tür bir kitaptada böyle tekrarların olması olağan ve kaçınılmazdır diye düşünüyorum.

Öteki dört bölümü neden yalnızca tek bir başlık olan ve hepsini büyük bir küme olarak kapsayabilecek bir etik bölümü içinde düşünmediğimi de açıklamak isterim. "Etik Yazıları" bölümünde, onun daha çok, genel olarak, etik konularına yaklaşımını içeren yazılarına öncelik vermeye çalıştım. Dikkatli okuyucunun gözünden kaçmayacaktır ki "Felsefenin Etiği", "Felsefe Yapmanın Etiği" terimleri görünüşe göre yazarımız dışında daha önce bir başka düşünür tarafından da kullanılmamıştır. Üçüncü bölümü gerek bu açıdan, gerekse konunun kendine özgülüğünden dolayı ayrı tutmayı uygun gördüm. Son iki bölüme gelince, aslında "Biyoetik Yazıları" başlığı altında "Tıp Etiği Yazıları" da toplanabilirdi; çünkü Biyoetik, Tıp Etiği alanını da kapsayan akademik bir alandır. Ancak, yazarın tıp kökenli bir bilimsel felsefeci olmasından dolayı Tıp Etiği'ne ayrı bir yer verme gereği çok da yersiz karşılanmasa gerek.

Önsözde yazarın bazı vurgulamaları ve harf seçimlerine dikkat çekmek isterim. Bazı yerlerde yazarın tırnak işareti kullandığını görüyoruz. Yazar bu işareti dikkat çekmek istediği kelimeleri belirtirken ya da vurgulama yapmak isterken kullanmaktadır. Ayrıca yazıların bazı yerlerinde bazı kavram ve terimler büyük harfler ile yazılırken, aynı kavram ya da terimlerin başka bir yerde küçük harf ile yazılmış olduğunu görüyoruz. Bunun nedeni bazı kavram ve terimler belirli yerlerde akademik bir alan olarak vurgulanırken, bazı yerlerde ise kavramın ya da terimin genel kullanımına bir vurgu yapılmaktadır. Örneğin 'etik' teriminden akademik bir alan olarak söz ederken büyük harf, genel bir terim olarak kullanırken ise küçük harf kullanılmıştır.

Önsözü bitirmeden önce özellikle vurgulamak isterim ki bu metinlerde yapılan anlatım ve yazım yanlışlarının ve küçük değişikliklerle bu yanlışlıkların düzeltilmesi dışında yazılarda işlenilen konuların içerikleri-

ne kesinlikle tarafımdan karışılmamıştır. Bunun yanında, kitaptaki ilgili bölümler için uygun metinleri belirledikten sonra, ilke olarak, özellikle metinlerin dergilere gönderilmeden önceki, henüz basılmamış hallerini dikkate alıp, bu metinler üzerinden çalıştım. Ancak metinlerin bu hallerine ulaşamadığımda yayınlanmış metinleri kullanmak zorunda kaldım. Metinlerin basılmamış örneklerini dikkate almamın ve bu konuda ısrarcı olmamın nedeni ise, yayınlanmış metinlerde ciddi boyutlarda, sözgelimi, yazılarda küçük ancak önemli yanlışlarla karşılaşmış olmamdır. Metinler üzerinde çalışırken bu yanlışları düzeltmek için yazarın kendisinden de yardım aldığımı belirtmek isterim.

Kitap hakkında bu genel bilgileri sunduktan sonra bana olan güvenini ve inancını hiçbir zaman kaybetmeyen, gerek akademik gerek yaşamsal hemen her konuda bana destek olan Yaman Hocam'a en derin teşekkürlerimi, minnet duygularımı ve saygılarımı sunmayı bir borç bilirim.

Yaman Hocam, bana olan güveninizi ve inancınızı hiçbir zaman kaybetmemek dileği ve isteğiyle...

Yaman Örs'ün Önsözü:
Felsefede ve Etikte Anlam Çeşitlemeleri

İnsan toplumlarında ve onların birbirleriyle olan ilişkilerinde toplumsal, uğraşsal ve siyasal alanlarda yaşanan ahlaki sorunlar değişik nedenlerle çeşitlenip derinleştikçe, bunların çözümü konusunda insanların felsefeden beklentilerinin de gittikçe arttığını gözlüyoruz. Felsefe etkinliğinin söz konusu beklentileri karşılayıp karşılayamayacağı, karşılayabilirse bunun ne ölçülerde gerçekleşebileceği konusunu bu önsözde bir yana bırakabiliriz. Burada, bu konudaki beklentilerin, ayırdında olsunlar olmasınlar kişilerin "felsefi eğilimleri"ne bağlı bulunduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Felsefe etkinliğinin, genel olarak kişilerin, özelde felsefecilerin ruhbilimsel özelliklerine en çok bağlı, en öznel olduğunu söyleyebileceğimiz dalı olan Etik'deki, açık anlatımıyla Ahlaki Değerler Felsefesi'ndeki eğilim ayrılıklarının, yaklaşım ve görüş çeşitliliğinin ilkece daha da öne çıktığını söyleyebiliriz.

İleri sürdüğümüz bu "saptamalara" bağlı olarak, felsefeden söz açıldığı zaman "Hangi felsefe?" sorusunu sormamız gerekir. Etik dendiğinde de "Hangi etik?" sorusunu sormamızın kaçınılmaz olduğu açıktır. Söz konusu "saptamalar" ve sorular, Biyoetik ve Tıp Etiği / Tıbbi Etik (günümüzdeki yaklaşık karşılığıyla Biyomedikal Etik) alanları için de, şu ya da bu ölçüde geçerli olacaktır.

Kitaptaki metinler, benim bu alanlarda yazdığım belli başlı (ve büyük çoğunluğu basılmış) yazılardan oluşmaktadır. Kitaptaki değişik yazılarda benim, kanımca Bilimsel Felsefe'nin en önde gelen temsilcisi Hans Reichenbach'ın "eleştirel bir izleyicisi" olduğum görülecektir.

Zaman içinde, Viyana Çevresi'nin Yeni Olguculuğu'yla ve Berlin Bilimsel Felsefe Derneği'nin Mantıkçı Duyusalcılığı'yla birlikte gelişen Bilimsel Felsefe bence doruğuna, 1933-1938 yılları arasında İstanbul Üniversi-

tesi Felsefe Bölümü'nde de bulunmuş olan Reichenbach'ın çalışmalarında ulaşmıştır. Onun, belki felsefe dışındaki akademik çevrelerin, aydın çevrelerinin genelde daha yakından tanıdığı *Bilimsel Felsefenin Doğuşu* adlı başyapıtında Etik alanıyla ilgili bölümler, yazarınızın bu alanın "ne olduğu" ile ilgili görüşlerinin temel çıkış noktalarını oluşturmuştur. Bu durum, kitaptaki yazılarda bu yapıta seyrek olmayarak başvurulmasıyla kendini gösterecektir.

Yukarıda, yazıların yayına hazırlanması işini üstlenmiş olan Sevgili Zümrüt'ün önsözünde, onunla nasıl tanıştığımız ve bu kitap düşüncesinin nasıl ortaya çıktığını okudunuz. O, bir yandan yüksek lisans, daha sonra doktora çalışmalarını yürütürken, bir yandan da, benim felsefe konusundaki yazılarımı ve bu önsözde belirtilen alanlardaki yazılarımı okumuştur. Onunla zaman zaman onların içeriklerini, ayrıca bunların dışındaki felsefe konularını tartıştık. Yetenekli, çalışkan, tartışmaya ve kendini geliştirmeye açık bir genç felsefeci olan Zümrüt'e, yazılarımla ilgili çalışmalarından olduğu ölçüde dostça ilişkimizden dolayı da gerçek bir teşekkür borçluyum. Bu borcumu, Zümrüt etik, biyoetik ve tıp etiği konularındaki belli başlı yazılarımın metinlerini okur, onları eleştirel bir süzgeçten geçirir, onlarla hesaplaşır ve ilgili düzeltme önerilerinde bulunurken, bu alanlarda kendini geliştirmiş olmasıyla bir ölçüde de olsa ödemiş olduğumu düşünüyorum. Bu konularla ilgili olarak kitapta gündeme getirilmiş olan yaklaşım ve görüşlerin, ülkemizdeki etik, biyoetik, tıbbi etik çevrelerine tanıtılmasında onun payının ne ölçüde önemli olacağı açık olsa gerektir.

Benim için bütün bunların anlamını ise, okuyucuyu bir yandan ilgili konularda bir tartışma ortamına çekerken, öte yandan da onda bu konulara yönelik bir düşünce açıklığı sağlamak amacım oluşturmaktadır.

Teşekkür

Efil Yayınevi'nin, bu kitabın basım işleriyle yakından ilgilenen Genel Yayın Yönetmeni Fethiye Çolak Hanım ile üzerinde titizlikle çalışan grafik ve tasarım sorumlusu Zehra Yıldırım'a içten teşekkürlerimizle...

Zümrüt Alpınar

I. BÖLÜM

ÖRNEKLERİYLE YAMAN ÖRS'ÜN BİLİMSEL FELSEFE YAKLAŞIMININ ANA ÇİZGİLERİ

Giriş:
Kısaca, Yaman Örs'ün Felsefi Bakış Açısı

Bu bölümde sunulan bu beş yazıyı seçme nedenim, buradaki yazıların Yaman Örs'ün felsefi bakış açısını yansıtan, onun değişik yönlerini veren ve birbirlerini bütünlemeleri açısından en uygun metinler olmalarıdır. Bu yazılarda yazarın zaman içinde hem felsefi, hem de düşünsel ilerleyişini görmek mümkündür. Buradaki yazıları kitabın ilk bölümünde kullanmamın nedeni ise, yazarın felsefi bakış açısını yakalayamadan etik metinlerini anlamada zorluk yaşanabileceğidir. Çünkü bir yazarın felsefi görüşünün, etiğe olan bakış açısını da etkilediği bilinen bir gerçektir. Bu bölümde sunulan metinlerin başlıklarına bir bakmak bile, aslında size yazarın felsefi bakış açısı konusunda hemen bir fikir verecektir. Yazar, mantıkçı pozitivist, mantıkçı empirisist ve en geniş anlamda da bir bilimsel felsefecidir. Şu noktada belirtmek gerekir ki felsefedeki (Yaman Örs'ün kendi terimlendirmesiyle) duyusalcılığın (emprisizmin) çağımızdaki biçimi veya uzantısı olan Bilimsel Felsefe, felsefe etkinliğinin bir alt dalı olan Bilim Felsefesi ile karıştırılabilmektedir. Bilimsel Felsefe'ye yapılan bu vurgu, bu bağlamda daha çok Etik alanı ile ilgilidir. Bilimsel Felsefe, felsefe etkinliğindeki yöntembilgisel, yani metodolojik, ve yöntemsel bir anlayışı, yaklaşımı ve dolayısıyla da belli bir akımı belirten bir terimdir; Bilim Felsefesi ise felsefe etkinliğinin bir alt dalıdır. Dolayısıyla, diyebiliriz ki, Etik'in daha çok uygulamalı alanlarındaki konuları nasıl ele alıp işleyeceğimizi yöntembilgisel olarak açıklayıp gösterdiğinden, Bilimsel Felsefe benim için de önem göstermektedir.

Bilim Felsefesi ve Bilimsel Felsefe ayırımını dile getirdikten sonra denebilir ki, yazarın görüşünde felsefe, bilim kadar (az ya da çok) doğrudan ve net bir biçimde bize içinde yaşadığımız dünyayı açıklayamaz. Viyana Çevresi'nin anlatımıyla felsefe bir üst dildir. Yazarın yöntembilgisel yaklaşımında felsefe, önermelerin, görüşlerin ve değer yargılarının vb. man-

tıksal-anlambilgisel ve eleştirel bir süzgeçten geçirildiği bir üst etkinlik konumundadır.*

Burada ayrıca belirtmek gerekir ki, gerek metin başlıklarından, gerekse onların içeriklerinden Yaman Örs'ün oldukça açık bir dilinin ve içten bir anlatımının olduğu da görülecektir.

* Yaman Örs'ün görüşüne göre felsefe, önemli ölçüde dil ile bağlantılı olsa da, onu dile indirgemek ve dille özdeşleştirmek yöntembilgisel açıdan yetmeyecektir.

Hangi Felsefe?*

Geçen yılın sonları ile bu yılın başlarında** iki felsefe öğretim üyemizin, felsefenin birbirinden çok değişik iki ana bölümünde birer kitabı yayınlandı: Şafak Ural'ın "Pozitivist Felsefe" si*** Necla Arat'ın "Etik ve Estetik Değerler"i.*** İki yazarın işledikleri konuların değişik olmaları yanında, felsefi yaklaşımlarında da birbirlerinden büyük ölçüde ayrıldıklarını görüyoruz. Ben burada her iki yapıtın üzerinde ayrı ayrı kısaca duracak, sırayla onların birer eleştirel değerlendirmelerini yapmaya çalışacağım. Konuları ve yaklaşımları birbirlerinden öylesine uzak iki felsefe yapıtının bir başlık altında incelenmesinin nedeni ise, sanıyorum, yazının sonunda açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Öte yandan bu yazı, belki ilgili bir alt başlığın bulunmayışının da belirteceği gibi, salt bir kitap eleştirisi değildir; anlaşılacağı gibi, bir kitap tanıtma yazısı ise hiç değildir. Ben burada, adı geçen yapıtlarda ve birincisiyle ilgili kısa bir tantma-eleştiri yazısında ileri sürülen ya da görünüşe göre varsayılan birtakım temel görüşlerden yola çıkarak felsefenin temellendirilmesi konusunda sınırlı da olsa birşeyler söylemek istiyorum.

Şafak Ural'ın "Pozitivist Felsefe" adlı yapıtında, (1) bir Giriş ve onu izleyen, genel anlamdaki bir "Pozitivizm Nedir?" sorusuna yanıt arandığı kısa bir ilk bölümle, yazarın tartışmasının ağırlığını oluşturan, "Tam Doğrulama Gerçekleştirilebilir mi?" başlıklı bir orta bölüm dikkatimizi çekmektedir. Kitabın alt başlığı da bu sonuncusunun yapıttaki varlık nedenini, yerini, daha doğrusu önemini açıkça ortaya koymaktadır: "Bilim ve Felsefede Doğrulama". Üçüncü ve son bölüm ise "Doğrulamanın Temelleri'ne" ayrılmıştır.

---

* *Felsefe Tartışmaları*, 5. Kitap, s. 112-120, (Mayıs) 1989.

** Bu yazı 1987'de yazılmıştır.(Yayın yönetmeninin notu.)

*** Kitaplarından bu yazının yazarına gönderdikleri için her iki felsefecimize teşekkürlerimi sunarım. (Yazar.)

Sayın Ural'ın yapıtının doğrudan eleştirel değerlendirmesini yapmak yerine, daha doğru olarak bunun için temel çıkış noktaları oluşturmak üzere analitik felsefecimiz Arda Denkel'in onunla ilgili kısa, öz ve eleştirel tanıtma diyebileceğimiz bir yazısında (2) tartışılan belli başlı noktaları ele almak istiyorum.

Sayın Denkel söz konusu yapıtla ilgili eleştirel değerlendirmelerinin başında, onun kapsamının aslında başlığının bize anlattığından daha geniş olduğunu, bu başlığın gerçekte "Analitik Felsefe" gibi bir şey olabileceğini söylüyor. (Denkel'in kendi yazısının başlığının bu sava uyması raslantı olmasa gerek.) Filozofumuzun**** üzerinde durduğu gibi kitapta Frege, Russell, Wittgenstein, Tarski gibi "hiç de pozitivist olmayan" düşünürlere de yeni pozitivistler ölçüsünde yer verilmiştir. Eleştirmenimiz bunun ötesinde C.I. Lewis gibi pragmatistlere, Quine, Strason gibi geç dönem analitik felsefecilere ve Reichenbach gibi bir analitik düşünüre (ki bu noktaya ilerde değineceğim) yer ayrılmış olmasına da dikkatlerimizi çekip, bu çeşitlilik ve özellikle analitik felsefeye verilen ağırlığın gerçekte olumlu oluşundan söz ediyor. Sayın Denkel'in değerlendirmesinde büyük ağırlık taşıyan bir yön, Ural'ın yapıtında eksik işlenen birtakım kavramların gerçek anlam ve işlevlerinin nereden kaynaklandıklarının tartışılmasıdır; bunun ötesinde onun bir felsefe kitabı olarak, daha doğrusu bir felsefe yapıtı oluşuna karşılık, eleştirel boyuttan yoksun oluşu üzerinde de önemle durulmaktadır. "Sonuçta pozitivizmi ve öbür analitik yaklaşımları tanıtan çeşitli metinlerden yapılmış bir aktarmalar albümüne dönüşmesi tehlikesinin doğduğu" bir yapıt ortaya çıkmıştır.

(Denkel'in, gerek kullandığı Osmanlıca terimler gerekse genel anlatım açısından yazarın diliyle ilgili eleştirilerine tümüyle katılıyorum; ne yazık ki darlığına ve başlangıçta çizdiğim çercevenin dışına çıkmamak amacına bağlı olarak bu konuyu burada işlemiyorum.)

Benim buradaki amacım analitik felsefeyi ve pozitivist akımı kendi "içlerinden" değil, temel bir metodoloji yaklaşımıyla "dışardan" ele almak olduğu için Sayın Ural'ın yapıtını ayrıntılarıyla tartışmayı düşünmüyorum. Yukarıda da değindiğim gibi bunun yerine gerek yazarımızın, gerekse eleştirmenimizin (ki onun yapıtla ilgili genel eleştirel tutumunu ya da yaklaşımını benimsiyorum) düşüncelerini kendi bağlamım ya da sorunsalım içinde, doğrudan olmaktan çok arada belirttikleri noktaları ve bunlardan çıkarılabilecek sonuçlar yoluyla ele almak istiyorum.

Yazarımız Ural, Sayın Denkel'in üzerinde durduğu gibi analitik felsefeyle pozitivist felsefeyi birbirinden ayırmamaktadır. Kanımca bu, genel olarak felsefe etkinliği açısından çok büyük bir gediktir. Ancak eleştirmenimizin de bu ayrımın üzerinde yeterince durmadığını görüyoruz.

Felsefenin evrimi boyunca ortaya çıkmış belli başlı akımları genel bir açıdan bölümlendirirsek, analitik felsefe ile pozitivist akım kuşkusuz bir-

---

**** Bu yazıda "filozof" ve "felsefeci" terimleri, aralarında bir ayrım yapılmadan kullanılmaktadır. (Yazar.)

birlerine çok yakın düşeceklerdir. Yaklaşımlarında ussallığın (rasyonelliğin) ve nesnellik kaygısının önde gelişi, bilim etkinliği ile yakın ilişkileri, felsefi sistemler kurmaya karşı oluşları, bilginin kaynağının insan usunda değil dış dunyada olduğunu kabul edişleri (dolayısıyla empirik temelli akımlar oluşları), yöntemlerinde kavramsal ya da mantıksal çözümlemenin çok önemli bir yerinin bulunuşu gibi pek çok temel yönlerden ortaklıkları dikkate alınırsa, felsefe etkinliğinin ayrıntıların söz konusu olmayacağı bir ilk bölümlendirilmesinde bu iki akımın aynı kümeye konulmaları hiç de yetersiz kaçmayacaktır. Ancak belki hiç bir bölümlendirmenin, dolayısıyla onun sonucunda ortaya çıkan kümelerinde kesin ya da değişmez olmadıklarını, yani belli bir konuda bölümlendirme için alınan ölçütlerin değişmesiyle kümelerin de değişebileceğini göz önüne alırsak, bir başka temel görüş açısından bakıldığında felsefe etkinliğindeki belli başlı akımların daha başka kümeler oluşturabileceğini düşünebiliriz.

Analitik felsefenin çok önde gelen bir özelliği var ki sanırım şimdiye dek onun üzerinde durulmamış ya da bu nokta gözden kaçmış diyebiliriz. Pozitivist, belki de özellikle yeni pozitivist felsefenin tersine, analitik filozofların etkinliklerine metodoloji açısından ve yakından, diyelim ki "analitik" bir yaklaşımla bakarsak, bunların belki bütün öteki felsefe akımlarıyla ortak bir yönünün bulunduğunu görebilir; bunu "dünyayı anlamak ve açıklamak" savı biçiminde dile getirebiliriz. (Burada bilim etkinliğini gündeme getirmek, ki bu bizi ilginç olarak Russel'ın konuyla ilgili düşüncelerine de götürebilir, sanıyorum konumuzun genel akışını oldukça değiştirebilir.)

Oysa genellikle bilinir ki, pozitivist filozofların temel savları, felsefe etkinliğinin bilimde olduğu gibi dünya ile doğrudan ilişki kurmak gibi bir özelliğinin bulunamayacağı, onun başlıca işinin en başta bilimin önermeleri olmak üzere "anlamlı" her türlü savın, görüşün ve değer yargısının mantıksal,kanımca daha açık ve yerinde bir terimle mantıksal-anlambilgisel ("logico-sémantique") süzgeçten geçirildiği bir üst-dil (bence daha kapsamlı ve daha doğru olarak "üst-etkinlik") biçiminde düşünülmesi gerektiğidir. Analitik fesefecilerin ise gerek epistemoloji (örneğin Hume,Russell) gerekse ontoloji (örneğin Quine, Strawson) alanında verdikleri ürünler çok açık olarak, gösterdikleri çabanın dünyayı doğrudan anlamak ve açıklayabilme yönünde olduğuna tanıklık ediyor.

İlginç olarak, eleştirmenimiz Denkel'in yapıtlarından biri "Nesne ve Doğası" adını taşımaktadır ki, örneğin pozitivist eğilimli bir kişi olarak yazısını okumakta olduğunuz ben, bu konunun ancak bilimin etkinliği ile ortaya konabileceği kanısındayım. Daha da ilerisi, bilim adamlarını "nesne(lerin) doğası" değil, ilke olarak tüketici olduklarını söyleyebileceğimiz ve kendi alanlarının ontolojisini oluşturan varlıklar (nesneler), bunların özellikleri, aralarındaki ilişkiler ve (filozofların pek dikkate almadıklarını belirtebileceğimiz) süreçler ilgilendirmektedir. İşte bütün bunlardan sonra, bütün nesneleri temsil ettiği anlaşılan bir "nesne'nin" ne gibi bir "doğası'ndan" söz açılabileceğini belki en başta analitik filozofların

yapıtlarında buluyoruz. Ancak bugün için, ontolojiye eğilecek filozoflara ilgilenme alanı olarak pozitivist filozofların belirttikleri şu iş kalmaktadır: Bilimlerin konu birimlerini oluşturan nesne, özellik, ilişki ve süreçlerini, demek oluyor ki empirik dünyanın gerçeklerinin en genel ortak yönlerini, bilim etkinliğinin ürünlerine yakından bakarak kavramsal düzeyde ya da kavramsal açıdan incelemek.

Ontoloji ya da varlık(lar) bilgisine oranla "bilgi" ve "bilmek" kavramlarıyla felsefe açısından daha yakın ilişkinin bulunduğu söylenebilecek (ki bu nokta gerçekte çok kuşkuludur, doğaldır ki yine pozitivist yaklaşımın ışığında) alan, epistemoloji ya da bilgi kuramı olmuştur. Burada da bilimin ağırlığını artan bir biçimde görüyoruz. Örneğin, özellikle Piaget ve arkadaşlarının çocuklar üzerindeki çalışmalarından sonra belleğin, filozofların eskiden beri tartıştıkları biçimde geriye doğru giden birtakım ansal izlerin canlılık kazanmasıyla değil, değişmeler, yerine göre önemli çıkartma ve eklemelerle, demek oluyor ki bir yeniden yapım biçiminde gerçekleştiğini ya da işlediğini ortaya konmuştur. (Filozofların belleğin işlemesiyle birlikte unutma gerçeğini ne ölçüde ele almış oldukları belki araştırılmaya değerdir.) Çağımızda biyofizik, nörobiyoloji, psikoloji ve ilgili başka alanlardaki gelişmelerle birlikte, daha önce filozofların üzerlerinde düşünce geliştirdikleri algı, bellek, düşünme, giderek kavram ve bilgi oluşturma (ve pek üzerinde durmadıkları öğrenme) gibi ansal işlevlerde artık bilimsel bilgi üretebiliyor. Bu alanda da filozofun yapacağı iş, geçmişlerden gelen mantıksal-anlambilgisel çözümleme birikimini bilimsel kavramların, bunların arasındaki ilişkilerin açıklığa kavuşturulması, belirginleştirilmesi yolunda kullanmak olsa gerektir. Felsefeyi eski bilişsel ("cognitif") işlevinde görmek artık sonuç getirmeyen bir çabayı gerektirmektedir. Sanırım bu konuda gözden kaçan çok temel bir nokta bilimle felsefenin birbirinin karşıtı değil, bütünleyicisi iki etkinlik olduklarıdır.

Sayın Denkel, yeni pozitivizmin en önde gelen adlarından Hans Reichenbach'ı analitik bir filozof olarak sunmaktadır. (2) Sanıyorum bu da, bir yanda belli bir akım olarak analitik felsefe ile, öte yanda ona ek olarak yeni pozitivizm, ayrıca belki en başta Aristo ile gelişmeye başlamış ve birçok filozofun felsefe yapma aracı olmuş felsefi çözümlemenin ayrılığının gözden kaçmasından ileri gelmektedir. Bu ikisinin özdeşleştirilemeyecekleri gözden uzak tutulmazsa, Sayın Denkel'in yazısının başlığı da, belki tümüyle yerinde olmasa da Sayın Ural'ın kitabının başlığıyla birlikte "Analitik Yönelimli Felsefe" olarak ya da buna benzer bir terimle adlandırılabilirdi; ancak kuşkusuz bu bir öneri biçiminde değil, önemli gördüğüm bir noktaya dikkati çekmek olarak değerlendirilmelidir.

Pozitivizmin karşısında düşünüldüklerinde etkinliklerinin analitik felsefe ile birlikte özdeş kümeye (bağışlanmak umuduyla, özdeş "kefeye") konulması belki çoğu geçmiş çağların özlemini çekebilecek, çoğunlukla "spekülatif" eğilim taşıyan klasik yaklaşımlı filozofların, bu arada örneğin bir yandan yeni Kantçılar, idealistler, varoluşçular, giderek irrasyonalistlerin, öte yandan materyalistlerin istemeyecekleri bir birliktelik doğurmuş olabilir. Sanırım bu, belki daha büyük ölçüde analitik filozofların

kendi açılarından da geçerlidir. Ancak, felsefe etkinliğine temel bir metodoloji yaklaşımının götürdüğü sonuçlardan birinin bu olması kaçınılmaz görünüyor.

Yine öyle görünüyor ki felsefi kuşkuculuk belli bir sınırı aştığı zaman, empirik filozoflar arasında analitik eğilimli olanları rasyonalist alana çekebilmekte ilk bakışta olmasa da derinde ve spekülatif diyemesek de yalancı bilişsel ("pseudo cognitif") olarak adlandırabileceğimiz, olup bitenleri doğrudan açıklayabilme savına götürebilmektedir. Bu tutumun belki en önde gelen temsilcilerini İngiliz empirik filozofları arasında, örneğin Hume'la Russell'da buluyoruz. Bu filozoflar ve Aristo'dan başlayarak birçok filozof, temelde bir araç olan felsefi çözümlemeyi, kuşkuculuklarının etkisi altında çok büyük ölçüde ve denetimlerinden çıkacak biçimde spekülasyon ya da gerekçesiz uslamlamanın hizmetinde kullanmışlardır. Denetlenemeyen felsefi kuşkuculuğun altında, kuşkuculuk eğilimi için genellikle söz konusu olduğu gibi birtakım önemli psikolojik nedenlerin bulunmasını bekleyebiliriz (bu konu için bkz. Reichenbach (3) s.31 vb.). Daha doğrusu bununla ilgili olarak felsefede kesinlik arayışı konusunda büyük ansal hüner istediğini söyleyebileceğimiz analitik felsefenin, belki hiç de uzak olmayan bir gelecekte uygulamalı mantık'a dönüştüğünü gözlersek buna pek şaşmamalıyız sanırım. Matematiğin ve bilimin gelişmesinin incelenmesi gösteriyor ki uygulamalı matematik, salt matematikten çok bilim etkinliğinin gereksinimlerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Diyebiliriz ki klasik olarak nitelendirebileceğimiz felsefe etkinliğini yürüten filozoflar, salt mantığın (ve matematiğin) ürünleri olan içeriksiz (ya da, boş analitik) kümelerle dış, algılanır dünyanın olgularının ve bunların (atom, gen bilinçaltı çatışma vb.) kuramsal, dolaylı olarak saptanabilir uzantılarının dile getirildiği empirik (ya da dolu, içerikli) kümeleri birbirleriyle karıştırmışlardır (bu konu için bkz. Taylor (4), s. 46-59).

Analitik-sentetik önermeler ayırımını[1] ve bu alanda özellikle Kant'tan beri görülen gelişmeleri burada tartışmamıza pek olanak bulunmadığı açık olmalı. Yine de bu bağlamda birtakım temel noktalara dikkat çekilebilir.

Empirik dünyaya değin istisna kabul etmeyen "evrensel genellemeler", yukarda sözü edilen klasik felsefe yaklaşımının sonucunda ortaya çıkmış olmalı. Salt mantık ve salt matematiğin "istisna tanımayan" önermeleri, ki her önermenin altında ontik-epistemik konu birimleri olarak çeşitli kümeler bulunmaktadır, empirik dünyada olup bitenlere ilişkin çeşitli kümeler dile getiren önermelerle eş tutulamaz. İkinciler en azından a priori olarak böyle bir kesinliğe sahip değildirler; gerçekte ise onlar ancak belli ön koşullara bağlı olarak ortaya konulabilirler. Ancak, yine felsefi kuşkuculuğun getirdiğini söyleyebileceğimiz bir tutumun, zaman içinde felsefenin ve bilimin gelişmesindeki bir tutumun, zaman içinde

---

1 Yaman Örs, 'ayırım' ve 'ayrım' kelimelerini bu kitaptaki tüm metinler için aralarında bir fark olacak biçimde kullanmaktadır. 'Ayırım' kelimesi 'ayırma eylemi'ni, 'ayrım' kelimesi ise 'fark'ı nitelemektedir.

felsefenin ve bilimin gelişmesindeki yeri de yadsınamaz sanırım; gittikçe daha kapsamlı kuramsal önermelerin, bunların dayandığı kuram ve kuram benzeri genellemelerin ortaya çıkışı gözlem, deney vb. empirik öğelerin de katkısıyla başka türlü gerçekleşemezdi sanırım. Öz olarak, kuram geliştiren bilim adamlarının ve özellikle filozofların algılanır dünyayı, insan merkezli ansal genellemelerin etkisi altında bir tür ülküleştirme ("idealleştirme") eğiliminde oldukları söylenebilir.

Benim burada çok öz biçimde de olsa vurgulamak istediğim, alt mantık ile salt matematiksel önermelerindeki kesinliğin empirik önermelerde ve genellemelerde aranmaması gerektiğidir. Tümel kavramının evriminde aile benzerlikleri düşüncesine gelinmesinin çağımızda oluşu bir raslantı mıdır? Yoksa felsefenin kendi evriminde vardığı nokta ile birlikte, bilimin gelişmesinin, bu arada belirsizlik ilkesi ve olasılıklar düşüncesinin ortaya konmasının bir sonucu olarak da görülebilir mi? Karmaşık yapılı ve birbirine geçişi olan tümellerin temsil ettiği empirik kümeler arasında kesin sınır koyulmazlık olduğunun (burada acaba Zeno'nun paradokslarını da anımsayabilir miyiz?) anlaşılması, tümellerin bir ağ oluşturduğu (5) düşüncesinin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuş olabilir.

Buraya dek tartışılanlar, felsefenin bilginin çözümlenmesiyle ilgili olan ve bilgi felsefesi olarak adlandırılan anabölümünün içinde yer almaktaydı. Bunu, yukarda da sözünü etteğimiz ve gittikçe "bilimselleştiğini" ileri sürdüğümüz bilgi kuramı ve epistemoloji alanı ile karıştırmamak gerekiyor. İşlevsel açıdan onunla büyük ölçüde ortaklığı bulunuyorsa da, yukardaki yorumlar yerindeyse, bu anabölüm daha yerinde olarak bilim felsefesi (ve tek tek bilimlerin felsefeleri) ile örtüşüyor gibidir. Günlük yaşamdaki yargı ve bilgi savlarımız da bu alanın içinde, daha doğru olarak belki çeperine yakın bir yerde ele alınabilir.

Felsefenin öteki büyük ya da ana bölümü ise değerler felsefesi olarak bilinegelmiştir. Bu alanı da en başta adını verdiğim ikinci yapıtın çok öz de olsa eleştirel bir değerlendirmesi çerçevesinde ele almak benim açımdan daha doğru olacaktır.

Arat'ın yapıtı (6) şu bölümlerden oluşuyor: (1) Antik çağın ahlak felsefesi, Antik çağın sanat felsefesi; Antik çağda etik ve estetik değerler arasındaki ilgi sorunu. (2) 18.Yüzyıl İngiliz ahlak felsefesi; 18.Yüzyıl İngiliz sanat felsefesi; 18.Yüzyıl İngiliz felsefesinde etik ve estetik değerler arasındaki ilgi sorunu: kalokkagathia (güzel-iyi). Yazarımız, yapıtının sonuç olarak belirlediği son altbölümlerde 'güzel-iyi'nin temellendirilmesi çabasını göstermektedir.

İki yazarın işledikleri konular ve genel felsefi yaklaşımları çok değişik de olsa Denkel'in, Ural'ın yapıtına yönelttiği temel eleştirilerden biri kanımca bir ölçüde daha az olmak üzere Arat'ın kitabı için de ileri sürülebilir. Burada da yorumlayıcı-açıklayıcı olmaktan çok temelde betimleyici olan bir tutumun söz konusu olduğunu gözlüyoruz. Bu yüzden ve buna ek olarak belki bir ölçüde de kitabın konusu gereği, durağan bir felsefe yaklaşımının çalışmaya egemen olduğu görülmektedir.

Sayın Arat ikinci olarak, filozofların etik ve estetik alanlarında en başta "değer üretimi" çabası içinde olmalarını doğal karşılıyor, daha doğrusu böyle bir tutumu benimsiyor, bundan da ilerisi bunun gereğine inanıyor diyebiliriz. Öyle sanıyorum ki bu alanlara ilgi duyan bir filozofun değer üreticisinin bir "etikçi" ve/veya "estetikçi" olarak düşünülmesini yazarımız hiç çekinmeden destekleyecektir.

Üçüncü bir nokta olarak onun etik ve estetik alanlarını bir arada, diyelim ki bir kuramın sınırları içinde görmeye büyük eğilimi bulunuşuna, bu konuda önemli çaba gösterişine değinmek istiyoruz. Felsefe evrimi içinde belli çağlarda belli düşünürlerin başarmaya çalıştıkları (ancak kanımca başarabildiklerini söyleyemeyeceğimiz) bu işi sonuna dek götürmek için bir şeyler yapmalı, etik ve estetik değerleri bir "çatı altında toplamak", onları neredeyse artık ayrılamayacakları biçimde birleştirmek ereğine ulaşabilmeli... Bu erek yazarımız için yapıtını kaleme almasında görünüşe göre en önemli neden olmuştur.

Açıkça ortaya koyamayacağım ama bu üç tutumun birbiriyle oldukça yakın bir biçimde bağlantılı olduklarını en azından sezgi düzeyinde anlar gibiyim. Bu sezginin, konumuzun (daha doğrusu olarak konularımızın) geçirdikleri evrimin ışığında incelendiğinde bilgisel düzeye kayacağımızı, aradaki bağlantıları daha açık biçimde ortaya çıkarabileceğimizi düşünüyorum. O zaman örneğin felsefede genellikle ya da ilke olarak görüldüğü gibi bir konuyu betimleyici biçimde işlemekle, orada dış dünya ile doğrudan ilişkisi bulunan konuları neredeyse kaçınılmaz biçimde daha geniş kapsamlı bir alan içinde kuramlaştırmak anlayışı arasında felsefe evriminde oldukça yakın bir bağ olagelmiştir sanıyorum. Böylebir eğilimin temelinde geçmişin ("geçmiş çağların") yetkelerine aşırı saygı, genel olarak da geçmiş düşünce alışkanlıklarına, biçimlerine bağlı kalma yatıyor olsa gerek. Yetkenin ortaya koydukları eleştirilemez, devimsel bir çözümleme ile onların anlamı araştırılamazsa, o zaman onlar betimleyici bir biçimde, sözde "değiştirilmeden" ele alınmalıdır, daha doğrusu aktarılmalıdır; felsefe alanında da dünya ile doğrudan ilişkisi bulunan bir şeyler üretilmektedir; bunun tersini düşünmek, yetkenin yaptıklarını, işlerin alışagelmiş biçimdeki gidişini yadsımak olur; dünyada (ve evrende) olup bitenlerin altında yatan ilke çokluk değil tekliktir...

Yukarıda sıraladığımız üç noktanın sonuncusundan söz açarsak,ben burada etik ve estetik değerlerin ortak bir alanda ya da birlikte görülemeyeceğini, görülmesi gerekmediğini, daha da ilerisi görülmemesi gerektiğini düşünüyorum. Ne Sayın Arat'ın yapıtında ya da bu konuların şimdiye dek erişebildiğim metinlerinde, ne de felsefe alanında katıldığım toplantı ve tanık olduğum tartışmalarda bu düşüncenin tersinin inandırıcı bir biçimde ya da başarıyla dile getirilebildiğini, ortaya konabildiğini, savunabildiğini gözlemiş değilim. Bunun yanında, "değerler felsefesi" teriminin felsefenin tek bir alanını ya da anabölümünü pek anlatamayacağını, onun anabölümlerinden etik ve estetik'in (belki pek uygun olmayan terimlerle de olsa iyi ya da davranışta doğru olanın felsefesi ile güzellik

felsefesinin), belki benzerlik ilişkileri bulunabilen ancak ilke olarak ayrı ayrı kümeler oluşturan iki alan biçiminde düşünülmesi gerektiği kanısındayım. Bu iki alanın benzerliği, örneğin bilim felsefesi ile karşılaştırıldıklarında, öznel yanı ağır basan değer ülküleştirmeleri ("idéalisation'ları") ile dile getirilmeleri dolayısıyladır. Ayrılıkları ise temelde, yaşamımızın birbirinden önemli ölçüde değişik iki yönünü ilgilendirmelerinden doğmaktadır. Başkalarına, topluma ve kendimize olan görev, sorumluluk ve davranış düşüncelerimiz, bunlarla ilgili kurallarımızla temelde algılarımıza dayanan güzellik duygumuzun birbirinden büyük ölçüde ayrıldığını düşünüyorum; dolayısıyla bunların felsefelerinde de büyük ayrılıklar olacağı düşüncesindeyim. Evet, her ikisi de kural koyucu ("normatif") alandır ama birinde (etikte) bu kural koyuculuk, bunun altındaki öznellik yönü çok önde gelmektedir; ötekinde (estetikte) ise günlük yaşamdaki, gerek öznel gerekse nesnel yönleri bulunan yargılarımıza (7) daha yakın olan, belki onlarla hiç de az olmayan ölçüde kesişen beğeni yargılarından oluşacak bir bütün söz konusudur. Böylece bu sonuncuların, mantıksal-dilsel birimler olarak, değerlerin (ve yükümlülüklerin, sorumlulukların) dile getirildiği etik istek ve buyruklarıyla (bkz. Reichenbach, (3) s.276-302) bilim felsefesinin incelediği, en geniş anlamdaki olgular dünyasına ilişkin önermeler arasında yer aldıkları söylenebilir. (Dilbilgisi açısından belirtmek gerekirse, olgular dünyası ile ilgili gözlem ve savlarımızı haber kiplerinden biriyle, istek ve buyrularımızı ise bir dilek kipiyle dile getiriyoruz.)

Felsefi kuşkuculuk ve bununla ilgili olduğunu düşünebildiğimiz aşırı bir yalınlık çabası bizi, kavram kümelerini oluşturabileceğimiz en az sayıya, olabilirse teke indirmek (ya da indirgemek) eğilimine götürmektedir sanıyorum. Ama bu yerine göre bir reductio ad absurdum olabilmektedir. Diyelim ki bir felsefe-mantık zorlamasıyla ("oyunuyla" sözcüğünü kullanmak istemiyorum) etik ve estetiği "birleştirip" bunlardan tek bir alan oluşturdunuz. Peki, sonuç? Yüzyıllar boyunca ortak bir terimle, genel olarak "değerler felsefesi" biçiminde anılmalarının etikle estetiğe ne kattığı söylenebilir? Düşünce açıklığı mı? Yeni bir kavramsal boyut mu? Bunların söz konusu edildiği bilimsel alanlara yol göstericilik mi? Yoksa bir kavram karışıklığı ve bu alanlarda yapılan kuramsal çalışmalara şu ya da bu ölçüde bir metodoloji engeli oluşturmak mı? Kümeleri olabilecek en az sayıya indirme çabası olarak da görebileceğimiz felsefi temellendirme ve bunun sınırlarının zorlanması konusunda tartışılacaklar çok önemli olmalı. Ancak bunların bu yazının içine sığdırılamayacak ölçüde çok boyutlu, metodoloji açısından işlevsel ve teknik yönden de zengin oldukları açıktır sanırım.

Yukarıda temel tartışma noktalarımızdan bir başkası da etik ve estetik alanlarında konu birimleriyle ilgili doğrudan üretimin olup olamayacağı idi. Kanımca, bilgi felsefesi alanında olduğu gibi burada da temel sorun, felsefenin işlevi konusundaki değişik, yerine göre birbirinin tersi yaklaşımların varlığından kaynaklanmaktadır. Geleneksel olarak filozoflara, en başta etik (ve bunun önemli bir dalı yada farklılaşmış uzantısı olarak görülebilecek siyaset felsefesi) alanında, çok önemli ve "doğru"

şeyler söyleyen, bu arada başka insanların pek sahip olamadıkları değerleri dile getiren kişiler gözüyle bakılmıştır. Kanımca "etikçi" ("etisist") terimi, tümüyle olmasa bile büyük ölçüde bu anlayışı yansıtmaktadır; onunla, öteki insanlarınkinden daha büyük, daha "değerli" değerler üreten, son çözümlemede de belki "etik üreten" kişileri anlar gibiyiz. Böylece "etisist", varsa bilgi felsefeciliğinin yanında topluma (ve gelecek kuşaklara!) kendi üretimi olan benimsenecek değerlerle uyulacak kurallar armağan eden büyük kişi olmaktadır. (Dinsel yönü ağır basan ve toplumdaki gelenekleri de önemli ölçüde yansıttığını söyleyebileceğimiz "moralist" ("ahlakçı" ya da "ahlakiyatçı") sözcüğünü anlaşılır nedenlerle burada hiç ele almayalım.)

Bence gerçek durum, özellikle günümüzde hiç de böyle değil. Yukarda değindiğim, felsefenin işleviyle ilgili düşüncemize dönersek, konuyu daha temel bir açıdan görebiliriz sanıyorum. Kuşkusuz filozofun da ilke olarak ve herkes gibi, ya da düşünebilen herkes gibi, birçok konuda değerleri, sorumluluk ve yükümlülük sorunlarıyla ilgili görüşleri, hatta belki gerçekten üzerinde durulmaya değer düşünceleri vardır; gerçekte de bu tür sorunları yakından tanıyan kişilerden biri değil midir? Ancak onun genellikle olduğu gibi bu alandaki asıl işi de, "Reichenbach'ın açıklığa kavuşturduğu biçimde kişilerin değerleri, değerleriyle davranışları arasındaki tutarlılık ve çelişkileri ortaya koymak, davranışlarının mantıksal sonuçlarının neler olabileceğine dikkati çekmektir; yoksa en başta din adamları, siyasa adamları vb'nin yaptıkları biçimde bu alanda kendilerini yetke olarak görüp buyruk düzeyinde birtakım öneriler ileri sürerek bu "kesin doğruları" topluma kabul ettirmeye çalışmak değil" (bkz.Reichenbach (3), s.276-302).

Burada bir ayraç açarak etik alanındaki değerlerin daha bireysel, daha incelmiş, düşünce ve tartışma süzgecinden geçmiş olduğuna, moral (ahlak) konusunda ise değerlerin az ya da çok uzun bir zaman içinde az çok kendiliğinden diyebileceğimiz (gerçekte toplumsal koşullara bağlı olarak) bir gelişme göstermiş olduklarına dikkat çekmeliyiz. Bu arada iki alanın yerine göre önemli ölçüde kesişmiş ve kesişmekte oldukları da belirtilmelidir; en azından kişilerin toplumbilim, insanbilim (antropoloji) vb. açısından içlerinde bulundukları toplumsal koşullardan etkilendikleri göz önünden uzak tutulmazsa.

Bunun yanında, bir filozofun değerler konusundaki tartışması sırasında kendi değer yargılarını zaman zaman öne çıkarması da söz konusu olabilir ve bu bir ölçüde doğal da karşılanabilir. Ancak eski, geleneksel yolu izleyerek günlük yaşam, siyasa vb. alanlarındaki değerlerini olgular dünyasının gerçeklerini ortaya koyar biçimde (ki o alanda da bu tutumun yanlış olduğunu biliyoruz), neredeyse değişmez doğrularmış gibi savunmakla, belli bir etik sorun, örneğin ötenazi (tıpta acısız ölüm) karşısında ya da örneğin hazcılık-ülkücülük (hedonizm-idealizm) karşıtlığı gibi genel bir etik konusunun tartışılmasında, temelde demokratik bir anlayışla diyelim, değer yargıları, bunlarla ilgili görüşler ve davranışların mantıksal

bir çözümlemesini yapmak, bu arada kendi düşüncesini benimsemeye çalışmadan ilgili sorunları çözümlemek işini üstlenmek arasında çok önemli bir nitelik ayrımı bulunuyor olmalı.

Görüyoruz ki burada da filozofun işi, konunun içine doğrudan girmekten çok olup bitenlerin, ileri sürülen savların, yerine göre bunların arkasında yatan daha temel varsayımların (burada olgular dünyasında olup bitenlerle ilgili öndayanaklarımızı düşünelim) eleştirel bir değerlendirmesini yapmaktır, felsefede genellikle olduğu gibi, kanımca olması gerektiği gibi. Yine burada, bir bütün ya da akım olarak değil, ancak yöntem açısından analitik eğilimli filozofların yaklaşımının ağırlık taşıyacağını ileri sürmek aşırı kaçmayabilir.

Tartışmamızın sonuna gelirken, onun için çok temel olan bir noktayı daha açık olarak dile getirmeliyim. Yazarınızın görüşüne göre felsefe kavramsal düzeyde bir üst-etkinliktir, bir eleştirisel değerlendirmedir, öyle olmalıdır ama bu, felsefecinin etkinliği sırasında, daha öncesinde duyu verilerine baş vurmadığı, onun somut dünya ile ilişki kurmadığı anlamında düşünülemez. Duyu verileri olmadan bilim olamayacağı gibi bilim felsefesi de doğal olarak yapılamaz, çünkü bu durumda bilimsel önermelerin ne anlama geldikleri bilinemez (sonuncuların salt dilsel-mantıksal çözümlemeleri konusunu işlemek için burada yeterince yerimiz bulunmuyor). Günlük yaşamdaki savlarımızın, yargılarımızın çözümlenmesi de bunlarla aralarında bağlantı kurulacak insan davranışlarına ilişkin empirik bilgiye sahip olmadan gerçekleştirilebilir mi? Özellikle estetik alanını, onun sanat dallarının her birine yönelik farklılaşmış uzantılarını, algı dünyamızı dikkate almadan nasıl düşünebiliriz?

Genç bir felsefecimiz, pozitivizmin eleştirisel değerlendirmesini yaptığı bir konuşmasında ilginç olarak şu görüşe yer veriyordu: "Bugün artık felsefe hep bir şeye ilişkin olarak yapılıyor". (8) Pozitivist felsefenin temel ilkesi olan, felsefenin bir üst-etkinlik olduğu düşüncesi, açıkça olmasa bile bundan daha ince ve anlamlı bir biçimde pek dile getirilemez sanırım.

Felsefenin evriminin günümüzde gösterdiği, yazarınızın uygun bulduğu terimiyle ötedeğişim ya da dönüşüm'ün (9) altında yatan belki birkaç temel öğeden birisini bu ilke oluşturmaktadır demek hiç de yanıltıcı olmamalı. Böylece felsefe, daha doğrusu insanları felsefeye çeken temel neden, gelişmelere bakılırsa artık bir "bilgelik sevgisi" olmaktan çok eleştiri sevgisi olma yolundadır.

(Reichenbach'ın adlandırdığı bilimsel felsefe'nin* (3) ne olduğunun ortaya konması, daha yerinde anlatımıyla onun metodoloji açısından bir temellendirilmesinin yapılması konusunun başlı başına çalışmaya değer nitelikte olduğunu düşünüyorum.)

---

* Bu yanlıştır. "Bilimsel Felsefe" terimi, Reichenbach'ın felsefe çalışmalarından yıllar önce ortaya atılmıştı. (Yazarın şimdiki açıklaması.)

Kaynaklar

1. Ural, Şafak: Pozitivist Felsefe. Bilimde ve Felsefede Doğrulama, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1986.
2. Denkel, Arda: "İstanbul Üniversitesi'nde Analitik Felsefe", Çerceve (Cumhuriyet Kitap Kulübü), s. 15, Şubat 1987.
3. Reichenbach, Hans: "The Rise of Scientific Philosophy", Berkeley and Los Angeles, University of California Press, (1951), 1966.
4. Taylor, F.K.: The Concepts of Illness, Disease and Morbus, Cambirdge and others, Cambridge University Press, 1979. Chap. 5, "Classes and Classifications" 46-59.
5. Hesse, Mary: The Structure of Scientific Inference, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1974, Chap.2, "A Network Model of Universals", 45-73.
6. Arat, Necla: Etik ve Estetik Değerler, İstanbul, Say Yayınları, 1987.
7. Yıldırım, Cemal: Science. Its Method and Meaning, Ankara, Middle East Technical Universiy, 1971.
8. Dinçer, Kurtuluş: "Bilim Felsefesinde Bilim Kavramı", Bilim Kavramı Semineri, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 4-6 Kasım 1986.
9. Örs, Yaman: "Felsefede Ne, Neden, Nasıl?", Türkiye 1. Felsefe-Mantık-Bilim Tarihi Sempozyumu, Milli Kütüphane, Ankara, 19-21 Kasım 1986.

Felsefe ve Sınırları*

Sav ile Karşısav

Felsefe Tartışmaları'nın okuyucuları arasında felsefenin yöntembilgisi konusunu izleyenler, yazarınızın bu etkinliğin kapsamı ve sınırlarına yönelik görüşlerini anımsayabilirler; kuşkusuz değişik, özellikle karşıt görüşteki filozofların, felsefecilerimizin bu konudaki düşüncelerinin ele alınıp tartışıldığını da. Ben bu yazının bağlamı içinde konuyu yeniden gündeme getirirken, daha önce görüşleriyle "hesaplaşmaya" çalıştığım düşünürlerin savlarına dönmeyi düşünmüyor; konu için bir çıkış noktası olarak değişik felsefecilerimizin alanları üzerindeki düşüncelerine çok kısa değinilerde bulunmak istiyorum.

Sayın İsmail Tunalı ile yapılan bir söyleşinin başlığında bir alıntı var: "Felsefe, yaşamın ta kendisi...". Felsefenin daha çok orta öğretim sırasındaki eğitimi ile ilgili bu kısa söyleşide felsefecimiz, alanın toplumdaki düşüncelere, ayrıca bilimsel yaklaşımlara olan eleştirel tutumunun üzerinde durmaktadır. Eğitimde özgür düşünceden ve eleştirel tutumdan yoksun olmanın, kişiyi alıcı, edilgen bir durumda yaşamaya "mahkum" ettiğini belirtiyor Sayın Tunalı. "Demokratik toplum özgür düşünceye dayalı bir toplum demektir" ve özgür düşünce (de) ancak felsefe ile mümkündür" (1).

Sayın Selahattin Hilav'la yapılan bir söyleşinin başlığındaki alıntı ise şöyle: "Felsefeyi tanımamış toplumlarda şiddet ve buyurganlık egemendir." Yazarımız, kendisine yöneltilen sorulara göre kendi felsefesinden, felsefede "ölüm" düşüncesinden, felsefe ile din arasındaki ilişkilerden

* *Felsefe Tartışmaları*, 15. Kitap, s. 63-71, (Ocak) 1994; Bilimsel Felsefenin Işığında - On iki felsefe yazısı, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 187-202.

söz açıyor. Şiddet, buyurganlık ve büyüklük saplantısı konularında ise, "Felsefe ve toplumbilim, her zaman tedavi yollarını göstermese de eleştiriyle bu yaraya parmak basar. Bu tür toplumlarda, şiddetin, buyurganlığın içyüzünü ortaya çıkarttığı için felsefe ve gerçek toplumbilim araştırmalarının sevilmemesi, bir bakıma bundan öturüdür..." (2)

Burada son olarak, Sayın Orhan Hançerlioğlu ile yapılan ve ölümünden kısa süre sonra "Bir bilgi tutkunuydu" başlığıyla yayımlanan bir söyleşiye değinebilirim. "... Hegel'le bitirirler klasik felsefeyi. Oysa asıl felsefe, bence Hegel'den sonra başlar. Onun için yeniden bilgilenmek için oturdum. Bilgi, bilgi, bilgi... öğrenmek merakı bana geldi." Kendisini hangi akıma yakın bulduğu sorulduğu zaman şu yanıtı veriyor Hançerlioğlu: "... akım diye bir şey yoktur aslında. Bilimsel felsefe tektir. Yani bilimde varyant yoktur. Bilim tektir... Doğru olan fikir, doğrudur. O da tektir. Yani 2 kere 2, 4 eder. Ya da ısı maddesel cisimleri genişletir... Bunu ya bilirsiniz ya bilmezsiniz... İnsanlar arasındaki düşünce ayrılıkları, bilgi eksikliklerinden doğar." (3)

Yukarıdaki alıntı ve savların kaynağının birer söyleşi olduğunu da gözden uzak tutmadan, burada kendi adıma şunları söyleyebilirim. Görüldüğü gibi, Sayın Tunalı ve Sayın Hilav, felsefenin eleştirel, eğitsel ve toplumsal – siyasal yönleri üzerinde dururlarken Sayın Hançerlioğlu onu bilgi ile, bilimle diyebiliriz ki özdeşleştirmektedir. Onun sözünü ettiği " bilimsel felsefenin" ise, yazarınızın Felsefe Tartışmaları'nda oldukça sık olarak kaynak verdiği, Hans Reichenbach'ın Bilimsel Felsefesi ile bağdaşmadığı kanımca oldukça açık olmalı. Reichenbach'a göre felsefe, yöntem (bence daha doğrusu yaklaşım) açısından bilimle büyük benzerlik içindedir. Ancak yine onun anlayışına göre, felsefe etkinliğinin (bilgi kuramı biçimindeki) ürününü "bilgi", (felsefeyi de bir "bilim") olarak ister adlandıralım ister adlandırmayalım (4, s. 75), bilimle felsefe (genel olarak), birbirleriyle çok yakın ilişkilerine karşılık özdeş değillerdir.

Çağdaş üç felsefecimiz arasında birbirinden bu ölçüde ayrı yaklaşımların bulunuşu kuşkusuz ülkemize özgü değildir. Felsefenin geliştiği bellibaşlı tüm toplumlarda böyle bir ayrılığın, daha doğrusu ayrılıkların varlığını gözlüyoruz. Bir yanda felsefe etkinliğini bir tür "bilim" konumuna getiren ve karşıtlarının gözünde onu yerine göre aşırı ölçüde darlaştıran, temelde yeni olgucu olarak yorumlanan bir yaklaşım; belki öte yanda da yine yerine göre geleneksel "spekülatif", ussalcı ("rasyonalist") filozofların çizdikleri çerçeveden de ötede, felsefenin "sınırsız" bir etkinlik olarak görüldüğü, alışılagelmiş diyebileceğimiz bir anlayış. Bu sonuncusunda, "Felsefede Postmodernizmi" de içine alacak biçimde felsefe evriminde ortaya çıkmış pek çok akım ve bunlara uygun felsefe yapış biçimi işin içine girmektedir.

Kuşkusuz böyle çok geniş bir ayrılıklar alanının içinde yer alan değişik felsefe yaklaşım ya da anlayışları, ve bunun sonucunda da ortaya çıkan çok değişik "felsefeler" söz konusu olmaktadır. Bu durumda şu soruyu sormadan edemeyiz sanırım: "Hangi Felsefe?"

Felsefe etkinliği ile ilgili olarak bu tür çok önemli temel bir soruyu gündeme getirme zorunluluğunu duyduğum içindir ki yazımın başlığını "Felsefenin Sınırları" gibi bir anlatımla "sınırlandırmak" istemedim. Böylece, bu bağlamda çok öz biçimde de olsa, Tartışmalar'daki okuyucumla Felsefenin Yöntembilgisi konusunu daha doğrudan paylaşma olanağını bulmuş olacağım.

Yine Yöntembilgisinin Işığında

Şimdiye dek bu olanağı değişik başlıklar altındaki yazılarda bulmuştum; en açık olarak da, felsefenin yöntembilgisini az çok kapsamlı bir biçimde konu edindiğim 10. Kitap'taki yazımda (5). Felsefe etkinliğinin "ne" olduğunun, onun amacının, etkinliğin (felsefe yapma yoluyla) nasıl yürütüldüğünün sorgulanması olarak özetleyebileceğimiz temel yöntembilgisel yaklaşımı burada, kavramsal olarak yazımın başlığına uygun bir biçimde ve çok öz olarak ele almak durumundayım.

Felsefe çevrelerinde bu etkinlikle ilgili olarak yaygın olduğu söylenebilecek "yanlış yargılardan" biri filozofların, felsefecilerin kendi alanlarının yöntembilgisel yönleri ile yakından ilgilendikleri düşüncesidir. Felsefe yapan kişi, geleneksel olarak, başta bilim olmak üzere, tıp gibi bilime dayalı teknik alanlar, sanat, toplumsal yaşam, siyasal etkinlik, insan yaşamının anlamı gibi bellibaşlı uğraş ve konularda söz sahibi olma hakkını kendisinde görmüştür. Kendi etkinliği üzerinde ise, genelde açık, doğrudan, akademik düzeyde olduğunu söyleyebileceğimiz bir üretimde bulunduğunu gözlemlemiyoruz; ne geçmişte ne de zamanımızda. (Konu için yine bkz. kay. 5). Kuşkusuz felsefe etkinliği içinde birçok, hatta diyelim ki her düşünür, bu etkinlikle ilgili düşüncelerini, görüşlerini, savlarını değişik bağlamlarda ortaya koyma çabasında olmuştur. Ancak burada üzerinde durulması gereken birtakım temel noktalar var.

Yazarınızın burada belirtmek ya da vurgulamak istediği şudur. Değişik bağlamlarda "felsefenin ne olduğuna" ilişkin değiniler, ilke olarak kişilerin kendi felsefe yaklaşımlarının savunulması ve "temellendirilmesi", görünüşte ussal, ancak kanımca büyük ölçüde "ruhbilimsel mantıksallaştırma" eğiliminin ürünü olmuşlardır. Kuşkusuz bu, filozof ya da felsefeci onun adını koysun koymasın, kendisinin bağlı bulunduğu okulun, kümenin ya da altkümenin "felsefesinin" de savunulması demektir: Plato'nun "ideler"i Aristo'nun amaçsallık ya da erekselliği ("teleoloji"si), Leibniz'in "monad'lar"ı, Kant'ın kesin buyrukları ("kategorik imperatifleri"), Russell'ın mantıksal atomculuğu, Karl Popper'in eleştirel ussalcılığı ("kritik rasyonalizmi") ve daha niceleri... Dünyayı açıklama öğeleri, kapsamlı etik ilkeleri, felsefe yapış biçimleri vb. bütün bu "felsefi" ürünler, "büyük" filozofların kendileri ile onların izleyicileri açısından ne ölçüde temelden ve gerçek eleştirel bir gözle ele alınmıştır?

Daha genel bir açıdan, bu ürünler, ne ölçüde savunularak "temellendirilmiş" olurlarsa olsunlar, genel bir felsefe yöntembilgisi ("metodoloji-

si") yönünden bir bütünlük içinde, karşıtları ve benzerleri ile karşılaştırılarak yeterince açıklığa kavuşturulmuş sayılabilir mi? Bellibaşlı her filozof kendisinden önce gelenlerle "hesaplaşarak", kendisine yakın olanların felsefe yapışlarını benimseyerek kendi "felsefesini", ussalcı felsefecilerin önde gelenleri de "dizgelerini" kurmuştur. Ancak bu felsefe ya da dizgeler, felsefe evrimi içinde ne ölçüde ayakta kalabilmiştir? Görünüşteki nesnellik, ancak gerçekte felsefi bir görecelik anlamında ve eleştirisinin ölçütlerini getiremeden (4, s. ix); kanımca daha açık olarak etkinlikle ilgili "Ne? Neden? Nasıl? sorularını (5) sormadan, felsefe konusunda genel yöntembilgisel sonuçlar çıkarabilir mi? Birbirleriyle yerine göre öylesine uyuşmaz, bağdaşmaz, karşıt ürünler vermiş ve bunları savunmuş olan filozofların felsefelerini ve felsefe yapış biçimlerini nesnel olma uğruna benimsemek, kişiyi büyük bir tutarsızlığa götürmez mi? Yine de, felsefe çevrelerinde alışılagelmiş tutum bu değil midir? Böyle bir temel yöntembilgisel tutarsızlıktan vazgeçmemek ayrıca çok temel bir etik sorunu doğurmuyor mu?

Yine felsefe çevrelerinde bilime dengeli bir kuşkuculuk yerine dayanaksız ("spekülatif") felsefenin kuşkuculuğu ile bakanların sık olarak gündeme getirdikleri bir konu, özellikle yeni ya da mantıkçı olgucuların bu etkinlikte bulunduğunu var saydıkları "ussallık" ve "nesnellik" anlayışıdır. Okuyucumun çok yakından bildiğinden emin olsam da, son birkaç onyılda bilim etkinliğinde dış, toplumsal, siyasal, bu arada ruhbilimsel etkenlerin de önemini vurgulayan Thomas Khun gibi yazarların bu alandaki etkilerini de anımsatmak durumundayım. O zaman bilim etkinliğinde "mantıksal" olanlardan çok, örneğin, kişinin yeniliğe ve bilim çevresine uyma isteği gibi usdışı ruhsal yanlar öne çıkmaktadır. Bilim etkinliğinde olgusal dünyanın yapı ve işleyişinin belli bir ölçüde belirleyici olduğunu kabul etmek durumundayız (felsefi kuşkuculuğun dünyanın varlığından da kuşku duymak gibi çok ileriye götürülmesini bir yana bırakırsak.) O zaman, bilim konusunda bu yönde eğilimleri bulunan filozoflara, felsefecilere şu soruyu sormak hakkımız değil midir? Felsefede dinlenmeye, dikkate alınmaya, üzerinde düşünülmeye, tartışılmaya değer ne vardır? Bilimin önermeleri böyle bir anlamda "kuşkulu" ise felsefeninkilere neden önem verelim? Bu açıdan, felsefe etkinliğinin kendisinde ussallıkla, nesnellikle ilgili sav-dayanakları neden geçerli olsun? Bunlar yoksa, felsefe etkinliği hangi ansal-kavramsal-mantıksal ölçütlere göre yürütülebilmekte ve onu yürütenler arasındaki iletişim nasıl sağlanmaktadır? Önermelerin doğruluğuna ne yolla karar verilmektedir? Toplumsal, siyasal, ruhbilimsel vb. etkenler bu etkinlik için söz konusu değil midir? Filozoflar, "büyük" olanlarla olmayanlar, felsefeciler, varsa başkaları, bu etkenlerin kendi ürünlerine karıştıklarından; ayrıca, bu ürünlerin de yerine göre bu etkenleri etkilediğinden ne ölçüde haberlidirler?

Çok öz olarak, felsefe etkinliğinin, buna bağlı olarak da felsefe yapmanın "öndayanakları" nelerdir? Zaman içinde, değişik okul ya da akımlarla, bireysel nedenlerle vb. değişse de, çekirdek diyebileceğimiz bir kavram olarak yöntembilgisel açıdan kendini korumuş bir "felsefe" var

mıdır? Okul ya da akımların, kendi varsayımları doğrultusunda birtakım karşıt akımların temel yaklaşım ve yöntem açısından dışlanması gündeme gelse de (örneğin İngiliz çözümleyici felsefesi ya da yeni olguculuk karşısında varoluşçuluğun durumu vb.), hiç olmazsa temel amaçları yönünden ve felsefe evrimi dikkate alındığında değişik felsefelerin ortak yanları söz konusu olmayacak mıdır? Yazarınız bir yeni olgucu olarak böyle bir soruyu sorma hakkını kendinde bulabilmektedir. Evrimsel açıdan, demek oluyor ki elenmeler ve eklenmeler sürecinin ışığında düşündüğümüzde, her etkinlik gibi felsefede de çok temel değişiklikler olduğu ve olacağı kanısındayım; bunun ortaya konması başka alanlarınkinden değişik olsa da.

Ancak bu değişmenin çok büyük olduğunu kabul etsek bile karşımıza açıklanamayacak bir durum çıkmamaktadır. Örneğin tıp gibi karmaşık yapılı, çok yönlü bir uğraşın büyücülük vb. zaman içindeki önbiçimleri ile çağdaş etkinlik arasında amaç yönünden bir ortaklık bulabiliriz: sağlık ve hastalık sorunlarının çözümü. Zaman içinde temel yaklaşım, yöntem ve teknikler açısından ortaya çıkan çok büyük değişikliklerin ışığında düşünüldüğünde ise, tıp etkinliğinde bir dönüşümün ya da ötedeğişimin ("metamorfozun") söz konusu olduğunu hiç duraksamadan söyleyebiliriz. O zaman tıp ya da bilim gibi bir etkinliğin bizim için çok gerilerde kalmış önbiçimlerini (çoğu zaman var olan) başka terimlerle adlandırmak; onları etkinliğin toplumsal-tarihsel ya da toplumsal açıdan işlevsel karşılığı olarak düşünmek yerinde olacaktır.

Bilim ile Felsefe

Tartışmalar'da çıkan bir yazımda, felsefe bölümlerimizden birinde Zaman kavramı üzerinde yapılan bir sunuştan söz açmış, oradaki "soyut" yaklaşımla ilgili kendi görüşlerimi de kısaca dile getirmiştim. Bu konuda, empirik dünyaya yönelik ve bireşimsel ("sentetik") olarak nitelendirilebileceğimiz kavramların ancak ilgili başka temel kavramlarla birlikte ve daha geniş bir varlıkbilgisi bağlamında ele alınabileceğini; yoksa geniş kapsamı ve derinliği bulunmayan bu tür tartışmaların aydınlatıcı bir işlevinin bulunmayacağını belirtmiştim (6).

Söz konusu toplantıdaki tartışmalar sırasında bir felsefecimiz, kendisi gibi genç sayılabilecek sunucunun konusu ile sorgulamasını yerinde buluyordu. Bu sorgulamaya göre, yüzyılın ilk yarısının filozoflarından (J. M. E.) McTaggart'ın konuyla ilgili çözümlemesinde ileri sürdüğü gibi zaman ve değişme kavramları birbiriyle çelişki içindeydiler ve bunlardan ikincisi varsa, birincisi var olamazdı. Çözümlemeden çıkarılacak bir sonuç ise Geçmiş, Şimdi ve Gelecek'in de çelişkili oldukları, dolayısıyla gelecekle ilgili bir kestirimin de söz konusu olamayacağı biçimindeydi. Bu tartışmacı, yazarınızın böyle bir sonucun bilim etkinliği ile nasıl bağdaşabileceği biçimindeki sorusuna da, sunuşun hiçbir noktasında böyle bir bağdaşmazlığın söz konusu olmadığı yanıtını veriyordu. Ben o yazımdaki sorumu burada yineliyorum: "Ussallığın sınırları içinde kalacaksa, hangi

bilim alanında hangi bilim adamı geleceğin kestirilemeyeceği ve zamanın olmadığı önermeleriyle etkinliği bağdaştırabilir?" (6)

Bir felsefeci ya da filozof adayı, Açıklama ile birlikte Kestirimin bilimin en temel işlevi olduğunu nasıl bilmez? Bu, anlaşılması çok güç bir nokta. Bunun yanında, yerbilim (jeoloji), eskivarlıkbilim (paleontoloji), paleoantropoloji, paleopatoloji gibi (7) tarihsel doğal bilimler'in (8) bulunduğunu nasıl gözden kaçırabilir? Geçmiş, şimdi ve gelecek bağlantısı olmadan, kurulmadan, bu bilimsel etkinlikler, evrimsel canlılık bilimi (biyoloji), evrenin oluşumu ile ilgili gökbilimsel çalışmalar ne yolla yürütülebilir? Eğitimsiz de olsa sağduyulu bir kişiye bu durum "felsefi olmayan" bir yolla nasıl anlatılabilir?

Kanımca "felsefi yollarla" da böyle bir açıklama yapılamayacaktır. Ancak felsefenin gelenekselleşmiş olarak felsefe ile sınırlı kalan eğitimi, etkinliğin ilkece yine az ya da çok kapalı bir "felsefe çevresi" içinde yürütülmesi de kanımca bu noktanın açıklanmasına engel olan bir etkendir. Çok büyük ölçüde insan ve us merkezli bir etkinlik olarak yürütülegelmiş olan felsefe özellikle de bilginin kaynağını usda gören ussalcı (rasyonalist) felsefe, salt mantık ve salt matematikte söz konusu olan çözümleyici (analitik) bakış biçimini felsefenin empirik dünyaya bakışında uygulamaktadır. Reichenbach'ın vurguladığı gibi geleneksel "spekülatif" felsefenin bilgi konusunda gözlemi dışlaması (4, s. 31, 75), onu içerikli empirik dünya ile ilgili kavramları neredeyse içi boş soyut çözümlemelerle açıklığa kavuşturma çabası gibi anlamsız bir etkinliğe de sokmuştur. Burada ussalcı filozofun (uygulanmamış, salt matematik ve mantıktaki) kesinliği bilimde arama (4, s. 248) eğiliminin büyük payı olmalı.

Bilim, empirik dünyanın algılanabilir ya da doğrudan gözlenen bölümünü, daha doğrusu onunla ilgili olguları açıklayabilmek için doğrudan algılanamayan kuramsal nesneleri varsaymaktadır. Bunlar zaman içinde gözlem araçlarıyla (gözelerin parçaları, büyük moleküller, uzak gök cisimleri gibi) araçla ya da dolaylı algılanabilir duruma gelebilmekte; ya da (atomlar, atomaltı parçacıklar gibi) algılanan olguların, nitelikleri dolaylı olarak araştırılabilir uzantıları konumunu sürdürmektedirler. Bilimsel bilgi anlamında bilgi, son çözümlemede ve toplumsal, ruhbilimsel vb. dış etkenler bir yana, kuramsal yaklaşımların ışığında gözlem, deney, matematiğin uygulanması, uslamlama gibi etkinlik ve işlemlerle üretilen dizgeli bir önermeler bütünüdür; bu tanıma göre, felsefenin burada doğrudan bir sözü bulunamaz. Bu durumda, bir üst-etkinlik (9) olarak felsefenin, dizgeli bilgi üreten etkinlik olan bilimin kuram, yaklaşım, önerme vb. yönleri konusunda kavramsal düzeydeki eleştirel-çözümleyici-mantıksal yorumları bir "üst-bilgi" biçiminde adlandırılabilir mi? Ben bu soruya, olsa olsa, "belki" yanıtını verebilirim.

Çok değişik felsefe okullarının, akımlarının temsilcileri olan filozofların kendi alanlarının "eleştirel" niteliği üzerinde sık durduklarını biliyoruz. Kuşkusuz bütün bu tür nitelendirmelerde olduğu gibi değişik yaklaşımdaki filozofların burada da sözcüğe değişik, yerine göre de oldukça fark-

lı anlamlar yüklediklerini söyleyebiliriz. Günümüzün çözümleyici ya da yeni olgucu bir filozofunun felsefenin "eleştirel" olmasından ne anladığı Kant'ınkiyle pek uyuşmasa gerek; özellikle bütün bu felsefelerin birbirlerinden farklı olan nitelendirmeler bağlamı dikkate alındığında. Ancak felsefe etkinliğinde, daha yukarıda açıklamaya çalıştığım "dışarıdan bakma" kaygısının gelişmesi, alanın eleştirel niteliği konusunda bilimsel felsefeye (4) uygun önemli bir düşünce açıklığı getirecektir kanısındayım.

Son yüzyıllarda Batı toplumundan başlayan bir gelişmeyle, felsefeye varlıkbilgisi konusunda daha önceden düştüğü düşünülen anlama, açıklama (ve kestirim?) işlevleri bilim etkinliğine özgü olmuştur. Bu, doğada en alt örgütlenme düzeylerindeki olgularla ilgilenen fizik alanından başlayarak zamanımızda ruhbilim, toplumbilim gibi karmaşık olgulara yönelik bilim dallarına ulaşmıştır. Böyle bir gelişme, bizim nasıl bilgi ürettiğimizle ilgilenen ve felsefenin bilgi kuramı olarak bilinegelmiş bir başka temel alanı için de artık söz konusu olmaktadır. Bu konuyla doğrudan ilgilenmek, ruhbilimden beynin moleküler biyolojisine dek uzanan geniş bir alan içinde bilim dallarına düşmektedir; bu alanda da felsefe yapmayı, ilgili bilim alanlarında üretilen bilgilere yönelerek sürdürmek (10), çağımızdaki "bilimsel gelişmelere" en uygun tutum olacaktır.

Bilimin ve Tarihin Işığında Felsefe

Felsefenin, daha doğrusu filozofların psikolojisi konusunu tartıştığımız bir felsefecimizden sık olarak, "güzel ama bu felsefe değildir" yanıtını alıyordum. Evet, bir etkinliğin ruhbilim (toplumbilim vb.) açısından ele alınması kuşkusuz onun "kendisi" değildir. Ama o etkinliğin "kendisinin" ne olduğunun, nasıl çalıştığının, amacının ne olduğunun anlaşılmasında, bunları etkileyen dış belirleyiciler olarak toplumun ve çağın özellikleri, etkinliği yürütenlerin kişisel nitelikleri, toplumsal-sınıfsal konumları vb. yerine göre önemli etkenler değil midir? Bilim felsefesi de bilimin kendisi değildir, felsefenin bir altdalıdır. Ama bilim etkinliğine kavramsal düzeyde eleştirel bir ışık tutan bu alanın, onun aydınlanmasına katkıda bulunduğunu söyleyemeyecek miyiz?

Burada da karşımıza çıkan durumun, temelde filozofların ilgilendikleri öteki insan etkinlikleri ile kendi alanlarına bakış açılarındaki tek yönlülükten kaynaklandığını sanırım duraksamadan söyleyebiliriz. Onlar bir yandan, bilimler, teknik alanlar, siyasal yaşam, insan değerleri vb. konularında söyleyecek çok söz bulabilmekte ve bunu yaparken neredeyse bir sınır tanımamakta; öte yandan kendi alanlarına yönelik yöntembilgisel, bilimsel, toplumsal, tarihsel eleştirel değerlendirmelere hiç de "sıcak" bakmamaktadırlar. Bu durumun değişik belirleyicilerini burada ayrıntılı olarak tartışma olanağımız bulunmuyor. Filozofların bu konudaki duyarlılık ya da alınganlıklarının ruhsal kökenlerinin yanında, geleneksel olarak felsefe etkinliğine kendilerinin ve toplumların alışılagelmiş, yerleşmiş yüceltici bakış açılarının büyük payının bulunduğu söylenebilir. Dışarıdan sorgulanma konusunda görünüşteki mantıksal karşı çıkışlarını ise felsefe

yapmanın, yapış biçimlerinin de ilke olarak köklü bir eleştirel süzgeçten geçirilmemiş olmasına bağlamak doğru olacaktır.

Zamanımızın yeni olgucu filozoflarından David Stove "felsefi delilikler ya da aptallıklar" üzerine yazdığı kitabının ilk bölümünü, Karl Popper'in de içinde yer aldığı, "Bilim Felsefesinde Caz Çağına" ayırmıştır. Bölümün girişinde, bir kuramın gerçeklik, olasılık, açıklama gücü gibi (içrel) yanlarının onun benimsenmesinde bir köşeye bırakılarak geliştiricisinin çağı, sınıfsal konumu gibi dış etkenlere neredeyse tüketici bir ağırlık verilmesinin büyük yanlışlığı üzerinde duruyor. Ancak, yerine göre, toplumsal koşulları bi ölçüde de olsa göz önünde tutmamız kuşkusuz gerekecektir. Popper'in bilim felsefesindeki görüşlerini anlamak için de böyle bir yola baş vurulabilir (11, s. 1-2).

Popper'in, bilimsel önermelerin ayırt edici özelliklerinin yanlışlanabilirlik oluşu, bilimde tümevarımın değil tümdengelimin söz konusu olduğu gibi düşüncelerinin gelişmesini inceleyen Stove, bekleneceği gibi Kuhn ve yakın düşünürlerin görüşlerini de aktardıktan sonra, sonuçta şunları dile getiriyor. Popper'in bilim felsefesinin bilim adamları arasında özellikle kuramsal fizikçilere yakın gelmesi sık olarak dikkati çekmiştir. Ancak Caz Çağında bu sonuncuların bütün öteki bilimcilerden hoppalık dereceleriyle ayrıldıkları üzerinde pek durulmamıştır. Kuşkusuz bir ölçüde bu, onların çalışmalarının günlük uygulamalardan uzak olması ve üzerinde çalıştıkları kuramların ileri ölçüdeki tuhaflıkları ile açıklanabilir. Ancak gerek kuramsal fizikçilerin hoppalıklarının gerekse Popperizmin ayrıca açıklanabileceği bir başka tarihsel kaynak vardır ki Caz Çağının tümündeki hoppalık da bununla ilintilidir: horror victorianorum (11, s. 25-26).

Felsefenin yakın ve uzak evrimi ile ilgili olarak Stove'unkine benzer eleştirici toplumbilimsel-ruhsal ve tarihsel irdelemelerin, onun yöntembilgisi tartışmalarına ışık tutacağı açık olmalı. Yeter ki buna gereksinim duyabilsin, onun önemi anlaşılabilsin, bugünü de içine alan felsefe evriminin iç gelişmesiyle dış belirleyicileri arasındaki bağlantı olabildiğince "nesnel" olarak kurulabilsin. O zaman felsefede "temellendirme" olarak bilinegelmiş, gerçekte ise etkinliğin yöntembilgisel bir açıklığa kavuşturulması olan (9) çabaların değeri artacaktır kanısındayım.

Felsefe etkinliğinde zaman zaman "epistemologlar", "metafizikçiler" gibi terimlerin kullanıldığını görüyoruz. Çoğu kez doğrulanma, yanlışlanma, yöntembilgisel ve mantıksal "temellendirme" gibi niteliklerden yoksun önermeler ileri süren bu filozoflar ya da felsefecilerin yaptıklarına, felsefenin içindeki işbölümünün sonucunda mı bir değer verilebilmektedir?

Felsefenin Genişleyen Sınırları: Bilimsel Felsefe

Bilimin evrimi düşüldüğünde, "İleri ölçüdeki tuhaf kuramlar" üzerinde çalışmanın kuşkusuz çağımızın kuramsal fizikçilerine özgü olmadığı kolayca görülecektir. Ancak bu konuda bilimin felsefe ile pek yarışamayacağını hiç çekinmeden söyleyebiliriz kanısındayım. Yine kanımca, felsefe

etkinliğinin "hayranları", savlarının "ileri ölçüde tuhaflıklarından" dolayı felsefe evriminin gelmiş geçmiş pek çok sayıdaki filozofuyla ne ölçüde övünseler yeridir. (Belli çağda yaşamanın getirdiği "bağışlanma katsayısı" bir yana.) Tartışmalar'ın son sayılarından birinde bilim üzerindeki bir yazısında Karl Popper'in, bu etkinlikteki açıklamanın ne olduğunu kendi açısından "açıkladığını" görüyoruz. Buna göre, burada "açıklanacak olgu durumlarını (explicandum) betimleyen bir bildirimler dizisi" anlaşılacaktır; "açıklama'yı", "açıklayıcı bildirimler" oluşturmaktadır. En ilginci, genelde düşünüldüğünün tersine "kural olarak, araştırmamızın nesnesi olan explicans'lar bilinmeyendir" ve "ne zaman bir buluş varsa, bilimsel açıklama bilinenin bilinmeyenle açıklanması olacaktır" (12).

David Stove'un bu konuya değinmemiş olacağını düşünemeyiz. Popper'e göre biz, gözlenmeyeni gözlenenden çıkarmıyoruz ve çıkaramayız; bilimde biz her zaman bilineni bilinmeyenden çıkarıyoruz; bilimin yöntemi de tümüyle tümdengelimsel'dir. Yine genellikle düşünüldüğünün tersine bilimin sonuçları, sanı, varsayı (ön kabul) ve varsayımdan (hipotezden) başka şeyler değildir; bu sonuçlar ve bilimsel kuramlar için olasılık da söz konusu olamaz (11, s. 3-4).

Kısa da olsalar bu alıntılardan yola çıkarak gerek bilim, gerekse felsefe ile filozoflar konusunda söylenecek birçok nokta olacaktır. Felsefesini "kritik" olarak da nitelendirse yine de bir "rasyonalist" olan Popper'in tartışmalarının genel bağlamını göz önüne almamakla birlikte, burada çok öz biçimde dile getirilecekler olabilir. Son çözümlemede bilimin en temel öğeleri konumundaki kuramlarla dizgeli bir tutarlılığın bulunduğu bilimsel bilgi belli bir doğrulanma niteliği taşımıyorlarsa, bu nitelik insanın hangi savlarında vardır, bulunabilir? Belli başlı her türlü kavramsal çerçevede söz konusu olan "diyalektik" karşıtlık ya da çiftler dikkate alındığında, Yanlışlanabilirliğin "diyalektik" karşıtı Doğrulanabilirlik olmadan birincisi nasıl düşünülebilir, nasıl anlam ve geçerlilik kazanabilir? Olgusal dünyanın kendisinden ayrı düşünülemeyecek bir parçası olan Olasılık ilkesi, kuramsal yaklaşımların ışığında olguların açıklanmasına yönelik yasa düzeyi genellemelere, kuramların kendilerine neden yansımayacaktır? Kuramlar, genellemeler vb. her tür bilgi üretme çerçevesi ve bilgi savı, temel bir anlamda Doğruluk Payı olarak düşünülebilecek olasılık söz konusu olmadan ne yolla değerlendirilebilir? Bilimsel bilgi, ilke olarak bilinenlerden değil de açıklayıcı oldukları ileri sürülen bilinmeyenlerden mi oluşuyor?

Konuyla ilgili sorular çoğaltılabilir. Ben tartışmayı uzatmamak amacıyla yukarda değindiğim yöntembilgisel bir noktayı burada da ele almak istiyorum. Bilim etkinliği Popper ve başkalarının "açıklamaya" çalıştıkları biçimde yanlışlanabilir ve kesinlik bir yana olasılıktan bile uzak olma durumunda, dolayısıyla çok temel bir belirsizlik konumundaysa; felsefenin önermelerindeki doğruluk payı nedir? Onların, empirik dünyadaki ilkelerle uyuşmama ve mantıksal tutarsızlık gibi iki temel yön dışında, yanlışlanabilirlik ilkesi ile bir ilişkileri var mıdır? Son çözümlemede felsefe etkinliği neden ve nasıl yürütülmektedir?

Genelde filozofların, felsefecilerin, felsefe öğretim üyelerinin, onların "hayranlarının" bu alanla ilgili olarak anlayamadıkları temel noktalardan biri, onun da sınırlı bir etkinlik olduğu, bundan ise olumsuz bir sonuç çıkarılamayacağıdır. Onun ne ölçüde kendine özgü bir altdalı da olsa, Etik için söz konusu olan sınırlılık (13), belki değişik ölçülerde ama ilke olarak etkinliğin her yönü için geçerlidir. Yeni olguculuğun, felsefeye hep sınır getirdiği ileri sürülmüştür. Gerçekte ise bu akım onun sınırlarını, öylesine varsıllaşmış insan etkinliklerine yönelik (14) kavramsal-mantıksal-anlambilgisel dayanaklı eleştirel-yorumsal tutumuyla çok ileri boyutlara vardırmıştır.

Kaynaklar

1. "Felsefe, yaşamın ta kendisi..."; İsmail Tunalı ile yapılan konuşma (Cem Hamuloğlu), *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 28.1.1989.
2. "Felsefeyi tanımamış toplumlarda şiddet ve buyurganlık egemendir"; Selâhattin Hilâv'la söyleşi (Fatma Oran), *Çerçeve,* Sa.42: 6 Mart 1989.
3. "Bir bilgi tutkunuydu"; Orhan Hançerlioğlu ile yapılan söyleşi (Alpay Kabacalı), *Cumhuriyet Kitap* Sa. 75: 12-13, 1 Ağustos 1991.
4. Hans Reichenbach, *The Rise of Scientific Philosophy*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, (1951) 1966.
5. Yaman Örs, "Felsefede ne, neden, nasıl?", *Felsefe Tartışmaları*, 10. Kitap, 86-107, 1991.
6. Yaman Örs, "Felsefede 'kanatsız spiritler' ya da geleneksel felsefenin çıkmazı", Felsefe Tartışmaları, 11.Kitap, 106-121, 1992.
7. Yaman Örs, "Philosophies of medical evolution", *International Medicine,* 1: (Sa.1) 16-19, 1979.
8. R. Hooykaas, "Der Aktualismus in Natur und Geshichte", *Gesnerus*, 22: 1-16, 1965.
9. Yaman Örs, "Godot, glasnost ve felsefe", *Felsefe Tartışmaları*, 9. Kitap 102-112, 1990.
10. Yaman Örs, "The philosophy and biology of knowledge; a psychobiological approach to epistemology", *Journal of Human Sciences* (METU), VI/2, 121-142, 1987.
11. David Stove, *The Plato Cult and other philosophical follies*, Basil Blacwell, Oxford ve Cambridge (mass.), 1991; 1. "Cole Porter and Karl Popper: the Jazz Age in the philosophy of sciences", s. 1/26.
12. Karl R. Popper, "Bilimin amacı", *Felsefe Tartışmaları*, 12. Kitap, 136-146, 1992 (çev. Vehbi Hacıkadiroğlu).
13. Bernard Williams, *Ethics and the Limits of Phlosophy*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1985.
14. Yaman Örs, *"Felsefede bilimsel söylem"*, Felsefe Tartışmaları, 8. Kitap, 77-94, 1990.

Felsefe ve Anti-Felsefe*

Cumhuriyet'in 23 Nisan tarihli sayısında "ÖSS'de felsefe çıkarması" başlıklı bir haber vardı (s. 8). ÖSYM Başkanı Sayın Dr. Fethi Toker, bu yıl yapılacak sınavla ilgili olarak, "... psikoloji ve sosyolojiden soru gelmeyeceğini, 10 sorunun da felsefeye ayrıldığını" açıklıyordu. Geçen yıllarda sosyoloji ve psikolojiden 4'er, felsefeden ise 2 soru sorulmuştu. Böylece, felsefenin liselerde (yeniden) zorunlu ders olmasına koşut olarak üniversite sınavlarındaki soru dağılımı da değişiyordu. Bu arada Sayın Toker, "Sorular, düşünme ve sorgulamaya dayalı olacak." derken, felsefe sorularının önemine değiniyordu. Haberde, bir felsefe öğretmeninin sınava yönelik olarak konuyla ilgili eleştirel yorumuna da yer verilmiştir. Ancak bizi burada ilgilendirecek nokta söz konusu sınavla ilgili değildir.

Yazarınızın bu bağlamda gündeme getirmek istediği konu, haberde verilen bilgilerin yansıttığı felsefe anlayışına ilişkindir. Felsefe alanının psikoloji ve sosyoloji ile birlikte bir kümede ele alınması, çok açık biçimde onun bir toplum ya da insan bilimi olarak düşünülebildiğini yansıtmaktadır. Burada kanımca en azından iki yanlışlık yapılmaktadır: Felsefenin, ilkece insanın incelendiği bir alan olarak kavranması ve insanla ilgili iki temel bilim alanıyla özdeş kümeye konması. Felsefeye bu tür bir yaklaşım, yazarınızın görebildiği ölçüde tüm dünyada yaygındır ve özünde büyük ölçüde insan merkezli olan bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu anlayışın akademik çevrelerdeki yansımasını yalnız felsefe bölümlerinde, felsefecilerin yazı ve kitaplarında değil, örneğin üniversite kitaplıklarındaki sınıflandırma dizgelerinde de görüyoruz. Buralarda felsefe kaynakları, psikoloji ve sosyoloji üzerine olanlarla birlikte, ve aynı zamanda

* *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Sa. 620: 15, 6 Şubat 1999; Psikiyatri, Felsefe, Anti-Felsefe – "Psikiyatri ve Felsefe" alanında geliştirilmiş kavramlar ve yaklaşımlar, Çizgi Tıp Yayınevi, 2004, s. 243-244.

inançlarla (dinlerle) ilgili yayınların yanında yer almaktadır. Her durumda böyle bir anlayışın tarihsel kökenleri vardır; burada onun, bir yandan bilim ve felsefe alanlarının tek olmasa da ikili bir küme oluşturdukları zamana, öte yandan felsefenin inançlarla karıştırıldığı zamanlara gittiğini söyleyebiliriz.

Gerçekte durum nedir? Felsefe yalnızca insana yönelik bir alan mıdır? Gerçekten öyle ise, mantığın, matematik felsefesinin, fizik ve kimyanın felsefe açısından sorgulanmasının burada yeri nedir? Alanlarının uzun geçmişi içinde felsefecilerin dünyanın yapı ve işleyişini anlama ve açıklama çabaları konusunda ne diyebiliriz?

Kanımca felsefe, özünde kavramsal, daha geniş açıdan bakıldığında ise ussal bir etkinlik olduğundan, çok büyük ölçüde insan merkezli, yerine göre de insanın ve dünyadaki yerinin yüceltildiği bir alan olagelmiştir. Onun bu niteliği, bilginin kaynağını insanın usunda bulan geleneksel, "rasyonalist" ya da ussalcı felsefede çok belirgin olmaktadır. Oysa çağımızda felsefe, gösterilen bütün dirençlere karşın, bellibaşlı insan etkinliklerinin kavramsal düzeyde eleştirel-mantıksal bir süzgeçten geçirildiği bir üst etkinlik konumuna gelmiştir.

Bertrand Russell'ın düşündüğü gibi, "felsefeyi yadsımak da bir felsefe ve de kötü bir felsefe ise", bu yazının başlığında yer alan (ve yazarınızın kullandığı anlamda) "Anti-Felsefe" terimi nasıl savunulabilir? Benim onunla anlatmak istediğim, bir yandan felsefenin çağımızda geçirdiği ötedeğişimi ("metamorfozu") vurgulamaktır ki burada onun dünyayı anlamakta (ve değiştirmekte) bilimle bütünleşmesi söz konusudur; öte yandan da onun insan merkezli geleneksel felsefenin etkisinden olabildiğince kurtarılması gerektiğini belirtmektir. Bu bakımdan bu terimi, (yazarınız anlam içeriğine pek katılmamakla birlikte) "Anti-Psikiyatri" ile karşılaştırmak yerinde olacaktır. ("Anti-felsefe" terimini, değişik yazarlar çok değişik anlamlarda kullanmışlardır.)

Felsefe Konusunda Geleneksel Tutum ve Temel Yanılgılar*

Genç felsefecimiz Örsan Öymen'in 8-10 Eylül günlerinde "Assos'ta Felsefe" başlığıyla düzenlediği toplantıya giderken, orada karşılaşacağım "felsefe dostlarını" usumdan geçiriyor ve belki onların da bir bölümünün yaptığı gibi tartışmaların yön ve içeriklerinin neler olabileceğini düşünüyordum. Ancak "felsefi esinlenmemin" otobüsteki sınırları genişledi ve toplantıya yönelik düşünceleri de aşarak felsefenin yöntembilgisi ("metodolojisi") ile ilgili olarak yıllar içinde geliştirdiğim, bir bölümünü ilgili yazılarımda az çok ayrıntılı biçimde işlediğim birtakım temel noktalarda odaklandı. Ben burada, söz konusu toplantıyı gündeme getirmeden (ancak özellikle genç katılımcılar tarafından bunun yapılacağı umudunu taşıyarak), bunları felsefede birtakım temel yöntembilgisel noktalar olarak sıralamak ve her birine ilişkin yorumlarımı çok öz olarak okuyucumla paylaşmak amacındayım. Okuyucumun, söz konusu noktaların sıralanmasında "en temel olanından en az önemlisine" doğru bir akışın bulunacağı beklentisini ancak yaklaşık olarak karşılamış olabileceğimi düşünüyorum. Bu alanda tam bir başarıyı gerçekleştirmenin de neredeyse olanaksız olduğu düşüncesindeyim. Bu noktaların arasındaki bağlantılar ise, gerektiği yerlerde, çok kısa biçimde vurgulanacaktır.

Burada çok öz ve kısa olarak eleştirel bir süzgeçten geçireceğim bu noktalar, daha açık olarak bunlardaki savlar, değişik felsefe okullarının temsilcileri ile onların felsefeyle ilgili temel görüşlerini paylaşan başka akademisyenler ve aydın çevrelerce benimsenmiş gibidir. Felsefeyle yakından ilgilenen okuyucuların metne şöyle bir göz atmaları sırasında da hemen görecekleri gibi, bu savların çoğu, geleneksel (ya da gelenek-

* *Bilim ve Ütopya*, Sa. 76: 32-37, (Ekim) 2000; Üniversite ve Toplum internet dergisi, 1 (1), Haziran 2001, **www.universite-toplum.org** (Giriş bölümü çıkarılmış olarak).

çi), "spekülatif", çoğunluğu bilginin kaynağını doğrudan insan usunda bulan ussalcı ("rasyonalist"), insan-merkezli, "tutucu" felsefeciler (ve de "filozoflarca") benimsenmektedir. Ancak bunları ileri sürenler arasında çok değişik okulların ve alttakımların yandaşları bulunmaktadır. Bunun yanında, "ilerici", eksik olarak maddeci olarak bilinen, gerçekte ise duyusalcı ya da "empirisist" ana akımının ya da kümesinin içinde yer alan "filozof'lar" ve felsefecilerle bu akıma ilgi gösteren başkaları ve birçok aydın arasında da aşağıda sıralananların, az sayıda da olsa, bir bölümünü benimseyenler olabilecektir. Kuşkusuz bu noktaların hepsinin onları savunanlarca açık ya da belirtik bir biçimde dile getirilmiş olmaları gerekmiyor; bizler, bu yaklaşımlarda olanların konuştuklarından, yazdıklarından, savunduklarından yola çıkarak, buralarda örtük bir biçimde de olsa yer alan bu tür noktalara yöntembilgisel bir kuşkuculukla bakarsak, onları görebiliriz. Ayrıca, değişik felsefe okullarının ya da akımlarının temsilcilerinin bu noktalarla ilişkisi de yerine göre önemli değişiklikler göstermektedir. Bir başka anlatımla, yazarınızın izlediği bilimsel felsefe açısından bakıldığında, ya da bundan bağımsız olarak da, burada eleştirilen noktaların savunucuları bunların hepsini özdeş biçimde benimsiyor ya da savunuyor olamazlar. Daha da ilerisi, onların arasında, bu noktaların bir bölümüne, onları savunmak şöyle dursun, yazarınızın eleştirel yaklaşımıyla bakanlar da bulunabilir.

Bu bağlamda felsefe konusunda kuşkusuz tüketici olduklarını savlamadan sıralayacağım bu yanılgılardan tek tek söz etmeden önce belirtilebilecek bir konu daha olacak. Birtakım gelenekçiler sık olarak felsefede "yön körlüğü"nden söz açarlar. Bilimsel felsefeye karşı çıkan bu felsefeciler, bu "yakıştırmayı", karşıt akım olan ve Hans Reichenbach'ın yeni felsefe olarak nitelendirdiği mantıkçı empirisizmi izleyenlere yöneltmektedirler. Bir bilimsel felsefeci olarak yazarınızın felsefenin yöntembilgisi ile ilgili olarak sıraladığı noktaları ya da yönleri eleştirel bir gözle okuyacak okuyucuların, uygun bir anlatım olacaksa, söz konusu gelenekçilerin ileri sürdüğü "ussal körlüğün" gerçekte kimlerde bulunduğunu pek de zorluk çekmeden çıkarabilecekleri kanısındayım. Kuşkusuz bu, belki burada sıralanan tüm noktalar açısından geçerli olduğu gibi, genelde dünyadaki pek çok felsefe çevresi ve bu etkinliğe ilgi duyulan birçok düşünce ortamı için de söz konusu olacaktır.

Gelelim söz konusu "felsefi noktalara".

1. Felsefenin yüce ve ulaşılamaz bir etkinlik, özellikle eski filozofların da "büyük" kişiler olduğu. Birbirine bağlı bu iki dayanaksız sav ya da yorum ve içerdikleri abartmalar, büyük ölçüde, usla yürütülen bu etkinliğin insan merkezlilikle algılanışına, dolayısıyla ruhbilimsel bir nedene bağlıdır kanısındayım. Öte yandan bu yorum, tarihin, "büyük" insanlar yoluyla yüceltilmesine yol açan ataerkillikle de bağlantılı olsa gerektir.

2. Tek bir felsefe etkinliğinin bulunduğu. Temel anlayış, yaklaşım, yöntembilgisi, yöntem vb. yönlerden büyük çeşitliliğin yaşandığı felsefede akımlar/okullar arasındaki ayrılıklar hep öylesine önde gelmiştir

ki, burada tek bir etkinlikten çok çeşitli "felsefelerden" söz etmek olup bitenleri gerçekte daha iyi yansıtacaktır. ("Bilimler"de, "sanatlar"da kanımca böylesine ileri bir durumu göremiyoruz; özellikle belli bir zaman dilimi söz konusu olduğunda.) Burada kuşkusuz şunu da dikkate almalıyız. Tüm genel anlamlı sözcükler gibi, "felsefe" sözcüğünün de kuşkusuz birden çok anlamı vardır; ancak bizim buradaki bağlamımızda sözcük, ilk, temel, çekirdek anlamında ve genelde ondan anlaşıldığı biçimde, bir etkinliği anlatmak amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca, burada felsefe içindeki temel yaklaşım ayrılıklarını, felsefenin iç bölümlendirmesinin ortaya çıkardığı, bilim felsefesi, matematik felsefesi, tarih felsefesi, ahlaki değerler felsefesi ("etik"), siyasal felsefe, "estetik" gibi dallarıyla karıştırmamak gerekir. Bizim burada sözünü ettiğimiz çeşitlilikte örneğin Kant'ın felsefesi ve yeni Kantçılık, eleştirel ussalcılık ("kritik rasyonalizm"), varoluşçuluk, eyitişimsel ("diyalektik") maddecilik, bilimsel felsefe ve daha başka okullar/akımlar söz konusudur. Felsefedeki çeşitli akımlarla alanın değişik dalları arasındaki ilişkiler ise, kuşkusuz ayrıca incelenmeye değer.

3. Felsefenin sınırsız bir etkinlik olduğu. Öyle midir? Bir bakıma bilim, sanat, eğitim, teknik vb. bellibaşlı insan etkinliklerinin hiç birisinin "sınırlı" olduğu söylenemez; en azından bunlarda zaman içindeki kaçınılmaz değişme, dolayısıyla de tarihsel (ve gelecekteki) akışta bir varsıllığın, çeşitliliğin ortaya çıkması, bir tür sınırsızlık getirmektedir.Ancak felsefenin sınırsız olduğu görüşü, geleneksel felsefe okullarının dayanaksız savlarından ("spekülasyon'larından"), hesabı verilemeyen us yürütmelerinden, "metafizik" etkinliğinden kaynaklanıyor olmalıdır. Bu, geleneksel felsefecilerin etkinliği "abartma" yolundaki çabalarından birisidir diye düşünebiliriz.

4. Felsefenin neredeyse tüm sorunlarımızı çözebilecek bir gücünün bulunduğu. Sanırım kolayca görüleceği gibi bir öncekiyle de aralarında bağ kurulabilecek olan bu sav, onunkine benzer birtakım gerçekdışı "gerekçelere" dayandırılıyor olmalıdır. Özellikle çağımız gibi çok ileri uzmanlıkların, altetkinliklerde büyük çeşitliliğin yaşandığı bir zamanda, bunların bağlı olduğu (sanat, bilim, teknik vb.) ana etkinliklerin de sorun çözme yetileri, nicelik açısından olduğu ölçüde nitelik olarak da belirgin duruma gelmiştir. Bu demektir ki, her insan etkinliğinin (zaman içinde az çok değişikliğe uğrayabilmekle birlikte) belli bir sorunlar kümesindeki çözümlere yöneldiği düşünülürse, etkinliklerin sorunlarının kendilerine özgü olduğu daha anlaşılır olacaktır. Dolayısıyla felsefe etkinliğine, kendi sorunlarının gösterdiği doğrultunun dışında bir sorun çözme işi düşmemektedir, düşemez; burada, etkinliğin içindeki ve yukarda vurguladığım temel yaklaşım çeşitliliği gündeme getirilse bile.

5. Felsefenin bellibaşlı her insan etkinliğine bir temel oluşturduğu. Öyle midir? Bu bağlamdaki "temel" sözcüğünü, kavramsal bir etkinlik olan felsefenin kendi yöntembilgisi çerçevesinde ele almak, değerlendirmek gerekir. Kanımca geleneksel felsefeciler, bu sözcüğün bir ilk kat-

man oluşturma, daha gerisine gidilememe gibi bir derinlik ve sağlamlık da anlatan yönlerinin ruhsal çağrışımlarına ağırlık verdikleri için, terime ayrıca bir boyut katmakta; burada, etkinliğin kendisinin anlam ve işlevini yüceltme gibi bir eğilimi benimsemektedirler. Gerçekte hangi etkinliğe, daha doğrusu onun yaklaşımlarına ve işlev(ler)ine öncelik tanırsanız, o, başka etkinliklerin değerlendirilmesinde kendi açısından hep bir temel oluşturur; herhangi bir insan etkinliğinin tarihi, toplumbilimi, ruhbilimsel vb. incelenmesi sonucunda ortaya çıkan tarihsel vb. "temeller" gibi. Felsefe öteki etkinliklere temel oluşturduğu zaman ise, onun kavramsal düzeyde iş gören ve yazarınızın yaklaşımına göre eleştirel-mantıksal-anlambilgisel (-"semantik") bir yorum olma niteliği gündeme gelmektedir. Ayrıca, "felsefi" temel ya da temellendirmede, başka tür temellendirmelerle karşılaştırıldığında "yüceltilecek" ya da abartılacak bir yön bulunduğu da söylenemez.

6. Bilimin bildiklerimizden, felsefenin bilmediklerimizden oluştuğu. Bu anlatım, çağımızın en önde gelen İngiliz çözümleyici ("analitik") felsefecisi Bertrand Russell'ındır. Kendisi genelde duyusalcı ("empirisist") okulun içinde yer almakla birlikte, İngiliz duyusalcılarının ("empirisistlerinin") üzerinde pek durulmayan, yerine göre güçlü ussalcı eğilimlerine bağlı olarak, felsefenin bilim gibi bilgi üretebilecek bir etkinlik olduğunu var saymıştır; kuşkusuz açık olarak değil, daha çok örtük, bilinçaltı diyebileceğimiz bir biçimde. Belki onun bu genel eğilimi ile burada yer verilen savı arasında, dolaylı yoldan da olsa bir bağ kurulabilir. Her durumda, felsefenin yüceltilmesine de bağlı olan "büyüsü", ondaki bilinmezlik savı aracılığıyla vurgulanmış olmaktadır diye düşünebiliriz. Ben kendi adıma, geleneksel felsefecilerin önemli bir bölümünün böyle bir yargıya katılabileceğini düşünüyorum. Yazarınız açısından burada bir yandan felsefe etkinliğinde gerçekte bilmenin değil en başta kavramsal çözümleme ve anlambilgisel yorumun önde geldiğini düşünelim; o zaman bu bağlamımızdaki sav, bir bakıma kendiliğinden anlamsız olmaktadır. Öte yandan da bilimde bilme ve bilgi ile bilmemenin birlikte gittiğini; "her şey" bilinse ve bilmeme durumu artık söz konusu olmasa, o zaman da zaten bilim etkinliğinin bir işlevinin kalmayacağını unutmamalıyız. (Bilimsel bilgide doğruluğun kesin olmadığını, zaman içinde değişik düzeylerdeki bilimsel bilginin de yanlışlanma vb. yoluyla değişebildiğini burada anımsamakta yarar olabilir.)

7. Felsefede yalnız sorular sorulduğu, bunlara yanıt aranmadığı ("soylu etkinlik"); yanıtların ise, en başta temel bilim anlamındaki bilim etkinliğinde verildiği ("ayak işi"). Oysa, her hangi bir etkinlikte, genel olarak da yaşamımızın her yönünde, belirli diyemesek bile az çok bir yanıt beklentisinin olmadığı bir soru sorabilir miyiz? Her hangi bir durumda sorabileceğimiz ya da usumuza gelebilecek en yalın soru olarak "Ne?" anlatımı bile, ilgili bağlamda hiçbir bilgi kırıntısı ve yanıt düşüncesi olmadan sorulamaz sanırım. Yeni bir ortama girince çevremizi incelememiz usumuzda, çoğu kez açık, bilinçli olarak sorulmamış sorulara yanıt arama çabası değil midir? (Örneğin bir kedi için de durum ilkece başka mıdır?) Felsefe

etkinliği için bunun tersi geçerli olsaydı, diyebiliriz ki felsefe metinlerinde soru iminden geçilmezdi. Değişik yaklaşımlardaki felsefeciler, yanıt verme çabası içinde olmadan hangi soruları, nasıl tartışabilirler? Burada tartıştığımız nokta, kuşkusuz bir önceki ile de yakından bağlantılıdır.

8. Bilimin, özellikle temel bilimlerin zaman içinde felsefeden geliştiği, "çıktığı". Özellikle geleneksel felsefe çevrelerinde çok yaygın olan bu savın da büyük ölçüde felsefenin yüceltilmesiyle ilgili olduğunu düşünebiliriz. Bu sav, bilim tarihi ve felsefe tarihiyle ilgili olarak, geleneksel felsefedeki bilim karşıtlığı ve "felsefe yücedir" önkabulünün etkisi altında ortaya çıkmış temel bir tarihsel (ve yöntembilgisel) yorum yanlışlığıdır. Bu konuda diyebiliriz ki bilim ve felsefe, evrimlerinin başlangıcında ikili bir küme ya da bir ikili oluşturuyorlardı. Yine denebilir ki Batı Toplumu'nun yaklaşık son beşyüzyılı içinde ilk önce çağcıl (modern) fiziğin ortaya çıkması ile başlayan, bilimlerin evriminin bize en yakın gelişme süreci, zamanımızda toplumbilimin de bir süredir bu ikiliden ayrılması ile bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Böylece ana temel bilimlerin kendi kişiliklerini bulmaları, daha açık bir anlatımla onların zaman içinde yöntembilgisel bağımsızlıklarına kavuşmaları, bir bakıma felsefeyi bu küme içinde geride, tek başına bırakmıştır denebilir. Buradaki sav, bilimlerin, felsefecilerin en çok ilgisini çeken kuramlarının, genel olarak kuramsal yönlerinin iki etkinliğin daha başlangıçlarından çok yakın ilişkide oldukları, zaman içinde geriye gittikçe bu ikisini birbirinden ayırmanın genelde olanaksız olduğu gibi bir anlatıma dönüştürülürse, o zaman ondaki tarihsel (ve yöntembilgisel) doğruluk payı çok yükselecektir.

9. Felsefede bir evrimleşmeden pek söz edilemeyeceği. Evrende ve doğada genelde olduğu gibi insan yaşamı ve etkinlikleriyle ilgili olarak her türlü evrim süreci, bir bütünün öğelerinde zaman içinde yeni eklenmelerin ortaya çıkması, bunun yanında elenmelerin olmasıyla gerçekleşmektedir. O zaman biz bu süreci, en genel çizgileriyle ve çok öz bir anlatımla şöyle özetleyebiliriz: Evrim = Değişme + Süreklilik. İnsan ve her türlü kurumu, bunun yanında onun etkinlikleri, bir yandan süreklilik, bir yandan da değişme içinde olduklarına göre, felsefenin evrimleşmemesi söz konusu olamaz. Felsefe etkinliğinde zaman içinde olup bitenlere biraz yakından bakmak da bunu bize açık bir biçimde gösterecektir. Buradakiyle ilgili bir başka nokta olarak, örneğin çağımızın felsefesinde çok artmış olan çeşitliliği, çok değişik okulların, akımların bulunuşunu, felsefede evrimsel bir akışa bağlamadan nasıl açıklayabilirsiniz?

10. Felsefenin tarihiyle özdeşleştirilmesi. Tarihsel süreçlerin de, ilke olarak böyle bir denklemin çerçevesi içinde ele alınabileceğini düşünmek doğru olacaktır. Buna göre, her insan etkinliğinde olduğu gibi felsefenin de tarihsel gelişmesi, süreklilik ne ölçüde önde gelirse gelsin (ki bu da kanımca tartışmaya değer bir noktadır), değişmenin kaçınılmaz olarak kendini gösterdiği bir akıştır. Felsefeyi tarihiyle özdeşleştiren gelenekselciler, bu etkinlikte bugün sorulan soruların başlangıçta ortaya atıldığı, günümüzde (ve değişik çağlarda) ise özdeş soruların başka türlü ya da

değişik biçimde de olsa yeniden sorulduğu gibi bir sav ileri sürmektedirler. Bu başlangıç da çoğu kez Sokrat, Plato ve Aristo'nun oluşturduğu Atina Okulu'nun ortaya çıkışıdır ve söz konusu büyük "filozofların" genelde temel soruları (zaten) sormuş oldukları ileri sürülür. Buradaki özdeşleştirme, genelde "sistematik" denen, Reichenbach'ın anlatımıyla "sistem kurucu" felsefe aracılığıyla yapılır. O zaman bir yorum olarak, felsefe tarihinde değişimden çok sürekliliğin egemen olduğunu düşünürsünüz. Oysa felsefe tarihine yöntembilgisinin ışığında daha devinimsel bir gözle bakmak, bu etkinlikte de değişmenin ne ölçüde önemli olduğunu; kalıcı oldukları varsayılan ve bugün yapay bir biçimde ayakta tutulmaya çalışılan felsefi dizgelerin gerçekte zamanla nasıl çöktüklerini bize gösterecektir. Eski "büyük filozofların" ise, felsefenin eleştirel olarak yönlenebileceği "özel" etkinlikler ve bunların ürünlerinin henüz çok az söz konusu olduğu bir çağda, "genel" sorular sormaktan başka yapacakları bir iş bulunabilir miydi? Bu nokta konusunda son ve bir bakıma bağlayıcı olarak belki şu söylenebilir: Reichenbach'ın belirttiği gibi, "felsefe tarihi felsefe değil, tarihtir."

11. Felsefenin, bilimsel bilgiye benzer bir bilgi üretebileceği. Dizge kurucu da olsalar ve kurdukları dizgeler gerçekten çökmüş de olsa, geçmişin ya da felsefe evriminin gerçekten büyük düşünürlerinin hakkını da kuşkusuz vermek durumundayız. Reichenbach'ın da kendi açısından dile getirdiği gibi, felsefelerine genelde ne ölçüde karşı çıkarsak çıkalım, Plato, Descartes ya da Kant gibi ussalcı devrimcilerin de felsefe evrimi içindeki yerlerini, onların çalışma ürünlerini tanımak durumundayız. Burada temel bir sorun, felsefe etkinliğinde üretilenlere ne ad vereceğimizle ilgilidir. Felsefenin, yaklaşım, yöntem, yeni ilgi ve çalışma alanları vb. gibi ne oldukları az ya da çok açıklıkla ortaya konabilecek yönleri bir yana, onun tüm yönlerinin odaklandığı hedef ya da amaç nedir? Bilim etkinliğinde buna koşut olan hedef bilimsel bilgidir. Bilimle ortak amacı dünyanın anlaşılıp açıklanması olan felsefe etkinliğinin son çözümlemedeki amacı da buna benzer biçimde bir bilgi üretmek midir? Reichenbach, bir felsefi bilgiden söz açılmasına karşı çıkmayabileceğini söylüyor. Kendi adıma ben, felsefe etkinliğindeki son ürünü, en başta bilimsel bilgi ile karıştırıldığı için, bilgi olarak adlandırmak eğiliminde değilim; ancak bu neyse, onu adlandırabilmiş de değilim.

12. Felsefe ile bilimin birbirine "rakip" etkinlikler olarak algılanması. Bir etkinliğin bilgi_olarak adlandırılabilecek bir ürün vermesi ya da vermemesi, olumluluk ya da olumsuzluk taşıyan bir durum değildir, olamaz. Oysa gördüğümüz ölçüde gelenekselciler, bu arada bilimsel felsefeyi doğrudan karşılarına alan felsefeciler, bu durumu bir tür "kişisel", "akımsal" ve "uğraşsal" sorun yapmaktadırlar. Ortak amaçları bir yana, bilim ve felsefe etkinliklerinin içerik ve yöntemleri ayrıdır; son çözümlemede ise onlar, ortak amaçları doğrultusunda birbirlerini bütünlemektedirler diye düşünmeliyiz. Bilim dünyayı, olup bitenleri daha önde, daha doğrudan anlamaktadır. Felsefe ise cepheden uzak, daha dolaylı işleyen bir etkinliktir. Ancak her durumda bu ikisi, birbirinin rakibi değildir. Böyle bir

yargının büyük ölçüde, yine felsefe etkinliğinin (ve bilimin) yöntembilgisel açıdan açıklığa kavuşturulmamış olmasından kaynaklandığını ileri sürmek yerindedir diye düşünebiliriz. Ayrıca, genel bir sorunsallık açısından ele alındığında, her etkinliğin bir sorun çözme işi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır (bkz. 4. nokta). İki değişik etkinliğin sorun kümeleri belki bir ilk bakışta birbirine benzetilebilir. Ancak, özellikle sorunlara çözüm önerme ve üretme söz konusu olduğunda, onların arasındaki temel ayrılıklar kuşkusuz çok daha belirgin olacaktır; çünkü çözüm konusu, alanların kendilerine özgü ya da ayırt edici yöntembilgisel özelliklerini (ve sınırlarını) daha belirgin olarak ortaya çıkaracaktır.

13. Felsefenin zaman zaman toplum bilimleri kümesinin içine yerleştirilmesi. Bu yargı temelde, geleneksel felsefecilerin ve onlar gibi düşünenlerin, felsefe konusundaki insan-merkezliliklerinden kaynaklanmaktadır kanısındayım; ancak, bu görüşün genel olarak akademik ve aydın çevrelerde de yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Bunun, ilgili kurumsal yapılanmalara ve işleyişe, örneğin fakülte ve kitaplık bölümlendirmelerine vb. yansıdığını da görüyoruz. Oysa temel bilim anlamında bir etkinlik olmayan felsefe, toplum ya da insan bilimlerinin arasında da düşünülemez. Söz konusu varsayım geçerli kabul edilirse, konuları insan olmayan alanların felsefe açısından incelenmelerini, örneğin matematik ya da fizik felsefesini nereye koyacaksınız?

14. Felsefenin kendisinin, başka akademik alanlar, bu arada temel bilimler yönünden ele alınamayacağı. Gerçekte öyle midir? Konu, görüleceği gibi beşinci noktayla oldukça yakından ilintilidir. Denebilir ki tarih boyunca felsefeciler, kendilerine hep başka insan etkinlikleri üzerine konuşma hakkı tanımışlar; toplum da genelde bu tutumu benimsemiştir. Sanıyorum kolayca görüleceği gibi özellikle mantıkçı empirisizm ve bilimsel felsefe yönünden, temel bir yöntembilgisinin ışığında görüldüğünde bu tutum, ilkece yerindedir. Ancak her insan etkinliği gibi felsefe de başka etkinlikler açısından ele alınabilir. Felsefe tarihi, bilinen, yürütülen bir etkinliktir. Bunun yanında felsefe, örneğin toplumbilim ve ruhbilim açısından incelenebilir; kanımca incelenmelidir de. Bunlardan birincisinde örneğin felsefecilerin toplumsal-sınıfsal konumlarıyla alanlarındaki temel yaklaşımları arasındaki bağlantılar; ikincisinde ise, belki özellikle ruh hekimliği ile birlikte yürütüldüğünde, onların kişilik özellikleriyle bağlı oldukları okullar arasında birtakım nedensel, açıklayıcı ilişkiler ortaya konabilir.

15. Felsefede eğitiminin "lisans" düzeyinde başlamasının gerekli, hatta kaçınılmaz olduğu. Viyana Çevresi'nin yeni olgucu ("neo-pozitivist") olarak bilinen düşünürleri, kendi temel yaklaşımlarına uygun olması amacıyla felsefe için bir "üst-dil" nitelendirmesini yapmışlardı. Kanımca, bir açıdan indirgeyici ve tek yönlü olduğu söylenebilecek böyle bir nitelendirmeye gerçek hakkını verebilmek için gerek onlar, gerekse mantıkçı duyusalcılarla bilimsel felsefeciler açısından burada "üst-etkinlik" terimini kullanmak çok daha yerinde olacaktır. O zaman çok öz olarak

felsefe, kendisi de içinde olmak üzere bellibaşlı insan etkinliklerine kavramsal düzeyde bakmak ve yorum getirmek etkinliğidir. Bu durumda bir felsefe öğrencisinin ve genelde felsefecilerin, geleneksel olarak bu etkinliğin kendisiyle başlayan, onunla sürdürülen ve ancak yaşamın sona ermesiyle biten eğitimi eksik ve yanlış olmaktadır. Buna göre, felsefede akademik düzeydeki eğitim ya başka alanlardaki eğitimin bitirilmesinden sonra başlamalı; ya da olacaksa onun kendi "lisans" eğitimi, temel bilim, sağlık uğraşları ve mühendislik vb. uygulamalı alanlar, tarih, sanat dalları, sporlar gibi başka alanların eğitimiyle birlikte yürütülmelidir. Kuşkusuz bu durumda felsefe eğitimi, (belki yüksek "lisansı" da kapsayacak biçimde) 6-8 yıldan önce bitirilemez.

16. Felsefenin bir uğraş olmadığı, olamayacağı; gerçekte de bunun felsefe için bir "ayıp" oluşturacağı. Oysa özellikle zamanımızda felsefe, biyoetik, belki en başta biyomedikal etik gibi, ahlaki değerler felsefesinin uzantıları olarak görebileceğimiz alanların gelişmesiyle günlük yaşamın içine çok daha ileri bir biçimde girmiştir. Bunun yanında felsefeciler için, kurumlara, şirket vb. kuruluşlara yönelik bir "felsefi danışmanlık" yapma olanağı ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca, felsefeciler tarafından ya da felsefecilerin yardımıyla (doğru ya da yanlış biçimde) "kurslar" da verilmektedir. Son çözümlemede, felsefe alanında da öğrenimi, deneyimi, birikimi olanlar neden bunları öteki uğraşlarda olduğu gibi maddi bir kazanım karşılığında başkalarına sunmasınlar? (Burada, felsefe etkinliğinde genelde hep sorulması gereken, "Hangi felsefe?" sorusu gündeme gelecektir; ancak, ne ölçüde temel olursa olsun bu noktayı burada tartışabilecek yerimiz bulunmuyor.)

17. Felsefe etkinliğinin dünyayı doğrudan diyebileceğimiz bir biçimde değiştirebileceği. Acaba öyle midir? İnsanın doğayla ilişkisini etkileyerek dünyayı değiştirmek teknik, zamanımızda teknoloji aracılığıyla; onun kendisini, toplumu etkileyip böyle bir değişikliği gerçekleştirme işi ise siyasal yaşamla sağlandığına göre, felsefe gibi özünde kavramsal olan bir etkinliğin burada doğrudan bir katkısı olamaz. Ancak felsefeciler insanların görüşlerini, ahlaki değerlerini, genel olarak değer yargılarını, siyasal eğilimlerini, genelde belki her türlü düşüncelerini etkilemiş ve etkilemekte olduklarından, onların insan yaşamında, insanın dünya ile ilişkisinde dolaylı yoldan gerçekleştirebilecekleri, yerine göre büyük değişiklikler söz konusu olabilir; kuşkusuz özellikle etik, yaşam felsefesi ve siyasal felsefe aracılığıyla. Bunun, tarihte ve çağımızda oldukça çok sayıda örneği vardır.

18. Felsefecilikle düşünürlüğün özdeşleştirilmesi. İlke olarak, bir sağlık ya da gelişememe sorunu yoksa, içinde bulunduğu somut koşullar da çok olumsuz değilse, her insan düşünür. Belki az sayıda insan eleştirel, etkili ve etkileyici bir biçimde düşünmektedir. Burada özellikle, birey ya da toplum düzeyinde olsun, insan yaşamı, yaşamın anlamı, insanlararası ilişkiler, insanın geleceği ve ölüm gibi herkesi yakından ya da temelden

ilgilendiren konularla ilgili olarak ürün veren öykücüler, ozanlar, romancılar, genel olarak yazın adamları, köşe yazarları, genelde yazarlar ve benzerleri, bu arada felsefeciler bulunmaktadır. Uygun bir anlatım olacaksa, bu karışık kümedeki kişileri toplu olarak "düşünürler" olarak adlandırabiliriz. Bir etkinlik olarak felsefe alanında bunlar, en başta, bu konuların ele alındığı (felsefenin bir alt dalı da olan) yaşam felsefesinde, bu arada örneğin (bir felsefe akımı/okulu olan) varoluşçulukta gündeme gelmektedir. Ancak bu belirtilen noktalardan çıkarılabilecek genel sonuç, felsefecilerin ve düşünürlerin yaptıklarının ve kendilerinin özdeş değil, kesişen kümeler oluşturduğu biçiminde olmalıdır. Biraz da belki bu yüzdendir ki, zaman zaman "düşünür" sözcüğünü "felsefeci" anlamında kullanıyoruz (ki buradaki bağlamımızda bunu arada ben de yaptım).

19. Özgür düşüncenin neredeyse ancak felsefe ile gelişebileceği. Oysa şu ya da bu biçimde felsefenin bulunduğu tarihsel ve şimdiki birçok toplumsal ortam, belki biraz da felsefe aracılığıyla düşünce özgürlüğünden uzak kalmakta ya da bırakılmaktadır. Felsefenin ilke olarak böyle bir işlevi olabilir; ancak bu, etkinlikteki dayanaksız savların savunulmasına bir gerekçe olarak alınmamalıdır. Ayrıca, 16. noktada dile getirildiği ve ilkece genelde olduğu gibi burada da, "Hangi felsefe?" sorusunu sormak durumundayız. Felsefe eleştirel düşüncenin, bilimin, sanatların vb. gelişebildiği özgür bir ortamda gelişmekte ve böyle bir ortamın gelişmesine de katkıda bulunmaktadır; kuşkusuz, söz konusu öteki alanların katkılarıyla birlikte.

20. Genel olarak felsefe yapmanın neredeyse hiç düşünülmemiş etik ilkeleri, dolayısıyla ortada olmayan "etiği". Felsefecilerin kendilerine, yerine göre büyük ayrıcalıklar tanımaları gibi bir tutum ve bunun genelde toplumca da kabul görmesi, ahlaki değerler konusunda da kendisini açıkça ortaya koymaktadır. Tüm öteki akademik etkinliklerde kişiler tutum ve davranışlarında ahlaki doğruluk ya da yanlışlık açısından sorgulanırken, bunu da zaman zaman en başta felsefeciler etik alanı aracılığıyla yerine getirirlerken, onları kim ya da hangi ilke yaptıklarından sorumlu tutmaktadır? Daha doğrusu, hangi ahlaki/akademik ilkeye göre onlar böyle bir sorgulamanın dışında tutulmuşlardır? Kuşkusuz burada en başta temel yöntembilgisel dayanaklara, gerekçelere göre felsefenin "ne" olduğunu, felsefecinin "neyi, nasıl" yaptığını, yapması gerektiğini anladıktan sonra sorunu genel olarak kavrayabilir, belli özel bağlamlarda da yargılarda bulunabilir, kararlar verebiliriz. Sonuç olarak, felsefe yapmanın bir etiğinin neden bulunmadığını sorgulamak ve böyle bir alanı geliştirmek durumunda değil miyiz? Belki o zaman, örneğin bilimde ve gerekli koşulu bilim olan (sağlık uğraşları vb.) alanlarda olduğu gibi, felsefede de şarlatanlığın da söz konusu olabileceği gün ışığına çıkacaktır.

Yukarda kısaca belirtilen noktalarda yazarınız açısından yapılmış yanlışlar, bunların arasında örneğin birtakım tutarsızlıklar, çelişkiler ya da temellendirilememiş konular olamaz mı? Bir bilimsel felsefeci açısından kendi etkinliği için de geçerli olmak üzere her türlü doğruluk, bu ara-

da (varsa) "felsefi doğruluk", geleneksel felsefedekinin tersine kesinliğe değil olasılığa dayanmaktadır; dolayısıyla ondan böyle bir soruya "kuşkusuz olabilir"den başka bir yanıt vermesi beklenemez. Bilimsel felsefe ile onun içinden çıktığı mantıkçı duyusalcılık (yeni "empirisizm"), onun da gerisinde bulunan yeni olguculuk, felsefenin de (bilim gibi) yanlışlar, yaklaşıklıklar ve düzeltmelerle yürümesi gereken bir etkinlik olduğunun, felsefe evrimi içinde ilk kez açık ve dizgeli ("sistemli") bir biçimde dile getirildiği akımlardır. Ancak burada, felsefenin yöntembilgisiyle ilgili olarak ya da ondan yola çıkarak ortaya konan yukarıdaki eleştirilerin "felsefi" bir eleştirisini yapmayı da, en başta gelenekselcilere bırakıyorum; kuşkusuz aralarından bu işe aday çıkanlar olursa. Bu tür eleştiriler, yazarınızın felsefeye yönelik temel yanılgılar konusundaki düşünce ve saptamalarının değişik yönlerden evrimleşmesine katkıda bulunabilecektir diye de düşünüyorum.

Burada en sonda bu konuyu, felsefe alanında geliştirmeye çalıştığım 'Anti-Felsefe' kavramına bağlamak istiyorum. Okuyucular, yukarda ileri sürdüğüm düşüncelere katılmak durumunda değillerdir kuşkusuz. Ancak her durumda onlar, bu düşünceleri ortaya koyan bir kişinin anti-felsefeci oluşunu doğal bulacaklar, anlayışla karşılayacaklardır diye düşünüyorum.

Felsefeye Karşı Felsefe: Neden Bilimsel Felsefe ve Neden Hans Reichenbach?*

Bağlamsal Giriş: Kaynardağ ve Reichenbach

Bilimsel Felsefe üzerine, özellikle de Hans Reichenbach'la ilgili olarak yaptığım çalışmalarda, ülkemizde Cumhuriyet döneminde felsefenin evrimi konusunda kuşkusuz en önde gelen ad olan değerli felsefe tarihçimiz Arslan Kaynardağ'ın bir metni, en çok yararlandığım kaynaklar arasında yer almıştır (bkz. Kaynaklar). Bu yazısında Kaynardağ, bize Reichenbach'ın İstanbul'da kaldığı beş yıllık sürede (1933-1938) onun yalnızca felsefe ve eğitimi konusunda gerçekleştirdiklerini anlatmakla kalmamakta, o yıllarda ülkemizdeki tek üniversite olan İstanbul Üniversitesi'ne ve toplumun bilimsel konularla ilgilenen kesimine getirdiği yeniliklere de yer vermektedir. Bilimsel felsefenin kanımca en önde gelen adı olan Reichenbach, bu süre içinde genel olarak Batı'daki akademik anlayışı da çevresine tanıtmış, bu anlayışa uygun bilimsel toplantılar düzenlemiş, bilimsel dernek kuruluşunda yer almıştır. Yine çok önemli olarak o, akademik yaşamda disiplinlerarası çalışmaların, bu arada felsefe ile bilimler arasında ilişki kurmanın önemini vurgulamış, temel bilimlerin felsefe etkinliği için anlamını ve işlevini tanıtmaya çalışmıştır. Ancak Kaynardağ Reichenbach'ı bizlere, yalnız Türkiye'deki gerçekleştirdikleri ile değil, kısaca da olsa, genelde bilimsel felsefeye olan katkılarıyla da tanıtmaktadır.

Bütün bunların ötesinde ise onun ülkemizde öğrencilerine çağdaş eleştirel düşünce biçimini aşılamaya çaba gösterdiğini, onlarla birlikte değişik uzaklıktaki gezilere çıktığını, onları spora alıştırmaya çalıştığını

---

* *Arslan Kaynardağ'a Armağan – Türkiye'de Felsefenin Kurumlaşması,* Mustafa Günay (Yayına Hazırlayan), İlya İzmir Yayınevi, İzmir, 2006; s. 330-346.

görüyoruz. Bunların yanında yazarımız Kaynardağ, bu devrimci felsefecinin her düzeydeki öğrencileriyle (ve kendi çocuklarıyla) tüm ilişkilerindeki çağdaş ve insani boyutu anlatmaktadır.

Kuşkusuz Kaynardağ'ın Reichenbach'ın İstanbul'daki kalışıyla ilgili bütün bu noktaları saptamış, bunlardaki insani yönü vurgulamış olması, kendisindeki "hümanizma" anlayışının Reichenbach'la ilgili çalışmasına yansımasının bir anlatımıdır.

Akademik Giriş: "Felsefeye Karşı Felsefe"

Yazının ve bu bölümün başlığındaki "Felsefeye Karşı Felsefe" anlatımı, yazarınız tarafından daha önce başka bağlamlarda da kullanılmıştır. Bunlardan en başta geleni, bitirilmesine az kalmış bir kitap metninin ana başlığını oluşturmaktadır: "Philosophy versus Philosophy -- An antiphilosphical inquiry into philosophical power". Burada, o kitap metnini oluşturan on dört bölümden örnekler vermek, söz konusu anlatımın ne anlama gelebileceği konusunda bir ölçüde de olsa okuyucu için aydınlatıcı olacaktır sanıyorum: "A short critical introduction: philosophical errors about philosophy" (1); "Scientific discourse in philosophy: Reichenbach" (5); "What, Why, and How in Philosophy: A Methodological Approach and its Implications" (6); "The Shape of Philosophy to Come: from the "Great" Philosopher to Piecemeal Philosophical Activity" (11); "Traditional Philosophy as Illusion, Power and Imperialism" (12).

Söz konusu anlatımla ilgili ikinci bir bağlamı, yine "Felsefeye Karşı Felsefe" genel başlığıyla, 2003 ile 2004 yıllarının Aralık ayları arasında Çağdaş Türk Dili dergisinde felsefe etkinliği üzerine yayınlanmış on kısa deneme oluşturmaktadır. Burada da, söz konusu denemelerin başlıklarından uygun örnekler vermenin yerinde olacağını düşünüyorum: "Hangi Felsefenin "Işığında"?" (Sa. 190: 449-450, (Aralık) 2003) ; "Felsefenin Evrimi Olur mu?" (Sa. 191: 489-490, (Ocak) 2004); "Felsefe, "Antifelsefe" (Sa. 192: 548-549, (Şubat) 2004); "Felsefede "Şarlatanlık": Olmazsa, Neden? Oluyorsa, Nasıl? Sa. 202: 513-515, (Aralık) 2004.)

Düşünülebileceği gibi, daha önceki iki bağlamda ve burada, söz konusu anlatımda kullanılan iki "felsefe" terimi, birbirine karşıt iki felsefe akımını / okulunu / yaklaşımını, öz olarak iki karşıt felsefeyi anlatmaktadır: bir yanda geleneksel ussalcı ("rasyonalist") felsefe, öte yanda ise yeni olgucu ve mantıkçı duyusalcı ("empirisist") felsefe ile bunların bir uzantısı olan bilimsel felsefe. Buradaki bağlamımızda ben, felsefe evrimindeki bu iki ana akımın karşılaştırılması yoluyla bilimsel felsefeyi ve Hans Reichenbach'ın ona olan katkısını kendi açımdan aydınlatmaya çalışacağım.

Geleneksel Felsefe: "Eski Felsefe"

"Yeni felsefe" ve "eski felsefe" terimlerini, *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*'nda Hans Reichenbach sıkça dile getirmektedir. Birincisini o,

bu bağlamda özellikle bir sonraki bölümde açacağımız ve az çok ayrıntılı olarak ele alacağımız Bilimsel Felsefe karşılığında; ikincisini ise Geleneksel Felsefe için kullanmaktadır. Bunlardan birincisinin yerine Mantıkçı Duyusalcılık'ı, felsefenin evrimi düşünüldüğünde ise genel olarak Duyusalcılığı; ikincisi için ise Ussalcılık'ı koyarsak, buradaki tartışmamızın kapsamı ve sınırları daha açık olarak belirtilmiş olur.

Genellikle bilindiği (ya da bilinmesi gerektiği) gibi, 2500 yıllık akademik felsefenin (doğru olmayarak Batı felsefesinin) evrimi içinde hep karşı karşıya gelmiş olan bu iki temel felsefe akımı arasındaki ayrımın incelenmesi, denebilir ki, felsefenin ne olduğu, amacı / amaçları, yöntemi / yöntemleri gibi "metafelsefe" konularının açıklığa kavuşması için de kaçınılmazdır. Bu ikisinin arasındaki ayrımda en temel çıkış noktası bilgikuramsaldır ("epistemolojiktir") ve bilginin kaynağının / kökeninin ne olduğu sorusuna verilen yanıtla ilgilidir: Ussalcılara göre bu kaynak, temelde insan usudur; duyusalcılar açısından ise algıladığımız dış dünyadır. (Burada özellikle Marksçı düşünürlerin denebilir ki hep gündeme getirdikleri ülkücülük / "idecilik" ("idealizm") – maddecilik ("materyalizm") ayırımını gündeme getirmemiz, bağlamımızla ilgili olarak gereksiz kaçabilecektir. Ancak burada, Reichenbach'ın yapıtında değindiği ve yazarınızın da benimsediği gibi, ideciliğin yöntembilgisi açısından gerçekte ussalcılık akımının, maddeciliğin de duyusalcılığın birer altkümesi olduklarını belirtmek gerekebilir.)

Bu temel çıkış noktalarına baktığımız zaman görüyoruz ki, ussalcılık insan / birey, dolayısıyla ben merkezli bir felsefe akımıdır ve dayanaksız savlara, "spekülasyona", metafiziğe çok açıktır. Bilim etkinliğine bakışlarında da ayrılıklarına değineceğimiz bu iki temel felsefe akımını yürütenlerden ussalcılar, genelde birer dizge ("sistem") geliştirici olduklarından, etik alanında da herkesin uymasının zorunlu olduğunu bekledikleri "ayrıksız ahlak ilkelerini" bir dizge olarak geliştirme eğiliminde olmuşlardır. Duyusalcıların ise böyle bir kaygıları yoktur ve ahlaki değerler konusunda kuşkusuz kendi görüşlerini savunmakla birlikte, öteki insanları bu konuda özgür bırakırlar. Siyasal konularda da, birinciler kaba çizgileriyle de olsa daha çok varolan düzenden (ya da onun benzerinden), ikinciler ise değişmeden yanadırlar.

"Büyük" olarak nitelendirilen "filozoflar", daha alçak gönüllü bir adlandırmayla ussalcı büyük felsefeciler, gerçekte birer devrimciydiler. Çünkü onlar, en başta da Plato, Descartes ve Kant, bir yandan felsefe etkinliğine görüş, yaklaşım, yöntem vb. yönlerden yerine göre çok önemli yenilikler getirdiler; öte yandan, zaman zaman abartılmış olsa da, sonraki yüzyıllarda gerek felsefe etkinliğinin kendisinde, gerekse insan yaşamının dünyaya bakış, ahlaki değerler, siyasal yaşam, bilim gibi çok değişik başka yönlerinde büyük etkiler yarattılar. Reichenbach'ın çok yerinde açıkladığı gibi onlar, zamanlarının "biliminden" haberliydiler ve çağdaş bilim etkinliğinin gelişmemiş olduğu zamanlarda daha sonra bilimin sorduğu sorulara yalancı yanıtlar vermek durumunda kalmışlardı. Ancak

her durumda, bir bütün olarak olarak felsefe evriminin büyük ussalcılarla ilgili bu tür gerçekleri, bizim onların kavramsal, değersel vb. ürünlerini eleştirel bir açıdan değerlendirmemize engel olmamalıdır.

Özellikle olgular dünyasını az ya da çok doğrudan açıklama çabasındaki temel bilim etkinliği, bir bakıma "dışa dönük" bir etkinliktir; buna bağlı olarak da, bilginin kaynağını ya da kökenini dış dünyada bulan duyusalcı felsefe ile çok yakın bir yöntembilgisel yakınlık içindedir. Savlarının, felsefedeki teknik terimiyle "önermelerinin" hesabını veremeyen "spekülatif", bir başka anlatımıyla geleneksel ussalcı felsefeciler ise, düşünülebileceği gibi bilime yerine göre aşırı bir kuşkuculukla bakmaktadırlar. Çağdaş duyusalcılığı genelde en iyi biçimde temsil eden düşünürler ise, kuşkusuz bilimsel felsefecilerdir.

"Yeni Felsefe": Bilimsel Felsefe

Reichenbach'ın nitelendirmesiyle "yeni" felsefe, bilimsel felsefedir ve iki bin beş yüz yıllık duyusalcılığın, çağımızda gelişmiş olan biçimidir. Bu gelişmede en büyük etken, ya da onun kökeni, ondokuzuncu yüzyılda özellikle temel bilimlerdeki ve matematikteki büyük gelişmelerdir. Bu gelişmeler büyük ölçüde mantıksal çözümlemeyi ve daha kapsamlı, felsefi diyebileceğimiz sorulara yanıt verilmesini gerektiriyordu. Böylece "yeni felsefe", bir bakıma yeni bilimin bir yan ürünü olarak ortaya çıkıyordu. Öte yandan bu felsefe, eski felsefedeki gibi tek tek "büyük" felsefecilerin uslarında oluşturduğu, dayanakları bulunmayan, genelde düşsel dizgelerin ("sistemler"in) bir toplamı olmuyor; yeni bilimdeki gibi, ancak toplu çalışmanın ürünlerine bağlı olarak ortaya çıkan düzenli ("sistemli") bir bütünü oluşturuyordu. Yeni felsefenin gelişmesi, eski felsefenin bütüncül ve birbirinin "rakibi" olarak da görülebilecek dizgelerin biçimlendirilmesiyle değil, bilimdeki gibi adım adım ilerlemelere bağlı oluyordu.

Felsefe evriminde bilimsel felsefe yaklaşımı ve etkinliği, 1920'lerin sonu ile 30'ların başlarında, Viyana Çevresi olarak bilinen akademisyenler topluluğunun ortak felsefe anlayışı ve gerçekleştirdikleri ile çok yakından ilişkilidir. Kendisini oluşturanların çoğunun felsefeci olmayıp matematikçi, iktisatçı, toplumbilici vb. öteki akademik alanlardan geldiği bu topluluğun felsefe anlayışı, Yeni Olguculuk ("Neo-Pozitivizm") olarak bilinegelmiştir. Daha genel olarak, bu anlayışın temelinde "bilimsel bir dünya görüşü" yatmaktadır; bilimsel felsefe ve mantıkçı duyusalcılık gibi ona çok yakın felsefe akımları için de kuşkusuz bu genel görüş geçerlidir ve onlara değersel, kavramsal, yöntemsel bir temel oluşturmuştur.

Viyana Çevresi düşünürlerinin topluluğu oluştumalarındaki akademik ya da temel yöntembilgisel kaygısı, şöyle bir sorunun dile getirilmesinde ve ona yanıt aranmasında anlatımını bulmuştur: "Son yüzyıllarda, (Batı toplumunda) bilim etkinliğinin başarıları karşısında felsefede başarı olarak görülebilecek ne vardır?" Onlara göre bu sorunun yanıtı olumsuzdu ve felsefede büyük ölçüde sürüp gitmekte olan dayanaksız, hesabı verilemeyecek savlar ileri sürme ("spekülasyon"), "metafizik" yapma gele-

neği sürdükçe de olumlu olamazdı. Öte yandan, "Çağdaş (temel) bilimin başarıları neye bağlıdır?" gibi bir sorunun yanıtı da en başta şu iki temel etkene dayandırılabilirdi: (1) bu etkinlikte savların, ileri sürülenlerin, teknik akademik terimiyle "önermelerin" ilkece sınanabilir, doğrulanabilir ve yanlışlanabilir oluşu; (2) etkinliğin gözlem, deney, genelleme, kuramsallaştırma vb. bellibaşlı gerçekleştiriliş yönlerinde ya da aşamalarında, matematiğin çok güçlü bir araç olarak, yaygın ve içrel bir biçimde kullanılması. Birinci koşul ya da yön, felsefede de, ileri sürülen önermelerin doğruluklarının araştırılabilmesi konusunda bir anlamlılık ya da gerçekle uyum ölçütü ile yerine getirilebilirdi. İkincisini ise, bilimde matematiğin uygulanmasının karşılığı ya da buna koşut olarak, ondokuzuncu yüzyılın sonlarında (Frege) ve yirminci yüzyılın başlarında (Russell ve Whitehead) geliştirilen Simgesel ("Sembolik") Mantığın uygulanması oluşturabilir, böylece felsedeki önermelerin de doğrulukları / yanlışlıkları ortaya konabilirdi.

Viyana Çevresi'nin çoğu "çekirdekten" felsefeci olmayan düşünürlerini bir araya getiren kaygının, onların iki etkinlik arasında evrimsel bir karşılaştırma yapmalarına ve yöntembilgisel bir koşutluk kurmalarına yol açmasını doğal karşılamalıyız.

İlk ortaya çıkışlarından beri, hangi çağda nasıl bir yaklaşımla yürütülmüş olurlarsa olsunlar, bilim ve (akademik) felsefe etkinliklerinin temel bir ortak amaçlarının bulunduğu söylenebilir: en geniş anlamda ve insanın kendisi ve etkinlikleri de için de olmak üzere dünyanın, daha açık olarak onda olup bitenlerin ortaya konması, açıklanması ve anlaşılması. Çok açık olarak burada bilimin yeri ve işlevi daha çok doğrudan doğruyadır; çünkü bilimden kuramların, kuramsal yaklaşımların ışığında ortaya konan genellemelerle, en başta sürekli yinelenen gerçekler olan olguların dizgeli ("sistemli") bir biçimde ve sınanabilir, doğrulanıp yanlışlanabilir açıklanmalarını bekliyoruz. Felsefe ise, belki en başta olguları açıklama çabasındaki bilimin ortaya koydukları olmak üzere insan etkinliklerini, dünyada olup bitenleri daha çok kavramsal düzeyde, eleştirel ve mantıksal olarak yorumlamak ve açıklığa kavuşturmak gibi, bir bakıma dolaylı işleyen bir etkinlik olarak görülebilir.

Buradaki bağlamımızda felsefeyle ilgili olarak "ince" bir yöntembilgisel yanlışı gündeme getirmek yerinde olacaktır. Felsefenin genelinde tüm akımların / okulların yandaşları etkinliğin, "felsefi (ya da kavramsal) çözümleme" yoluyla gerçekleştirildiğini belirtirler; öte yandan bir Çözümleyici ("Analitik") Felsefeden de sürekli olarak söz açılır. Bu sonuncu nitelendirmeyle başlıca iki akımın anlatılmak istendiğini söyleyebiliriz. Bunlardan birisi, yeni duyusalcılık / bilimsel felsefedir. İkincisi ise, ilk zamanlarından beri bilimle yakın ilişkisinden dolayı akademik felsefenin gelişmesi içinde kendine özgü bir yeri bulunan İngiliz duyusalcılığı'dır. (Bugün belki, onun yaklaşık terimsel karşılığının "Anglo-Sakson Felse-

fesi" olduğu söylenebilir). Buradaki "ince" yanlış ya da karıştırma, yöntembilgisel açıdan yakından ve eleştirel biçimde bakıldığında, özellikle ikincisinin gerçekleştirilmesiyle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır: İngiliz çözümleyici felsefe etkinliğinde felsefi çözümlemenin, kavramları ve aralarındaki bağlantıları açıklığa kavuşturmak için bir araç olmaktan çok, sanki kendi içinde, "sonuna dek benimsenmesi gereken" bir amaçmış gibi algılandığını, düşünüldüğünü ya da kavrandığını ve gerçekleştirildiğini görüyoruz. Gerçekten de, bu akımda gelenek oluşturduğu biçimde felsefi çözümleme, temel bilimlerdeki bilimsel bilginin benzeri ve sözde "felsefi" nitelikteki bir "bilgi"nin üretilmesi için bir araç olmanın da ötesinde, kendi içinde bir amaç gibidir. Bu ise, daha önce gördüğümüz gibi, genelde, bilginin kaynağını dış dünyada gören duyusalcılığın değil, onu ilkece insan usunun bir ürünü olarak kabul eden ve 2500 yıldır bu okulun karşıtı olagelmiş ussalcılığın, geleneksel felsefenin çok temel bir önkabulüdür. "Analitik felsefe" teriminin Viyana Çevresi'nin felsefe yaklaşımını, mantıkçı duyusalcılığı ve bilimsel felsefeyi anlatmak için kullanılışı ise gerçekte yanlıştır; çünkü daha yukarda değindiğimiz gibi bunlarda felsefe ve bilim etkinliklerinin birbirlerine karşı işlevsel konumları çok daha açık biçimde ortaya konmuştur ve felsefi ya da kavramsal çözümlemenin felsefe etkinliğindeki yeri ilkece abartılmamakta ve araç, amaç yerine konmamaktadır.

İlginç olarak, söz konusu yöntembilgisel karıştırma Viyana Çevresi Enstitüsü'nün (akademik, tanıtım, izlence vb.) yayınlarında bile dikkatimizi çekmektedir. Her durumda, bu karıştırmanın temel nedeni, felsefecilerde genelde bir yöntembilgisi kaygısının pek bulunmaması, demek oluyor ki etkinlikleriyle ilgili "Ne?, Neden?, Nasıl?" sorularının açıkça sorulmamasıdır diyebiliriz; bunun bir sonucu olarak da, felsefe akımları ve altakımları arasındaki benzerlik ilişkileri ve ayrılıklar açık olarak ortaya çıkamamaktadır. Burada bir başka neden de, son onyıllarda "yeni felsefe"yi yürüten felsefecilerin, çözümleyici felsefenin büyük ölçüde geçerli olduğu Anglo-Sakson felsefe ortamından gelmeleri olabilir. Felsefede "çözümleyici" yöntemi yoğun diyebileceğimiz biçimde kullanan bu iki felsefe yapış biçimi arasındaki ayrılığı daha iyi görebilmek için, kuşkusuz onların yöntembilgisi açısından daha yakından incelenmesi gerekecektir.

Felsefede Bir Devrimci: Hans Reichenbach

Özellikle zamanlarının felsefesine getirdikleri büyük değişiklikler düşünüldüğünde, felsefe evriminin "büyükleri" arasında ussalcı felsefecilerin Plato, Descartes, Kant gibi en önde gelenlerini birer devrimci olarak görmek kaçınılmazdır. Bu evrim açısından bakıldığında, günümüzde ussalcılığı en düşük düzeyde temsil edenlerin yürüttüğü "post-modern" felsefeyi düşününce, onların değerleri kanımca çok daha artmaktadır. Denebilir ki, bu sonuncu felsefe "akımı"nın içinde yer alanlar, bunun yanında ussalcı devrimcileri günümüzde de az ya da çok körü körüne iz-

lemekte olan gelenekçiler, bilimsel felsefenin getirdiği devrim karşısında birer "karşı devrimci" konumuna düşmüşlerdir; sayısal açıdan durumları ne olursa olsun.

Bu arada, Viyana Çevresi'nin ve onunla eşzamanlı olduğu söylenebilecek bir çevre oluşturan ve Hans Reichenbach'ın da içinde bulunduğu Berlin Bilimsel Felsefe Derneği'nin üyeleri arasında da, felsefede, "yeni felsefenin" ortaya çıkışıyla başlamış bir "sürüp giden devrim"den söz açanlar vardı. Kanımca, Reichenbach'ın felsefe evrimindeki yerini böyle bir süreci de dikkate alarak görmek gerekir. Onun felsefe yaşamına, felsefe evriminin doruktaki ussalcılarından olan Kant'la başlaması, ancak daha sonra ona karşıt görüşler geliştirmesi, bir bakıma, Kant'ın yine bu evrimin en önde gelen (İngiliz) duyusalcılarından David Hume'la hesaplaşmasına benzetilebilir. Ancak her durumda, Reichenbach'ın devrimci tutumunun daha başlangıçta kendini belli ettiğini söyleyebiliriz. Bunda, akademik yetişmesi sırasında başta Einstein ve görecelik kuramı olmak üzere zamanın önde gelen fizikçileri ile ve onların bilimsel ürünleriyle erken karşılaşmış, onları bilinçli olarak seçerek tanımış olmasının da önemli katkısının bulunduğunu söyleyebiliriz.

Akademik-bilimsel bir yöntembilgisi yaklaşımının ışığında bakıldığında, Reichenbach'ın "Bilimsel Felsefenin Doğuşu" adlı yapıtında temel yönleriyle ortaya konan "yeni" felsefenin, felsefe evriminde gerçekten "devrimci" bir nitelik taşıdığı görülecektir. ("Yöntembilgisi" ve "yöntembilgisel" terimlerini Reichenbach yapıtında hiç kullanmamaktadır.) Bu felsefenin devrimci oluşu, en başta, geleneksel ussalcı felsefede yerleşmiş bir tutum olan, hesabı verilemeyecek dayanaksız savların, "spekülasyonun" önde geldiği metafizik'in dışlanmasından; bunun yanında, bilimlerde matematiğin uygulanmasına koşut olarak felsefede simgesel mantığın etkili biçimde kullanılmasından kaynaklanmaktadır (daha yukarda belirtildiği gibi). Kuşkusuz bunlar, yeni olgucu Viyana Çevresi ve mantıkçı duyusalcı Berlin Bilimsel Felsefe Derneği'nin de temel ilkeleriydi. Ancak yöntembilgisel açıdan denebilir ki Hans Reichenbach, buradan yola çıkarak bilimsel felsefeyi, felsefe etkinliğinin evrimini de eleştirel bir tutumla incelemesinin ışığında, benimsediği görüşler aracılığıyla büyük bir açıklık ve yüreklilikle, ödün vermeden savunmuş ve geliştirmiştir. Özellikle bilim felsefesindeki çok önemli çalışmalarının yanında o, diyebiliriz ki bilimsel felsefenin ateşli bir savunucusu, geliştiricisi, sürekli "devrimcisi" olmuş; onu yöntembilgisi açısından çok sağlam temellere oturtmuştur.

Bilimsel Felsefe, Reichenbach ve Felsefede Evrensellik

Bilimsel Felsefe ve Hans Reichenbach bağlamında "felsefede evrensellik" anlatımını gündeme getirirken, bu akımı benimseyen felsefecilerin ve ona ilgi duyan bilimcilerin, genel olarak akademisyenlerin, araştırıcıların, aydınların felsefe alanında bir çoğunluk oluşturduklarını belirtiyor olamayız. Böyle bir sayısal durum bilimsel felsefenin gelişmesinin başlangıcında bulunmadığı gibi günümüz için de pek söz konusu olmadığı

kanısındayım. Felsefenin genelinde oldukça yüksek sayıda ve büyük olasılıkla çoğunlukta bulunduklarını düşünebileceğimiz gelenekçilerin, etkinlikteki akımların / altakımların da çoğunu temsil ettikleri söylenebilir.

Bilimsel felsefe açısından "evrensellik" anlayışını, özellikle geleneksel ussalcı felsefede alışılagelmiş bir tutum olarak kaçınılmaz biçimde ileri bir soyutluk, "istisnaları" olmayan genellemeler ortaya koyma çabasıyla da karıştırmamamız gerekir. Buradaki evrensellik, temel bilimlerdekine ve tıp ile öteki sağlık uğraşları ve mühendislikler gibi, gerekli koşulu temel bilimsellik olan uygulamalı alanlardakine benzer bir genellik ve genelleme anlayışını bize düşündürmelidir. Bu demektir ki, genelde ussalcıların düşündüklerinin tersine, doğada / dünyada, ilgili koşulların dışında ve "istisnası" bulunmayan olgular söz konusu olmadığı gibi, gerçekte bizim olgular dünyası ile ilgili genellemelerimiz de bundan dolayı yetkin olamazlar; bunun ilkece, gerek kuram düzeyi soyutlamalar ve kavramlar, gerekse yasa düzeyindeki genellemeler için geçerli olduğunu hiç çekinmeden söyleyebiliriz. Bilimsel felsefenin bu konuyla ilgili yaklaşımını, bir yandan gerçekçi ya da gerçekçilikle bağdaşan; öte yandan da onu benimseyen felsefecilerin bilimdeki, özellikle temel bilimlerdeki gibi, coğrafyaya pek bağlı olmayan bir dağılım gösterdikleri bir evrensellik olarak düşünebiliriz.

Kuşkusuz bu genellik, genelleme ve soyutlama tartışmasının özündeki karşıt iki yaklaşım, genelde felsefe etkinliğinde, bir başka anlatımla da onun "coğrafyasında" gördüğümüz en çarpıcı noktalardan birini oluşturmaktadır. Zamanımızda, özellikle ona yakın yüzyıllarda felsefe etkinliğinde genelde görülen ve genişçe diyebileceğimiz coğrafi bölgelerde de olsa bir bakıma "yerel" oldukları söylenebilecek değişik "felsefe kültürlerinden" çok, tek tek felsefecilerin (ve oluşturdukları toplulukların) öne çıkması, bilimsel felsefenin yöntembilgisel evrenselliği ile de uyum içindedir. Günümüzde yeni felsefenin, gelenekçi, ussalcı felsefenin özellikle bugünkü uzantılarına daha temelden bir karşıtlık taşıması gerektiği de açıktır. Yine bu felsefenin, özellikle temel bilim anlamındaki evrensel bilim etkinliği, dolayısıyla bilim mantığı ve felsefesi ile olan büyük yakınlığının da, bu noktada önemli olduğunu düşünebiliriz. Öte yandan gelenekçilerin evrensellik anlayışının / yaklaşımının etikteki yansıması, ya da bir bakıma koşutluğu da, en belirgin biçimde örneğin Kant'ın "kesin buyrukları"nda ("kategorik imperatifleri"nde) gördüğümüz gibi, çok büyük kapsamlı, "istisnasız", herkesi bağlayıcı olması gerektiği düşünülen ahlaki ilkelerde kendisini göstermektedir; kuşkusuz, günümüzde "demokrasi" ile de bağdaşmayacak biçimde. Bilimsel felsefecilerin ise genelde, bu konuda "ahlaki dizgeler" geliştirmenin yanlış olduğu düşüncesini ve "demokratik çoğulculuğu" büyük ölçüde benimsediklerini düşünebiliriz.

Felsefenin belki tüm dallarında, geleneksel ussalcılığın alışılagelmiş, yerleşmiş bir eğilimi olarak "büyük evrenselliği" ile yeni duyusalcı felsefenin gerçekçi evrenselliği arasındaki temel ayrılıkların ortaya konmasını,

Bilimsel Felsefenin Doğuşu'unda kanımca doyurucu bir biçimde buluyoruz. Bununla bağlantısı kurulabilecek birtakım temel felsefi noktaların, örneğin gelenekçilerin "yanıtları verilemez sorular sormak" alışkanlığının, yalancı açıklamalarının, "sentetik a priori"nin, bilginin olasılığa dayanmasının, etiğin (içrel olarak) bilişsel olamayacağının tartışılmasının da Reichenbach tarafından bu yapıtında büyük bir ustalıkla gerçekleştirildiğini görüyoruz. Onun, çağımızda özellikle bilim felsefesine getirdiği gerçekçilik anlayışı, denebilir ki bu yapıtının tümünde de kendini belli etmektedir.

Reichenbach'ın "genel" felsefe ile bilim felsefesinin ortak ilgi alanlarındaki belli başlı yapıtları, özellikle toplu olarak düşünüldüklerinde, onun yaklaşımının evrenselliğini açıkça ortaya koymaktadır. Onun felsefesinin kaçınılmaz olarak ayrıntılara inilmeden ele alındığı buradaki bağlamımızda, onun temel yapıtlarını şöyle sıralayabiliriz: Almanca olarak kaleme alınmış, Görecelik Kuramı ve Apriori Bilgi (1920), Görececi Mekan-Zaman Kuramının Aksiyomatiği (1924), Kopernik'ten Einstein'a (1927), Mekan-Zaman Kuramının Felsefesi (1928), Atom ve Evren (1930), Olasılık Kuramı (1935).

Son ikisinin sırasıyla 1932 ve 1949'daki çevirileriyle birlikte, Bilimsel Felsefenin Doğuşu (1951) gibi İngilizce olarak yayınlanan kitapları şunlardır: Deneyim ve Kestirim (1938), Kuantum Mekaniğinin Felsefi Temelleri (1944), Simgesel Mantığın Öğeleri (1947). Onun, ölümünden sonra yine İngilizce olarak yayınlanan yapıtları ise şunlardır: Yasa Düzeyi Bildirimler ve Kabul Edilebilir İşlemler (1954), Zamanın Yönü (1956), Çağcıl Bilim Felsefesi (1959).

Bu arada, onun 1932 yılında *Bilimsel Felsefe* başlıklı bir yapıtının yayınlanmış olduğunu bilmek, haklı olarak, 1951'de çıkan *Bilimsel Felsefenin Doğuşu* başyapıtının, yıllar içinde oldukça geriye giden bir öncüsünün bulunduğunu bize düşündürecektir.

Yeniden ve özellikle Reichenbach'ın yapıtlarının ışığında vurgulamak gerekirse, yukarda da belirtildiği gibi günümüzde felsefe etkinliğinin "kültüre" bağımlılığı eski geçerliğini yitirmiştir ve kuşkusuz en başta bilimsel felsefecileri, ülkeleri yönünden değil, daha çok felsefi seçim yapabilen "bireyler" olmaları açısından değerlendirmek durumundayız. İşte bu da, başka etkenler dışında ve çok büyük ölçüde, 1920'lerin sonları ve 30'ların başlarında ortaya çıkıp gelişen Viyana Çevresi'nin ve Berlin Bilimsel Felsefe Derneği'nin temel bilimlerdeki gibi gerçekten "evrensel" olarak nitelendirilebilecek felsefe yaklaşımlarının bir sonucu olmuştur diyebiliriz. Felsefedeki gelişmesini bir bakıma, akademik çalışmalarının başlarında Kant'ın felsefesiyle hesaplaşmasına borçlu olduğunu daha yukarda belirttiğimiz Reichenbach, felsefe alanında evrenselliğin kanımca en başta gelen temsilcisi olarak düşünülmelidir.

Özet ve Sonuç: Başlıkdaki İkili "Neden?" Sorusunun Yanıtı

Burada, yukardaki bilgilerin ve tartışmaların ışığında yazının başlığındaki iki soruyu çok kısa olarak gündeme getirmeden önce, gözden geçirilen temel noktaları kısaca yeniden belirtmek uygun olabilir. Genel olarak tartışmamızın odak noktasını, bilimsel felsefenin ortaya çıkması ve gelişmesi ile Hans Reichenbach'ın ona başlıca katkıları ve genel olarak felsefe ve evrimi konusundaki görüşleri oluşturuyordu. Kuşkusuz bu odak noktası üzerinde yoğunlaşan bir "metafelsefe" tartışması, (Reichenbach'ın nitelendirmeleriyle) geleneksel ussalcı "eski" felsefe ile mantıksal duyusalcı "yeni" ya da bilimsel felsefenin yöntembilgisel ve evrimsel temel bir karşılaştırılması olmadan yapılamazdı. Eski felsefe bilim etkinliğine büyük kuşkuculukla ve büyük beklentilerle bakmakta, sonra da bunun bir sonucu olarak onu yerine göre çok eleştirmektedir. Bilimle benzerliğinin yanında onunla çok yakın ilişki kuran bilimsel felsefe ise, bu etkinlikle arasında çizdiği yöntembilgisel sınır yoluyla, bir üst etkinlik olarak kendi konumunu da açıklığa kavuşturmuştur. Bilimsel felsefenin ortaya çıkışı, bu arada Reichenbach'ın felsefedeki, en başta da bilim felsefesi ile "metafelsefe"deki ürünleri felsefe evriminde birer devrim niteliğini taşıyorsa, o zaman geleneksel ussalcı felsefenin günümüzdeki ve hiç de "büyük" olmayan temsilcilerinin "karşı devrimci" konumunda olduklarını düşünmemiz, bir abartma olmayacaktır.

Özellikle temel bilimler anlamındaki bilimde olduğu gibi felsede de gerçek anlamda bir evrenselliğin ancak yeni, bilimsel felsefenin gelişmesiyle ortaya çıkmış olduğunu görüyoruz. Çünkü temel yaklaşımı ve mantıksal ve yöntembilgisel gerçekleştiriliş biçimi yoluyla bu felsefe, felsefe etkinliğini, onun daha önceleri yerine göre önemli ölçüde ülkelere, coğrafi bölgelere, "kültürlere" olan bağımlılığından kurtarmıştır.

Temel ya da ana noktaları bu sonuç bölümünde özetlenen, bunların gerekçelerinin ilgili bağlamlarda verildiği tartışmamızın ışığında, yazının başlığında yer alan iki sorunun yanıtlarını / ortak yanıtını vermeye çalışmamıza acaba gerek var mıdır? Tartışmalarımızda doğrudan gündeme getirilmeyen, ancak içerikleri buradaki bağlamımızda değişik boyutlarıyla ve eleştirel bir biçimde ele alınan bu iki soruya ayrıca ve doğrudan yanıt verme çabası, kanımca gerçekten gereksiz kaçacaktır. Bu yazı, akademik felsefenin tümüne ancak evrimsel ve yöntembilgisel yaklaşımın ışığında ve eleştirel olarak bakıldığında görülebilecek bir görünüm ortaya koyabilmişse, bu sorunların yanıtlarını da içinde barındırıyor demektir.

Kaynaklar

1. Hempel, Carl G., "Empiricism in the Vienna Circle and in the Berlin Society for Scientific Philosophy", Scientific Philosophy: Origins and Developments (Vienna Circle Institute Yearbook [1993]), Friedrich Stadler (Yay. Sor.), Kluwer Academic Publishers, Dordrecht ve ötekiler, 1993, s. 1-9.

2. Kamlah, Andreas, "Hans Reichenbach – Leben, Werk und Wirkung", Wien – Berlin – Prag, Der Aufstieg des wissenschaftlichen Philosophie, Zentenarien Rudolph Carnap, Hans Reichenbach, Edgar Zilsel (Veröffentlichungen des Instituts Wiener Kreis, Band 2), Friedrich Stadler (Yay. Sor.), Hölder-Pichler-Tempsky, Viyana, 1993, s. 238-283.
3. Kaynardağ, Arslan, "Filozof Hans Reichenbach'ın Türkiye'deki Yılları ve Etkileri", Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Felsefe – Düşünceler, etkinlikler, filozoflar, söyleşiler, Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitaplığı Dizisi, Ankara, 2002, s. 339-361.(Bu yazı, Sayın Kaynardağ'ın, Türkiye Felsefe Kurumu'nun Ankara'da Alman Kültür Merkezi'nin işbirliği ile 11-12 Kasım 1991 günlerinde gerçekleştirdiği, "100. Doğum Yılında Hans Reichenbach" başlıklı toplantıda yaptığı sunuşun metnine dayanmaktadır.)
4. Naess, Arne, "Logical Empiricism and the Uniqueness of the Schlick Seminar: a Personal Experience with Consequences", Scientific Philosophy: Origins and Developments (Vienna Circle Institue Yearbook [1993]), Friedrich Stadler (Yay.Sor.), Kluwer Academic Publishers, Dordrecht ve ötekiler, 1993, s. 11-25.
5. Örs, Yaman, Bilimsel Felsefenin Işığında -- Felsefe Tartışmaları'nda çıkan 12 felsefe yazısı, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998. (Felsefe Tartışmaları, 8. – 19. Kitaplar, 1990 – 1996.)
6. Örs, Y., "Bilimsel Felsefe", Felsefe Ansiklopedisi, Ahmet Cevizci (Ed.), 2. C., Etik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 548-552. +
7. Örs, Y., "Hans Reichenbach and Logical Empiricism in Turkey", Cambridge and Vienna – Frank. P. Ramsey and the Vienna Circle, Kluwer Academic Publications, Dordrecht, Hollanda, (baskıda). (Bu yazı, 12 Nisan 1999'da Viyana'da Viyana Çevresi Enstitüsü'nde özdeş başlıkla yapılmış olan sunuşun metnine dayanmaktadır.)
8. Örs, Y. "Hans Reichenbach ve Bilimsel Felsefe", Bilimsel Felsefe ve Bilimler - Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi ve Ankara Üniversitesi Fen Fakültesi'nin işbirliğiyle gerçekleştirilen toplantıda yapılan sunuşun metni, Ankara, 12 Aralık 2003, (çıkacak). +
9. Örs, Y., "Reichenbach, Hans", Felsefe Ansiklopedisi, Ahmet Cevizci (Ed.), (çıkacak). +
10. Reichenbach, Hans, The Rise of Scientific Philosophy, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, (1951) 1966. (Türkçesi: Bilimsel Felsefenin Doğuşu, çev. Cemal Yıldırım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1. Basım, 1981; Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000.)
11. Salmon, Wesley C., "The Philosophy of Hans Reichenbach", Hans Reichenbach: Logical Empiricist, Wesley C. Salmon (Yay. Sor.), D. Reidel, Dordrecht ve ötekiler, 1979, s. 1-84.
12. Viyana Çevresi Enstitüsü Yayınları, Friedrich Stadler, Bilimsel Sorumlu, Institut Wiener Kreis, Universitätscampus, Spitalgasse 2-4, Hof 1 (c/o Institut für Zeitgeschichte), 1090 Wien, Avusturya; ivc.zuef@univie.ac.at, http://www.univie.ac.at/ivc/Institut, Friedrich.Stadler@univie.ac.at.

+ Büyük ölçüde yararlanılan ve kendilerinden uzun alıntılar yapılan kaynaklar.

II. BÖLÜM

ETİK YAZILARI

Giriş:
Yaman Örs'ün Etik Anlayışı

Bir önceki bölümde seçilmiş olan beş yazının ışığında da denebileceği gibi Yaman Örs bir bilimsel felsefecidir ve etiğe olan bakış açısı bundan etkilenmiştir. Bu bölüm için seçilmiş yazıların başlıklarından da belli olacağı gibi genelde geleneksel tutuma, demek oluyor ki özellikle geleneksel ussalcı (rasyonalist) felsefenin tutumuna karşıdır. Yaman Örs'ün görüşleri, kendi terimlendirmesiyle felsefedeki duyusalcılık (empirisizm) okulunun yaklaşımı ile anlaşılabilir. Genelde de oldukça esprili bir dil kullanan yazarın, felsefedeki bu geleneksel yaklaşıma karşı olmasından ötürü, bunu savunanlara "takılan" bir tutum ile yazılarını kaleme aldığını söyleyebiliriz. Onun ussalcı felsefe çevrelerinin görüşlerine karşı olan bu eleştirel tutumu ve onların yaklaşımlarından duyduğu rahatsızlıklar da bu yazılarında pek de seyrek olmayarak dile getiriliyor.

Yaman Örs'ün bir bilimsel felsefeci olarak etiğe bakış açısından bu noktada kısaca söz etmenin, bu bölümdeki yazıların içeriğini ve yazarın bakış açılarıyla inceliklerini daha iyi anlamak için gerekli olduğuna inanıyorum. Denebilir ki yazarın yaklaşımıyla Etik, bize bilim kadar net cevaplar veremeyecektir, çünkü bu alan, hep kaygan bir zemin üzerindedir. Felsefenin bir alt dalı olan Etik, bizim öteki insanlarla, toplum ve genel olarak öteki canlılarla, biyosfer (canlıküre) ile olan ilişkilerimiz, tutum ve davranışlarımızı inceleyen eleştirel bir etkinliktir. İnsanlar birbirlerinden kişilik özellikleri açısından oldukça farklı olduklarından, farklı kültürlerden olduklarından, farklı ailelerce, farklı geleneklerce yetiştirilmiş olduklarından dolayı, onlarda birbirinden farklı etik görüşler, değerlendirmeler ve de yargılar gözlemlemekteyiz. Yazar, göreceliği savunmasa da etiğin öznel olduğu görüşüne vurgu yapmaktadır. Bu görüşten yola çıkarak, etiğin bize "kesin" ilkeler sunamayacağı, çünkü bunların da çeşitli koşullar ve konumlar ile değişebileceği söylenebilir. Kısacası, Yaman Örs'ün

Etik anlayışına göre her koşulda geçerli olan kesin etik ilkelerimiz yoktur, olamaz da; çünkü sonuçta durumu etkileyen koşullar gerçekten önemli olmaktadır.

Yazara göre, Etik alanının kendine özgü yönlerini üç başlık altında toplayabiliriz: 1. Araç-Amaç İlişkisi: İnsanların farklı amaçları vardır ve bu amaçlara ulaşmak için onlar farklı araçlar kullanacaklardır. Burada başka bir insana ya da canlıya nasıl yaklaştığımız önemli bir bakış açısını ve bizim etik yaklaşımımızı oluşturacaktır. Bu özellik, etik yargıların uslamlamada önemli bir pay sahibidir. 2. Açık-Uçluluk (İngilizce'de open-endedness ya da slippery-slope argümanı): Bir bilimsel felsefeci olarak Yaman Örs'ün de etiğin bu özelliğini vurgulama nedeni oldukça anlaşılabilir. Etik alanının bu özelliği ile denebilir ki bu alan bize net cevaplar sunamayacaktır. 3. Özne-Nesne İlişkisi: Burada "nesne" derken, öznenin değer yargılarını yönelttiği öteki insanları ya da genel olarak canlıları vurgulamak istenildiği anlaşılmalıdır. Başka bir anlatımla, bu ilişkinin temelinde ahlaki değerlerimizi yönelttiğimiz *her şey* vardır.

Yaman Örs için, Etik alanının yukarıda belirtilen bu özellikleri etik yargılara varmakta, uslamlamalar yapmakta ve karar vermelerde söz konusu olurlar.

Bilgi-Etik Koşutsuzluğu ya da Sokrat'ın Bir Teması Üzerine Karşıt Çeşitlemeler*

Sorunsalımız: Etik Bir Tür Biliş ya da Bilgi midir?

Tartışmalar'ın Reichenbach'ın Bilimsel Felsefesi'ni tanıtmaya çalıştığım 11. kitabında da değindiğim gibi (1), bu felsefecinin devrimsel yapıtının ilk ana bölümündeki başlıklardan biri şöyledir: "Ahlaki Buyruklar Arayışı ve Etik-Biliş Koşutluğu" (2, s. 50-73). Bu başlık altında tartışılanlardan söz konusu yazımda özetlediğim temel noktalar şunlardı. Sokrat ve Plato, Etik ile Biliş ya da Bilişsellik arasında bir koşutluk kurmuşlardı. Buna göre etiksel içgüdü bir tür biliştir, başka bir deyişle bir bilme biçimidir. Kişi ahlaki olmayan davranışlarda bulunuyorsa, bu onun bu konuda bilgisiz olduğunu gösterir; nasıl geometri alanında yanlışlar yapmak bu konudaki bilgisizlikten kaynaklanıyorsa. Yine nasıl ikinci durumda bir kişi geometrideki gerçeği gösterecek görüşten yoksunsa ilkinde de tıpkı bunun gibi bir kimsenin kendisine iyiyi gösterecek görüşü bulunmuyor demektir. Bunun altında yatan temel sav ise şöyle özetlenebilir: Geometri bilgisi diye bir şey varsa, o zaman etik bilgisi de olmalıdır. Etik alanındaki Sokrat-Plato öğretisi, (kuşkusuz yaygın olarak bilinen) şu sav ile özetlenebilir: "Bilgi erdemdir" (1; 2, s. 51-52).

Konuyu biraz daha açarsak, Sokrat ve Plato zamanında doğa yasaları da matematik yasaları gibi kesin, ayrılıksız kabul edildiklerine göre etik kurallarının herkes için zorunlu olmalarını sağlamanın en iyi yolu, etik-biliş koşutluğunu kurmakla, erdemin bilgi olduğu savını ileri sürmekle sağlanacaktı. "Yasa" sözcüğünün onlar tarafından çift anlamlı olarak kullanılması, bir yandan ahlaki buyruk, öte yandan doğanın ve usun ku-

---

* *Felsefe Tartışmaları*, 17. Kitap, s. 117-126, (Aralık) 1994; Bilimsel Felsefenin Işığında (On iki felsefe yazısı - Hans Reichenbach'ın anısına), gözden geçirilmiş 2. B., İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s. 219-235.

ralı haline gelmesi söz konusu koşutluğun bir tanımıdır (2, s. 52-53). (Bugün empirik doğa yasaları ile salt, uygulamasız matematiğin teoremlerini, sıra ile "sentetik" ve "analitik" önermeler biçiminde ayırdığımıza göre, söz konusu "yasa" sözcüğünün gerçekte üç anlamlı olarak kullanıldığı söylenebilir.)

Reichenbach "biliş" (ya da "tanıma") ve "bilgi" terimlerini, görünüşe göre değişik alt bağlamlarda onlara yüklemiş olabileceği değişik anlamları açığa kavuşturmadan kullanıyor. Her durumda onun, Sokrat'ın "bilgi" ve "öğretme" sözcüklerini kullanışına ilişkin çözümlemesi ilginçtir. Sokrat sık olarak kendisinin insanlara hiçbir zaman bir şey öğretmediğini, yalnızca bir kişiye gerçeği kendi gözleriyle görmesi için yardım ettiğini vurgulamaktadır. Soru sormak, onun bu amaçla kullandığı yöntemdir. Öğrenci bu yolla öğrenmekte, çünkü soru onu dikkatini belli noktalara çekmektedir. Böylece doğru yanıt, geçerli etkenlere yönelip buradan sonuçlar çıkarılmasıyla bilinir duruma gelmektedir. Örneğin geometrideki ilişkilerin kanıtlanması hep öğrenciye bırakılmakta; böylece o, geometriyi öğrenmiş olmaktadır. Ancak Reichenbach'ın çok yerinde olarak dikkatimizi çektiği gibi öğrenci diyalektik denen bu yöntemle (gerçekten) "öğreniyorsa", onun öğrenmesini sağlayan kişinin "öğrettiği" de pekala söylenebilir. Sokrat'ın, kullandığı bu terimleri geometri alanında uygulayıp onun öğretebileceğini yadsıdığını varsaysak-ki bunu ara sıra yapmaktadır-o zaman bundan geometrinin bilgi olmadığı sonucu çıkardı ki o bunu yapmamaktadır (2, s. 50-51).

Ancak yazarınız, burada konuya öğretme-öğrenme (ya da öğretilebilme-öğrenebilme) bağlamından çok, daha temel ya da yöntembilgisel olduğu söylenebilecek bir açıdan, doğrudan felsefe düzeyinde bakmayı amaçlamaktadır. Konumuz ile ilgili olarak "bilgi" ve "bilim", "değer" ve "etik" gibi temel terimler ve onların eşdüzeydeki benzerleri, düşünülebileceği gibi buradaki çözümlemelerimizin en başta gelen gereçleri olacaktır.

Bilgi ve Sözde Bilgi(ler)

Bir kavramın "gerçek" olanı, "sözde" (ya da "yalancı") olanından nasıl ayrılır, ayrılabilir? Belki her felsefe, daha genel olarak da her kavram konusunda olduğu gibi, buradaki gerçek ve sözde ya da yalancı olma durumları kuşkusuz birtakım salt ya da değişmez nitelikleri anlatmamakta, düşünürlerin onları kendi açılarından tanımlamalarına bağlı olmaktadır. "Tanımlama" teriminin kendisinden ise, az ya da çok bir bütünsellik göstermesini bekleyebileceğimiz (özellikle genel bir) sözlük tanımından çok, kavramların en önde gelen ya da çekirdek niteliklerinin öz olarak belirtilmesini anlatmak istiyorum. Bununla ilgili ve kavramsal açıdan en az bu ölçüde önemli olan bir nokta ise, hemen düşünebileceğimiz gibi, belli bir terimin genel olarak hangi anlamlarda kullanıldığıdır.

Sonuncu noktanın ışığında bakıldığında ve kanımca Tartışmalar'ın okuyucusunun düşünebileceği gibi, yazarınızın temel felsefi görüşüne

uygun olarak terimin ilk ya da en başta gelen, çekirdek anlamında "bilgi", fizik, kimya, canlılık bilimleri, toplumbilim vb. temel bilimlerde üretilen "bilimsel" bilgidir. Bu ise, başka felsefi gerekçelerle de birlikte, bilginin felsefede gelenekselleşmiş olarak görülebilecek "haklı (doğrulanmış?) doğru inanma" biçimindeki çok öz tanımına, daha doğrusu tanımlamasına çok temelden karşı çıkmak demektir. Birkez, konuyu geleneksel yaklaşımları ele alagelmiş felsefecilerin burada sözünü ettikleri "bilgi", verdikleri örneklerden ve yaptıkları çözümlemelerden kolayca anlaşılacağı üzere, birer önerme ya da tek tek önermeler düzeyindedir. Oysa, bilginin "genel tanım(lamas)ı" ne olursa olsun ilkece bilimsel bilgi olgular dünyasına ilişkin, sınırsız diyebileceğimiz kapsamda, birbirine dizgeli "sistemli" biçimde ve gerek empirik gerekse kavramsal düzeylerde bağlı bir önermeler bütünü ya da ağıdır.

Dolaylı yolsan da olsa bilgiye genelde buna yatkın biçimdeki bir yaklaşımı, çağımızın gerçekçi İngiliz felsefecilerinden M. Hesse'de buluyoruz. Söz konusu görüşe göre, tümeller bir ağ oluşturmaktadır (3). Bilimin genellemelerinin ilke olarak felsefedeki tümellerin koşutu olarak ele alınabileceklerini düşünürsek (örneğin canlı türlerini ya da onların tek tek niteliklerini kümeleştirerek oluşturduğumuz tümelleri ve bunlarla ilgili bilimsel genellemeleri dikkate alırsak), şöyle bir sonuca varabiliriz: (felsefedeki, bilimdeki vb.) tümeller gibi, (bilimdeki) genellemeler de karmaşık ve birbirleriyle bağlantılı bir bütün oluşturmaktadırlar. Bu ise, kanımca çok açık olarak, bilimsel bilginin bir başka biçime dile getirilişidir.

İkinci olarak bilimsel bilgi, bilimsel kuramlar ya da kuramsal yaklaşımların açtığı empirik-kavramsal bir yolu izleyerek üretilmiş, doğrulanabilir ve yanlışlanabilir bir genellemeler topluluğudur; dolayısıyla empirik dünyada her türlü örgütlenme düzeyindeki sürekli, yinelenen gerçekler olan olgulara yöneliktir; üretilişi, (denetli) gözlem, (denetli) deney, matematiğin dizgeli biçimde uygulanması, ussal-mantıksal çıkarımlar yapma gibi ögelere dayandırılmaktadır.

Buradan yola çıkarak ve üçüncü olarak, özellikle bilimsel bilginin, insanın usu ve duyu verileri aracılığı ile dış dünya ile kurduğu bir tür ilişki biçimi olduğu belirtilebilir. Bu noktanın da bir uzantısı olarak, yine özellikle bilimsel bilginin dördüncü bir özelliği, empirik dünyaya yönelik bireşimsel (sentetik) önermelerden oluşmasıdır.

Burada bilgi kavramı ile ilgili olarak genelde dile getirilebilecek beşinci ve son nokta, bilginin bir tür (inanma ya da) inanç olarak görülemeyeceğidir. Bilme ve inanma birlikte gerçekleşebilen edinimler olmakla birlikte biri ötekinin eş anlamlısı değildir. Bilgi savları tartışmaya ve eleştiriye açıktır; inanma itirafları ise tartışmaya açık değillerdir. "Nasıl biliyorsunuz?" sorusuna verilecek yanıt ile "Neden inanıyorsunuz?" sorusu karşısındaki durumumuz birbirinden çok farklıdır. Birincisinde nesnellik, ikincisinde ise çok büyük ölçüde öznellik, demek oluyor ki kişiden kişiye değişme özelliği önde gelmektedir (4).

Geleneksel felsefecinin (ve genelde felsefeci olmayanların da) bilgi

tanımına uygun olarak örneğin günlük yaşamda olup bitenlerle ilgili gözlemlerle saptamalar, deneyimler ve "kişisel genellemeler" vb., "bilgi" adı altında toplanabilmektedir. Ben de bu terimi, "biliş'e"göre çok daha yaygın olmasının yanında, daha geniş kapsamlı ve daha az teknik olması dolayısıyla bu yazının bağlamında yeğliyorum. Öte yandan, felsefe etkinliğinin kendi ürünlerinin "bilgi" olarak adlandırılması söz konusudur. Örneğin Reichenbach'a göre yeni empirisizmin bilgi kuramının felsefi bilgi olarak adlandırılıp adlandırılmaması, bu yaklaşımda olan felsefeci için önemli değildir (2, s. 75). Yazarınızın genelde onunkiyle büyük ölçüde kesişen yaklaşımına göre ise, bu konu mantıkçı empirisistlerin kendi açılarından felsefeyi "üst-dil" biçiminde terimlendirmelerinden yola çıkarak açıklığa kavuşturulabilir ya da adlandırılabilir. Buna göre, bellibaşlı insan etkinliklerinin kavramsal düzeydeki eleştirel-çözümleyici-mantıksal yorumu olan ve "üst-etkinlik" biçiminde adlandırabileceğimiz felsefe alanının ürettiklerinden; bu arada bilim felsefesinin ürünlerinden belki bir "üstbilgi" olarak söz edilebilir (5).

"Matematiksel bilgi'den" de belki seyrek olmayarak söz açıldığını söyleyebiliriz. En başta bilim aracılığı ile empirik dünyaya, olup bitenler dünyasına uygulanan matematiği bir yana bırakalım. Akademik bir alan olan salt, uygulamasız matematik çalışmalarının ürünlerinin, analitik, içi boş önermelerden oluştukları için bilimsel bilgiye benzer biçimde terimin ilk, önde gelen anlamında bilgi olduğu söylenemez. Yoksa, öteki "formel ya da kardeş disiplin" olan simgesel mantığın ürünlerine de, temel yöntembilgisi açısından, ilkece ve haksız olmayarak "mantıksal bilgi" dememiz gerekecekti.

Bunların yanında, "tarihsel bilgi", yazarınıza göre yine en başta temel yöntembilgisi açısından yerinde bir terimdir ya da doğru bir adlandırmadır. Çünkü tarih de, bilim gibi empirik dünyaya ilişkin önermeleri içeren bir ürün bütünü oluşturmaktadır; ondan temel ayrılığı ise, özellikle temel bilimlerin konusu olan olgular yerine ilkece bir kez olup biten olaylara yönelik oluşudur.

Bu bölümün başlığındaki "sözde bilgi" adlandırması ise, buradaki bağlamımızda kanımca en başta geleneksel, ussalcı, dayanıksız savlar üreten "spekülatif" felsefenin "yaratılarına" yakışmaktadır. Toplumlarda genel olarak, az ya da çok kendiliğinden ortaya çıktığını söyleyebileceğimiz "halk bilgisi", ya da inanç dizgelerinin savları gibi.

"Ahlaki" Değerler Felsefesi ya da Etik

Tartışmamızın bu aşamasında, özellikle şimdiki bölümün başlığı altında okuyucumun usuna gelebileceğini düşündüğüm bir çağrışım, mantıkçı empirisistlerin önermeler ve bilgi kavramı ile ilgili olarak geliştirdikleri "anlamlılık" ölçütüdür. İster temel bilimler ister öteki alanlar olsun, bu konuyla ilgili olarak yine buradaki bağlamımızda daha yukarıdakilere eklenebilecek bir başka nokta bulamıyorum. Ancak etik alanına ilişkin olarak Viyana Çevresi'nin bilinen öznelci, belki genelde daha da ilerisi

duygusalcı yönelimli bakış açısına burada değinmek zorundayız. Çok iyi bilindiği gibi, Çevre'nin temel felsefe yaklaşımına göre etiksel anlatımlar, birer önerme değildirler ve doğrulanamazlar, dolayısıyla empirik ve mantıksal açılardan onların doğruluk ve yanlışlıkları söz konusu olamaz. Böylece, Çevre'nin görüşü doğrultusunda ve kuşkusuz çok doğal olarak onlar, "anlamlılık" niteliği taşımamaktadırlar. Yazımın şimdiki ve sonraki bölümlerinde bu nokta, hep doğrudan ve belirtik biçimde olmasa bile, beklenebileceği gibi gündeme gelecektir.

Yine tartışmanın bu aşamasında, "ahlaki" değerler (bunun yanında da en başta estetik değerler) konusunun felsefenin yanında bilimi de yakından ilgilendirdiğine değinilebilir. Ancak burada vurgulanması gereken nokta, ruhbilim, toplumsal ruhbilim, toplum-bilim (artı iktisat?) gibi toplum ya da insan bilimlerinde değerlerimizin incelenmesinin, felsefedekinden kuşkusuz değişik olmasıdır. Felsefede değerlerimiz, onun, yazarınızın hep savunduğu kavramsal düzeyde bir mantıksal-eleştirel-anlambilgisel yorum etkinliği olduğu yaklaşımına uygun olarak incelenecektir; bunun için de felsefecinin kendi değerlerini tanıması, sorgulaması, onların yaşantısal ve etiksel gereçlerini verebilmesi vb. de olacaktır. Yukarıda adları verilen ve başlıca bilim alanlarında ise değerlerimizle ilgili olarak belli kuramsal yaklaşımların ışığında tutum araştırmaları yapmak, sormacalar düzenlemek, insan eylemlerini belli koşullarda gözlemek, bütün bunların sonuçlarının canlıbilimsel koşutlarını aramak gibi yollarla bilimsel bilgi üretimi söz konusudur. Burada da bilimsel araştırmacının kendi değerlerini tanıması kuşkusuz gündeme gelecektir; o, ilgili çalışmalar sırasında ortaya çıkan genellemelerin ışığında kendisininkilerin hangi değer kümesine ya da kümelerine gireceğini de anlayabilecektir. Kuşkusuz bunun yanında o, genel olarak "ideolojinin", kuramsallığın yanında empirik çalışmalara da özellikle ve yerine göre önemli ölçüde karışabildiği insan bilimlerinde kendi öznelliği konusunda da duyarlı ve dikkatli olmak durumundadır.

"Bilgi'de" olduğu gibi, konumuzla ilgili iki başka temel terim için de temel bir anlam-bilgisel saptama ve ayırım yapmamız gerekecektir. Bunlar, "doğru" ve "değer" terimleridir. Birincisinin değerler felsefesinde anlamı, bilimde, bilim felsefesinde, matematikte, mantıktaki kullanılış ya da anlamlarından, yine tüm bunların hepsinin temel yöntembilgisel özelliklerine bağlı olarak çok değişiktir. Etikte ya da ahlaki değerler felsefesindeki doğru bizim bir buyruğumuzu dile getirmektedir ki herhangi bir gerçeklik anlamındaki doğru-yanlış ayırımı buna uygulanamaz (2, s. 280-281) ya da ondan geçerli değildir. Buradaki doğru, örneğin empirik ya da mantıksal doğrulukla ilişkili olmayıp bizim insan tutum ve davranışları ile ilgili istek ya da dileklerimize dayanmaktadır. Bizim bu istek ve dileklerimiz de gerçekte bizim (ahlaki) değerlerimizi ya da ülküleştirmelerimizi (6,7) oluşturmaktadır. Her durumda bu doğru, en başta ve tanımı ne olursa olsun bilimsel doğru değildir. Burada, insan dil ve düşüncesinin tarihsel evriminde genelde olduğu gibi felsefede de tek bir sözcüğe yüklenen çoklu ve karışık anlamların zaman içinde ayrışmasını, onun, yerine göre

birbirinden çok değişik anlamların belirginlik kazanmasını düşünmeliyiz.

Konumuzla ilgili olarak özellikle Anglo-Sakson felsefesinde bir terimin belki gittikçe daha sık olarak kullanıldığına tanıklık ediyoruz: "etiksel kuramlar" ya da "etik kuramları". Yine sözcüğün ilk ve temel anlamında dünyada belli bir (ya da birbirine yakın birkaç) örgütlenme düzeyindeki olguları çok geniş kapsamda açıklayıcı birer işlev yüklenmiş kavramsal yapılar olan kuramlar, ilgili oldukları daha dar kapsamlı genellemelerle dolaysız açıklama amacındaki araştırmalara yol gösterici konumdadırlar. Çok açık olarak kuramlar, bilim etkinliğinin çok temel birer öğesidirler. Felsefenin belli bir dalında ileri sürülen kavramsal "bütünler" ise, sözcüğün yine ilk, en temel anlamında birer kuram değildirler. Kuşkusuz burada, bir terimin değişik alanlarda kullanılabilme durumundan ve o alanlarda çalışanların onları belli anlamlarda kullanma özgürlüklerinden söz edilebilir. Ancak gözlediğimiz ölçüde diyebiliriz ki, etik alanında kuramlardan söz açan geleneksel felsefeciler ve başkaları, bu terimi felsefede bilimdekine çok benzer biçimde kullanmakta; ondan, kavramsal düzeyde açıklayıcı olan ya da açıklayıcı genellemelere yol açacak bir kavramsal bütünü anlamaktadırlar. Oysa felsefenin genelde bilimdekinden ayrılan yaklaşım, işleyiş biçimi ve yönteminin; etik alanında da biraz önce değinilen öznelci yaklaşımın ışığında, bu etkinlikte "kuram" terimiyle adlandırılabilecek bu tür kavramsal yapıların bulunamayacağı kanımca açık olmalı. Felsefede etik alanı ve değerlerimizle ilgili olarak ancak "görüş", "yaklaşım", belki "bakış (açısı)" ve benzeri terimlerle anlatılacak düşünüş biçimlerinden söz edilebilir. "Metaetik" düzeyinde yöntembilgisel açıdan etik'in ne olduğu konusunda da bu durum ilkece ve yukarıdaki temel nedenlere bağlı olarak geçerlidir kanısındayım.

Konumuzla ilgili olarak burada yine eleştirel bir yaklaşımla ele alınabilecek, son zamanlarda da gittikçe artan bir eğilimi şimdi ayrı bir bölümde ele alabiliriz.

Çok Sakıncalı Bir Terim: "Bilimsel Etik"

Burada, etik alanında çok temel, yöntembilgisel ayrımlardan biri olan ve başlığımızla da yakından ilgili öznelcilik-nesnelcilik konusunu derinlemesine ele almak, bu yazının sınırlarını aşacaktır. İlke olarak geleneksel felsefenin bir uzantısı olan "etiksel nesnelcilik", belli bir durumda ya da zaman-yer bağlamında dile getirilen etik yargısının belli bir nesnelliği bulunduğu gibi bir savla dilsel anlatıma dayandırılmaktadır; dolayısıyla "nominalizmin" etik alanına uygulanışı ya da ondaki uzantısı olarak da görülebilir.

Beklenmesi gerektiği gibi bu görüşe göre, değerlerimizin doğasını ya da temel niteliğini onların "nesnel" olmaları oluşturmaktadır. Kuşkusuz o zaman, "etik kuramlar", "etik yasaları", (dolayısıyla) "etik bilgisi", (mantıksal) "doğruluk" söz konusu olmaktadır. Buradaki "doğruluk", onu taşıyan "bir etik tümcesini kullanan kişiyi, onun bu tümceyi kullandığı zamanı ve yeri" göz önünde tutmaktadır (8).

Oysa, etikteki dilsel anlatımların ne oldukları konusu, temelde bunların neyi anlattıklarıyla ilişkilidir; daha doğrusu ona dayanmaktadır. Bu anlatımlar, Reichenbach'ın yukarıda değindiğimiz görüşüne bağlı olarak temelde birer buyrukturlar ("İnsanlara iyi davranın"). Bunlar, kişiye bağlıdır ve onun duyuş ve düşüncelerine bağlıdır; değer yargılarımız da onay, beğenme, sevgi; ya da onaylamama, beğenmeme, nefret gibi duygular içermektedir (8). Yazarınızın düşüncesine göre de değerlerimiz, insan tutum ve davranışları ya da eylemleri ile ilgili olarak isteklerimizden, dileklerimizden oluşur; onun için de genelde gereklilik kipi ("İnsanlara iyi davranmalısınız") ya da dilek kipi ("İnsanlara iyi davransanız") ile anlatılırlar. Değerlerimizin, örneğin "İnsanlara iyi davranılmasını istiyorum", "Bütün insanlar eşit doğar" ve benzerleri anlatımlarda olduğu gibi haber kipi ile de dile getirilebilmesi, böylece birer önermeymişçesine görünmeleri yanıltıcıdır. Gerçekte bu, bir dilbilgisel anlatımın işlevini (bir nedenle) bir başkasınınkinin yerine geçmesi ile ortaya çıkmaktadır. Her durumda bu, değerlerimizle ilgili olarak öznelci görüşü destekleyen bir saptamadır.

Değerlerimizin neredeyse empirik dünyanın varlıkbilgisel yapılarınınkine benzer biçimde birer nesnelliğe sahip olduklarını düşünmenin ve etik anlatımları birer önerme gibi görmenin temel yanlışlığı bir yana, son zamanlarda biyoetik çevrelerinde buna sanki koşut biçimdeki bir gelişmeyle karşılaşıyoruz. Bu, "bilimsel etik"gibi bir terimin kullanılmaya başlanmasıdır. Kuşkusuz, bununla anlatılmak istenen, bilim etkinliği sırasında ortaya çıkan değer sorunları ya da konuları, belki en başta da bilimsel araştırmalardaki dürüstlük ilkesidir. "Bilim" terimi ile yalnız fizik, kimya ... toplumbilim gibi temel bilimler değil de bunlara ek olarak bir yandan tarih, felsefe, matematik gibi her biri tek başına birer değişik küme oluşturan alanlar; öte yandan sağlık uğraşları, mühendislikler gibi uygulamalı alanlar da anlatılmak isteniyorsa, o zaman yukarıdaki terim en geniş anlamda "akademik etik ve uğraş etiği'nin" karşılığı olacaktır. Öyle görünüyor ki, bilimsel etik'le bu anlamlardan biri anlatılmak istenmektedir. Bunun, felsefede yöntembilgisi düzeyindeki bir nesnellik kaygısının ışığında ileri sürülmediği görülüyor. Yine de, bilimsel etik yerine "bilim etiği" teriminin kullanılması buradaki kuşkuyu ortadan kaldıracaktır. Tıbbi Etik gibi dilde yerleşmiş ve Tıp Uğraş Ahlakı anlamına geldiği açıkça bilinen bir kullanımın Tıp Etiği'ni belirttiği açıktır. Yine bir "sıfat tamlaması" olan Bilimsel Etik ise, bilim etkinliğinin buna bağlı olarak ve daha da ötesi "bilimsel" nitecinin genelliğinden dolayı, Etik alanının (sözde) "bilimsel" oluşunu da vurgular gibidir.

Yukarıdaki tartışmamızın ışığında, değerlerimizle ilgili olarak böyle bir "bilimselliğin" bulunamayacağı kanımca açık olmalı. Dolayısı ile bu bölümün başlığında belirtilen ve felsefe ve yöntembilgisi açısından, ayrıca ilgili alanların eğitiminde, topluma kazandırılmalarında çok sakıncalı olabilecek böyle bir terimin yaygınlık kazanmamasını dilemeliyiz.

Bilimsel Felsefe ve Etik-Bilgi İlişkisi

Bilimsel Felsefe'den "Bilimsel Etik'in" çıkmayacağı; tam tersine bunun çıkamayacağı; yukarıdaki tartışmamızın ışığında açık olmalı. Burada konumuzun bilimle doğrudan ilişkisini yeniden vurgulamak gerekirse, toplum ya da insan bilimlerinin içinde ve canlılık bilimleri ile ruhbilimin ilgili dallarında değerlerimiz, (kalıtsal, psikoseksüel gelişmeyle ilgili, toplumsal-iktisadi, ekinçsel ("kültürel") vb.) belirleyicilerin saptanması amacıyla ele alınmaktadır. Kuşkusuz bu da, belli kuramsal yaklaşımların yol göstericiliğinde bu bilimlerin ortak alanlarına özgü bir açıklayıcı genellemeler ağının oluşturulması demektir.

Tüm bilimlerin ortak araştırma ilkeleri arasında, onların önermelerinin doğrulanması ve yanlışlanması çok temel bir yer tutmaktadır. Bilimsel önermelerin (değişmez dogmalar dışında ve ilke olarak başka alanlardaki savlarımız gibi) değişebilmesi niteliğini de kanımca bu ikisinin arasındaki dengede bulmamız gerekiyor. Bu, bilimsel önermeler ağının zaman içinde bildiğimiz değişmesinin ve "geçiciliğinin" bir başka açıdan dile getirilmesi demektir. Ancak belli bir zamanda bu ağın önemli bir kesiminin değişmesi söz konusu değildir; burada ancak belli bir sayıdaki önermeler değişebilmektedir (3). Bizim buradaki bağlamımızla ilgili olarak bütün belirtilenler, bilimsel bilginin zaman içindeki değişmesinin bir açıdan önermeler düzeyinde dile getirilmesini kapsamaktadır.

Ahlaki değerlerimiz de zaman-yer içinde ve gerek kişi, gerek uğraş, gerekse toplumun bir kesimi ya da onun tümü düzeyinde değişmektedir. Kuşkusuz burada da yine, onların değişen belirleyicilerinin etkisi söz konusu olmaktadır. Felsefe açısından ya da felsefe düzeyinde ise değerlerimiz dile getirilebilir, tartışılabilir, eleştirilebilir, değiştirilebilir, yeniden tanımlanabilirler; tümüyle ussal olmasalar da yaşamımızın tümü içinde ilişkisel bir biçimde (ayrıca kuşkusuz kendi başlarına ya da salt içrellikleri açısından) savunulabilirler (6). Bir başka düzeyde bu, değerlerimizin dilsel anlatımını kapsayan değer yargılarımızın da felsefe bağlamında ve günlük yaşamda, siyasa alanında vb. değiştiği, değişeceği anlamındadır. Bütün bu değişme, değerlerimizle ilgili bilim alanlarında da açıklayıcı genellemeler yoluyla az ya da çok dizgeli biçimde ortaya konabilecektir.

Ancak her durumda, bilim(ler)deki değişme ile değerlerimizin değişmesi arasında bir koşutluğun bulunduğu söylenemez, çünkü onların temel birimleri birbirinden çok ayrıdır. Her iki alandaki değişmelerin, örneğin gelişen yeni bir dünya görüşü gibi ortak (dış) belirleyicileri de bulunabilir. Ayrıca, bilim etkinliğinin kendisinin (araştırmalarda dürüstlük, araştırma sonuçları yönünden toplumsal sorumluluk, vb.) çok önemli toplumlar için yaşamsal değer sorunlarının olduğunu hepimiz biliyoruz. Yine de, bu etkinliğin belli bir zaman dilimindeki ürünü olan bilimsel bilgi ile toplu olarak değerlerimiz, kendi temel niteliklerini ayrı ayrı koruyarak değişime uğradıklarına, uğrayacaklarına göre, onların zaman-yer içindeki değişme yolları da birbirinden çok ayrılık göstermektedir. Bilimde değişenin (kuramlar ve genellemeler düzeyindeki açıklayıcı) önermeler olması-

na karşılık, değerlerimizin değişmesi onları oluşturan, belki onlarla özdeş olan istek ve dileklerimiz, "ülküleştirmelerimiz" olmaktadır.

Bu sonunculardaki değişme, onların açık uçlu olma nitelikleri ile yakından ilişkili görünmektedir. Buradaki açık ucluluğun en az iki açıdan ya da iki düzeyde görülmesi gerektiğini düşünebiliriz. Birinci olarak, bir ahlaki değerler ya da etik tartışmasında, katılan kişilerin sayısı ve belki konunun ciddiliği ölçüsünde artan bir anlaşmazlık durumu ortaya çıkacaktır. Çünkü değer sorunlarının (aile ya da çalışma ortamındaki günlük anlaşmazlıklardan savaş olasılığına dek) yine ciddiliği arttığı ölçüde, onların çok önemli bir boyutu olan çatışma da ciddi boyutlara varabilmektedir. Buradaki temel nokta, değer sorunları açısından insanlar arasında, yaşamla, insan yaşantısıyla ilgili çok değişik yaklaşımların bulunuşudur. Böylece ortaya çıkan ayrılık durumları, beğeni, tutum ve davranışlar, çıkar vb. konularında çatışmaya varabilen karşıtlıklar yaratmaktadır. Topluluk düzeyinde değer sorunlarının çözümü, yerine göre bu konuda insanlar arasındaki benzerliklere dayandığından uzlaşma yolu ile olmaktadır. Ancak buna bakarak, daha doğrusu bundan dolayı, belli bir karşıtlık durumunda kişilerin (toplulukların vb.) verdikleri kararların ayrı oluşlarına ve bunların üzerinde daha çok bir uzlaşmaya vararak çözüm yolu arayışlarına dayanan açık uçluluğu gözden uzak tutamayız.

Değer sorunlarına "çözüm" aranmasında açık uçluluk, ikinci olarak tek bir kişinin (topluluğun vb.) belli bir durumda karar vermesinde de söz konusudur. Çünkü etik (ve öteki değer) kararları bir seçimin sonucu olarak verilmektedir ve kuşkusuz burada en az iki seçenek söz konusu olacaktır. Genellikle ya da ilke olarak diyelim, kişi ya da birey düzeyinde etiksel sorunların çözümü yolunda atılacak her adım, yeğlenecek her seçenek, kendi artılarının yanında "eksilerini" de getirecektir; bunlar da, geride kalan seçeneğin (seçeneklerin) ne olduğu ile yakından ilişkilidir. Örneğin belli bir bağlamda para yoluyla ya da zamanınızı vererek bir arkadaşınıza (çocuğunuza, öğrencinize vb.) yardım etmek durumunda kalmanız, bir başkası için bunu yapmamanız sonucunu doğurabilecektir. Ya da acil durumda tıbbi yardım beklentisi içinde olan iki (ya da daha çok) hastadan birini seçmeniz, ötekine (ötekilere) yardıma gecikmenize neden olabilecektir. Benzeri durumların hemen hepsinde, bağlamına göre değişmekle birlikte sizin (bilinçli olan ya da olmayan) kişisel seçiminize, genel değer yargılarınıza olasılıkları göz önüne almanıza vb. bağlı olarak geride bıraktığınız bir "artık" söz konusudur: "öteki" arkadaşın yardım göremeyişi (ve bunun sonuçları) "öteki" hastayla (hastalarla) ilgilenil(e)memesinin olası kötü sonuçları gibi. Her durumda, etiksel ya da ahlaki karar vermemizde empirik (bağlamına göre bilimsel) ve etik gereçlere dayanarak eylemde bulunuyor, seçimler yapıyoruz.

Yukarıdaki tartışmalarımızın doğrultusunda, buradaki bağlamımızla ilgili açık uçluluğun etiksel gerekçelerin bir özelliği olduğunu söylememiz gerekecektir. Kuşkusuz burada şu soru sorulabilir: Bilim(ler)in sorunlarının çözümündeki kesinlikten uzak ya da geçici olma niteliği de bir tür

açık uçluluk değil midir? Ancak böyle bir soruya "evet" yanıtını vermek, yüzeysel bir benzerlikten tüme yönelik sonuçlar çıkarmak, karşılaştırılan iki kümenin temel ayrılıklarını göz ardı etmek anlamına gelecektir. Reichenbach'ın çok haklı olarak vardığı sonuca göre bilginin çağdaş çözümlemesi bilişsel bir etiği olanaksız kılmaktadır ve (doğrudan anlaşıldığında (1)) bilgi, herhangi kural koyucu bir yön içermemektedir (2, s. 277). Etik bir bilgi biçimi olsa, bu, değer felsefecilerinin onun olmasını istedikleri konumu ona kazandırmayacak, etik kuralları buyurucu nitelikte olmayacaktır (2, s. 276). Yine Reichenbach'ın bilgisinin işlevsel anlayışına göre ona yüklediği "geleceği kestirme" işlevine (2, s. 255), bilim etkinliğinin (belki daha önde gelen) olguları açıklama amacını eklersek; hukuk vb. kural koyucu ("normatif") bir alan olan etikle bilimin birbirinden ayrıldığı, temel yöntembilgisi açısından da çok açık biçimde ortaya çıkacaktır.

Empirik dünyaya yönelik olarak felsefenin ilgi alanını (ve bilimin konu birimlerini) oluşturan nesneler, nitelikler ve ilişkileri, süreçlerle durumları biz benzerlik ve ayrılıklarına göre belirliyor, kümelendiriyoruz. Birer tümel oluşturan bu kümelerin (ve tikeller olan tek tek nesnelerin, olayların ...) arasında da değişik ilişkiler buluyoruz: Etkileşim, Nedensellik, Rastlantı, Diyalektik, Dönüşüm... Bu ilişkiler, kanımca gerek genellikle, gerekse felsefe etkinliğinde diyebiliriz ki sık sık Benzerlik ilişkisi ile karıştırılmaktadır. Gerek bir çalışma alanı ve felsefenin bir dalı, gerekse belki değerlerimizin tümü anlamında Etik'in, Bilgi / Biliş ile karıştırılmasında bunun da çok temel bir etken olduğunu düşünebiliriz. "A, B'dir" diyebilmek için, A ve B kümeleri arasında önemli benzerlik kesişmelerinin bulunduğunu varsaymak gerekir. Bugün bilimsel bilginin de değişebilirliğine bakarak bununla etikteki açık uçluluk arasında anlamlı bir benzerliğin ya da koşutluğun bulunduğunu ileri sürmek, kanımca (ve bilimsel felsefe açısından) hiç de "anlamlı" görünmüyor.

Evet, bilim adamları kuramsal, yöntemsel, bilgisel vb. değişik düzeylerdeki tartışmalarında anlaşamayabiliyorlar; zaman zaman onların değer yargıları da burada işe karışacaktır. Ama yukarıdaki tartışmanın göstermesi gerektiği gibi bu anlaşmama durumu insanlar arasındaki değer tartışmalarında daha baştan ilkece ortaya çıkan ayrılık ve çatışma durumlarına benzemekten çok uzaktırlar. Birincisinde, gerçekte kendisinden ne ölçüde "fire" verilirse verilsin nesnellik bir ön koşulken, ikincisinde öznellik en temel niteliği oluşturmaktadır.

Kaynaklar

1. Yaman Örs, "Felsefede 'kanatsız spiritler' ya da geleneksel felsefenin çıkmazı" (Hans Reichenbach'ın anısına), *Felsefe Tartışmaları*, 11. Kitap, 106-121, (Şubat) 1992.
2. Hans Reichenbach, *The Rise of Scientific Philosophy*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, (1951) 1966.
3. Mary Hesse, *The Structure of Scientific Inference*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1974, Chap. 2, "A network model of Universals", 45-73.
4. Harun Rızatepe, "Bilgi bir tür inanç mıdır?", *Seminer*, Ege Ün. Edebiyet Fak. Yay., Sa. 2/3 (Aralık) 1983/Ocak 1984.
5. Yaman Örs, "Felsefe ve Sınırları", *Felsefe Tartışmaları*, 15. Kitap, 63-71, (Ocak) 1994.
6. Yaman Örs, "Psikiyatrinin ışığında etik; değerler felsefesi için psikiyatrinin önemi", 'Psikiyatri ve Etik' paneli, 25. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, Mersin, 15-21 Ekim 1989; Türkiye Ruh Sağlığı ve Tedavi Vakfı Yay., Ankara, 1990, s. 14-17.
7. Yaman Örs, "Teaching medical ethics in the subjunctive mood", *Bulletin of Medical Ethics*, Sa: 93, 31-36, (Kasım) 1993.
8. J. Harrison, "Ethical objectivism", "Ethical subjectivism", *The Encyclopedia of Philosophy*, P. Edwards (baş yay. sor.), Macmillan, New York ve Free Press, Londra; Collier Macmillan, 1967, c. 3, s. 71-75, 78-81.

Etikte Genel İlkeler*

Giriş ve Özet

Toplantının ana başlığı olan Kanser Etiği, patoloji eğitimi görmüş bir tıpçı ve felsefede doktora yapmış bir akademisyen olarak sunucunuzu kuşkusuz yakından ilgilendirebilecek bir konudur. Uygulamalı etik ya da uğraş etikleri kapsamında özel bir tıp etiği konusunu belirten bu başlık, birden çok yönden genelde bir felsefe konusu olarak da görülebilir. Bekleneceği gibi ben burada kendi sunuşumun sınırları içinde kalırken bütün bu yönleri ele almak çabasında olamam; ancak "tıp kökenli bir bilimsel felsefeci" konumumla, toplantının ana başlığı ve kendi başlığım arasında ortak olan "Etik" terimine ağırlık vererek toplantı konusunun bu yönünü açıklığa kavuşturabilirim. Yine bu bağlamda, Ahlaki Değerler Felsefesi olarak Etik alanının genel ilkelerinin kendi açımdan ne anlama / anlamlara geldiğini de açıklamak durumundayım. Sunuşumda daha sonra Bilim Etiği konusunu irdeleyecek ve oraya dek tartıştıklarımı bu toplantının öteki ve daha özel konu başlıklarına bağlamaya çalışacağım.

Bunları gerçekleştirmeye çalışırken sunucunuz olarak şu noktayı da belirtmeme izin verin. Bu sunuşta eksik kalmış noktalar bulunacaktır. Öte yandan, felsefe evriminin etik alanında önde gelen felsefecileri için bile, burada tanınan süre içinde sanırım bu kaçınılmaz olurdu; ancak ben bunu, etik ilkelere kendi felsefe yaklaşımımdaki gedikleri bağışlatmak amacıyla dile getiriyor değilim.

* TÜBA Kanser Çalışma Grubu, Kanser Etiği Sempozyumu (15 Aralık 2003) Kitabı, Der. Ayhan O. Çavdar, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2004, s. 13-20.

Sunuş Başlığının Açıklığa Kavuşturulması

Etik'in ne olduğu konusunun kavramsal bir çözümlemesini bir sonraki bölüme bırakarak ve değerli katılımcıların bu konuda temel bir bilgileri olduğunu düşünerek, burada, bu alanda "Genel İlkeler"den ne anlayabiliriz, bunu tartışmayı düşünüyorum. "İlkece" ya da söz konusu oldukları her alanda diyelim, ilkelerin genel bir kapsamı vardır; bir başka anlatımla, kapsam ya da genişlik bağlamında "özel" ilkelerden söz edemeyiz; burada ancak özel alanların sınırları içinde genelliği olan ilkeler söz konusu olabilir, birazdan göreceğimiz gibi. Etikte de durum budur. Buna göre, bölümün başlığında yer alan "Genel İlkeler" anlatımındaki "genel" sözcüğünün buradaki kullanımının da gerekli olmadığı düşünülebilir. Ben bir bakıma bu "gereksizlikten" yararlanarak, "Etikteki İlkeler"den kendi adıma ne anladığımı burada açmak istiyorum.

Buradaki bağlamımızda "etik ilkeler" anlatımının bellibaşlı iki anlamı gündeme getirilebilir. Bunlardan ilki ya da en önde geleni genellikle bilinen etik ilkelerini kapsamaktadır: "adalet", "özgürlük", "özerklik", "yaşama saygı", "sorumluluk", "görevini yerine getirme" ve ötekiler. Bunlara, etik açısından özel alanlarda söz konusu olan "genel ilkelere" de örnek oluşturacak şunlar eklenebilir: "yarar sağlama", "onam", "sır saklama", "zarar vermeme"...; bunlar, toplantıya katılanların belki hepsinin, tıp bağlamından bildiği, bir bölümümüzün, örneğin klinik hekimler gibi uygulama yapanlarımızın ise, doğrudan yaşadığı sorunlara yönelik ilkelerdir.

Etik bağlamında benim burada gündeme getirebileceğim ikinci anlamdaki ilkeler ise, daha çok felsefe çevrelerince tanınan ve gerçekte doğrudan etik alanının kapsamı içinde yer almayan birtakım temel noktalardır. Bunlar "metaetik" konularıdır ve gerçekte kendilerinden "ilke" olarak söz açmak da pek yerinde olmayabilir. Benim bu bağlamda onları tartışmamın kapsamı içine almamın ve geçici de olsa onlardan böyle söz açmamın nedeni, kendi felsefe yaklaşımım açısından etik'in ne olduğunu burada tartışmak ve onun olağan ilkelerini bu tartışmanın da ışığında açıklamak istememdir. Ancak bu işi bir sonraki bölümde yapmam daha doğru olacaktır; çünkü orada, Ahlaki Değerler Felsefesi olarak bilinen Etik alanını yöntemsel (yöntembilgisel) açıdan inceleyip onun "ne" olduğunu (1, 2) kendi yönümden ortaya koymak amacındayım.

Felsefe etkinliğinin içinde yer alan Etikte üretilmiş bellibaşlı iki yaklaşım ya da "genel ilke" söz konusudur ki günümüzde bunlar Tıbbi Etik alanı için de geçerli kabul edilmektedir. Başka nitelendirilmeleri bir yana, genelde adlandırıldıkları biçimde bunlar Görev Etiği ve Yararcılık İlkesi'dir. Onların temel niteliklerini belirtmek gerekirse, etikle ve tıbbi etikle ilgilenen felsefe çevrelerinde birincisinde insanın daha çok bir amaç, ikincisinde ise bir araç konumunda görüldüğü ileri sürülür. Az sayıda da olsa, bu iki etik görüşü arasında böyle kesin bir ayırımın hiç de doğru olmadığını belirten yazarlar vardır ki ben de onların bu düşüncesine katılıyorum. Ancak bu konunun ele alınması bizim buradaki tartışma

evrenimizin dışında kalmaktadır. Bunlara ilişkin olarak bizi ilgilendiren birtakım temel noktaları ise, bir sonraki (ve sunuşun son) bölümünde dile getirmek amacındayım.

Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi

Temel bir yöntembilgisel ve akademik yaklaşımın ışığında görüldüğünde, felsefenin bir altdalı olarak Etik alanı, temel bilimleri oluşturan Fizik, Kimya, Biyoloji, Psikoloji ve Toplumbilimden (ve kuşkusuz bunların altdallarından) nitelik olarak tümüyle ayrılır. Örneğin tıbbi etik; katı hal fiziği, moleküler biyoloji, kurumlar toplumbilimi ile özdeş kümeye konamaz; bunun gibi, yine örneğin tıbbi etiğin ("disiplinlerarası") bir altdalı olarak kanser etiği de uygulamalı bir bilimsel alan olan tıbbın örneğin patoloji, radyasyon onkolojisi ya da göğüs cerrahisi vb. dallarıyla bir tutulamaz. Uygun koşullarda sürekli yinelenen gerçekler olarak temel bilimlerin ilgi alanlarını / konu birimlerini oluşturan olguların etikteki karşılıkları, benim felsefe ve metaetik yaklaşımıma göre "ahlaki değerlerimiz"dir (1, 3). Değişik felsefe okullarında / akımlarında ise, bu değerlerimize, onları yöneltiğimiz "ahlaki sorunlara" ve bu sorunlara toplu çözüm önerileri olarak görülebilecek "etik ilkelerine" değişik öncelikler verilmektedir.

Sunucunuza göre, etikten ne anladığımızın, ne anlayabileceğimizin bir çözümlemesini yaparken konunun ilk ele alınması gereken yönü olarak "ahlaki değerler"in tanımını şöyle yapabiliriz: Onlar, "insanlar arasındaki çok değişik ilişkilerde söz konusu olan insan tutum ve davranışlarının ne ya da nasıl olması gerektiği ile ilgili istek ve dileklerimizdir". Yine onlar, en geniş anlamda insanlararası ilişkiler bağlamında ortaya çıkan tutum ve davranış sorunlarına tek tek çözüm yolları olarak düşünülebilirler; olağan anlamdaki etik ilkeleri de burada karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu ilişkiler, bireyler, birey – toplum / toplumun bir kesimi, birey – devlet, toplum – devlet, toplumlar, devletler arasında vb. gündeme gelebilmektedir (3). Özellikle günümüzde bunun da ötesinde, burada daha çok Biyoetik alanı (4) içinde ele alınan, insanın öteki canlı türleriyle olan çok değişik (tarımsal, iktisadi, korunmaya yönelik, arkadaşlık, bilimsel araştırmalardaki, günlük sağlık uygulamalarındaki vb.) ilişkileri söz konusudur.

Kendi açımdan yaptığım bu genel saptamaları somut düzeyde aydınlığa kavuşturmak amacıyla burada birkaç örnek vermem yerinde olacaktır. Örneğin bizim komşularımızla ilişkilerimizde "karşılıklı saygı ve yaşamlara karışmama" gibi bir etik ilkemiz olsa, bizi böyle bir bağlamda bu ilkeyi biçimlendirmeye yönlendiren, söz konusu ilişkilerle ilgili kendi ahlaki / etik değerlerimizdir; bunun altında da bu tür ilişkilerin nasıl "olması gerektiği" ile ilgili istek ve dileğimiz / dileklerimiz yatmaktadır. Genelde buradaki anlayışımız, ilişkilerle ilgili olarak ne tür davranışların (felsefecilerin terimiyle "eylemlerin") sergilenmesi gerektiğine ilişkin tutumumuzu ortaya koymaktadır. Her türlü eğitimde, eğitilecek olanlara eğitim konularıyla ilgili bilgi ve beceriler aktarılırken, onların "birey olarak

gelişmelerinin yolları da açılmalıdır" anlatımı, eğitimin özüne ilişkin temel bir ilke olarak görülebilir. Siyasal bağlamda, "devlet, toplumun ve bireyin sağlık konularında en başta gelen sorumlu kurum olmalıdır" anlatımı bize, sağlık siyasası ile ilgili yine temel bir etik ilkeyi dile getirmektedir. Denebilir ki, en geniş anlamda ve sayılamayacak çokluktaki insanlararası ilişkilerin neredeyse hepsinde, açık ya da örtük, az ya da çok önemli etik sorunlar yaşanmakta; biz de bunlara yönelik etik ilkelerimizi geliştirmekteyiz; bunlar, günlük yaşamda "selamlaşmak"tan savaş tutsaklarına davranışa kadar çok değişik bağlamlarda söz konusu olabilmektedir. Biyoetik bağlamında, "bitkiler gereksiz yere yerlerinden sökülüp atılmamalıdır" ya da "hayvanlara kesinlikle eziyet edilmemelidir" türünden etik ya da ahlak ilkelerimiz söz konusudur.

Bütün bunların hepsinde ise etik ilke, ilişkiler bağlamında istemediğimiz durumlar olan "ahlaki sorunlar" ortaya çıktığında, onlarla ilgili genel ya da ortak bir çözüm için yol göstericidir; ahlaki / etik değer ise, ortaya çıkan duruma, sorunlara, daha doğru bir anlatımla sorun kümelerine (5), duygusal ve düşünsel açıdan verdiğimiz önemi anlatmaktadır.

Etik alanında iki temel nokta ya da metaetik konusu var ki son bölüme geçmeden burada gündeme getirilebilirler. Bunlardan biri olan "araç – amaç ilişkisi", gerek felsefede gerekse ilgili başka alanlarda, belki özellikle siyasal yaşamda gündeme getirilmiş ve üzerinde çok durulmuş bir konudur. Burada, etik değerlerin söz konusu olduğu her bağlamda, varmak istediğimiz sonuç olan amaca giden yol olarak hangi aracı / araçları doğru ya da geçerli, yerine göre "ahlaki" bulduğumuz konusu gündeme gelmektedir. Sunucunuzun bildiği ölçüde üzerinde çok daha az durulmuş olan ikincisi ise, etik / ahlaki değerleri benimseyen kişilerle, onların bu değerlerini yönelttikleri varlıklar arasındaki "özne – nesne ilişkisi"dir. Örneğin öğretmen – öğrenci ilişkisinde, temel eğitim anlayışıyla öğretmen, kendi eğitim değerlerinin öznesi; bunların içeriğinde bulunan öğrencisi / öğrencileri ise bunların nesnesi olarak görülmelidir. Biyoetik konularında / sorunlarında ise değerlerimizin özneleri kuşkusuz yine bizleriz, nesneleri ise öteki türler ya da onların bireyleridir.

Etik, Kanser bağlamında Etik ve Bilim Etiği

Felsefenin bir altdalı olan Etik alanıyla, bellibaşlı insan etkinlikleri, bu arada akademik eğitime dayanan uğraşların etik / ahlak açısından sorgulanmaları, daha açık bir anlatımla onların "etikleri" arasında ne gibi bir ilişki ya da bağlantı vardır? Felsefecilerin genelde "Uygulamalı Etik", öteki alanlardan gelen ilgili akademisyenlerin ise "Uğraş Etikleri" olarak adlandırdıkları bu etik konuları, sunucunuzun yaklaşımına göre felsefedeki etiğin söz konusu alanlar içindeki "farklılaşmış uzantılarıdır" (2, 3, 6). Burada böyle bir adlandırmanın nedeni, her uğraş alanının kendine özgü yönleri ya da özellikleri olması dolayısıyla, onların ahlaki değer sorunlarının da az ya da çok kendilerine özgü olmasıdır. Örneğin, başta tıp olmak üzere (7) sağlık uğraşlarının her birinde ortaya çıkan etik sorunları

(kendi aralarında farklılıklar gösterdikleri gibi) diyelim ki fizikten toplumbilime temel bilimlerin, mühendisliklerin, mimarlığın, tarih çalışmalarının vb. etik konularından yerine göre çok ayrıdır. Bütün bu alanların etik sorunları ise, olağan günlük yaşamda, siyasal yaşamda vb. yaşananlardan, bağlamına göre değişse de az ya da çok ayrılıklar gösterir.

Kanser olgusunda yaşanan etik sorunlarına uğraş etikleri açısından bakarsak, burada en başta, tıp etkinliğinin ahlaki değer sorunlarının ele alındığı Tıbbi ya da Biyomedikal Etik karşımıza çıkacaktır. Kanser hastalarına destek veren klinik psikologlar, toplum çalışmanları vb. ile konu üzerinde çalışan biyologlar gibi kanser araştırmalarını yoğunlukla yürüten temel bilimcilerin ahlaki değerlerle ilgili sorumluluklarına, (bunlar tıp etiğindeki sorumluluk konusunun dışında olmakla birlikte) burada bir değinilebilir. Tıbbın birçok uzmanlık dalını, daha açık olarak bunlarda çalışan klinik hekimleri ve temel tıp araştırıcılarını ilgilendiren kanser konusunun etik sorunları, kuşkusuz en başta, sorunların en çok yaşandığı Klinik Onkoloji, Kanser Cerrahisi, Işınlama Onkolojisi gibi alanlarda çalışanlar için gündeme gelmektedir. Genelde de Kanser Etiği, kuşkusuz en başta, hekim-hasta (ve hasta yakını) ilişkilerinde ahlaki değer sorunlarının yaşandığı klinik hekimlikte söz konusudur. Kanser araştırmaları arasında klinikte hasta gönüllüler üzerinde gerçekleştirilenler, klinik etiği ilgilendirdikleri ölçüde araştırma etiği açısından da çok önemli bir konu oluşturmaktadırlar.

Kanser etiğinin sorun kümeleri, "bilim" teriminin en geniş kapsamlı ve tüm akademik alanları belirten anlamına uygun biçimde, Bilim Etiği alanının konuları arasındadır. (Sunucunuza göre çok sakıncalı bir terim olan "Bilimsel Etik"le ilgili bir tartışma için bkz. kay. 1.) Yine bu sorun kümeleri, tıp etiği bağlamında genelde az ya da çok çağımıza özgü "yeni" sorunlar (8) olarak görülebilir.

Buradaki bağlamımızda son olarak, sizler gibi daha çok sorunları yaşayanlarla bu konumda olup, bu sorunlar üzerinde akademik düzeyde düşünüp konuşup yazanların, örneğin sunucunuzun, ayrımını belirtmekte yarar olabilir. Ancak her durumda, bizim, ahlaki / etik değerleri başka insanlarınkindan daha "üst düzeyde" olan "etikçiler" / "ahlakçılar" ("moralistler") olarak görülmemiz ya da algılanmamız, etik açısından kanımca çok büyük bir yanlıştır; ancak bu yanlış, sanırım tüm dünyada gerek akademik çevrelerde ve uğraş çevrelerinde, gerekse genel olarak toplumda sürüp gitmektedir.

Kaynaklar

1. Örs, Y. "Bilgi-Etik Koşutsuzluğu ya da Sokrat'ın bir Teması üzerine Karşıt Çeşitlemeler", Felsefe Tartışmaları, 17.Kitap, 117-126, (Aralık) 1994.
2. Örs, Y. "Uygulamalı Etik, Uygulamasız Etik ve Felsefe Yapmanın Etiği", 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi (ODTÜ, 12-13 Kasım 2001) Kitabı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü, Ankara, 2003, s. 247-254.
3. Arda, B.; Örs, Y. "Teaching Medical Ethics with an Ethics to Teach", Bulletin of Medical Ethics, Sa. 116: 19-22, (Mart) 1996.
4. Gillon, Raanan, "Bioethics, Overview", Encyclopedia of Applied Ethics, Ruth Chadwick (baş yay. sor.), Academic Press, San Diego ve ötekiler, 1998, s. 305-317.
5. Örs, Y.; Örnek Büken, N. "Tıbbi Etikte Sorun Kümeleri", 3. Tıbbi Etik Sempozyumu (1997) Bildirileri, Ankara, Biyoetik Derneği Yayınları 3, 1998, s. 3-8.
6. Örs, Y. "Tıpta Etik ve İnsan Hakları", 3P – Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi, 1 (3): 270-277, (Eylül) 1993.
7. Barilan, Y. M. "Medicality: the Fifth Bioethical Principle of Medical Ethics for the Internal Morality of Medicine", EJAIB – Eubios Journal of Asian and International Bioethics", 13: 168-175, (Eylül) 2003.
8. Örs, Y. "Tıbbi Etik: bir Dönüşüm mü, Eski Sorunlar üzerine Çeşitlemeler mi?", Bilim ve Ütopya, Sa. 8: 20-21, (Şubat) 1995.

Uygulamalı ve Uygulamasız Etikte "Etikçiler" Aranıyor*

Giriş

ODTÜ Felsefe Bölümü'nün beş yıl önce düzenlediği "1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi"nde konuşmacınız, "Uygulamalı Etik, Uygulamasız Etik ve Felsefe Yapmanın Etik'i" başlıklı bir sunuş yapmıştı. O sunuşta en başta 'felsefe', 'etik', 'uğraş etikleri' kavramları ele alınmış; bunların ışığında ve bunlarla birlikte 'bilim' kavramı ile '(etikte) farklılaşmış uzantı' ve 'felsefenin (ortada olmayan) etik'i' gündeme getirilmişti. Aradan geçen zaman içinde sunucunuz, kendisinin görebildiği ölçüde, Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesindeki görüşlerini, yaklaşımlarını geliştirmiş; onun, bu gelişmenin yansıdığı yazıları çıkmış, sunuşları olmuştur. Geçtiğimiz aylarda ise o, bir psikiyatri toplantısında, başlığının ana ya da genel bölümü buradakiyle özdeş olan bir sunuş yapmıştır: "Tıpta ve Psikiyatride "Etikçiler" Aranıyor". Buradaki konuşması için daha çok kendi kaynaklarından yararlanmasının yanında da, ODTÜ Felsefe Bölümü'nün son yıllarda gerçekleştirmekte olduğu "Uygulamalı Etik Tezsiz Yüksek Lisans Programı"nın ders tanımlarına da baş vurmuştur.

Etik ve "Etikçiler" konusuyla ilgili olarak bu sunuşta ele alınacak ve tartışılacak başlıca noktalar, yukarıdaki değinmelerin de ışığında, aşağıdaki başlıklar altında gündeme getirilebilir: "Felsefe ve Felsefeciler", "Etik ve onun Yöntembilgisi ("Metaetik") Sorunları", " "Etikçi"ler ve Etik Danışmanlığı".

---

* ODTÜ II. Uygulamalı Etik Kongresi (18-20 Ekim 2006) Kitabı, Ankara, 2007, s. 496-503.

Felsefe ve Felsefeciler

Bu bağlamda önce, Akademik Felsefenin içindeki en temel iki akım olarak geleneksel, ben- ve insan-merkezli, bütüncül ve dizge ("sistem") kurucu ussalcı ("rasyonalist") felsefe ile temelde dış dünyaya yönelmiş ve çoğulcu olarak nitelendirebileceğimiz duyusalcı ("empirisist") felsefe arasında, 2500 yılı aşan bir zamandır süregelmiş düşünsel ve değersel çatışma ya da karşıtlık gündeme getirilecektir. (Kanımca yanlış olarak "Batı Felsefesi" biçiminde adlandırılagelmiş bu Akademik Felsefe etkinliğini "Doğu Felsefeleri"nden ayıran başlıca özellik, onun yerine göre -özdeş kişi tarafından- bilim etkinliğiyle birlikte, zaman zaman da -tek bir etkinlik olarak- onunla içi içe yürütülmüş olmasıdır.)

Akademik felsefenin evrimi içinde varolagelmiş, sürüp giden, gelecekte de hep varolacağını düşünebileceğimiz iki temel ya da ana karşıt felsefe okulundan / akımından söz ederken, bu iki akımın arasındaki temel ayrılığın bilginin kaynağının ya da kökeninin ne olduğu noktasına dayandığını bilmeliyiz. Bunlardan Ussalcılık'da bu kaynağın insan usu olduğu düşünülür ya da varsayılırken, Duyusalcı okulda bunun dünya ya da dış gerçeklik olduğu kabul edilir. İnsan, birey, kişi merkezli, az ya da çok "tutucu" (ve "düzeni savunucu") ussalcı okul felsefede gelenekçiliği, dolayısıyla, Hans Reichenbach'ın terimlendirmesiyle "geleneksel felsefeyi" oluşturmaktadır.

Felsefede yöntembilgisel kaygı, demek oluyor ki bu etkinlikte ne gibi konularla ilgilenildiği, hangi sorunların ele alınıp onlara çözümler getirilebileceği / üretilebileceği, bunların yapılmasındaki amaç, bu amaca hangi araçlarla ulaşıldığı ya da etkinliğin yönteminin / yöntemlerinin ne(ler) olduğu gibi temel soruların dizgeli ("sistemli") bir biçimde yanıtlanması çabasının, geleneksel felsefecilerde bulunduğunu pek söyleyemeyiz. Onlar, felsefe etkinliğinin kökten bir biçimde sorgulanmasını, gelenekçiliğin dayandığı tutuculuklarına bağlı, çok da doğal ve anlaşılır olarak, istememektedirler. Bir başka anlatımla onlar, böyle bir "felsefi" ya da yöntembilgisel sorgulamayı, düşünürler olarak kendi varlık nedenlerine birer tehdit olarak algılamaktadırlar. Öz olarak belirtmek gerekirse, kişi olarak kendilerini ya da uslarını felsefe etkinliğinin kendisiyle özdeşleştirmişlerdir.

Felsefenin, daha doğrusu felsefecilerin psikolojisi, kişilikleri ve bunun felsefe etkinliğine nasıl yansıdığı, özellikle de geleneksel felsefedeki yöntemsel tutumlarla (örneğin yanıtları olmayan sorular sormakla) kişinin gelişmesi arasındaki ilişki gibi konuları ise, gelenekçiler genelde ya da ilke olarak neredeyse "inanılmaz" bulabilmektedirler; kanımca bu da, yine beklenmesi gereken bir durumdur.

Öte yandan felsefenin yöntembilgisindeki temel sorunlardan biri, bu etkinlikte üretilenlere son çözümlemede ne ad vereceğimizle ilgilidir. Bu etkinliğin, yaklaşım, yöntem, ilgi ve çalışma alanları vb., ne oldukları az ya da çok açıklıkla ortaya konabilecek yönleri bir yana, onun tüm yönlerinin odaklandığı hedef ya da amaç nedir? Bilim etkinliğinde buna koşut

olan hedef , bilimsel bilgidir. Bilimle ortak amacı dünyanın anlaşılıp açıklanması olan 2500 yıllık akademik felsefe etkinliğinin son çözümlemedeki hedefi de buna benzer biçimde bir bilgi üretmek midir? Reichenbach, (bilimdekine pek benzemese de) bir "felsefi bilgi"den söz açılmasına karşı çıkmayabileceğini söylüyor. Kendi adıma ben, felsefe etkinliğinin son ürününü, en başta bilimsel bilgi ile karıştırılacağından, en azından karıştırılabileceğinden, bilgi olarak adlandırmak eğiliminde değilim. Bu ürüne, felsefe etkinliğindeki yerine / dalına bağlı olarak, kavramlar, görüşler, değerler vb., son çözümlemede de en geniş kapsamıyla, (terim bir belirsizlik taşısa da) "düşünce" denebilir.

Etik ve Onun Yöntembilgisi (Metaetik) Sorunları

Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi'nde yöntembilgisel açıdan durum nedir? Felsefedeki geleneksel tutumun etkinliğin bir dalı olan etiğe yansıması, öz bir biçimde anlatmak gerekirse kanımca şöyle olmuştur. Ussalcı (ve düşünüşlerinde şu ya da bu ölçüde böyle bir eğilimleri bulunan duyusalcı) felsefeciler, genel felsefi anlayış ve tutumlarına bağlı olarak etikte de, özellikle temel bilimlerdeki bilimsel bilginin karşılığı bir "felsefi bilgi"nin, daha doğrusu bir "etik bilgisi"nin söz konusu olduğunu, bunun üretilebileceğini düşünegelmiş; bunu açıkça düşünmüş ve belirtmiş olmayanlar da, görünüşe göre böyle bir varsayım varmışcasına etkinlik göstermişlerdir. Bizim için bu bağlamda önemli olarak, etkinlikteki böyle bir yaklaşımın ışığında, geleneksel felsefe çevrelerinde "felsefi kuramlar"dan da söz edilir olmuştur. Bunun, etik alanındaki yansımasında kanımca daha da ileri gidilmiş ve "etik kuramları" ya da "etikte kuramlar" gibi terimlerin kullanılmasının yanında "ahlaki kuramların felsefi temelleri"nden, "etik(te) nesnellik"in yanında "etik(sel) önerme"lerden söz açılmaya başlanmıştır. Son zamanlarda bunlara, "bilimsel etik" gibi bir terimin / anlatımın da katıldığını görüyoruz.

Bütün bu terimlerin etik alanında ne ölçüde dayanaksız olduklarını, felsefenin ve etiğin yöntembilgisi ("metodolojisi") açısından nasıl sakınca yarattıklarını, burada ayrıntılı biçimde olmasa da tartışmak durumundayız. Çünkü bu alan, felsefenin, öznelliğin ve kişiler arası ayrılıkların ve açık uçluluğun en önde geldiği dalıdır; genelde günlük yaşamda, siyasal alanda vb. ahlak konularının tartışılmasında, ahlaki değer sorunlarına yaklaşımlarda da gözlediğimiz gibi ve kuşkusuz onlara koşut olarak.

Belki bir bakıma da bütün bu kullanımların bir sonucu ve belki etiğin birer farklılaşmış uzantısı / farklılaşmış altkümesi olarak görülmesi gereken uğraş etiklerinin, ya da felsefecilerin anlatımıyla "uygulamalı etiğin" son onyıllardaki yoğun diyebileceğimiz gelişmesine de bağlı olarak, zamanımızda "etikçi" gibi bir terimin de yaygınlaştığını görüyoruz. Bu sunuşta açıklamaya çalışacağız ki bütün bu terimler / anlatımlar, etik ya da ahlaki değerler felsefesinde, birbirleriyle yakından ilişkili olarak bir "akademik ve yöntembilgisel yanılgılar bütünü" oluşturmaktadır.

Etik, "Ahlaki Değerler Felsefesi" olduğuna göre, buradaki gibi aka-

demik ve yöntembilgisel bir tartışmada ilk olarak 'ahlaki değer' kavramından söz etmek, onun öz bir tanımını / tanımlamasını vermek, kanımca kaçınılmazdır. Bu, geleneksel etiğin eleştirel değerlendirilmesinde de çok temel bir "metaetik" çıkış noktası olarak önemlidir. (Bunun yanında, etikte yöntembilgisi / metaetik konularının içinde etik araştırmalarının başlıca üç yönü gündeme getirilebilir: kural koyucu ("normatif") ya da değer üretici; mantıksal-anlambilgisel ve eleştirel değerlendirmeye yönelik; "fenomenolojik". Ancak düşünüleceği gibi, etik alanının bu yönleri burada doğrudan ya da kendi açılarından gündeme getirilmeyecektir. Yine böyle, ahlaki değerlerimizin belirleyicilerinin incelendiği ve bu değerlerin açıklandığı temel bilim alanlarının, kuşkusuz başta insan / toplum bilimlerinin bunlarla ilgili bilimsel bilgi üretimlerini burada ancak bir anımsatabiliriz.)

Geleneksel, ussalcı ("rasyonalist"), sistem kurucu felsefeciler arasında en başta Sokrat, Spinoza ve Kant'ın düşüncelerine göre, (olgusal) bilgi konusunda olduğu gibi etik alanında da genel geçer, "evrensel" doğrular vardır ve bunlar, geometride olduğu gibi öğretilerek insanlara kazandırılabilir (Sokrat), kesin matematiksel anlatımlarla dile getirilebilir (Spinoza), ya da dizgeli ve denebilir ki kesin bir biçimde geliştirilip ortaya konabilirler (Kant). İşte, geleneksel felsefede daha başka biçimlerde de ileri sürülmüş olduklarını düşünebileceğimiz bu tür görüşlerin doğrultusunda, etik alanında bir "nesnellik"ten söz açılabilmektedir. Oysa yazarınızın bağlı bulunduğu duyusalcılıkta ("empirisizm"de) ve onun çağımızdaki biçimi ya da uzantısı olarak mantıksal duyusalcılıkta ise, ilke olarak felsefenin genelinde olduğu gibi etikte de bir dizge kurma çabası söz konusu olamaz ve ahlaki değerlerimizin kaynağı genelde bizim kişi oluşumuzda, öznelliğimizde yatmaktadır; onların ruhbilimsel, toplumsal, sınıfsal vb. "nesnel" belirleyicileri ne olursa olsun. İşte sunucunuzun, bu temel çıkış noktasını dikkate alarak yaptığı ahlaki değer tanımı şudur: "Ahlaki değerlerimiz, bireyler ve bireyle toplum, birey - devlet, toplum - devlet vb. (giderek insan – öteki varlıklar ve tüm doğal çevre) arasındaki her türlü ilişkide tutum ve davranışlarımızın / eylemlerimizin ne ya da nasıl olması konusundaki istek ve dileklerimizdir." Etik alanındaki bu öznel / öznelci yaklaşım, gelenekselci düşünürlerin yerine göre katı ve kesin görüşlerine göre toplumlarda olup bitenlerle, etik konusunda topluma, toplum kesimine, kültüre, son çözümlemede de bireyden bireye çok değişebilen ahlaki değerler dikkate alındığında, çok daha uyum içindedir. Demokrasilerde olması beklenen ve gözlenen siyasal, toplumsal, "ideolojik" görüşlerin çeşitliliği için de kuşkusuz bu söylenecektir. Bir başka açıdan ise, sayılamayacak ölçüde çok olan ahlaki değer sorunlarıyla / sorun kümeleriyle ilgili görüşlerimiz ve çözüm önerilerimize bağlı olarak, bu konularda gündeme getirdiğimiz kararlarda insanlar arasındaki büyük çeşitlilik de, yine ancak etik alanındaki öznellik düşüncesiyle bağdaşabilir.

Yöntembilgisel, evrimsel ve temelden eleştirel bir yaklaşımla baktığımızda nasıl felsefe alanının genelinde tek bir etkinlikden çok, anlayış, yaklaşım, yöntem vb. yönlerinden gerçekte birden çok "felsefe"nin

bulunduğunu söyleyebileceksek; yukarda dile getirilenlerin ışığında, onun bir dalı olan Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi'nde de birden çok ve yerine göre birbirinden oldukça ayrı "etkinliklerin", demek oluyor ki "etiklerin" bulunduğunu ileri sürmemiz bir abartma olmayacaktır. Bu konuda bir etik etkinliğinden çok birtakım "etikler"den söz açmak, kuşkusuz en başta geleneksel, insan ve ben merkezli, ussalcı felsefecilerin geliştirdikleri "ahlak sistemleri" dikkate alındığında daha da haklı bir gözlemin anlatımı olmaktadır. Yukarda bir bölümünün adları verilen Sokrat'la Plato'yu, Spinoza'yı, Kant'ı, Nieztsche'yi ve başka ussalcıları düşünelim. Onların geliştirdikleri (belirtik ya da örtük) ahlak öğretileri arasında yerine göre birtakım benzerlikler olsa da, buradaki sav ussalcı felsefenin kendisi içinde de gerçekten geçerlidir kanısındayım. Felsefede genelde olduğu gibi etik alanında da dizge geliştirmeye karşı olan öznelci yaklaşımlı mantıkçı duyusalcıların bu alandaki değişik görüşleri de düşünülünce, genel olarak felsefede "etikler"in varlığı daha belirgin bir biçimde, daha doğrusu daha geniş bir kapsamda karşımıza çıkmaktadır.

Etikte, genelde de felsefede, bilimdekine benzer biçimde birtakım "kuramların" bulunabileceği ve bulunduğu savına gelince. En başta temel bilimlerdekiler olmak üzere bilimsel bir kuram, birbiriyle çok yakından bağlantılı doğa ya da toplum yasalarından oluşan bir önermeler ağı olarak görebileceğimiz bilimsel bilginin üretilmesine / oluşmasına yol açan kavramsal bir yapıdır. Çağımızda felsefenin dünyadaki olguları bilimdeki gibi az ya da çok doğrudan açıklama ve bunlara yönelik doğa ve toplum yasaları üretme gibi bir işlevi artık bulunmadığına göre, ilk, çekirdek anlamında "kuram" terimini felsefedeki kavramlaştırmalar için kullanamayız, kullanmamalıyız. Bu terimi, felsefe bağlamında ikincil, üçüncül vb. anlamlarında da kullanmamız doğru olmaz, çünkü bütün bu anlamların tek sözcükle gösterilmelerinden dolayı "kuram" terimi, bilimdeki anlamıyla karıştırılabilecektir. Kuşkusuz burada, bilimin ve akademik felsefenin evrimleri içindeki birlikteliğin ve bunların geleneksel felsefe anlayışını benimsemiş akademisyenlerce günümüze yansıtılmasının da önemli payı vardır. Felsefe etkinliğinde üretilenin ne olduğu konusunda daha yukardaki saptamamızı da dikkate alırsak, etik söz konusu olduğunda burada en başta "görüş" sözcüğünün uygun düşeceğini düşünebiliriz.

Etik alanında, akademik çevrelerce yazı, konuşma, duyuru vb. yoluyla değişik ortamlarda belki gittikçe daha sık kullanıldığına tanık olduğumuz bir terim var: "bilimsel etik". Bu terimi kullananların onunla, ahlaki değerler felsefesi olan Etik'in bir altdalı olarak Bilim Etik'ini anlatmak istedikleri açıktır. Terimin, İngilizcedeki "scientific ethics"in Türkçeye doğrudan çevirisi olduğuna da kesin gözüyle bakabiliriz. Bu konunun temelinde yatan nokta ise, onun, Türkçeyi ve İngilizceyi, genelde de başka dilleri ilgilendiren salt bir dilbilgisi konusu olmasından çok, felsefi ve akademik düzeydeki bir yöntembilgisi ve anlambilgisi sorunu oluşudur. Benzer bir terim olarak örneğin "Tıbbi Etik", "Tıp Etik'i"nin karşılığıdır ve bundan başka bir anlam taşımamaktadır. Ancak bilim, tıptan ve tek tek başka akademik alanlardan çok daha genel bir etkinliktir ve "Bilimsel

Etik" terimi, "Bilim Etik"inin karşılığı olmasının yanında (ortaya atılışında ve kullanılışında gerçekte ileri sürülmese bile) Etik alanının yöntembilgisi ile ilgili bir savı da içinde bulundurmaktadır. Bu sava göre burada, bu alanın bilimsel (dolayısıyla nesnel) bir nitelik taşıdığı anlamı ve düşüncesi gündeme gelmekte ya da söz konusu olmaktadır. Anlaşılacağı gibi, ilkece ussalcı olmaları beklenecek felsefeciler yönünden geçerli olabilecek böyle bir sav, örneğin yazarınızın etik alanında yukarda açıklanan yaklaşımına göre yöntembilgisi açısından büyük bir yanılgı oluşturmaktadır.

Yine böyle, "etik önerme" ya da "etiksel önerme" terimi de, özellikle bilimsel felsefe açısından bakıldığında, tümüyle bir çelişkiyi anlatmaktadır. Çünkü, temelde bizim istek ve dileklerimiz olan ahlaki değerlerimiz gündeme geldiğinde kullandığımız tümceler, dilbilgisi açısından alanın doğası gereği dilek kipindedirler; "İnsanlar birbirlerine iyi davranmalıdırlar" örneğinde olduğu gibi. Oysa, örneğin temel bilimlerde olgularla ilgili genellemeleri, tarihte ve günlük yaşamda olaylara yönelik gözlemlerimizi, saptamalarımızı dilbilgisi açısından haber kipiyle anlatıyoruz (onlarda ne ölçüde yorum söz konusu olursa olsun); içerikleri yönünden bunlar birer önermedirler, istek ya da dilek, ya da bir başka deyişle bunların anlatımı değil.

"Etikçi"ler ve Etik Danışmanlığı

Konumuzla ilgili olarak yöntembilgisel açıdan burada gündeme getirilebilecek çok temel bir nokta da şudur. Etik alanı, onun deontik mantık gibi belli "teknik" yönlerini bir yana bırakırsak, genelde felsefe etkinliğinin en az teknik ve bir bakıma (gerçekte "organik" bir ilişkisinin bulunduğu da söylenebilecek) "yaşam felsefesi" ile kesişen dalıdır. Burada, "teknik" sözcüğüyle, genelde akademik alanların tümü için geçerli olduğunu düşündüğüm şu noktayı anlatmak istiyorum: insanların günlük yaşamlarında az çok ortak sayılabilecek deneyim, ilişki, süreç vb. olup bitenlerden az ya da çok değişiklik, ayrılık gösteren özellikler. Bu açıdan bakıldığında örnek olarak vermek gerekirse, matematik ve matematik felsefesi, simgesel mantık, fizikte görecelik kuramı ve felsefi çözümlemesi, evrim biyolojisi ve felsefesi vb. (ve bunların eğitimi), örneğin hukuk ve felsefesinden, siyasal felsefe ya da toplumsal tarihle bu alanların felsefesinden (ve onların eğitimlerinden) yerine göre çok daha "teknik" alanlardır. Konunun yöntembilgisel ya da "metaetik" yönlerini bir an için bir yana bırakalım. Etikle ilgilenen felsefecilerin geliştirdikleri, ortaya koydukları ürünler, demek oluyor ki insanlararası tutum ve davranışlara ilişkin olarak kendilerinin (ahlaki) değerleri, bu bağlamda dile getirdikleri görüşler, ilkeler, kurallar vb., ahlaki değer sorunlarını ve sorun kümelerini görme biçimiyle ahlaki değer yargıları; onların ahlak / etik sorunlarına çözüm önerileri için birer araçtırlar. Böyle bir açıdan bakıldığında ve bu bağlamımızdaki temel yaklaşım biçimi düşünüldüğünde, örneğin Kant'ın etiğine oranla, tanıdığımız bir kişinin, bir roman kişisinin ya da bir çobanın ahlaki değerleri bize daha yakın gelebilir. İşte etik alanının

bu hepimizi ilgilendiren, içinde yaşadığımız, çok genel, belki çoğu zaman günlük olan ve "teknik" olmayan içeriğinden, özelliklerinden dolayıdır ki, "matematikçi", "mantıkçı", "biyokimyacı" örneklerinde olduğu gibi birtakım öteki ve "gerçek" akademik uzmanlık alanlarına benzer bir alanı anlattığı düşünülen "etikçi" terimi, tehlikeli bir sözcük olabilmektedir. O, bu durumda çok açık olarak, ahlaki değerler konusunda bir "yetkeyi", kendi eğilim ve yargılarına uyulması gereken bir "ahlakiyatçı"yı da anlatabilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde, etikle ilgilenmiş felsefecileri tanımayan, dolayısıyla onların ahlaki değer görüşlerini, "dizgelerini" bilmeyen insanların ahlaki değerleri (felsefeci olsun ya da olmasınlar), bilenlerinkilere göre daha mı alt düzeyde olmak durumundadır?

Öte yandan, "etikçi" terimini benimseyip etik dalında kendilerini (öyle nitelendirmeseler de) birer "uzman" olarak gören felsefecilerle başka alanlardan gelmiş "etik uzmanları" arasında, ahlaki değerler felsefesi açısından ilgi duydukları alanların "uygulamalı etiklerine" de tümüyle "sahip çıkanlar" vardır. Acaba bu durumu, bir ölçüde de olsa, "postmodern" dünyada yaklaşım ve yöntemlerinden uzaklaşılan ve "felsefeleşmekte" olan alanların uzmanlarının işlevlerini üstlenen felsefecilerle başkalarının üstlendikleri konuma benzetebilir miyiz? Felsefeleşme olgusunu, kuramsal fizik ve toplumbilim gibi temel bilim alanlarının yanında, uygulamalı alanlarda belki en belirgin biçimde psikiyatride görmeye başladık. Bu uzmanlık dalında "ilaç alınmasının" yerine örneğin "Plato'nun okunmasının" daha yerinde olacağını, en azından olabileceğini savunan yapıtlar ortaya çıkmaktadır. Bu demektir ki, isteyen felsefeci, "etik danışmanlık" olarak da adlandırılabilen ve psikiyatri uygulamalarının yerine geçecek "felsefi tedaviler" gerçekleştirebilir, böylece psikiyatristin (ve klinik psikoloğun) yerini alabilir. Öte yandan, genel olarak "felsefi danışmanlık" ya da "felsefe danışmanlığı" olarak adlandırılan etkinlik, kendisinin ve karşılaştırıldığı öteki akademik/uğraşsal etkinliklerin yöntembilgisel sınırları açıklığa kavuşturulduğu ölçüde, bir felsefe uygulaması ya da uygulamalı felsefe (ve bununla birlikte belki uygulamalı mantık) olarak düşünülüp gerçekleştirilebilir.

Felsefede etik danışmanlığı, kuşkusuz bunu uygulayacak felsefecinin temel felsefe görüşüne ve buna bağlı felsefe yapış biçimine dayanacaktır. Örneğin, bilimsel felsefenin en önde gelen temsilcisi olan Hans Reichenbach'ın "etik(sel) öğüt" adını verdiği etkinliği dikkate ele alalım. Çok kısa olarak belirtmek gerekirse burada felsefeci, kişinin davranışlarını gözleyerek bunlardan onun ne gibi amaçları bulunduğunu çıkarır ve daha sonra bunları dile getirerek bu amaçlara ne gibi yollarla ulaşılabileceğini kendisine anlatır. Bu, Reichenbach'ın bu bağlamda bir karşılaştırma yaptığı öteki iki tür öğüt verme biçiminden farklıdır. Bunlardan birindeki, din ve siyaset adamlarının yaptığı gibi öğütçünün karşısındakileri kendi ahlaki amaçlarının doğruluğuna inandırma çabası, yetkesel ("otoriter") bir etik anlayışını gösterir. İkinci olarak ise, en başta psikoloji danışmanlarının gerçekleştirdiği biçimde kişiye amaçlarının ne olduğu sorulur ve kendisine bunlar için ne gibi yollara baş vurabileceği açıklanır;

örneğin uğraş seçimi ve buna hazırlık konusunda gençlerin soracakları sorulara yanıt verilmesi gibi. Reichenbach, bizim de "etik danışmanlık" olarak ahlaki açıdan bir sakınca yaratmayacağını düşünebileceğimiz biçimde etiksel öğüt verecek kişinin, psikoloji anlayışı ve toplumbilimsel koşullar konusunda ileri bir bilgisinin bulunması gerektiğini vurguluyor.

Bizim daha geniş bir kapsamda "felsefi danışmanlık" ya da "felsefede danışmanlık" olarak adlandırabileceğimiz bir etkinlik, felsefenin kavramsal çözümleme yöntemlerinin bu etkinliğin dışında da, örneğin günlük yaşamdaki ya da kurumlardaki insanlararası ilişkilerin amaç vb. açılardan açıklığa kavuşturulmasında söz konusu olabilmektedir. Yazarınıza göre etik danışmanlık böyle bir etkinliğin parçası olabilecekse, o zaman şunun gerçekleşmesi gerekecektir: bu tür bir "danışmanlık" yoluyla insanların dilsel anlatımları ile davranış ya da eylemlerinde, tutarlılık, niyet, amaç-araç ve özne-nesne ilişkileri ile açık uçluluk gibi, etik alanının belli başlı yönlerinde eleştirel, mantıksal, anlambilgisel ("semantik") bir çözümleme ve yorum. Etikte, bir nitelendirme olarak "uygulamalı etik" terimine de uygun düşecek böyle bir yöntembilgisel tutum, bizim genel olarak "bilimsel felsefe" tanımımızla da tümüyle uyum içindedir: "Felsefe, en başta kavramlar düzeyinde, eleştirel, mantıksal, anlambilgisel bir çözümleme ve yorumda bulunma etkinliğidir." Burada, evrimi bir yana felsefenin özellikle bugünkü durumu dikkate alındığında ve konuya daha gerçekçi bir yaklaşımın doğrultusunda bakıldığında, "öyle olmalıdır" diye de ekleyebiliriz.

Kaynaklar

1. Kurtz, P. (1983) *In Defense of Secular Humanism*, Prometheus Books, Buffalo (N. Y.).
2. Marinoff, L. (1999) *Plato, not Prozac – applying eternal wisdom to everyday problems*, HarperCollins, New York, N. Y.; Quill edit. 2000.
3. Örs, Y. (1991) "Felsefede Ne, Neden, Nasıl?", *Felsefe Tartışmaları*, 10. Kitap, 86-107; *Bilimsel Felsefenin Işığında* (1998), Ankara: Öteki Yayınevi, s. 61-95.
4. Örs, Y. (1992) "The Myth of Ethical Theory and its Implications in the Teaching of Bioethics", 1. Uluslararası Biyoetik Kongresi "Poster" Sunuşu, Amsterdam, 5-7 Ekim.
5. Örs, Y. (1993) "Teaching Medical Ethics in the Subjunctive Mood", *Bulletin of Medical Ethics*, Sa. 93: 31-36.
6. Örs, Y. (1994) "Bilgi-Etik Koşutsuzluğu ya da Sokrat'ın bir Teması üzerine Karşıt Çeşitlemeler", *Felsefe Tartışmaları*, 17. Kitap, s. 117-126.
7. Örs, Y. (1999) "Biomedical Ethics and the Limits of Philosophy", *Ethics of the Professions - Medicine, Business, Media*, *Law*, İ. Kuçuradi (ed.), Springer Verlag, Berlin and so on, s. 36-47; Türkçesi: (2000) "Biyotıp Etiği ve Felsefenin Sınırları", *Etik ve Meslek Etikleri - Tıp, Çevre, İş, Basın, Hukuk ve Siyaset*; Yayına hazırlayan: Harun Tepe, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s. 53-64.

8. Örs, Y. (1999) “On the so-called “scientific ethics” ”, *Eubios Journal of Asian and International Bioethics*, 9 (6): 162-163.
9. Örs, Y. (1999) “Psikoloji ve Psikiyatrinin Işığında Felsefeciler ve Felsefe Okulları”, *3P Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi*, C. 7, Ek Sa. 3 (Eylül): 5-12.
10. Örs, Y. (2000) “Felsefe Konusunda Geleneksel Tutum ve Temel Yanılgılar”, *Bilim ve Ütopya*, Sa. 76 (Ekim) 32-37.
11. Örs, Y. (2003) “Uygulamalı Etik, Uygulamasız Etik ve Felsefe Yapmanın Etik’i”, 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi (Ankara, 12-13 Kasım 2001) sunuşu; *Kongre Kitabı*, Murat Arıcı ve ark. (editörler), ODTÜ, s. 247-254.
12. Örs, Y. (2004) “Biyoetik”, *Felsefe Ansiklopedisi*, Ahmet Cevizci (Ed.), 2. C., Etik Yay., İstanbul, s. 671-675.
13. Örs, Y. (2005) “Etik, Bilimlerdeki “Derin” Etik ve Felsefenin Etik’i”, *Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi – Etik özel sayısı*, 15 (44): 1-26.
14. Örs, Y. (2005) “Etik Konusunda Geleneksel Tutum ve Temel Yanılgılar”, Asya Biyoetik Kurumu, Türkiye Biyoetik Derneği ve Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından 14-18 Kasım 2005 günlerinde Şanlıurfa’da düzenlenen Uluslararası Birleşik Biyoetik Kongresinde (“Kültürler arası Biyoetik: Asya ve Batı”) yapılan sunuş; *Kongre Kitabı*, s. 89-92. Örs, Y. (2006) “Tıpta ve Psikiyatride “Etikçiler” Aranıyor”, Türkiye Psikiyatri Derneği 10. Bahar Sempozyumu (İstanbul, 28 Mart – 2 Nisan 2006) *Program ve Bildiri Özet Kitabı*, s. 79-80.
15. Reichenbach, H. (1951, 1966) *The Rise of Scientific Philosophy*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, s. 315-319. (Bilimsel Felsefenin Doğuşu, çev. Cemal Yıldırım, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1981; Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 230-232.)
16. Williams, B. (1985) *Ethics and the Limits of Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge (Mass.).

Etik Konusunda Geleneksel Tutum ve Temel Yanılgılar*,[1]

Özet

Bu yazıda, etik alanında, bir bölümü de genel olarak felsefede yerleşik konuma gelmiş belli geleneksel savlar, bilimsel felsefe ve akademik yöntembilgisi açısından ele alınacaktır. Burada tartışılacak konuların arasında örneğin şu tür savlar ya da önkabuller vardır: "Felsefe ve etik sınırsız etkinliklerdir."; "Bu iki etkinlikte, bilimsel bilgiye benzer belli bir bilginin üretimi söz konusudur."; "Felsefe, dolayısıyla etik, toplum / insan bilimleri arasında görülebilir."

Hans Reichenbach tarafından *Bilimsel Felsefenin Doğuşu*'nda yetkin bir biçimde çözümlendiği gibi, geleneksel ussalcı okulun en başta Plato, Descartes, Kant gibi önde gelen felsefecileri dizge ("sistem") kurucu düşünürlerdi. Diyebiliriz ki özellikle de Kant düşünüldüğünde, onun Etik'i, belki daha doğrusu Ahlak'ı, aralarındaki bağ ne ölçüde güçlü olursa olsun, onun felsefe dizgesinin ("sisteminin") dışında da tek başına bir bütün, bir "etik ya da ahlak dizgesi" olarak düşünülebilir. İnanç dizgelerinin ahlakında olduğu gibi, bu tür "yetkin" ya da "kusursuz", görünüşte de "dünyevi" olan dizgeler, sanki insan yaşamının, bireysel, toplum kesimleriyle ilgili ya da toplumun tümüne yönelik, şimdiki ve gelecekteki etik sorunlarının tüm çözüm beklentilerini karşılamak üzere ortaya konmuşlardır.

* *Ruşen Keleş'e Armağan* – 6. Demokrasi ve Politika; Hukuk, Yönetim ve İktisat Üzerine, Ayşegül Mengi (Ed.), İmge Kitabevi, Ankara, 2007; s. 397-408.

1 Bu yazı, Asya Biyoetik Kurumu, Türkiye Biyoetik Derneği ve Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi tarafından 14-18 Kasım 2005 günlerinde Şanlıurfa'da düzenlenen Uluslararası Birleşik Biyoetik Kongresinde ("Kültürler arası Biyoetik: Asya ve Batı"), özdeş başlıkla yapılan sunuşun metninden (Kongre Kitabı, 2005, s. 89-92) önemli ölçüde yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu tür "nesnel etik dizgeleri ya da kuramları", Hans Vaihinger'in, *Sanki Felsefesi* adlı yapıtındaki felsefe yaklaşımı açısından, değişik insan etkinliklerinde çok özgün bir biçimde açıklığa kavuşturduğu gibi, kaçınılmaz olarak birer "düş ürünü" olmaktadır; bunlar, "yaratıcılarının" felsefelerinin genelinde de tartışılmalıdır. "Ahlaki Değerler Felsefesi" olan Etik'in (bunun yanında da Biyoetiğin) "temel noktaları" birer felsefe sorunu olarak gündeme geldiğinde, bir yanda insan toplumlarında toplumsal ve/veya siyasal alanlarda ne olup bittiği; öte yanda da, başta 'ahlaki değer' ve 'açık uçluluk' olmak üzere etikteki temel kavramlar, gerçekçi bir yaklaşımla ve doyurucu bir biçimde ele alınmalıdır.

The Traditional Attitude and Basic Misconceptions in the Field of Ethics

(Abstract)

This paper concerns certain methodological points whereby traditionally established conceptions of ethics, and in philosophy generally speaking, are questioned from a scientific philosophical and academic-methodological point of view. Among these points are the claims or presuppositions, for instance, that philosophy and ethics are unlimitable activities, that they can produce a certain kind of knowledge akin to scientific knowledge, and that philosophy, hence ethics, can be regarded as a social / human science.

As analysed quite aptly by Hans Reichenbach in his *The Rise of Scientific Philosophy,* the leading philosophers of the tradional rationalist school, above all Plato, Descartes and Kant, were system builders. Particularly perhaps in the case of Kant, his Ethics, or rather perhaps, his Morality, and apart from being part of his overall philosophical system, can be seen as an "ethical / moral" system itself. As is the case with the morality of belief systems, such "perfect" or "flawless", and seemingly "worldly" systems have been created, as it were, to meet all the demands of the ethical / moral problems of human life, individual, group, collective, and future as well as the present.

These "objective ethical theories", being inevitably among other "fictions" of the human mind as discussed by Hans Vaihinger in a very original way in the context of philosophy in general in his *The Philosophy of 'AS IF'*, must also be considered with reference to the overall philosophical work of their "creators". To be able to cope with the "basics" of ethics, or the so-called "moral philosophy" (and those of bioethics for that matter), one must take into consideration both what has been going on in social and/or political life in human societies, and define realistically and satisfactorily the related basic concepts in ethics, above all 'moral value' and 'open-endedness'.

Giriş

Yazının özetini okuyan çoğu okuyucunun yüzünde soru işaretli gülümsemelerin belirebileceğini düşünüyorum: "Bilimsel Felsefe ve Etik mi?". Burada ikinci bir gülümseme nedeni, Etik alanının bilimsel felsefenin yaklaşımıyla yöntembilgisi ("metodoloji") ya da onun "metafelsefe"si açısından ele alınması olabilir. Kanımca bu bağlamda üçüncü ve daha ileri bir aşama, etik bağlamında Hans Reichenbach'ın bilimsel felsefe yaklaşımının ciddi bir yerinin bulunduğunun ileri sürülmesi olacaktır ki bunun da gülümsemeleri gülmeye dönüştürmüş olabileceğini düşünebiliyorum.

Geleneksel, insan merkezli ussalcı ("rasyonalist") felsefecilerin ve felsefeci olmasalar da onların yaklaşımlarını benimsemiş başkalarının, etikle ve genelde felsefeyle, felsefenin evrimiyle ilgili olarak, özette bir iki örneğini verdiğimiz birtakım önemli ve yaygın yöntembilgisel / metafelsefi yanılgıları vardır. Bu konudaki belli başlı noktalar burada, çok öz olarak ve belirtildiği gibi bilimsel felsefenin ışığında ele alınacaktır.

Burada, geleneksel olarak etikte ve felsefenin genelinde yaklaşımın, sorunları ele alış ve etkinliği gerçekleştirme konularında, felsefecilerin usunda onların düşüncelerini yönlendiren, gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde ruhbilimsel etkenlerin yerine göre önemli bir payının olduğunu belirtmeden de edemeyiz. Reichenbach çok yerinde olarak, bu etkenleri ya da öğeleri, "mantıkdışı" olarak nitelendiriyor.

Bilimsel Felsefenin Işığında Etik Alanının Akademik Yöntembilgisel Konumu

Doktora hocalarımdan biri olarak, "klasik", geleneksel felsefe yaklaşımını yakından tanıdığım bir felsefecimizin yapacağı bir sunuşun bizlere ulaştırılan başlığını okuyunca, doğrusu pek inanamamıştım: "Ahlaki yaklaşımların tarihsel temelleri". Ama sunuşu dinleyip de tartışma bölümünde gerçek başlığın ne olduğunu sorduğumda aldığım ve neredeyse beklediğim yanıt, durumu açıklığa kavuşturuyordu: "Ahlak kuramlarının felsefi temelleri". Başlık bizlere, kuşkusuz istenmeden, yanlış bildirilmişti. Benim açımdan buradaki sorun, söz konusu "gerçek" başlıkta etik ve felsefenin yöntembilgisi açısından üzerinde durulması gereken, "kuram" ve "felsefi temel" terimlerinin kullanılmasıydı; çünkü böylece, çok önemli iki "felsefi" nokta ortaya çıkıyordu. Her ikisinden, felsefe konusunda benzeri başka yanılgılarla birlikte bir sonraki bölümde söz açacağım.

Felsefenin bir altdalı olarak "Etik" ya da "Ahlaki Değerler Felsefesi"nin en temel kavramı, özellikle burada savunulan bilimsel felsefe açısından düşünüldüğünde, 'ahlaki değer'dir. Ahlaki değerlerimiz, bireyler ve bireyle toplum, birey - devlet, toplum - devlet vb. (giderek insan – öteki canlı varlıklar ve tüm doğal çevre) arasındaki her türlü ilişkide tutum ve davranışlarımızın / eylemlerimizin ne ya da nasıl olması gerektiği konusundaki istek ve dileklerimizdir. Etik alanındaki bu öznel yaklaşım, gelenekselci düşünürlerin yerine göre katı ve kesin ilkeleriyle karşılaştı-

rıldığında, toplumlarda olup bitenlerle, demek oluyor ki ahlaki değerler konusunda topluma, “kültüre”, toplum kesimlerine, son çözümlemede de bireyden bireye yerine göre çok değişebilen ahlaki değerler dikkate alındığında, çok daha uyum içindedir. Demokrasilerde ortaya konması beklenen ve gözlenen siyasal, toplumsal görüşlerin çeşitliliği için de kuşkusuz bu söylenebilir. Bir başka açıdan ise, sayılamayacak ölçüde çok olan ahlaki değer sorunlarıyla ilgili görüşlerimize ve çözüm önerilerimize bağlı olarak, bu konularda gündeme getirdiğimiz kararlar bağlamında insanlar arasındaki büyük çeşitlilik de yine ancak etik alanındaki öznellik düşüncesiyle bağdaşabilmektedir.

Bu açıkladıklarımızın ışığında düşünülürse, Etik alanının çok değişik sorun kümeleri vardır. Öte yandan, bu alanda kaçınılmaz olduğu söylenebilecek bir “açık uçluluk” kendini sürekli olarak belli etmektedir: Değişik insanlar ve insan kesimleri arasında ortaya çıkan ahlaki değer sorunları ve bunlarla ilgili çözüm önerileri konusunda, ilke olarak insanların sayısı arttıkça aralarındaki ayrılıkların ve karşıtlıkların çoğalacağını düşünebiliriz. Kuşkusuz burada toplum, toplum kesimleri (sınıf, uğraşlar, konumlar...) ve insanlarda zaman içinde ortaya çıkabilen değişmeleri de dikkate almalıyız.

Etik konularıyla / sorunlarıyla ilgili olarak felsefe düzeyinde değer, görüş, düşünce üretmenin belli başlı üç yönünün bulunduğu söylenebilir: kural koyucu (“normatif”) ya da ahlaki değer üretici; mantıksal-anlambilgisel ve eleştirel değerlendirmeye yönelik; “fenomenolojik”.

Bunlardan birincisinde, duygusal-kavramsal açıdan ahlaki değerlerimizin birer “ülküleştirme” (“idealleştirme”) ya da “ahlaki yükleme” olduğu söylenebilir. Çok açık olarak Etik alanının bu yönü, ancak, insanla ilgili olaylar dünyasının ve insanlararası ilişkilerin var olması bağlamında, demek oluyor ki somut gerçeklik durumlarında söz konusu olabilirler.

Etik alanında ikinci olarak, onun önemli bir “fenomenolojik” yönünün bulunduğu belirtilebilir. Buna göre, ahlaki değer sorunları gündeme geldiğinde, görüşlerine katılalım katılmayalım başka insanların ilgili duygularını şu ya da bu ölçüde “anlayabilir”, kavrayabiliriz; yerine göre burada, kendimizi onların yerine koyma, onlarla özdeşleştirme söz konusu olacaktır. Böylece, başkalarının ahlaki değer sorunlarına bakışlarını kavrama konusunda, gerektiğinde “empati” yeteneğimiz gündeme gelecektir.

Etik ya da ahlaki değerler felsefesinde üçüncü olarak, insan tutum ve davranışlarıyla ilgili duygularımıza, görüşlerimize, düşüncelerimize ya da kavramsal biçimlendirmelerimize, öz olarak dil aracılığıyla anlattıklarımıza ve kullandığımız dile yönelik mantıksal-anlambilgisel bir çözümleme ve eleştirel bir değerlendirme söz konusudur. Buna göre ahlaki değerler felsefecisi, daha geniş kapsamıyla ise etik düşünürü, başkalarının ve kendisinin ahlaki değer ülküleştirmelerini gerek duygusal gerekse kavramsal düzeyde değerlendirerek ahlaki değer sorunlarına anlamsal bir açıklık kazandırma çabası içinde olan kişidir. Ancak bunu yaparken, ahlaki değerler üzerine konuşan herkesten bekleneceği gibi, kuşkusuz ken-

di değerlerini savunma, bunların karşısında olanları da eleştirme, "çürütmeye" çalışma hakkına sahip olmaktan vaz geçmeyecektir.

Burada, Bilimsel Felsefe açısından felsefenin de ne ya da nasıl olmasının, onun çok öz bir tanımının gündeme getirilmesinin de gerektiği söylenebilir. Yazarınıza göre "felsefe, başta bilim, sanat, eğitim, felsefenin kendisi gibi akademik alanlar; insanlar arasındaki her türlü ilişki; siyasal yaşam, genelde yaşamın kendisi vb. olup bitenler üzerinde kavramsal düzeyde eleştirel, mantıksal, anlambilgisel bir çözümleme, yorum ve düşünce üretme etkinliğidir."

Bilimsel Felsefe Açısından Felsefede ve Etikte Başlıca Yöntembilgisel Yanılgılar

Aşağıda sıralanan savlar, değişik felsefe okullarının temsilcileri ile onların felsefeyle ilgili temel görüşlerini paylaşan başka akademisyenler ve aydın çevrelerce benimsenmiş gibidir. Felsefeyle yakından ilgilenen okuyucuların metne şöyle bir göz atmaları sırasında da hemen görecekleri gibi, bu savları özellikle geleneksel, "spekülatif", çoğunluğu bilginin kaynağını doğrudan insan usunda bulan ussalcı ("rasyonalist"), insanmerkezli, "tutucu" felsefecilerce (ve "filozoflarca") benimsenmektedir. Bunun yanında, "ilerici", eksik olarak maddeci olarak bilinen, gerçekte ise daha kapsamlı bir kümeyi oluşturan duyusalcı ya da "empirisist" ana akımın ya da kümenin içinde yer alan "filozof'lar" ve felsefecilerle bu akıma ilgi gösteren başkaları, bu arada birçok aydın arasında da, aşağıda sıralananların en azından bir bölümünü benimseyenler olabilecektir. Kuşkusuz bu noktaların hepsinin onları savunanlarca açık ya da belirtik bir biçimde dile getirilmiş olmaları gerekmiyor; bizler, bu yaklaşımlarda olanların konuştuklarından, yazdıklarından, savunduklarından yola çıkarak, buralarda örtük bir biçimde de olsa yer alan bu tür noktalara yöntembilgisel bir kuşkuculukla bakarsak, onları görebiliriz.

Felsefenin, bunun yanında kuşkusuz Etik'in, "yüce" ve ulaşılamaz birer etkinlik, özellikle geçmişteki felsefecilerin de ("filozofların" da) "büyük" kişiler olduğu. Birbirine bağlı bu iki dayanaksız sav ya da yorum ve içerdikleri abartmalar, büyük ölçüde, usla yürütülen bu etkinliklerin insan merkezliliğe bağlı olan algılanışlarına, dolayısıyla son çözümlemede ruhbilimsel bir nedene bağlanabilir kanısındayım. Öte yandan bu tür bir yorum, tarihin "büyük" insanlar yoluyla yüceltilmesine yol açan ataerkillikle de bağlantılı olmalıdır.

Felsefenin ve onun bir altdalı olan Etik'in sınırsız etkinlikler olduğu. Gerçekte öyle midir? Bir bakıma, bilim, sanat, eğitim, teknik vb. belli başlı insan etkinliklerinin hiç birisinin "sınırlı" olduğu söylenemez; en azından, zaman içindeki kaçınılmaz değişme, dolayısıyla da tarihsel (ve gelecekteki) akışta bir varsıllığın, çeşitliliğin ortaya çıkması, onlara bir tür "sınırsızlık" getirmektedir. Gerçekte bu durum, bilimsel felsefe ve Viyana Çevresi'nin onunla önemli ölçüde kesişen yeni olguculuğu ("neo-pozitivizm"i) ile mantıkçı duyusalcılık ("empirisizm") açısından

bakıldığında bir üst etkinlik olarak görülen felsefeyi de, uygun bir anlatım olacaksa "sınırsızlaştırmaktadır". Ancak yerleşmiş bir görüş olarak felsefenin sınırsız olduğu düşüncesi, geleneksel felsefe okullarının dayanaksız savlarından ("spekülasyon"larından), hesabı verilemeyen us yürütmelerinden, "metafizik" etkinliğinden kaynaklanmaktadır.

Felsefenin, bu arada Etik'in, bilimsel bilginin benzeri bir "bilgi" üretebileceği. Dizge ("sistem") kurucu da olsalar ve kurdukları dizgeler gerçekte artık geçerli olmasa da, geçmişin ya da felsefe evriminin gerçekten büyük ussalcı düşünürlerinin hakkını kaçınılmaz olarak vermek durumundayız. Reichenbach'ın dile getirdiği gibi, felsefelerine genelde ne ölçüde karşı çıkarsak çıkalım, Plato, Descartes ya da Kant ölçüsündeki ussalcı devrimcilerin de çalışma ürünlerini tanımamız, felsefe evrimi içindeki önemli yerlerini görmemiz gerekir. Buradaki temel sorunlardan biri, felsefe etkinliğinde üretilenlere son çözümlemede ne ad vereceğimizle ilgilidir. Bu etkinliğin yaklaşım, yöntem, yeni ilgi ve çalışma alanları gibi ne oldukları az ya da çok açıklıkla ortaya konabilecek yönleri bir yana, onun tüm yönlerinin odaklandığı hedef ya da amaç nedir? Bilim etkinliğinde buna koşut olan hedef bilimsel bilgidir. Bilimle ortak amacı dünyanın anlaşılıp açıklanması olan (2500 yıllık akademik) felsefe etkinliğinin son çözümlemedeki hedefi de buna benzer biçimde bir bilgi üretmek midir? Reichenbach, (bilimdekine pek benzemese de) bir "felsefi bilgi"den söz açılmasına karşı çıkmayabileceğini söylüyor. Kendi adıma ben, felsefe etkinliğinin son ürününü, en başta bilimsel bilgi ile karıştırılacağından, bilgi olarak adlandırmak eğiliminde değilim. Bu ürüne, kavramlar, görüşler, değerler vb. üretimine bağlı olarak son çözümlemede ve en geniş kapsamıyla, "düşünce" denebilir.

Etik alanında, genelde de felsefede, temel bilimlerdekilere benzer biçimde birtakım "kuramların" bulunabileceği / bulunduğu. En başta temel bilimlerdekiler olmak üzere bilimsel bir kuram, belli bir akademik alanda, birbiriyle çok yakından bağlantılı doğa ve toplum yasalarından oluşan bir önermeler ağı olarak görebileceğimiz bilimsel bilginin üretilmesine yol açan kavramsal bir yapıdır. Çağımızda felsefenin dünyadaki olguları bilimdeki gibi az ya da çok doğrudan açıklama ve bunlara yönelik doğa (ve toplum) yasaları üretme gibi bir işlevi artık bulunmadığına göre, ilk, çekirdek anlamında "kuram" terimini felsefedeki kavramlaştırmalar için kullanamayız. Bu terimi, ikincil, üçüncül vb. anlamlarında da felsefe bağlamında kullanmamız doğru olmaz, çünkü bütün bunların tek sözcükle gösterilmelerinden dolayı "kuram", bilimdeki anlamıyla karıştırılabilecektir. Felsefe etkinliğinde üretilenin ne olduğunu tartıştığımız bir önceki noktaya bakarsak, özellikle etik söz konusu olduğunda "görüş" sözcüğünün çok uygun olacağını düşünebiliriz.

Etik'te, yine en başta temel bilimlerdeki gibi bir "nesnelliğin" söz konusu olabileceği. Buraya kadar olan tartışmamızın, özellikle (felsefe ve) etik tanımlarının / tanımlamalarının ışığında, bu savın geçersizliği konusunu, buradaki bağlamımızda ayrıca tartışmanın pek gerekmeyebileceğini varsayıyorum.

"Bilimsel etik" ve "etik(sel) önerme" terimleri. Etik alanında, akademik çevrelerce yazı, konuşma, duyuru vb. değişik ortamlarda belki gittikçe daha sık kullanıldığına tanık olduğumuz bir terim var: "bilimsel etik". Bu terimi kullananların onunla, ahlaki değerler felsefesi olan Etik'in bir altdalı olarak Bilim Etik'ini anlatmak istedikleri açıktır. Terimin, İngilizcedeki "scientific ethics"in Türkçeye doğrudan çevirisi olduğuna da kesin gözüyle bakabiliriz. Bu konunun temelinde yatan nokta ise, Türkçeyi ve İngilizceyi, genelde büyük olasılıkla başka dilleri de ilgilendiren salt bir dilbilgisi sorunundan çok, felsefi ve akademik düzeydeki bir yöntembilgisi ve anlambilgisi sorunu oluşudur. Benzer bir terim olarak örneğin "Tıbbi Etik", "Tıp Etik'i"nin karşılığıdır ve bundan başka bir anlam taşımamaktadır. Ancak bilim çok daha genel bir etkinliktir ve "Bilimsel Etik", "Bilim Etik"inin karşılığı olmasının yanında, ortaya atılışında ve kullanılışında gerçekte ileri sürülmese bile, Etik alanının yöntembilgisi ile ilgili bir savı da içinde bulundurmaktadır. Buna göre burada, bu alanın bilimsel (dolayısıyla nesnel) bir nitelik taşıdığı anlamı söz konusu olmaktadır. İlkece ussalcı olmaları beklenecek birtakım felsefeciler yönünden geçerli olabilecek böyle bir sav, anlaşılacağı gibi, örneğin yazarınızın etik alanında yukarda açıklanan yaklaşımına göre yöntembilgisi açısından büyük bir yanlışlık taşımaktadır.

Yine böyle, "etik önerme" ya da "etiksel önerme" terimi de, özellikle bilimsel felsefe yönünden tümüyle bir çelişkiyi anlatmaktadır. Çünkü, temelde bizim istek ve dileklerimiz olan ahlaki değerlerimiz gündeme geldiğinde kullandığımız tümceler, alanın doğası gereği dilbilgisi açısından dilek kipindedirler; "İnsanlar birbirlerine iyi davranmalıdırlar" örneğinde olduğu gibi. Oysa, örneğin temel bilimlerde olgularla ilgili genellemeleri, tarihte ve günlük yaşamda olaylara yönelik saptamalarımızı, gözlemlerimizi dilbilgisi açısından haber kipiyle anlatıyoruz; içerikleri yönünden bunlar, birer önermedirler.

Felsefenin, belki sık olarak toplum / insan bilimleri kümesinin içinde düşünülmesi. Bu düşünüş ya da yargının, temelde, geleneksel felsefecilerin ve onlar gibi düşünenlerin (genelde ve) felsefe konusundaki insan merkezliliklerinden kaynaklandığı kanısındayım; ancak, söz konusu düşünüşün genel olarak akademik ve aydın çevrelerde de seyrek olmadığını söyleyebiliriz. Bunun, ilgili kurumsal yapılanmalara ve işleyişe, örneğin üniversite, fakülte ve kitaplık bölümlendirmelerine vb. yansıdığını da görüyoruz. Oysa, temel bilim anlamında bir etkinlik olmayan felsefe, toplum ya da insan bilimlerinin arasında da düşünülemez. (Sonuncuların genelde temel bilim(ler) kümesi içinde düşünülmemesinin, onların "doğa bilimleri"nden ayrı tutulmasının da, yine insan merkezli bir eğilimin sonucu olduğunu görmeliyiz.) Söz konusu varsayım geçerli kabul edilirse, o zaman konuları insan olmayan alanların felsefe açısından incelenmelerini, örneğin matematik ya da fizik felsefesini, nereye koyabileceğiz? Ahlaki değerlerin belki başta toplumsal ruhbilim olmak üzere toplum / insan bilimleri içinde ele alınması ise kuşkusuz onların yaklaşım ve yöntemlerinin aracılığı ile bu konularda bilimsel bilgi üretimi amacını güt-

mektedir; örneğin, genel olarak hangi ahlaki değerlerin hangi koşullara, etkenlere, nedenlere bağlı olarak oluştuğu ile ilgili genellemelerin ortaya konması gibi.

Felsefenin, belki daha az olmak üzere de Etik'in, başka akademik alanlar, bu arada temel bilimler yönünden ele alınamayacağı. Gerçekte öyle midir? Bu soruya yanıt vermek amacıyla dolaylı bir yola da başvurabiliriz. Denebilir ki tarih boyunca felsefeciler, kendilerine hep (akademik, uğraşsal ve günlük ya da siyasal yaşam vb.) başka insan etkinlikleri üzerine konuşma hakkı tanımışlar; başka çevreler ve genel olarak toplum da, bu tutumu benimsemiştir. Sanıyorum kolayca görüleceği gibi, belki özellikle mantıkçı duyusalcılık ve bilimsel felsefe yönünden ve temel bir yöntembilgisinin ışığında düşünüldüğünde de bu tutum, ilkece yerindedir; çünkü, daha yukarda da belirtildiği gibi bu yaklaşıma göre felsefe bir üst etkinlik olarak düşünülmelidir. Ancak her insan etkinliği gibi felsefe de başka etkinlikler açısından ele alınabilir. Bu bakımdan felsefe tarihi en çok bilinen örnek olsa gerektir. Bunun yanında felsefe, örneğin toplumbilim ve ruhbilim açısından incelenebilir; kanımca gerçekten incelenmelidir de. Bunlardan birincisinde örneğin felsefecilerin toplumsal ve/veya sınıfsal konumlarıyla alanlarındaki temel yaklaşımları arasındaki bağlantılar; ikincisinde ise, belki özellikle ruh hekimliği ile birlikte yürütüldüğünde, onların kişilik özellikleriyle bağlı oldukları okullar arasında birtakım nedensel, açıklayıcı ilişkiler ortaya konabilir. Görüleceği gibi bu konu, yazının bundan sonraki, son bölümünde kısaca gündeme getirilecek noktalarla da yakından ilişkilidir.

Felsefenin belli başlı her insan etkinliğine bir temel oluşturduğu. Gerçekten öyle midir? Çok açıktır ki böyle bir bağlamda "felsefi temel" teriminin kullanılmasını da doğal karşılamalıyız. Buradaki "temel" sözcüğünü, kavramsal bir etkinlik olan felsefenin kendi yöntembilgisi çerçevesinde ele almak, değerlendirmek gerekir. Kanımca geleneksel felsefeciler, bu sözcüğün bir ilk katman oluşturma, daha gerisine gidilememe gibi derinlik ve sağlamlık anlatan yönlerinin bizde uyandırdığı çağrışımlara ağırlık vererek söz konusu terime ayrıca bir boyut katmakta; bu yolla, etkinliğin kendisinin anlam ve işlevini büyütme, onu kaçınılmaz kılma gibi bir eğilimi benimsemektedirler. Gerçekte hangi etkinliğe, daha doğrusu onun yaklaşımlarına ve işlev(ler)ine öncelik tanırsanız, o, başka etkinliklerin kendi açısından değerlendirilmesinde hep bir temel oluşturur; herhangi bir insan etkinliğinin tarihi, toplumbilimi, ruhbilimsel vb. incelenmesi sonucunda ortaya çıkan tarihsel vb. "temeller" gibi. Felsefe öteki etkinliklere temel oluşturduğu zaman ise, onun kavramsal düzeyde iş görme ve yazarınızın yaklaşımına göre eleştirel-mantıksal-anlambilgisel (-"semantik") bir yorum olma niteliği gündeme gelmektedir. Sonuç olarak, "felsefi" temel ya da temellendirmede, başka tür temellendirmelerle karşılaştırıldığında abartılacak ya da "yüceltilecek" bir yön bulunduğu söylenemez.

"Etik", "Etikçi", "Ahlak", "Ahlakiyatçı". Yöntembilgisel açıdan burada konu edilebilecek bir nokta da şudur. Etik alanı, onun deontik mantık

gibi belli "teknik" yönlerini bir yana bırakırsak, genelde felsefe etkinliğinin en az teknik ve bir bakıma (gerçekte "organik" bir ilişkisinin de bulunduğu söylenebilecek) "yaşam felsefesiyle" kesişen dalıdır. Burada, "teknik" sözcüğüyle, genelde akademik alanların ilkece hepsi için geçerli olduğunu düşündüğüm şu noktayı anlatmak istiyorum: insanların günlük yaşamlarında az çok ortak sayılabilecek deneyim, ilişki, süreç vb. olup bitenlerden az ya da çok değişiklik, ayrılık gösteren özellikler. Bu açıdan bakıldığında, örnek olarak vermek gerekirse, matematik ve matematik felsefesi, simgesel mantık, fizikte görececilik kuramı ve felsefi çözümlemesi, evrim biyolojisi ve felsefesi... (ve bunların eğitimi), örneğin hukuk ve felsefesinden, siyasal felsefe ya da toplumsal tarihle bu alanların felsefesinden (ve onların eğitimlerinden) yerine göre çok daha "teknik" alanlardır. Konusunun yöntembilgisel ya da "metaetik" yönleri bir yana, etikle ilgilenen felsefecinin geliştirdikleri, ortaya koydukları ürünler, insanlararası tutum ve davranışlarla ilgili kendi (ahlaki) değerleridir; bu bağlamda ortaya çıkan görüşler, ilkeler, kurallar vb., son çözümlemede felsefecinin savunduğu ahlaki değerlerle sorunları görme biçimi, yargıları, çözüm önerileri vb. için birer araçtırlar. Böyle bir açıdan ya da burada söz konusu olan temel amaç düşünüldüğünde, örneğin Kant'ın etiğine göre, tanışıklığımız olan ya da roman kişisi bir çobanın ahlaki değerleri bize daha yakın gelebilir. İşte etik alanının bu hepimizi ilgilendiren, içinde yaşadığımız, çok genel, belki çoğu zaman günlük olan ve "teknik" olmayan "ahlaki" özelliklerinden dolayıdır ki, "matematikçi", "mantıkçı", "biyokimyacı" örneklerinde olduğu gibi bir uzmanlığı anlatacak "etikçi" terimi tehlikeli bir sözcüktür. O, bu durumda çok açık olarak, ahlaki değerler konusunda bir "yetkeyi", kendi eğilim ve yargılarına uyulması gereken bir "ahlakiyatçı"yı da anlatabilecektır. Etikle ilgilenmiş felsefecileri tanımayan, dolayısıyla onların ahlaki değer görüşlerini, "dizgelerini" bilmeyen insanların ahlaki değerleri, (felsefeci olsun olmasın) bilenlerinkilere göre daha mı alt düzeydedir.

Geleneksel Felsefede ve Etikte Düşlemin ve Yanılsamanın Yeri

Felsefe etkinliği, ister ona eğilim gösteren insanlar/gençler, isterse "büyük" ya da "küçük" felsefecilerle ilgili olsun, psikoloji, özellikle de klinik psikoloji ve psikiyatri açısından da ele alınabilir, alınmalıdır. Burada en başta, Reichenbach'ın üzerinde durduğu gibi, en belirgin biçimde dizge kurucu ussalcı felsefecilerde söz konusu olan kesinliği arama dürtüsü dikkatimizi çekmektedir. Genelde de felsefeden, gerçekte ona eğilimi bulunan belki birçok kişinin kendilerinin ruhbilimsel sorunlarının çözümü konusundaki beklentileri incelenmelidir.

Bir anlamda "kardeş" alan olarak, özellikle bilimle karşılaştırıldığında, felsefenin insan ya da birey merkezli bir etkinlik olduğu rahatlıkla söylenebilir; yukarda vurgulandığı gibi. Yine yukarda belirtildi ki, bilginin kaynağının/kökeninin dış dünyada değil insan usunda olduğunu savlayan geleneksel ussalcı felsefeciler için bu gözlem çok büyük bir ölçüde geçerli olmaktadır. Ancak bu gözlemin, ussalcı eğilimleri bulunan, bir

bölümü dizge kurma çabası içinde olmuş duyusalcı felsefeciler için de şu ya da bu ölçüde geçerli olduğunu söyleyebiliriz. (Sonunculara önde gelen örnekler olarak, sırasıyla, ussalcılığın belki en üst düzeyini simgelediği söylenebilecek Platon'a büyük "hayranlık" duyan İngiliz duyusalcısı Russell'ı ve "Marksizm"in (kendini "Marksistler"den uzak tutmaya çalışmış olan) kurucusu maddeci (dolayısıyla duyusalcı) Marx'ı verebiliriz.)

Felsefeciler arasında genelde de, kendi etkinliklerinin ("kendilerinin") ruhbilimin genellemelerinin ışığında görülebileceğini düşünebileceklerin sayısının neredeyse yok denecek ölçüde az olduğunu ileri sürebiliriz. Bir mantıkçı duyusalcı ve bilimsel felsefenin kanımca en önde gelen temsilcisi olan Reichenbach, ruhbilimin ortaya koyduklarından yola çıkarak, ussalcı düşünürlerin felsefede kesinliği arayışlarında çocukluklarındaki deneyimlerin önemini, o dönemdeki güveni aramalarını ve felsefelerindeki mantıkdışı öğelerin yerini vurgulamıştır. Öte yandan, Freud'u ve bu konuda onu izleyenleri bir yana bırakırsak, ruhbilimcilerle ruh hekimleri arasında da felsefecilerin kişiliklerini, bunun yaptıkları işe ne ölçüde yansıdığını ve "karıştığını", uğraş alanları açısından incelemiş olanların sayısının da çok az olduğu belirtilebilir.

Bireysel ruhbilim (ve ruh hekimliği) yaklaşımının yanında çağın toplumlara getirdiği birtakım ruhsal özelliklerin de ışığında, felsefede geleneksel "spekülatif" düşünme eğiliminin neden dünyayı (yapılabildiği ölçüde) olduğu gibi görme anlayışının önüne geçtiği, ruhbilimsel ve/veya toplumbilimsel bir açıdan belli bir ölçüde açıklanabilir. Felsefe etkinliğindeki ussalcı eğilime bağlı olarak, duyu verilerinin dünyayı tanımakdaki yeri belki çoğu felsefeci tarafından şu ya da bu ölçüde küçümsenegelmiş, bunun sonucu olarak da yine onlar, dünyanın yanılsamalı resimlerini yaratma çabası içinde olmuşlardır. Burada, ruhbilimsel açıdan arzu güdümlü düşüncenin, düşlem eğiliminin, yanılsamanın büyük yeri olmuş, bunun sonucunda, "ideoloji" ve düşlenen ve özlenen dünyalar yaratma eğilimi, etkinliğin belli başlı tanımları neredeyse bir yana bırakılarak, genelde felsefe yapmanın özünü oluşturmuştur.

Etik gibi, felsefenin kişiliğe en çok bağlı ve en öznel dalı olduğu söylenebilecek bir etkinlikte ise, bir yandan kişilikle ilgili ruhsal öğelerin, öte yandan tarihsel- toplumsal etmenlerin yapılan işte, üretilen görüş ve değerlerde çok önemli ölçüde belirleyici olacakları, oldukları, sanırım pek tartışma götürmez bir noktadır.

Kaynaklar

1. Arda, B.; Örs, Y. (1996) "Teaching Medical Ethics with an Ethics to Teach", Bulletin of Medical Ethics, No. 116: 19-22.
2. Kurtz, P. (1983) In Defense of Secular Humanism, Prometheus Books, Buffalo (N. Y.).
3. Mannheim, K. (1936) Ideology and Utopia, an introduction to the sociology of knowledge, Routledge and Kegan Paul, Londra.

4. Örs, Y. (1990) "Psikiyatrinin Işığında Etik", Psikiyatri ve Etik Paneli, 25. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi (Mersin, 15-21 Ekim 1989) Bildiri Kitabı, Türkiye Ruh Sağlığı ve Tedavi Vakfı Yay., Ankara, s. 14-17. ("Ethics in the Light of Psychiatry".)
5. Örs, Y. (1993) "Teaching Medical Ethics in the Subjunctive Mood", Bulletin of Medical Ethics, Sa. 93: 31-36.
6. Örs, Y. (1994) "Bilgi-Etik Koşutsuzluğu ya da Sokrat'ın bir Teması üzerine Karşıt Çeşitlemeler", Felsefe Tartışmaları, 17. Kitap, s. 117-126 ("The Ethico-Cognitive Unparallelism or Counter Variations on a Theme of Socrates"); Bilimsel Felsefenin Işığında, Öteki Yayınevi, Ankara, 1998, s. 211-227 (In the Light of Scientific Philosophy).
7. Örs, Y. (1994) "Bilim Etkinliğinde Değer Sorunları", TÜBA Bilimsel Toplantı Serileri: 1 – Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, s. 61-63. ("Axiological Questions in Scientific Activity" – in the Scientific Meeting Series of the Turkish Academy of Sciences – 1.)
8. Örs, Y. (1996) "The Irresistible Rise of Scientific Philosophy; Philosophism and the Ethics of Philosophizing", Synthesis Philosophica, 22 (2): 447-460.
9. Örs, Y. (1999) "Biomedical Ethics and the Limits of Philosophy", Ethics of the Professions - Medicine, Business, Media, Law, İ. Kuçuradi (ed.), Springer Verlag, Berlin and so on; s. 36-47.
10. Örs, Y. (1999) "On the so-called "scientific ethics"", Eubios Journal of Asian and International Bioethics, 9 (6): 162-163.
11. Örs, Y. (1999) "Psikoloji ve Psikiyatrinin Işığında Felsefeciler ve Felsefe Okulları", 3P Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi, C. 7, Ek Sa. 3 (Eylül): 5-12. (Philosophers and Philosophical Schools in the Light of Psychology and Psychiatry".)
12. Örs, Y. (2000) "Felsefe Konusunda Geleneksel Tutum ve Temel Yanılgılar", Bilim ve Ütopya, Sa. 76 (Ekim) 32-37. ("The Traditional Attitude and Basic Misconceptions in the Matter of Philosophy".)
13. Örs, Y. (2003) "Uygulamalı Etik, Uygulamasız Etik ve Felsefe Yapmanın Etiği", 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi, Orta Doğu Tenik Üniversitesi Felsefe Bölümü, Ankara, 12-13 Kasım 2001; Kongre Kitabı, Murat Arıcı ve ark. (editörler), ODTÜ, s. 247-254. ("Applied Ethics, Non-Applied Ethics, and the Ethics of Philosophizing".)
14. Örs, Y. (2004) "Arzu Güdümlü Düşünce ve Yanılsama olarak Geleneksel Felsefe", Psikiyatri, Felsefe, Antifelsefe, Çizgi Tıp Yayınevi, Ankara, s. 240-242. ("Traditional Philosophy as Wishful Thinking and Illusion", in: Psychiatry, Philosophy, Antiphilosophy".)
15. Örs, Y. (2004) "Biyoetik", Felsefe Ansiklopedisi, Ahmet Cevizci (Ed.), 2. C., Etik Yay., İstanbul, s. 671-675. ("Bioethics"; The Encyclopedia of Philosophy.)
16. Örs, Y. (2005) "Etik, Bilimlerdeki "Derin" Etik ve Felsefenin Etik'i", Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi – Etik özel sayısı, 15 (44): 1-26. ("Ethics, the Deep Ethics in Sciences, and the Ethics of Philosophizing".)
17. Reichenbach, H. (1951, 1966) The Rise of Scientific Philosophy, University of California Press, Berkeley, Los Angeles.
18. Williams, B. (1985) Ethics and the Limits of Philosophy, Harvard University Press, Cambridge (Mass.).

B. ÖTEKİ METİNLER

Kim "Etikçi", Kim Değil?*

Son yıllarda ülkemizde giderek daha sık duymakta olduğumuz bir terim var: "Etik". Her uğraş alanında, özellikle de insan-insana ilişkin (ve insan-canlı doğa ilişkisinin) söz konusu olduğu her durumda, etiğin ilgi alanına giren bir (ahlaki) değer çatışması, yerine göre de bir ikilem söz konusu olabiliyor. "Etik" sözcüğü yaygınlaştıkça, "etikdışı" davranma suçlaması kişileri "ahlaksız" olma suçlamasından daha çok ürkütmeye başlamış gibidir. Ülkemizde doğrudan etikle ilgilenen felsefe bölümlerinin yanında, etiğin tıp alanındaki farklılaşmış bir uzantısı olarak kabul edilebilecek "tıp etiği" konusunda çalışmalar yapan ve eğitim veren deontoloji bölümleri de bulunuyor.

Tıp etiği eğitimi alanlar kendilerine "tıp etikçisi" (ya da "tıbbi etikçi") denilmesinden hoşlanmasalar da, henüz üzerinde uzlaşılmış başka bir terim olmadığından ona katlanmak zorunda kalıyorlar. "Neden 'tıp etikçisi' terimini sevimsiz buluyorsunuz?" sorusuna sıklıkla aldığınız yanıt ise, bu sözcüğü "ahlakçılığı" (moralizmi) çağrıştırması oluyor. Oysa bu alanda herhangi bir eğitim almaksızın kendisine "etikçi" denmesini tam da bu nedenle isteyen pek çok kişi var ülkemizde.

Tıp alanında rastladığımız örneklerde sıklıkla gözlemlediğimiz bu alandaki eylem ve uygulamaların "ahlaklı-ahlaksız" anlamına gelebilecek biçimde, "etik olan-olmayan" biçiminde etiketlenmesi, böylece onları gerçekleştirenler üzerinde bir denetim kurulmasına çalışılmasıdır. Her denetleme, denetlenen kişinin üzerinde bir erke sahip olmak demektir. Oysa özünde etik, insan davranışındaki özgürlüğü yok eden böyle bir yaklaşımı hiçbir biçimde içinde barındıramaz. Onun yapmak istediği, yalnızca değerli davranışı arayan özgür bireylere, onun anlamını sorgulayacak ve yollarını gösterecek aydınlatıcı ilkeler sunmaktır. Kuşkusuz etiği

---

* *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Sa. 521: 4, 15 Mart 1997 (Yasemin Oğuz'la birlikte).

bu amacından saptırarak, kendi ahlak anlayışını ve diğerlerini dayatmak için kullanmaya çalışmak, yalnızca ülkemize özgü bir tutum değildir. Etik tartışmaların yaygın ve etkin olarak gerçekleştirildiği ülkelerin bir çoğunda, etiğin belirleyiciliğinden yararlanmak, yerine göre çıkar sağlamak isteyenler bulunmaktadır. Ancak onlara da burada dile getirdiğimiz eleştiriler yöneltilmekte, değerli davranışlar geliştirmeye çalışan bireylere danışmanlık rolü üstleneceğine, savcı-yargıç-infazcı rolü üstlenmeyi hedefleyen bu anlayışa eleştirel düşünürlerce karşı çıkılmaktadır.

Buraya kadar vurguladığımız kaygılardan çıkarılabilecek yanlış bir sonuç, yazarların sağlık çalışanlarını kendi alanlarının değer sorunlarına ilişkin görüş geliştirmek konusunda yetkin görmedikleri yönünde olabilir. Oysa her uğraş kişisi kendi uğraşını ve bu alandaki eylemini değerler açısından sorgulayabilir, sorgulamalıdır da. Daha genel olarak tıp etiği konularında da kişinin okuyarak, düşünerek ve tartışarak görüşler oluşturması, bunları paylaşması, toplumda etik duyarlılığı geliştirmek açısından yararlı ve gereklidir. Ancak bu etkinlik hiçbir zaman etiğin temel amacını zedeleyici yönde, bir ahlak anlayışının dayatılması biçiminde olmamalıdır. Böyle bir dayatmanın en açık örneğini, tıp etiği alanında akademik düzeyde etkinlik gösterenler için "kuramsal tıp etikçisi ("teorik etikçi")", uygulama alanında eylemlere etik değer biçen kendileri içinse "pratik tıp etikçisi ("pratik etikçi")" adlandırmasını kullananları görmekteyiz. Bu yaklaşım, etiğin temeli olan, eylemlerimizi ahlaki değerlerimiz açısından sorgulama amacını görmezden gelerek başkalarının tüm eylemlerini kendi dayattıkları kurallar doğrultusunda değerlendirmeye çalışmakta; öteki insanları da buna zorlamaktadır. Başta tıp etiği alanında eğitim almış kişiler olmak üzere, etik duyarlılığı olan herkesin bu gelişmeler konusunda uyanık olması gerekmektedir.

Bilim, Etik, Seçkincilik, "Şarlatanlık"*

"Haftaya daha iyi bir dergi istiyorsak…"

Yakın zamanlara dek, *Cumhuriyet*'in Ankara bürosuna girer girmez karşınıza gelen duvarın üstünde bir yazı gözünüze çarpardı: "Yarın daha iyi bir gazete okumak istiyorsanız, ziyaretinizi kısa tutunuz." Gazetemizin başka kentlerdeki çalışma yerlerinde de bu tür bir yazıyla karşılıyor mu, ya da daha önceden böyle bir anlatım var mıydı, bilmiyorum; Ankara'daki yazı neden kaldırıldı, bu konuda da bir bilgim yok. Ben burada, bu anlatımdan yola çıkarak, *Cumhuriyet Bilim Teknik*'te son yıllarda, diyebiliriz ki gittikçe artan bir biçimde son aylarda görülen bir eğilimi, neredeyse bir kimlik değiştirmeyi gündeme getirerek, "Daha iyi bir dergi için ne yapılabilir?" sorusunu gündeme getirmek istiyorum.

Kendi açımdan, böyle bir soruya bu yazının sınırları içinde bir yanıt verme çabası içinde olmayacağım. Buradaki amacım, *Dergi*'de sözünü ettiğim eğilimi, ilgili gözlem, bilgi, deneyim ve izlenimlerimin ışığında ortaya koymak, bunu konuyla ilgilenecek okuyucularla paylaşmaktır. Ancak doğrusunu isterseniz, ülkemizde gittikçe artan edilginliğe, olup bitenleri, koşulları kabullenme eğilimine bakarak, *Bilim ve Ütopya*'nın okuyucularından *Cumhuriyet Bilim Teknik* dergisini de okuyanlar arasında bu konuda bir çaba harcayacaklar bulunacağını beklemek, gerçekçilikle pek bağdaşmayacaktır. *Cumhuriyet*'in dergisinin yazar ve sorumluları arasında bu yazıda kendilerinden söz edileceklerin ise, yine ülkemizde, eleştirel saptamalar ve savlar karşısında "beyin çevrelerinde" de ilkece yaygın olan tutumu göz önüne alarak, ileri sürülenleri anlamaya çalışmaktan çok belki bir tür "karşı saldırıda" bulunacaklarını düşünmek, bir abartma olmasa gerek. Oysa, sanıyorum genelde yazdıklarımı

* *Bilim ve Ütopya*, Sa. 80: 56-60 (Şubat) ve 81: 83-85, (Mart) 2001.

okuyanların da paylaşacağı gibi, ileri sürdüklerimdeki düşünsel/yorumsal haklılık payı bir yana, yazılarımda başkalarıyla ilgili kişisellik öğesini en aza indirmeye çalıştığım, ilkece "ilkesel düzeyde" kalmaya büyük çaba gösterdiğim bilinecektir. Burada dile getirileceklerle ilgili olarak böyle düşünmeyen ya da bu noktayı göremeyecek "yetkililer" olursa, o da "onların kendi bilecekleri iş" diyeceğim.

Bilim, Üniversite ve Etik

Türkiye Bilimler Akademisi'nin (TÜBA'nın) bilimsel toplantılar dizisinin birincisi, "Bilim, Etik ve Üniversite" konusundaydı. Yurtdışından çağrılı konuşmacı olarak gelen, Hollanda Kıraliyet Sanatlar ve Bilimler Akademisi Başkanı Pieter J. D. Drenth'in de "Bilim İnsanının Bilimsel ve Toplumsal Sorumluluğu" başlığıyla bir konuşma yaptığı bu toplantı, sırasıyle şu üç oturumdan oluşuyordu: "Bilimsel Düşünce", "Bilim Etiği", "Bilim ve Üniversite". Buradaki bağlamımızın kavramsal çerçevesi açısından bizi en çok ilgilendirecek sunu başlıkları olarak ise şunları sıralayabilirim: "Çağdaş bilim kavramı", "Bilimsel yanıltma ve önlenmesi", "Bilimsel aldatmacalar", "Üniversitede özgün bilim üretimi", "Üniversitede bilimsel performansın değerlendirilmesi". Yazarınız da bu toplantıda bir bildiri sunmuştur (1) ki ben bu bölümde bunun metninin bir özetini vererek, yer yer de ona birtakım eklemeler yaparak konularıma girmek istiyorum.

İlkece bellibaşlı her terim için söz konusu olduğu gibi, "bilim" teriminin de değişik anlamlarının bulunduğunu biliyoruz. Bunlardan en başta gelen ve özellikle bizim bu bağlamımızda geçerli olacak üçünü, anlamı en dar kapsamlı olandan başlayarak şöyle sıralayabiliriz: (a) En başta olgular dünyasını anlama ve açıklama çabasını üstlenmiş olan fizik, canlılık bilimleri, toplum bilimleri gibi Temel Bilimler; (b) Bunlara ek olarak tıp, genelde sağlık uğraşları, mühendislikler gibi, gerekli ya da olmazsa olmaz koşulları temel bilim(ler) olan Uygulamalı Bilimler ya da Alanlar; (c) İlk iki kümeden birisinde yer alabileceklerini söyleyemeyeceğimiz, yerine göre de kendi başlarına birer küme oluşturan, Tarih, Felsefe, Matematik, (akademik açıdan) Dil ve Yazın Alanları, İletişim Bilimleri olarak adlandırılan alanlar, Eğitim Bilimleri vb.'ni de içine alacak biçimde tüm Akademik Disiplinler. Özellikle günümüzde, söz konusu alanların burada verilen yalın, bir bakıma ilkesel tanımlarının artık pek geçerli olamayacağı, bu alanların, birtakım yönlerden yerleştirildikleri kümelerin sınırlarının dışına çıkabildikleri de söylenebilir. Örneğin temel bilimlerden biyoloji, tıp, en başta kalıtım ve kanser bilimi araştırmalarında çok önlerde yer almaktadır; ilginç olarak felsefe, kurumların iç işleyişlerindeki, insanların günlük yaşamındaki vb. durumların saptanması, eleştirel yorumların ve mantıksal çözümlemelerin yapılması yoluyla, daha önceleri belki düşünülmeyen uygulama alanları bulmaya başlamıştır. Ancak her durumda, buradaki ayrımımızın ilkece geçerli olduğunu belirtmek, temel bir yöntembilgisi ("metodoloji") açısından yeterli olacaktır kanısındayım.

Yazarınızın tanımlamasına göre, Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesinde, (kendimize ve) başkalarına (Biyoetikte ayrıca başka canlılara) yönelik tutum ve davranışlarımızla ilgili isteklerimiz, dileklerimiz olan değerlerimiz ve değer çatışmalarımızın yaşandığı değer sorunları konu edilmektedir. "Bilim" terimini de onun burada belirtilen tanımlamalarından en geniş kapsamlısına göre düşünecek olursak, o zaman "Bilim Etiği"nden şunu anlamamız gerekecektir: akademik-uğraşsal etkinliklerin yürütülmeleri sırasında ortaya çıkan her türlü ahlaki değer sorunuyla bunlara getirilen çözüm önerilerinin kavramsal-mantıksal-anlambilgisel düzeyde tartışıldığı, eleştirel bir biçimde yorumlandığı alan. Böyle bir yaklaşım ve kavramsal çerçeveye göre, temel bilimlerdeki araştırmalarda örneğin dürüstlük ilkesinin benimsendiği Araştırma Etiği; sağlık uğraşlarında, mühendislik dallarında vb. verilen hizmetlerin değerlerimiz açısından olabilecek en üst düzeyde yerine getirilmesini gerektiren Uğraş Etiği; örneğin tarih araştırmalarının sonuç ve yorumlanmalarının, toplumda her düzeydeki eğitim, iletişim etkinliklerinin ve tüm öteki akademik alanların da çağdaş değerlerimize göre yürütülmesinin beklendiği Akademik/Uğraşsal Etik, gerek üniversitenin işlevleriyle gerekse uğraşların onun dışındaki etkinlikleriyle ilgili olarak, değer sorunlarının incelenme sınırlarını kabaca çizecektir.

"Bilim Etiği" ve "Akademik Etik" terimleri belki sıkça eşanlamlı olarak, bunun sonucu olarak da birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Burada her ikisi ile ilgili anlambilgisel birer noktayı düşünmek durumundayız. Bir kez, bu terimlerden birincisinin hangi kapsamda kullanıldığını bilmemiz gerekmektedir; bunun yanında ikincisinin de, temel bilimsel bilgi üretimiyle üniversitede en geniş anlamdaki akademik üretim, eğitim etkinliği ve üretilen her türlü uygulamalı hizmet sırasında ortaya çıkan ahlaki değer sorunlarını kapsadığını unutmamalıyız. Bu durumda, gerçekte bu iki Etik etkinliğinden ikincisinin daha geniş kapsamlı olduğu ve ilkece birincisini de içine aldığı gözden uzak tutulmamalıdır.

Bu bölümde son olarak, etik alanındaki en temel nokta olan araç-amaç ilişkisine değinebiliriz. Buna göre, gerçekleştirmek istediğimiz hangi amaç(lar) için neyi, hangi yolları araç olarak kullanacağız? Yazının ilerleyen bölümlerinde, bu çok önemli noktayı doğrudan gündeme getirmesek de örtülü bir biçimde ilgili tartışmaların içinde kaçınılmaz olarak yer alacaktır.

Bilimcilik, Seçkincilik ve "Narsizm"

Yine bu yazıda birbirine bağlı konuların akışı sırasında göreceğiz ki akademik etiğin de içeriğini, üniversitelerde yalnızca bilgi, yaklaşım, yöntem vb. üretimi, eğitim ve varsa uygulama etkinliklerinde ortaya çıkan ahlaki değer sorunlarının tartışılması oluşturmamaktadır. Temel bilimsel, genel olarak akademik-bilimsel araştırmaların ve her türlü akademik üretimin sonuçlarının yayınlanması sırasında; üniversitelerde genel olarak öğrenim görenlerle eğitim verenlerin arasındaki ilişkilerde; çalışanların

kendi aralarında; araştırmacı, eğitimci ve uygulayıcılarla toplumun değişik kesimleri, yerine göre belki tümü arasında, ahlaki değer sorunları ortaya çıkabilmektedir. Örneğin yakın zamanda yaşadığımız açlık grevleri, bir yanda hekimleri ve onların örgütünü, öte yanda devlet aygıtının ilgili kesimlerini zaman zaman karşı karşıya getirirken çok önemli ahlaki sorunlar ortaya çıkarmıştır.

Yeniden buradaki bağlamımıza dönersek, geçtiğimiz aylarda *Cumhuriyet Bilim Teknik*'e gönderdiğim, ancak çıkmayan bir yazımı buraya olduğu gibi aktarmakla bu işe başlamak istiyorum. Onun çıkmaması beni çok şaşırtmadı da; ama ilgili tüm bağlamı da buraya aktarınca, onun üzerinde durulmaya değer olduğu anlaşılacaktır kanısındayım. Yazının metni şöyle idi.

"Hasan Yazıcı dostumun Dergimizde bir süre önce çıkan "Celal Şengör'ün dedikleri..." başlıklı yazısını (697/10, 29 Temmuz 2000) okuyunca, onun gözlem ve yorumlarına eklemeler yapmak gereğini duydum. *Cumhuriyet Bilim Teknik*'in (seyrek de olsa gazetenin kendisinde de yazan) bu çok renkli yazarıyla ilgili olarak Sayın Yazıcı'nın yaptığı saptamalar arasında başlıcaları, (daha değişik anlatımlarla da dile getirilmiş olsalar) şunlardır: kendi başarılarından açıkça (ve neredeyse belki sürekli biçimde) söz açmak; kendisini çoğu insandan (ve çoğunluktan) üstün görme eğilimi; (ileri bir) seçkincilik; demokrasiye karşı olumsuz bir tutum; YÖK gibi, üniversitelerin "üstünde" buyurgan bir "bürokratik" güç kaynağına ve Ordu'daki askeri disipline hayranlık duymak.

Kendisini, dostum Yazıcı'nın nitelendirmesiyle "seçkinlerin seçkini bir bilim adamı" olarak görebilecek Şengör'ün, bilim, akademik yaşam, genelde de insan ve toplumla ilgili birtakım temel yanılgılarının olduğunu görmeliyiz. Birbirine bağlı olan bu yanılgıları burada şöyle sıralayabiliriz: akademik alanların bölümlendirilmesi ve kümelendirilmesindeki büyük çeşitliliği ve ayrılıkları görmemek; buna da bağlı olarak, "bilim" teriminin en az, sırasıyla birbirinin içinde düşünülebilecek üç tür etkinlik kümesini (temel bilimleri, tıp, mühendislik gibi temel bilime dayalı uygulamalı alanları, akademik uğraşdaki tüm dalları) anlattığını bilmemek; örneğin, fizik gibi bir temel bilimin farklılaşmış uzantısı olarak düşünülebilecek yerbilimde (uluslararası) başarı göstermiş bir bilimcinin, kendi alanıyla bile ilgili olsa yöntembilgisi, felsefe, tarih vb. alanlarda başarısız olabileceğini düşünememek; aşırı bir kuralcılığı benimsemek; insanların bireysel yeteneklerini geliştirip başarı kazanmalarının, toplumla ters düşseler bile ancak toplumsal bir bağlamda gerçekleşebileceğini göz ardı etmek; seçkin yeteneklerin ortaya çıkmasının çok olumlu, bir tür güç odağına yol açan seçkinciliğin ise, en azından eleştirel tutumu ortadan kaldırdığı için büyük olumsuzluk taşıdığını görmemek (seçkin yetenekleri hep öne çıkarmış olan Atatürk seçkinci miydi?); kendisi gibi düşünmeyenlerle "alay etmek", onlara karşı sözel bir saldırganlık içinde olmak; kurumların, onların amaçlarının, dolayısıyla işlevlerinin ve yapılarının arasındaki farklılığı dikkate alamamak vb. Burada son olarak bir soru: İçinde özeleştirinin

de bulunması gereken akademik anlayış bir yana, bu sayılan noktaların hangisi, kaçınılmaz olarak toplumsallıkla birlikte düşünülmesi gereken aydın olma konumuyla bağdaştırılabilir?

Yazarınız, konumuzla ilgisi açısından tümüyle bir raslantı sonucu olarak, geçtiğimiz Temmuz ayında Burdur'daki 58. Topçu Er Eğitim Tugayı'nda, oradaki akademik-eğitsel konuşmalar dizisi içinde "Laiklik ve Evrim" başlıklı bir sunuş yapmıştır. Bedelli askerlik yapan ve sayıları beş bine ulaşan erlerden, bizim açımızdan öğrencilerden oluşan dinleyicilerin yanılmıyorsan yaklaşık yüzde onu yüksek öğrenimliydi. Sunuşun sonundaki eleştirel değerlendirmeler ve sorulan sorular konuşmacı olarak benim açımdan doyurucuydu. Öte yandan Burdur'daki gözlem ve izlenimlerim, Sayın Tuğgeneral Ali Rıza Selmanpakoğlu'nun subaylardan belki genelde beklenen, "buyuran asker" niteliğinden çok, demokrat ve paylaşımcı, bilgiye, deneyime ve akademik anlayışa gerçekten önem veren bir kişi olduğu yargısına götürdü. Benim gözlem ve yorumlarım, son yıllarda genelde Ordu'daki anlayış değişikliği ile ilgili olarak duyduklarımızla diyebilirim ki tümüyle uyuşmaktadır. Bütün bunlardan çıkardığım sonuç, bu kurumumuzda artık disiplinin kendi içinde bir amaç olmaktan çok, birey ve toplu olarak insanların başarıya ulaşmasında bir araç konumunda düşünülüyor olmasıydı. Bir gözlemim, dolaylı da olsa bu konuda bir gösterge olabilir sanırım: Atatürk'ün Tugayda gördüğüm resimlerinin büyük bölümü, onun sivil giysili fotoğraflarıydı.

Dostum Yazıcı yazısını, "Bütün bunları size hatırlatmaktan biraz da sıkılıyor ve üzülüyorum Sayın Şengör." tümcesiyle bitiriyor. Ancak ben, Sayın Yazıcı'nın bu açıdan boşuna kaygı duyduğu kanısındayım. Sayın Şengör, bu tür eleştirel saptamaları, değerlendirmeleri, (belki dost çevresinin dikkatini çekmesinin dışında) neredeyse hiç dikkate almayacaktır diye düşünüyorum. Ancak övülseydi, kuşkusuz iş çok değişirdi. Genelde sanat çevrelerindeki "narsistik prima donna"ların kendileri ve çevreleriyle ilgili aşırı "ben merkezli" tutumlarının çok benzerlerini, akademik ve uğraş ortamlarımızda da gözlemekteyiz. "Narsistik prima homma"ların da bu konudaki yaklaşımlarının daha ayrı ya da daha az olacağını hangi ruhbilimci söyleyebilir? (Sayın Şengör'ün de çok tuttuğu, üniversitedeki başarıyı çok büyük ölçüde başkalarının yaptığı "atıflara" bağlama anlayışının, ruhbilimsel açıdan kendine güvensizlik ve toplumda büyük ilgi görmeye aşırı bir istekle birlikte gittiğini düşünüyorum.)

Benim bu bağlamda sizlerle paylaşabileceğim son bir nokta olabilir: Sayın Şengör'ün ya da onun çok benzeri seçkin bir bilimcinin bir üniversitemize yönetici olarak "atanmış" olduğunu düşünelim. Siz orada çalışıyor olsanız, bu durumda ne yapardınız? İşte sizlere gerçek bir YÖK'sel kurgu… Üzerinde (geceleri olmamak koşuluyla) düşünün lütfen!"

Yayınlanmayan, belki daha açık olarak derginin yayın sorumlusu tarafından yayınlanması uygun görülmeyen bu yazım, "Bilimcilik, seçkincilik ve narsizm" başlığını taşıyordu. Yeniden üzerinde durmak gerekirse, narsist eğilimli kişiler, bu eğilimlerinin güçlü olması ölçüsünde, kendi

yaptıklarıyla, görüş, düşünce, eğilim ve değer yargılarıyla vb. ilgili eleştirilerin içeriğini neredeyse sürekli göz ardı etmek; eleştirileri daha çok kendisinin takdir edilememesi, yerine göre eleştirenlerin onu "çekememesi", "kıskanması" olarak yorumlamak eğilimindedirler. Onu "öven", ya da ona yönelik olarak övme ile eşdeğer bir tutum içinde olanlar ise, onun değerini anlayan, onun "hakkını veren" kişilerdir. Böylece, içeriği ne olursa olsun bir konuda düşünülebilecek olumluluk ve olumsuzlukların, artı ve eksilerin ortaya konması çabası olarak özetleyebileceğimiz eleştirel değerlendirme ilkece ona yabancıdır. Böyle bir tutumu kedisine yöneltemediği, yöneltemeyeceği için de, bir özeleştiriden neredeyse tümüyle yoksundur. Bir dostum, bir yazısında Şengör'ün, bilimsel bir makalesiyle ilgili olarak (kuşkusuz uluslararası) bir dergiden gelen olumsuz yanıttan söz açtığını söylüyor, bununla onun eleştiriye açık olduğunu anlatmak istiyordu. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir nokta var. Bu olay onun bir özeleştiri alışkanlığının bulunabileceğinin değil, "uluslararası bir bilim otoritesinin" varlığını kabullendiğinin bir belirtisi olarak görülebilir. Bu da, narsistlerin gerçekte kendilerine güvenlerinin bulunmamasından, başkalarının kendisiyle ilgili değerlendirmelerini ise, bunlar ister olumlu ister olumsuz olsun, ilkece duygusal düzeyde, geniş anlamda "tepkisel" olarak algılamalarından kaynaklanmaktadır. Burada sonuçta, çok öz olarak ve akademik olmayan bir anlatımla, "beni (narsisti) sevmeyenler ölsün" gibi bir anlayışın yattığı açık olmalı.

Şu noktayı çok açık olarak vurgulamalıyız. Bir aydın olarak karşı çıktığım öğretiler ya da öğretisel yaklaşımlar arasında neredeyse en başta "popülizm" gelmektedir. Ben bu sözcükle, düşüncelerimizi, değerlendirmelerimizi yönelttiğimiz kesimlere karşı, kendi açımdan aşırı bağışlayıcı diyebileceğim, tek yönlü, eleştiri süzgecinden geçirmeden yargılarda bulunmayı, neredeyse hep olumlu sonuçlar çıkarmayı anlıyorum. Bu bağlamda "kesim", öğrenciler, kadınlar, halk, emekçiler, ya da benim içinde bulunduğum örneğin öğretim üyeleri/akademisyenler ya da toplumsal açıdan orta sınıf olabilir. Bunun yanında, temel bir açıdan "popülizm"in tersi bir anlam taşıdığını düşünebileceğimiz seçkinciliğin ("elitizm"in) de ilkece karşısındayım. Bu bağlamda "seçkin" terimini, yetenekli, bellibaşlı insan etkinliklerinde yerine göre büyük yetisi bulunan ve başarı gösteren kişi anlamında düşünmemiz gerektiği anlaşılıyor. Ancak kanımca, özellikle "seçkinler" dediğimiz zaman, tek tek yetili, başarılı, yerine göre de çok olumluluk anlatan, olağanüstü nitelikli "büyük" bireylerden çok onların bir araya gelmesinden oluşan bir kesim, neredeyse bir tür toplumsal sınıf anlatılmak istenir gibidir; "seçkincilik" de bir bakıma, sanki bunun onaylandığı bir öğretiyi belirtmektedir. Yetenekli bireylerin bir araya gelmelerinin, işbirliğinde bulunmalarının, etkinlikler göstermelerinin değil sakıncası, gerek kendilerini daha da geliştirmeleri gerekse toplumu aydınlatmaları, ona yönelik güzel işler yapma, ona yararlı olmaları açısından çok yerinde olduğunu düşünmeliyiz. Ancak bu durum onlara, bir "eleştirilmeme", "yanılmama", "hep doğru işler yapıyor olma" konumu getirmemelidir.

Cumhuriyet Bilim Teknik dergisinde konuyla ilgili olarak yazdığım yazılarda şu noktayı vurgulamıştım. Bir süre önce yitirdiğimiz, kanımca seçkin bir piyano öğretmeni olan yakınım Tulga Cetiz'in açıkladığı gibi, belli bir konuda yetenekli kişinin birden çok tek tek yeteneğinin bulunması beklenir. Örneğin müzik alanında solist olacak kişinin müzik kulağı, yerine göre (özellikle örneğin piyano ya da keman için olduğu gibi) el-parmak becerileri, düzenli çalışma alışkanlığı vb. gibi en önde düşünülebilecek "teknik" ve "eğitsel" yeteneklerinin yanında, onun heyecanını denetleyebilmesi gerekecektir. Daha açık olarak ve genelde, "seçkin" kişinin başarısı, tek bir yetisinin öne çıkarılmasına değil, birden çok ilgili yeteneğinin bir arada işleyişine bağlıdır.

Bilim, Bilim Yayıncılığı ve Etik

Aşırı kuralcılık ve disiplin hayranlığı, bilim etkinliğinin "askerileştirilmesini" ("militarizasyonunu") benimseme ya da kurumlar olarak orduların iç işleyişlerinde geçerli değerlerin bilim/akademik yaşam ortamına taşınması anlamına gelecektir. Subaylar arasında hiç de az olmayan bir bölümünün, özellikle akademik-bilimsel anlayışla tanışmış, akademik derece almış olanların, buna hazırlananların da böyle bir tutuma, çok yerinde olarak karşı çıkacakları, çıkmaları gerektiği kanısındayım. Ayrıca, yukarda dile getirilenlerin ışığında düşünürsek, birkaç kez Nobel bilim ödülünü, ya da kendi alanlarında onun karşılığını almış da olsalar, ne bu alanlarda ne de başka konularda düşündükleri ve yazdıklarından dolayı eleştrilmeyecek kimsenin bulunabileceğini düşünebilir miyiz? Belli bir akademik alanda uluslararası başarı, düşünce yaşamında hiç bir tutumun güvencesi değildir ve başka konularda düşünemeyişin kalkanı olmamalıdır.

Bu çok temel noktaların *Cumhuriyet*'in önde gelen sorumlularınca da bilinmesi gerektiğini düşünmek bir abartı olmasa gerektir. Durum böyle iken, Sayın Yazıcı'nın söz konusu yazısının çıktığı günü izleyen Pazar günü, Sayın İlhan Selçuk, Derginin sürekli yazarı Celal Şengör'ü öven bir yazı yazdı. İlhan Selçuk'un yazısından çıkarılacak sonuca göre o, başarılı bir bilim adamı olmasının yanında, toplumsal olaylara yönelen duyarlı bir aydındı. Sayın Selçuk'un böyle bir yazıyı yazmasının Sayın Yazıcı'nın Şengör'ün anlayış ve tutumunu eleştiren yazısını izlemesi yazarınıza çok ilginç gelmiştir. Burada tümüyle bir rastlantısallık söz konusuysa, o zaman dışardan bir etkinin bulunmayacağı açıktır. Ancak, Sayın Selçuk'un *Cumhuriyet*'te haftada 6 gün yazdığı, Şengör'ün yazılarının da kaç yıldır dergide her hafta yayınlandığını düşünürsek, böyle bir rastlantının gerçekleşmesi olasılığının değil oldukça, çok düşük olduğu sonucuna varabiliriz. Sayın Selçuk kuşkusuz böyle bir yazıyı yazma gereğini, derginin bir yazarını "desteklemek" amacıyla kendisi de duymuş olabilir. Ya da, bence biraz daha büyük bir olasılıkla, kendisine dergiden gelen bir "telkinle" onu kaleme almış olabilir. Bu nokta, yazının bundan sonraki bölümlerinde dile getirilecek olanlarla birlikte ele alındığında belki daha

bir açıklığa kavuşacak ya da anlam kazanacaktır. Ancak her durumda, bu "olayın" yayın sorumluluğu ve yayın etiği açısından ele alınmasının hiç de yanlış olmayacağının görülmesi gerekir sanırım.

Cumhuriyet Bilim Teknik'in yayın sorumlusunun, derginin başlığındaki terimlere yaraşır işler başardığını kuşkusuz yadsınamaz. Bu arada, özellikle üniversitelerdeki eğitim, yetişme, yönetim sorunlarında hazırladığı, değişik zamanlarda yoğunlaşan tartışma ortamı hepimizin dikkatini çekmiştir sanırım. Onun, zaman zaman bilim ve tekniğin en başta ülkemizle ilgili toplumsal, siyasal sorunlarını, dil ve hukuk yönlerini işleyen yazılara, tartışmalara ortam sağladığını görüyoruz. Ancak bütün bu ve ola ki sayılabilecek başka noktaların yanında onun, benim görebildiğim birtakım temel noktalarda yayın etiği ve sorumluluğu konusunda önemli gedikler ya da açıklar verdiği kanısındayım. Bu noktaları şöyle sıralayabiliriz. **1.** Çıkmasından sorumlu olduğu yayın, olağan bir akademik dergi ya da "bilim" dergisi olmadığı için, gelen yazılara "müdahelede" kendisini oldukça özgür bir konumda görmek, ki bunu zaman zaman dile de getirmektedir. Benim bilebildiğim, bunu yaparken de yazarlarla bir bağlantı kurma çabası içinde olmamak. (Burada, gazetenin kendisine tanıdığı, belki tanıyabildiği olanakların da oldukça sınırlı bulunması bir etken olabilir.) **2.** Dergideki "Tartışma – Editöre Mektup" köşesinde çıkan yazılarda zaman zaman görülenlerin dışında, bu köşede ya da ondan ayrı olarak yer alacak, en başta belki doğrudan dergiye, onun yayınlanmasıyla ilgili her türlü önemli noktaya yönelik kısa, ancak çarpıcı içerikli mektuplara/değerlendirmelere yer vermemiş, vermiyor olmak. **3.** Kendisini, birtakım temel bilim konularında, gerekçelendiremediği, sanırım gerçekte de gerekçelendiremeyeceği noktalarda düşünce ileri sürmekte yetkili görmek. **4.** Celal Şengör gibi, kendi belirli alanındaki başarıları ne olursa olsun, dünya görüşü, siyasal düşüncesi, insana ve kendi ülkesine bakışı, insanlararası ilişkiler, akademik yaşam, bilim anlayışı ve başkaca genel konularda "... -den başka bir şey değildir" dar kalıbının ötesine çıkamayan, olup bitenleri ak-kara ayrımının dışında, tüm boyutlarıyla kavrayamayan tutucu bir kişiyi, derginin sürekli yazarı konumuna getirmiş olması. (Bu yazar, örneğin özellikle üzerinde çok boyutlu düşünemediği dil konusunda, tutucuların, yerine göre Atatürk düşmanı gericilerin yorumlarını yinelemekte, yine özellikle bu bakımdan, uygun bir anlatım olacaksa, Atatürk'ü belirgin biçimde "sağa çekmektedir".) 5) Yine bu yazarın ve birazdan göreceğimiz bir başkasının, kendileri gibi düşünmeyenlere karşı, kullandıkları dil aracılığıyla belirgin duruma gelen açık saldırgan bir tutumları söz konusudur ki, kuşkusuz temelde bu, onların düşünce ve yaklaşım düzeyindeki katı tutumlarından, bunun da altında yatan "dogmalarından" kaynaklanmaktadır. Yakın zaman önce genç sayılacak yaşta yitirdiğimiz, İngiliz çözümleyici okuluna bağlı felsefecimiz Arda Denkel de böyle bir tutumu yansıtan bir dil kullanmaktaydı ve kendisi tersini söylemiş olmakla birlikte evrim konusunda bilimden yana olan akademisyenlere karşı neredeyse bilim düşmanları gericilerin yanında yer almış, onları tartışmalarında bilim insanlarıyla özdeş düzeye

koymuştu. Bu arada, derginin şimdi etik ve bilim felsefesi bağlamında tutumuna yer vereceğimiz fizikçi yazarı da Denkel'e, "onu rahat bırakın" gibi bir tutumla destek vermişti. Öyle görülüyor ki karşımızda, *Cumhuriyet Bilim Teknik*'in yazarlarının arasında değişik alanlardan gelen, ancak en önemlisi yayın sorumlusuna çok yakın ve belli akademik anlayış ve tutum özellikleri bulunan bir "derin danışmanlar grubu" söz konusudur. Bu nokta, bir sonraki bölümde aktaracağım olayla sanırım daha çok açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Burada şu noktaya da değinmeden edemeyiz diye düşünüyorum. Söz konusu yayın sorumlusunun, dergisinin Gündem köşesinde yayınladığı haftalık yazıları bir yana, yakın zamana dek daha yakından okuyabildiğim gazetenin kendisinde çıkan toplumsal, siyasal, bilim siyasasıyla vb. ilgili yazılarının genelde çok çarpıcı, aydınlatıcı, yol gösterici olduğunu ve dengeli bir anlayışla kaleme alındığını düşünüyorum. Ancak bunu, bizim bu bağlamdaki konumuzla/konularımızla doğrudan bir ilişkisi bulunmadığı için burada bir yana bırakıyorum.

"Fizikçilik", Bilim, Felsefe

Yazarınızın değişik görüş ve yaklaşımlardan dolayı dergide karşı karşıya geldiği "danışman" yazarlardan birisi, yukarda adını vermeden değindiğim ve bir fizik profesörü olan R. Ömür Akyüz'dür. Burada da, *Cumhuriyet Bilim Teknik*'le ilgili olarak yine çok ilginç biçimde bir "rastlantısallık" izlenimi veren bir olayı okuyucumla paylaşmak durumundayım. Benim bu fizik profesörüyle olan tartışmamız bağlamında son olarak çıkan, "Fizikçi var, fizikçi var!" başlıklı (712/16, 11 Kasım 2000) mektubumun hemen altında, Akyüz'ün de ona yakın uzunluktaki bir mektubu yayınlanıyor: "Bilimi bilmeden felsefesini yapmak hem bilime hem felsefeye ayıptır!"

Burada tartışmanın daha önceki bölümlerine değinmeme gerek olmadığı gibi bu son iki mektubun içeriklerini de gündeme getirecek değilim; ancak yayın ve akademisyenlik etiği açısından anlamlı olanların yanında, akademik/bilimsel yönden önemli olan bir iki temel noktayı dile getirmek durumundayım.

1. Benim dergiye gönderdiğim yazının son paragrafı yayınlanmamıştır. O paragraf şöyleydi:

Dergideki bu "zaman ve fizik" tartışması benim açımdan sona ermiştir. Ancak R. Ömür Akyüz, isterse, kendine özgü anlatımları ve biçemiyle bu konuda kuşkusuz başka "yanıtlar" da verebilir. Ancak ben, bir bilim felsefecisi olmanın yanında felsefenin genelinde bilimsel yaklaşımı benimsemiş bir felsefeci olarak, ona şu öneride bulunmak hakkını (ve yetkisini) kendimde görüyorum: *Bilim ve Ütopya* dergisinin Ekim 2000 sayısının kapak konusunu bir okumak. Çünkü orada, birtakım başka ünlü fizikçilerin evren modelleri özelinde kuramsal fizikle ilgili olarak yaptıkları, bu alanda metafizik olma özelliği taşıyan kuramlara yönelik eleştirileri yer almaktadır.

2. Ömür Akyüz'ün mektubunda, benim ne son çıkan ne de daha önceki mektuplarıma/yazılarıma bir gönderme yapılmış değildir. Ancak şu var: Bu fizikçi mektubunda, Avrupa'da 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk yarısında, gökbilimle, özellikle güneş sistemimizle ilgili gelişmeler, yeni buluşlar karşısında Kant, Hegel, Schelling gibi ("spekülatif") felsefecilerin tutucu ve dayanaksız savlarını eleştiren gökbilimcilerden alıntılara yer veriyor. Mektubunun başlığıyla birlikte düşünüldüğünde, onun kaleme aldıklarından çıkan sonuç şu olmaktadır: "Felsefecilerin dayanaksız savları, gözlemin ve matematiğin uygulanmasının temel olduğu çağdaş bilimin buluşlarının yerine geçemez." Yazar ne kadar haklı! Bu ileti ("mesaj"), çok ilginç ve ince bir biçimde, bir felsefeci olarak benim yazdıklarıma dolaylı bir yanıt niteliğini taşımaktadır. Ne rastlantı! Burada da olasılığı oldukça, belki yine çok düşük bir rastlantısallık söz konusu değilse, o zaman ortaya şu durum çıkmaktadır: Benim yazım yayın sorumlusu tarafından fizikçi derin danışmanına gösterilmiş; bu mektuptan son paragraf çıkarılmış; fizikçi danışman-yazar benim son ve daha önceki yazılarıma hiç değinmeden, bir felsefeci olarak yazdıklarımın tümüne bir bilimci olarak kendi açısından yanıt verme olanağını bulmuştur. Bu durumun yayın sorumluluğu ve akademik yazarlık etiği açısından değerlendirilmesini okuyucuma bırakıyorum. (Son yıllarda İTÜ'deki genç bir fizik öğretim üyesi ile bu derin danışman yazar arasında dergideki bir tartışma dolayısıyla yine buna benzer bir durumun yaşandığını duydum.)

3. Söz konusu fizik profesörünün, yazısının başlığında kullandığı başlıca sözcükler olan "bilim", "bilmek" ve "felsefe" terimlerini, onları yakından tanıyarak kullandığı kanısında değilim. Ancak, burada sözü uzatmamak için bu noktaya yalnızca bir değinmek, konuyla ilgili olarak birtakım sonuçlar çıkarma işini ise, bunu bölümün tümünün ışığında yapabilecek okuyucuya bırakmak istiyorum.

4. Bu yazar danışman, benim tartışmamızdan dolayı okumuş olması gereken yazılarımda da öne çıkardığım çok temel bir noktayı gözden kaçırmış olduğu için, son mektubunu benim açımdan, daha doğrusu tartışmamız bağlamında boşuna yazmıştır. Bilimsel felsefeyi benimsemiş bir bilim felsefecisi olarak sürekli vurguladığım bu nokta, çağımızda felsefenin, dünya ile ilgili olgusal gerçekliğe doğrudan yönelik olarak bir bilgi üretme savının bulunamayacağı, bu işi artık bütünüyle bilimin üstlenmiş olduğu, felsefeye ise genelde olduğu gibi bu alanda da mantıksal-anlambilgisel-eleştirel bir çözümleme ve yorum işlevinin düştüğüdür.

5. Yayın sorumlusu, yukarda değindiğim tutumuyla, benim yazdıklarım karşısında son sözü fizikçi derin danışmanına vermiş, ona söyletmiştir. Benimse ilke olarak, akademik tartışmalarda son sözü söylemiş olmak biçiminde bir beklentim bulunmuyor; yayın sorumlusunun son mektubumun yayınlamadığı ve benim yukarda aktardığım en son bölümünde de, fizikçi derin danışmanıyla tartışmamız bağlamında bunu belirtmiştim.

Burada, "Bitti mi?" gibi bir soru sorarsanız, ben bu yazıda "yerbi-

limcilik" ve "fizikçilik" açısından bu sorunun yanıtının "Evet." olacağını söyleyebilirim. Ancak bir alan daha var ki *Cumhuriyet Bilim Teknik*'teki son gelişmelere bakarak, bu bağlamda onu da gündeme getirmeden edemem.

Felsefe ve "Şarlatanlık"

Yıldız Teknik Üniversitesi'nde, Rektör Sayın Ayhan Alkış'ın atılımıyla geçen yıl kurulan Akademik Etik Kurulu, bu alanda ülkemizde bir ilki oluşturuyor olsa gerektir. Ona başkanlık etmekte olan, Üniversite'nin Biyoloji Bölümü öğretim üyesi Sayın Nezhun Gören Hanımın çağrısı üzerine, bu kurulun ilk etkinliği olarak yazarınız bu üniversitemizde (25 Ekim 2000 günü) "Etik, Akademik Yaşam ve Şarlatanlık" başlığıyla bir konuşma yapmıştır. Onunla ilgili metnimin içeriğinden buradaki yazımda da genişçe yararlandığım bu konuşmanın tartışma bölümünde, üzerinde özellikle durulan konularından biri, "şarlatanlık" olmuştu. Bununla felsefe etkinliği arasında kurmak istediğim bağlantıya gelince, doğrusu aranırsa böyle bir ilişkinin olabileceği üzerinde genelde pek durulduğunu söyleyemeyiz, düşünebileceğimiz gibi en başta da felsefe çevrelerinde. Ben kendi açımdan ve benim dışımda, bu savla ilgili olarak yaşadığım tek örneği burada aktarabilirim. Amerika'daki bir toplantıda tanıştığımız, ateşli, içten, kendisiyle hesaplaşabilmiş olduğunu çıkardığım bir hanım felsefeci, ülkesinde özellikle etik alanıyla ilgilenen felsefecilerin "yüzde sekseninin" birer şarlatan olduğunu ileri sürüyordu; kuşkusuz özel konuşmamız sırasında. Onun olası ölçütlerine göre başka ülkelerdeki durum nedir, kuşkusuz bunu bilemiyorum. Ülkemiz söz konusu olduğunda nasıl bir genel sonuç çıkabilir, onu da burada tartışacak durumda değilim.

Bu konuyu buradaki bağlamımızda gündeme getirmemin kuşkusuz belli bir nedeni var. Birkaç hafta önce, o zamana dek az çok ilgiyle okuduğum *Cumhuriyet Bilim Teknik*'te ne göreyim? Bir köşe: "Gönülden Bilime"; altında da kuşkusuz görmekle şaşırmayacağımız, daha da ilerisi elinizdeki derginin okuyucusu olarak kendisinden böyle bir başlığı bekleyebileceğimiz ve bu başlığa çok uygun olan bir ad: Ahmet İnam. Burada ilk önce şunu dile getireyim: Ahmet İnam Hocanızı bu bağlamda gündeme getirmemin akademik açıdan önemli bir nedeni var; çünkü kendisi yıllar önce bilgi kuramı ("epistemoloji") çalışmalarının, dolayısıyla felsefe yapmanın etiği üzerinde duruyordu. O, daha sonraları bu konuda neler üretti, bunu bilmiyorum. Ancak ben kendi adıma, alanlarının evrimi boyunca etik açısından neredeyse hep başka alanlardan olanların yaptıklarını sorgulamış olan felsefecilerin çalışmalarının bu yönden sorgulanmasının üzerinde gittikçe daha çok durmaya başladığımı söyleyebilirim. Akademik alanlarda genel olarak "şarlatanlık" konusu da, kuşkusuz ruhbilimsel, toplumbilimsel vb. açılardan olduğu gibi etik yönünden de irdelenmelidir diye düşünüyorum.

Bu bağlamda, özellikle etik açısından usuma gelen ikinci bir nokta şu olmuştur. Sayın İnam Hocanızın aylık yayınlanan *Bilim ve Ütopya*'da

hemen her sayıda bir yazısı çıkarken, dolayısıyla kendisi onda sürekli yazan bir yazar konumunda iken, haftalık bir bilim ve teknik dergisinde bir "köşe yazarı" olma atılımında bulunuşunu, acaba birincisinin yayın sorumlusu Sayın Ender Helvacıoğlu'yla paylaşmış mıdır? Bu bana en azından sanki bir "centilmenlik" anlayışına göre yerine getirilmiş olmalıdır gibi geliyor. Sayın İnam, yeni atılımı için *Cumhuriyet*'in dergisine kendisi mi baş vurmuştur, yoksa, ilk "köşe" yazısının çıktığı dergideki Gündem'inde onun başarılı geçmişini dile getirerek okuyucusuna bir "Gönülden Bilime" muştusu veren yayın sorumlusu mu ona böyle bir öneride bulunmuştur, kuşkusuz bunu da bilecek durumda değilim. Ancak ülkemizin en önde gelen "postmodernist" felsefecilerinden ve yazarlarından biri olduğu su götürmez olan İnam Hoca, yeni atılımını Ender arkadaşımıza açma konusunda kendi kendisine "hoşgörülü" davranmış, belki ona da hoş bir "sürpriz" yapmayı tasarlamış olabilir.

Bu bağlamda usumdaki üçüncü nokta, bu yeni atılımıyla İnam Hocanızın, *Bilim ve Ütopya*'yı izleyemeyen ya da buna fırsat bulamayan *Cumhuriyet Bilim Teknik* okuyucuları için ne gibi ufuklar açabileceğiyle ilgilidir. Usla "gönül'ü" çok iyi işleyen, onları bağdaştıran Ahmet Hoca, özellikle yeterli biçimsel ve biçimdışı eğitim olanağı bulamamış halk çocukları, bunun yanında "gönülden postmodernist bohemler", "sevgi tutkunları" ve benzerleri için gerçekten ışık saçacaktır kanısındayım. (Böylece, İnam "popülistliği" ile Şengör seçkinciliği ya da "elitistliği" dergide birbirini dengeleyecek ve ona büyük boyut ve renk katacaktır diye düşünebiliriz.) Düşünebiliyor musunuz, *CBT* okuyucuları, Yunus Emre ile "gariban" Karl Marx, Jaspers'le Socrates, ulu Mevlana belki Leibnitz ya da ilginçlerin ilginci Nietzsche, Anadolu halk ozanı ile Freud'un ortak noktalarını ve başka eşlikleri bulacağından kuşku duyamayacağımız İnam Hoca'yı okuyabilmek için Cumartesi gününü her hafta belki "iple çekeceklerdir". Ancak bir başka yönde de gelişme olabilir ve bir bölüm *Bilim ve Ütopya* okuru, dergilerinin çıkacağı ayın ilk günlerini beklemektense, Ahmet Hocalarının saçtığı ışığa bir an kavuşabilmek için Cumartesi günleri *CBT* keyfi yaşama yarışına girebilirler. Yaşama, sanata, felsefeye, bilime yönelik çok değişik yaklaşımları kendi kişiliğinde birleştiren İnam Hocanız, çağımızın acımasız, "insafsız" teknolojisinin nasıl gönül, sevgi ve aşkla bir tür denetim altına alınacağını kuşkusuz gösterecektir. (Acaba, onun "hayranları", bir "Ahmet Hocayı Sevenler" Derneği ya da en azından Çevresi kurmayı düşünmezler mi diye de usumdan geçirmiyor değilim. Gariban çevrelerinde pek para bulunmayacağına göre, bu bağlamda örgütlenme biçimi olarak bir Vakıf önerecek ölçüde ileri gitmek istemiyorum.) Bilim ve teknik konuları gündeme geldiğinde de gerçekte önemli olan "muhabbet" olmayacak mıdır? Gönül felsefecimiz, "Gelin erenler, muhabbet yolu bizim olsun, bu yolla bir olalım" demeyecek midir? Bilge Hocanız, daha da ileri giderek, "Gel de kim olursan gel, nasıl gelirsen gel" diyerek büyük ölçüde ayrılıkların karşı karşıya gelmesiyle gelişme göstermiş olan felsefe evriminde belki de bir çığır açacaktır.

Burada dördüncü olarak ve çok kısa da olsa, sözcüğün yukarda be-

lirttiğim geniş, akademik açıdan en kapsamlı anlamıyla bilimde şarlatanlık konusundaki kitabıyla tanınan değerli (ve yürekli) felsefecimiz Hüseyin Batuhan'ın çalışmasına değinmek istiyorum. Onun, birden çok baskısıyla, "Bilim ve Şarlatanlık"ı toplumumuza kavramsal, kuramsal, pratik, ruhsal, toplumsal, tarihsel yönleriyle ve felsefeci çözümlemeciliğiyle aktaran yapıtı, bir "felsefe dizisi" içinde (2) çıkmıştır. Ben diyorum ki, Sayın Batuhan "Felsefe ve Şarlatanlık" konusunda da, bu kez değişik yazarların, bu arada kuşkusuz felsefecilerin, belki bir de gönül/muhabbet felsefecilerinin katkılarından oluşan bir kitabın yayın sorumluluğunu üstlenemez mi? (Sayın Batuhan'ın kitabının metnini topluma tanıtarak onun basılmasında çok önemli bir işlev gören *Cumhuriyet Bilim Teknik*, yıllar sonra, daha da değişen dünyamızda böyle bir atılıma da acaba önderlik eder mi?) En azından bu konuda bir toplantı yapılıp sunuş metinleri bir ciltte bir araya getirilemez mi? Ben kendi adıma, yıllardan beri usumda olup da bir türlü yazıya dökemediğim "Felsefede şarlatanlık: Olmazsa, neden? Olursa, nasıl?" konusunu böyle bir bağlamda gündeme getirmeye hazırım.

Akademik Yaşam ve Kendini Bilmek (ya da bilememek)

Biliyoruz ki her akademik etkinliğin/uğraşın, onun kendine özgü sorunları çözme çabalarına bağlı olan özellikleri ve bunların doğurduğu değişik etik sorun kümeleri vardır; bu bağlamda örneğin tıp etkinliğini ve onun temel bilimler, koruyucu tıp, tedavi edici hekimlik, tıp araştırmaları gibi bellibaşlı yönlerini düşünelim. Felsefenin/felsefe yapmanın etiği söz konusu olduğu zaman da kuşkusuz bir yandan bu alanın bütünü, öte yandan bilim, matematik ya da tarih felsefesi gibi değişik altdallarının konuları ve bunlarla ilgili etik sorunlar gündeme gelecektir. Bunlardan bizim bu bağlamımızda önemli olacak biri, bir uçta aşırı görececi bir anlayışın, öteki uçta da kesin tutum ve "dogmanın" birlikte bulunabildiği etik alanı ise, ötekisi de yaşam felsefesidir. Her ikisinde de kuşkusuz yalnız felsefeciler değil, genel olarak düşünürler, bu arada yoğun bir biçimde örneğin Konfüçyüs gibi günlük yaşamın yol göstericileri, inanç dizgelerinin kurucuları, en genelde de bilge insanlar, ahlaki görüş, ilke ve değer üretmişlerdir. Bunların arasında, "kendini bilmenin" önemli bir yere sahip olduğu açıktır.

Bugün, özellikle ruhbilim alanındaki gelişmelerin ışığında bizim "kendini tanımak"dan söz etmemiz de doğru olabilir. Kendini bilmemenin ya da tanımamanın ise, örneğin akademik yaşam söz konusu olduğunda, onun değişik yönlerini etkileyeceği açık olmalı. Kendini tanımayan, şu ya da bu ölçüde eğilimlerinin ayırdında olmayan bir akademisyen, bunu eğitimciliğine, araştırmacılığına, uygulayıcılığına, yöneticiliğine hiç kuşkusuz yansıtacaktır. Kendini tanıyamayan akademik yazar, yine kendisini dışardan göremeyecek, örneğin aşırı "hırs", "saplantı", "kendini beğenme" gibi yönleriyle başkalarının düşünce ve eleştirilerini anlamaktan yoksun kalacaktır. Burada çok önemli bir yeti olarak "peki, ya zeka?"

sorusu sorulabilir. Ancak unutmayalım ki yetilerimizin arasında belki en başta zeka, her türlü zeka, bilinçaltımızın ve duygusal yaşamımızın şu ya da bu ölçüde etkisi altındadır. Son yıllarda çok "moda" olan ve yetenekli kişilerin egemenliği anlamına gelen "meritokrasi" terimiyle de, onun bir tür toplumsal gücü anlatmasının yanında çok yakından ilişkili bulunduğu "elitizm" gibi genelde tek yönlü yetenekler, yetiler öne çıkarılmaktadır. Görüyoruz ki burada, gerek uğraşlar gerekse insanlararası ilişkiler açısından ele alınması gereken çok yönlülük göz ardı edilmektedir. Yine bu bağlamda, özeleştirel olarak düşünemeyen kişilerin, ne ölçüde yetenekli olurlarsa olsunlar kolayca nasıl birer "şarlatana" dönüşebildikleri de, düşünülmemektedir.

Cumhuriyet Bilim Teknik'in yayın sorumlusu, bir yazısında akademik kadrolarla ilgili olarak "bilimsel meritokratik sistem"den söz ediyor (3), kuşkusuz olumlu bir beklenti olarak. Oysa bununla "akademik şarlatanlık" arasındaki sınır kanımca hiç de kesin değildir ve bunu görememenin akademik yaşamdan, bilimden götürüsü çok ağır olabilmektedir. Bunun böyle olduğu, belki özellikle ülkemizin bilim teknik yaşamına bakarak yine güçlük çekmeden anlaşılabilecektir; yeter ki şarlatanlığın büyüsüne, şarlatanların göz boyamalarına kendimizi kaptırmayalım.

Kaynaklar

1. Yaman Örs, (1994), "Bilim Etkinliğinde Değer Sorunları", TÜBA Bilimsel Toplantılar Serileri: 1: "Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite", Ankara, 26 Mayıs 1994; Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara; s. 61-63.
2. Hüseyin Batuhan, (1999), Bilim ve Şarlatanlık, 5. baskı, İstanbul: Bulut Yayınları.
3. "Gündem – Akademik kadronun niteliğini iyileştirme çabası", *Cumhuriyet Bilim Teknik*, 708, 14 Ekim 2000.

Açlık Eylemleri ve Toplumda Etik Dışı Tutumlar*

Son aylarda ülkemizde kamuoyunu yakından ilgilendiren konulardan biri, birtakım cezaevlerinde yaşanan açlık eylemleri oldu. Siyasal tutuklu ve hükümlülerden bir bölümü, daha çok "hücre" biçimindeki tasarımlarından dolayı kendilerini bulundukları toplumsal çevrelerinden koparacağı gerekçesiyle, yeni yapılan "F tipi" cezaevlerine yerleştirilmek istemiyorlardı. Geçen süre içinde açlık eylemlerine katılan insanlar arasında ölenler; taşınmaları sırasında direnç gösteren (ya da göstermeyen) bir bölümü içinde ise ciddi biçimde yaralananlar, sakatlananlar oldu. Sonuçta devletin yönetim erkini ellerinde bulunduranların dediği ve istediği taşınma işi gerçekleştirildi.

Bu olaylar sırasında, "açlık grevleri" ve "ölüm oruçları" terimlerinin yerine göre özdeş anlamda ve birbirinin karşılığı olarak, yerine göre de birbirinin anlamını bütünleyen biçimde ve birlikte kullanıldığına tanık olduk. Belki her bağlamda, özellikle konumuz gibi değişik boyutları, yönleri bulunan durumlarda kullanılan terimlerin, sözcüklerin üzerinde durmak yalnızca akademik ya da düşünsel bir kaygıdan, öte yandan salt bir dil kaygısından ileri gelmemektedir. Karmaşık durumları anlatmak için kullanılan değişik sözcükler, terimler ya da anlatımlar bu durumların içinde yer alan ya da onlarla ilgilenen değişik konumda ve/veya yaklaşımda bulunan insanların olaya bakış açısını belirtmesi açısından da önemli ve anlamlı olmaktadır. Benim burada "açlık eylemleri" terimini kullanmam, bir anlamda bunun ötekilere göre daha "nötr" bir nitelikte olduğunu düşünmemden kaynaklanmaktadır. Ancak, buradaki bağlamımızda bu "nötrlüğün" olup bitenlerin yaşamsal olan insani boyutunu görmemize engel olmaması gerektiği çok açık olmalı. Ben bu olanların etik açısından bir çözümlemesini yapma çabasını gösterirken, tanık olduğumuz yakla-

---

* *Toplum ve Hekim*, (Temmuz – Ağustos) 2007, 22 (4): 310-312.

şımlarla bu konuda kullanılan terimler arasında bulunduğunu düşündüğüm bağlantının da açıklığa kavuşmasına çalışacağım.

Sorun özünde nedir? Toplumun değişik kesimlerindeki kişiler onu nasıl görmüş, yorumlamışlardır? Ne gibi "gözlemlerde" bulunmuşlardır? Ona ne tür çözüm önerilerinde bulunmuşlardır? Konunun etik yönleriyle ilgili olarak benim bu bağlamda ele alarak yanıtlamaya çalışacağım bu ve benzeri soruların, yazımın sonunda açıklığa kavuşmuş olacağını umuyorum.

Her şeyden önce bu, en başta ne türden bir sorundur? Birtakım yazarlar, yöneticilerle siyasetçiler, gazeteci ve görsel yayıncılar, uğraş sahipleri, konuyu temelde ya da en başta, bilimsel açıdan bir tıp, sorumluluk yönünden de bir hekimlik sorunu olarak gördüler; aralarında bir bakıma belki onu böyle görmek isteyenler de bulunuyordu. Bu kişilerin arasında tıp uğraşı içinde olanlar, "hekimler" de vardı. Oysa durum gerçekten öyle miydi? İlke olarak da öyle midir?

Genelde belki azınlıkta kalmış olmakla birlikte, birtakım aydınlar ve yazarlar, özellikle hekimler ve Türk Tabipleri Birliği, yukardakilerin tersine cezaevlerinde olup bitenlerin, özünde bir tıp ve hekimlik sorunu değil siyasal bir sorun olduğunu ileri sürdüler, daha doğrusu onun öyle olduğuna dikkati çektiler. Yazarınız da onlar gibi düşünmektedir. Bu bakış açısı, 26 Aralık günü, İzmir Tabip Odası'nın atılımıyla Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan ve (yazarınızın da aralarında bulunduğu) çok sayıda hekimin imzasını taşıyan bir kamuoyu duyurusunda gündeme getirilmiş; Ankara Tabip Odası'nın 6 Ocak tarihinde düzenlediği "Açlık Grevleri, Hekimlik ve Etik" başlıklı toplantıda, değişik kesimlerden gelen katılımcıların çoğu tarafından da benimsenmiştir. Cezaevlerindeki açlık eylemlerinin ne başlamasından ve sürmesinden, ne de onların hastalık, sakatlık ve ölümle sonuçlanmasından hekimler sorumlu değildirler, olmamışlardır, olamazlar da. Bir hekim, yönetici ya da siyasetçi konumunda ise ve onun olup bitenlerle bir ilişkisi bulunuyorsa, o zaman ona düşen sorumluluğun ne olacağı, kuşkusuz olaylara yaklaşımının yanında hangi kimliğini öne çıkardığına (ve yerine göre, çıkarması gerektiğine) bağlıdır. Ortaya çıkışı, sürmesi ve kendisine çözüm bulunması açısından sorun, konuyla ilgili yetke ve yetkiyi ellerinde bulunduranlarla yaşamları ve sağlıkları en başta onların sorumluluğu altında olan tutuklu ve hükümlüler arasında, sözcüğün parti görüşlerini aşan geniş kapsamlı anlamında "siyasal" bir temel nitelik ya da öz taşımaktadır.

(Bu konuda gönüllü olarak arabuluculuk görevini üstlenen yazarların, aydınların, sanatçıların girişimlerini burada en azından bir anmak değerbilirliğin gereği olacaktır sanırım. Bunun yanında, Büyük Millet Meclisi üyesi Doktor Mehmet Bekaroğlu'nun ne yazık ki görünüşe göre bu konuda çoğu sonuçsuz kalan çabalarını da takdirle anımsamalıyız.)

Yukarıda adı geçen duyuruya imza atan hekimlerin dile getirdikleri gibi, Türk Tabipleri Birliği ve konuyla ilgili hekimler, "açlık grevleri" ve "ölüm oruçlarının" tıbbi sonuçları konusunda "mahkumları bilgilendirme

ve muayene işlevini yerine getirmişlerdir" ve "tıbbi müdahaleye ihtiyaç duyan herkese tıbbi yardımda bulunulmuştur." Duyuru metninde daha sonra, konumuzun bağlamında bilincini yitirmiş hastaya/kişiye müdahale edip etmeme sorunu gündeme getirilmekte ve şöyle denilmektedir: "… bilinci kaybolmuş hastaya müdahale, hekimin vicdanı ile baş başa kaldığında doğruyu yapacağı, hekimliğin bir iç meselesidir ve bu tartışmaya dışardan yapılan müdahalelerin gerçekleri çarpıtma ve kamuoyunu yönlendirme amaçlı olduğunu düşünüyoruz."

Burada bizim açımızdan konunun en önemli, en temel bir yönü, bu konuda bilgilendirilen ya da kendilerine danışmanlık yapılan kişilerin açlık eylemi sürecinin hangi aşamasında bilimsel tıbbın ve hekimlik uğraşının doğrudan ilgi alanı içine girdikleri; daha öz ve daha açık anlatımla ne zaman "hasta konumu"na geldikleridir. Kuşkusuz burada bu terimin iki anlamlı olduğunu dikkate almak zorundayız. Bir "hastalığı bulunan kişi" anlamında "hasta" insan, hekimin karşısına gelen ve yerine göre bir hastalığı da olmayabilen "hasta" bireyle özdeş değildir. Açlık eylemcisi, yaşadığı süreçte sağlık sorunları çıkmaya başlayıp sözcüğün her iki anlamındaki "hasta" konumuyla bir hekimin karşısına geldiğinde, iyileştirici ya da "klinik" hekimliğin genelinde söz konusu olan hasta – hekim ilişkisi başlamış olur. Bu durumda da, ikinci anlamdaki "hastanın", kendisine tanı ve tedavi yöntemlerinin uygulanması konusunda "onam" vermesi ("rızasının" bulunması) gerekir. Hekimler, ister hastanelerde ya da ayaktan tedavi uyguladıkları kurumlarda, isterse özel muayenehanelerinde ya da evlerde vb. olsun, (onam verebilecek durumda olan) insanlara tanı ve tedavi araçlarını zorla uygulayabilirler mi?

Ülkemizde yaşadığımız olaylarda, konuyla ilgili olarak yürütme erkini ellerinde bulunduran yetkililerin bir bölümü, onların böyle bir uygulamaya girmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Hekimler bunu yapmadıkları ve zamanımız hekimliğinin en temel etik ilkelerinden birine uydukları zaman da, konu sanki özünde bir sağlık ya da tıp sorunuymuş ve doğrudan hekimlerin sorumluluğu altındaymış gibi yorumlanmış, kamuoyuna da bilerek ya da bilmeyerek öyle sunulmuştur; yukarda da belirtildiği gibi. Böyle bir tutumu haklı göstermek için de, bu olayların dışında, kendini öldürmeye teşebbüs, acil tıbbi durumlar, kişinin/hastanın bilinç yitimi gibi durumlar gündeme getirilmiştir. Ancak bu karşılaştırmalar bizim bağlamımızda yeterince derinlemesine incelenmemiş, bu da sorunun siyasal yönünün tıbbi yönü tarafından gizlenmesine yol açmıştır. Kendini öldürme teşebbüsünün gerçekten bir "intihar" durumu oluşturabilmesinin temel koşulu, olayın tanımı gereği bunu yapan kişinin üzerinde dışardan onu buna zorlayıcı etkenlerin bulunmamasıdır. Oysa açlık eylemlerine baş vuran kişiler, yaşamlarıyla ilgili olarak kendilerini haklı buldukları konuda sonuç alabilmek için bir anlatım aracı olarak ellerinde kalan son yolu seçmişlerdir: kamuoyunun ilgisini kendi durumlarına çekerek yetkililer üzerinde baskı oluşmasını sağlamak. Bu, toplumsal çevrelerinden koparılıp yalnız bırakılma kaygısının zorlayıcılığıyla ortaya çıkmış bir durumdur. Acil tıbbi vakalara müdahale konusunda kişinin onamının alınıp

alınmaması ise kuşkusuz ortada olan, yanıtı kolay verilemeyecek bir tıbbi etik sorun kümesi oluşturmaktadır. Kişinin ölümüyle sonuçlanmayan intihar vakalarında da tıp ve hekim açısından belki çoğu zaman acil müdahaleyi gerektiren bir durum söz konusudur. Bu, bizim buradaki sorun kümemizin içine giren durumlar için de kuşkusuz söz konusu olmaktadır; en çarpıcı ve belirgin olarak da bilinç yitimiyle birlikte gündeme gelebilmektedir. Genel olarak bilinç yitimi ya da bilincin gittikçe kapanması durumunda hekimin ne yapması gerektiği ise, doğrusu tıbbi etik yönünden yanıtlanması kanımca çok güç olan bir sorudur. Böyle bir durumda, çağımızdaki hekimlik uygulamasında genelde olduğu, olması gerektiği gibi, kişinin, yaşamının us sağlığının yerinde olduğu ve hukukça karar verme yetisinin bulunduğu döneminde bu konuda (yazılı, olmazsa sözlü) bir "vasiyet" bırakıp bırakmadığı önemlidir; bu, hekimin kişiye tıbbi müdahalede bulunma konusunda karar vermesinde çok yardımcı olacaktır. Bunun dışında ve ülkemizdeki hukuk anlayışını da bir an için bir yana bıraksak bile, kendi adıma ben, ilke olarak hekimin kişiye müdahalede bulunmasından yana olduğumu söylemeliyim. Bunun nedeni de açık olmalı: Ölüm, dönüşü olmayan bir olgudur.

Yukarıda adı geçen, "Açlık Grevleri, Hekimlik ve Etik" başlıklı toplantının düzenleyicisi olan Ankara Tabip Odası, onunla ilgili olarak kısa bir giriş bölümüyle bir sonuç bildirgesinin hazırlanmasını da sağladı. Ben burada, konuyu kendi açımdan etik bağlamında genel bir sonuca bağlamadan önce, bu bildirgenin benim açımdan önemli olan noktalarına kısaca da olsa değinmek istiyorum.

Bildirgenin giriş bölümünde olup bitenler özetlendikten sonra bizim açımızdan önemli olarak, "bugün gelinen noktada ise hekimlere mesleki gereklerini yerine getirebilecekleri uygun koşullar sağlanamaz olmuş ve bu durum hasta-hekim ilişkisinin sağlıklı bir biçimde devam etmesini zorlaştıran olumsuzluklardan biri haline gelmiştir", denmektedir. Bildirgenin kendisinde ise, sırasıyla, ilgimizi çekecek aşağıdaki noktalara değinilmektedir: mesleğin gereklerini yerine getirmede yol gösterici olarak kabul edilen Ulusal ve Uluslararası Bildirgelerin açlık grevi sürecinde de yol gösterici olması; bu bildirgelerde de belirtildiği gibi, açlık grevinin bir intihar biçimi olmayıp bir protesto biçimi olduğu; açlık grevcisinin tıbbi özerkliği ve yeterliliğinin tüm önyargılardan bağımsız olarak hasta – hekim ilişkisi içerisinde değerlendirilmesinin gerekliliği; Türk Tabipleri Birliği tarafından, ölüm oruçlarının ölümle sonuçlanmayacağı umudu ile, etkinlik sonuçlandığında kalıcı sekellerin kalmaması için B1 vitamininin önerilmiş olması; açlık grevcisi tıp açısından uzamış açlık anlamına gelen eyleminin olası sonuçları düşünüldüğünde hasta olarak kabul edildiğinden, hasta – hekim ilişkisindeki tüm kabullenimlerin bu durumda da geçerli olması, hekimlerin de bu konuda her türlü tıbbi müdahaleyi, öneri ve yönlendirmeleri ancak hiçbir otoritenin etkisi altında kalmadan, kendi bağımsız kararları ile yapabilecek olmaları; sorunu başlangıcından bu yana mesleki gerekçelerle izleyen Türk Tabipleri Birliği ve ona bağlı tabip odalarının tutumunu tartışmanın merkezine koyan, konunun tıbbi

boyutunu öne çıkartan ve siyasi boyutunu görmezden gelen yaklaşımların çözüme bir katkı sunamayacağının açık olması ve bazı hekimlerin sorumsuz ve tamamen yanlı bir şekilde kamuoyunu aldatıcı tutumları; operasyon ("taşınma işi") ve sonrasında gerçekleşen ölümlerin nedenlerinin kamuoyuna açıklanması ve yanık, yanık ortamında kalma, ateşli silah yaralanması, tıbbi müdahalenin gecikmesi vb. iddiaların açıklığa kavuşturulmasının gerekliliği.

Ben de burada, yazımın başlarında belirttiğim gibi değişik terimlerle/anlatımlarla olup bitenlerin değişik yönlerini öne çıkarttığımızı vurgulamak; bu yolla bir ilk bakışta aralarında benzerlik kurulabilen başka durumlarla yapılan karşılaştırma konusunda da dikkatli olmamız gerektiğini anımsatmak istiyorum. "Açlık grevi", hakkını almak için kendisiyle ilgili yetki sahibi kişilerin kararlarına karşı çıkma ve onlardan yaşamıyla ilgili olarak almak istediklerini elde etme eylemini anlatmaktadır. "Ölüm orucu" da ilke olarak kuşkusuz özdeş amaca yönelik bir aracı belirtmektedir ve yeniden vurgulanması gerekir ki bu bir kendini öldürme girişimi değildir; intihar girişimlerinin büyük bir çoğunlukla "akut", sıklıkla anlık bir olay olduğunu unutmayalım. Bu anlatımlardaki "açlık" ve "ölüm" sözcükleri bize, sırasıyla bir amaca yönelik olarak kullanılan bir yolu/aracı ve bu yol/araç başarılı olmadığı zaman ortaya çıkacak son durumu açıklamaktadır.

Bütün bu olup bitenlerden "sorumlu" kimdir? Bir bakıma ve sözcüğün çok düz anlamında sorumlular, kuşkusuz ilgili eylemleri yürüten mahkum ve hükümlülerdir. Ancak onların koşullarına ve eylemlerinin gerekçelerine bakarsak, bu noktayı tartışma ortamımızdan çıkarmak kuşkusuz yerinde olacaktır. Öte yandan, siyasal sorunların değerlendirilmesinde genellikle yapıldığı üzere "devlet", "düzen", "sistem" gibi birtakım soyut kavramlarla bu soruya yanıt aramak burada da ilkece anlamsız olacaktır. Bu tartışmalarda bu tür soyut kavramların da kuşkusuz çok önemli yerleri bulunabilir. Ama sözcüğün ilk ve en başta gelen anlamında "sorumluluk", ancak kişilere, daha açık olarak bireylere ya da birey topluluklarına yönelik olarak kullanılabilir. Belli bir zamanda belli bir devletin, düzenin, sistemin belli yerlerinde bulunan yetke ve yetki sahibi kişiler, ülke genelinde olup bitenlerden şu ya da bu ölçüde (ve sözcüğün olumlu ve/veya olumsuz anlamında) sorumludurlar. Konumuzun bağlamında ise bunları, en başta belli yetkilerle donatılmış siyasetçilerin, güvenlik güçlerinin belli görevlerdeki yetkililerinin ve uygulayıcılarının arasında aramak doğru olur.

Bu arada, konuyla ilgili olarak ilk, duygusal tepkilerini çok yürekli bir biçimde görüş olarak kamuoyuna sunan yazılı basın ve görsel yayın araçlarının önde gelen birtakım adları da, yeterince bilgilerinin bulunmadığı bir konuda kamuoyunu önemli ölçüde yanılttılar. Hekim çevrelerinden gelen ve öyle anlaşılıyor ki onlardan beklemedikleri yaklaşım ve görüşlere tepki göstermeden önce, bunları ileri sürenlere danışabilirler, onların gerçekten ne demek istediklerini anlar, buna göre yazar, konuşurlardı.

Yazımın en sonunda, toplumumuzun söz konusu açlık eylemleriyle ilgili olarak oldukça kötü bir sınav verdiğini düşündüğüm bir bölümüne yönelik iki temel olumsuz saptamama değinebilirim: (1) etik/ahlak sorunlarının ve bunlarla ilgili kararlarımızın açık uçluluğu, demek oluyor ki bunların kişiden kişiye, kesimden kesime, bir zaman diliminden bir başkasına değişebileceği ve "mutlak ahlaki doğruların" bulunmadığının algılanamaması; (2) insana verdiğimiz, belki daha doğrusu, veremediğimiz değer.

III. BÖLÜM

FELSEFENİN / FELSEFE YAPMANIN ETİĞİ

Yaman Örs'ün Yaklaşımıyla Konuya Giriş

Bu bölüme bir giriş yazılmasının, kitabımızdaki öteki bölümlere birer giriş yazılmasından biraz daha zorlayıcı olduğu gerçeğini kabul etmek zorundayım. 'Felsefenin etiği', 'felsefe yapmanın etiği' ve 'felsefecilerin etiği' terimleri gerek akademik çevrelerden olan okuyuculara, gerekse felsefeye ilgi duyan okuyuculara yabancı gelecektir; çünkü bu terimler, görünüşe göre ilk kez Yaman Örs tarafından düşünülmüş ve ortaya konmuştur. Siz okuyucuların da takdir edeceği gibi bu yeni terimlerle ben de tanışık değilim. Bu terimlerin ne anlama geldiklerini ve yazar tarafından hangi bağlamlarda kullanıldıklarını bilmenin, gerek bu bölümdeki seçilmiş yazılar, gerekse 'Etik Yazıları' bölümündeki yazıları anlamak ve yazarın konulara yaklaşımlarını çözebilmek için önemli olduğu kanısındayım.

'Felsefenin etiği', 'felsefe yapmanın etiği' ve 'felsefecilerin etiği' terimlerindeki "etik" sözcüğünden anlaşılması gereken, kuşkusuz, felsefenin bir alt dalı olarak Etik değil; felsefe etkinliğinin nasıl olmasının ve onun ahlaki değerlerimiz açısından sorgulanmasının gerektiğidir. Felsefenin ya da felsefecilerin etiği konusunu, uğraş etikleri başlığı altına alırsak, şu soruları sorabiliriz: Felsefeciler etkinliklerinde ileri sürdükleri görüşlerden ve vardıkları yargılardan sorumlu tutulabilirler mi? Ya da başka bir deyişle onlar, etik açısından, ileri sürdükleri bu görüşlerin ve vardıkları yargıların arkasında durabilirler mi?

Yaman Örs'ün bu konudaki kaygısı felsefecilerin de kendi etkinliklerini ahlaki açıdan sorgulayıp sorgulayamadıklarıdır. Ona göre, felsefeciler kendilerini genelde bu yönden pek sorgulamamaktadırlar. Burada anlatılmak istenen noktalardan biri, kullanılan dilin açıklığı, anlaşılabilirliği ve de üretilen düşünce, görüş ve değerlerin, varılan yargıların örtük olmayan bir biçimde ortaya konulup konulmadıklarıdır. Tabii bu da, felsefenin yöntembilgisini içermekte; yani akademik anlamda neyin, nasıl yapılması gerektiğini, onların nasıl doğrulanması gerektiğini ve hangisinin daha

doğru olacağını gösterebilecektir. Dolayısıyla bu noktada, denebilir ki, bir akademik etkinlik olarak felsefenin de 'hesap verebilir' bir tutumu olmalıdır. Bu da felsefecilere etkinliklerinde bir etik sorumluluk yükleyecektir. Bir bilimsel felsefeci olarak yazarın bu konudaki kaygısı, geleneksel ussalcı (rasyonalist) felsefecilerin kendi etkinlikleri ile ilgili sağlam uslamlamaları olmadığı, olamayacağıdır.

İlkece Viyana Çevresi'nin felsefe anlayışından etkilenmiş olsa da, Hans Reichenbach'ın savunduğu anlamda bir bilimsel felsefeci olan Yaman Örs'ün de belirttiği gibi, Ahlaki Değerler Felsefesi olarak da adlandırabileceğimiz Etik'te, bu alan bireyler, birey-toplum, toplum-devlet arasındaki, insanlar ve öteki varlıklarla doğal çevre arasındaki ilişkilerin nasıl olmaları gerektiği konusundaki istek ve dilekleri kapsadığından, öznel bir yaklaşım söz konusudur. Buna rağmen, bilimsel felsefe akımının gerektirebileceği gibi, ileri sürülen savların, görüş, düşünce ve de yargıların belli bir tutarlılık içinde olmaları, onların mantıksal, eleştirel ve anlambilgisel (semantik) bir süzgeçten geçirilebilmeleri; kısacası, hesap verilebilir olmaları önemli ve gereklidir.

Emek Etiği, Felsefe Etiği*

Sayın Alaeddin Şenel'in Bilim ve Ütopya'nın 39. sayısında (16 Ocak 1994) ayrıntılı diyebileceğimiz biçimde işlediği "Günlük yaşamda sosyalist değerler ve emek etiği" konusu çok ilgimi çekti. Bunun önde gelen bir nedeni Etik alanının uygulamalı, özel bir uzantısı olan Tıbbi Etik dalında öğretim üyesi olmam ise, bir başkası da yazarın toplumcu düşünceye "kara kaplı kitabın (kitapların)" dışında bir katkıda bulunma çabası olmuştur. Marksçı ya da toplumcu "düşünürlerin" belki büyük çoğunluğunda yeni bir şeyler üretme kaygısının bulunmadığı kanısındayım. Öğretinin en temel kavramsal öğelerinden olan değişme, onun kendisine ve onu benimseyenlere gelince sanki geçerliğini yitirmektedir. Bubakımdan Sayın Şenel'i kutlarken kendi açımdan bu yazı ile ilgili birkaç saptama yapabileceğimi düşündüm.

Yazının başlarında geçen ve felsefe ile ilgili olarak işlenen "Etik Kuramları" kavramına temelden karşı olduğumu belirtmeliyim. Belirleyicileri neler olursa olsun, tek tek ve değişik toplumsal kesimlerin (ya da kümelerin) bireyleri olarak değerlerimizin nesnelliği söz konusu olamaz. Bu alanda nesnellik görüşünü savunanlar kural olarak geleneksel ussalcı ("rasyonalist") felsefecilerdir (ki ilkece bilginin kaynağının dış dünya değil insan usu olduğunu, dolayısı ile insan merkezli felsefeyi savunurlar). İnsan tutum ve davranışları ile ilgili istek ve dileklerimizi anlatan değerlerimiz ve onların belirleyicilerinin neler oldukları konusu ruhbilim, toplumbilim gibi toplum ya da insan bilimlerinde incelenmektedir; kuşkusuz genellemeler yoluyla bilimsel bilgi üretimi için. Burada, bu bilginin üretilmesinin kavramsal sınırlarını saptayan, değerlerimize yönelik bilimsel kuramlardan söz etmek yerindedir. Felsefede, daha açık olarak değerler felsefesi olan etikte yapılan ise, bir yandan alanın ne olduğu (Metaetik),

* *Bilim ve Ütopya*, Sa. 4: 3, 23 Ocak 1994.

öte yandan değerlerimizle ilgili belli görüşlerin ya da yaklaşımların dile getirilmesi, karşılaştırılması ile onların eleştirilmesi ve kuşkusuz bunların arasından birinin savunulmasıdır. Bir değerler felsefecisi, bunları yaparken kuşkusuz bilimsel (artı tarihsel vb.) verilerden de yararlanabilecektir, yararlanmalıdır; ama onun kendi geliştirdiği, kaçınılmaz olarak öznel değer kavramlarına ve görüşlerine kanımca "kuram" adı verilemez.

Sayın Şenel'in, günümüzde (doruğuna ulaşmış) anamalcı (kapitalist) düzenin değerleriyle ilgili eleştirilerine katılmamak olanak dışı görünüyor. Ancak onun insan gereksinimleri ile ilgili saptamasının yeterince geliştirilmediği kanısındayım. Bu çerçevede gereksinimlerin sınırsızlığı varsayımına karşı çıkarken, örneğin açlığın giderilmesinin midemizin sınırlarıyla sınırlı olduğunu belirtirken, konunun ekinçsel (kültürel), ruhbilimsel, toplumsal yönlerini görmezlikten gelemeyiz. Bizler, yalnızca biyolojik gereksinimimizi karşılamak, kısacası beslenmek için değil, dostlarımızla vb. birlikte olmak, mutluluk duymak, başka insanların ürünlerini "değerlendirmek" vb. gibi amaçlarla yemek yiyoruz. (Başka yüksek sınıf canlılar için durum daha az karmaşık da olsa onun yine böyle yönlerinin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.) Buna benzer, ancak belki daha ileri ve daha aşkın biçimde, karşı cinsle yalnız türümüzün bireylerinin sayısını artırmak için değil, çok değişik boyutlarda bir ilişkiler zinciri kurarak yaşamımıza sevinç, mutluluk katmak, paylaşım duygusu yaratmak vb. amacı ile birlikte oluyoruz. (Bu bağlamda kullanılan "amaç" sözcüğü çok uygun olmayabilir.) Anamalcı düzenin yaşamımızın her boyut ya da düzeyinde ortaya çıkardığı, aşırı, "gereksiz" tüketime yönelik (ve midemizin sınırlarını da genişletebilen) "yalancı gereksinimler", bu çok temel gerçeği gözden kaçırmamızın nedeni olmamalı.

Yazıda bir resmin altında belirtildiği gibi, bireysel rekabetin, "refah değil tutsaklık yarattığı" yargısı doğru olmasa gerek. Değişik düzenlerde ve toplumsal yaşamın çok değişik yönlerinde olup bitenler bunu doğrulamıyor. Toplumcu yaklaşımın (ve toplumcu bir etiğin) ışığında rekabetin, çarpıtılmış bir bireysellikle (sonuç olarak bencillikle) değil insanlararası işbirliğini dışlamayacak biçimde toplumsal yaşamda var olması savunulabilir, savunulmalıdır kanısındayım. Anamalcı düzenin sürdürücüleri, adını vermeden, kavramsal açıdan da belki hiç ayırdında olmadan, işbirliği ile rekabet arasındaki diyalektik ilişki ve bütünlüğün önemini, toplumcu oldukları savunulmuş düzenlerden çok daha iyi bir biçimde anlamışlardır. Kuşkusuz kendi çıkarlarına araç olarak da bunu çok iyi değerlendirmiş, değerlendirmektedirler.

Yeniden yazımın girişindeki noktaya dönersek, Sayın Şenel'in geliştirme çabası içinde bulunduğu emek etiğinin, günlük yaşam açısından olduğu ölçüde felsefe yönünden de çok önemli olduğunu düşünüyorum. Kuşkusuz bunu yaparken her iki düzeyde de konuyu birçok yönden ele almak, ilgili değerlerimizi buna göre geliştirip savunmak kaçınılmaz olacaktır.

Uygulamalı Etik, Uygulamasız Etik ve Felsefe Yapmanın Etiği*

Giriş ve Kısa Özet

Bu sunuşun yöntembilgisi (“metodoloji”) açısından kuşkusuz birbirine yakından bağlı olan ana noktalarını şöyle sıralayabiliriz: Tek bir etkinlik olarak adlandırılan ve öyle kabul edilegelmiş olan felsefenin, onun evrimi sırasında ortaya çıkmış çok değişik karşıt okulların/akımların aralarındaki ayrılıklara bağlı olmak üzere gerçekte birden çok etkinlik olarak da düşünülebileceği; etik ya da ahlaki değerler felsefesi alanında bunun belki özellikle belirgin olduğu; ahlaki değerlerin yalnız felsefe etkinliğinde değil insan / toplum bilimlerinde de ele alındığı; felsefecilerce daha çok “uygulamalı etik(ler)” olarak bilinegelmiş uğraş etiklerinin, felsefedeki etiğin söz konusu uğraşlardaki özel ve farklılaşmış birer uzantısı olarak görülebileceği. Bu bağlamda en önde gelen ve felsefe etkinliğinin tüm evrimi boyunca üzerinde pek durulduğunu söyleyemeyeceğimiz bir nokta olarak da, felsefenin ya da felsefe yapmanın etik / ahlaki değerler açısından sorgulanabileceğinden, sorgulanması gerektiğinden söz açılacaktır. Kuşkusuz böyle bir (alt)etkinlik, felsefenin bir altdalı olan etik’ten ayrı konumdadır ve bir uygulamalı etik ya da (felsefe etkinliğinin ken-

---

* 1. *Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi (ODTÜ, 12-13 Kasım 2001) Kitabı,* ODTÜ Felsefe Bölümü, Ankara, 2003, s. 247-254.

[1] Kongredeki sunuluşundan sonra bu metin iki ayrı bağlamda, özünde değişiklik yapılmadan ancak daha uzun olarak, ayrı başlıklarla ve alt başlıklarında değişik vurgulamalarla yeniden sunulmuş ve tartışılmıştır: -- “Etik, Uğraş Etikleri ve Felsefe Yapmanın Etiği”, Akdeniz Üniversitesi Felsefe Kulübü, Antalya, 19 Nisan 2002 (Üniversite’deki tanıtımında başlık, “Etik Değerler ve Etik Felsefesi” olarak verilmiştir.); -- “Felsefe ve Etiği”, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 8 Mayıs 2002. Buradaki son metin için ise daha çok kongredeki sunuşun ve tartışmaların kavram çerçevesi dikkate alınmıştır.

disinin bir uğraş konumunun bulunup bulunmadığı konusu bir yana) bir uğraş etiği / ahlakı olarak düşünülebilir. Böyle de düşünülmelidir. Bunun yanında, felsefecilerin etkinliklerine yönelik olarak buradan çıkaracakları yöntembilgisi ve "uğraş ahlakı" sonuçları da olmalıdır.

Felsefe, Etik, Felsefeler, Etikler

Burada önce, felsefe etkinliği ile ilgili olarak söz açmanın önemli olduğunu düşündüğüm bir noktayı dile getirmem gerekecektir. Kanımca felsefe alanı için ilkece geçerli olan "akademik" olan ve olmayan felsefe ayrımını, kendi açımdan bu sunuşun tüm bağlamında dikkate almak durumundayım. "Akademik Felsefeden", 2.500 yıl kadar önce Ege kıyılarında ortaya çıkan, son yüzyıllarda da "Batı Felsefesi" biçiminde anılarak kendini sürdüren ve gerek eğitimi gerekse kendisi ilkece üniversite içinde ya da bir üniversite anlayışıyla gerçekleştirilen kavramsal-eleştirel-mantıksal bir gerekçelendirme etkinliğini anlatmak istiyorum. Bütünü düşünüldüğünde bu etkinlik, genelde "Doğu Felsefesi" ya da "Doğu Felsefeleri" olarak bilinen, bugün daha çok "Yaşam Felsefesi" olarak terimlendirebileceğimiz ve örneğin belki "Varoluşçuluğun" bir tür karşılığı olarak görebileceğimiz etkinlikle yerine göre büyük ayrılık göstermektedir. Ancak burada konuyla ilgili üç noktayı daha belirtmek durumundayım. İlk olarak, kullandığım "Akademik Felsefe" terimindeki "akademik" sözcüğünün, "Plato'nun Akademisi" ile doğrudan hiç bir ilişkisinin bulunmadığını söylemem gerekiyor. İkinci nokta tarihsel olmaktan çok yöntembilgiseldir: Söz konusu gerekçelendirme işine Batı felsefesinde de örneğin zamanımızın "postmodern" denen felsefesinde olduğu biçimde neredeyse boş verildiğini; öte yandan, onun, Viyana Çevresi'nin yeni olguculuğunda, mantıkçı empirisizmde, özellikle Reichenbach'ın açıklığa kavuşturduğu bilimsel felsefede, zamanımızda temel bilim etkinliğinde olduğu gibi bir doruğa ulaştığını söyleyebiliriz. Burada üçüncü olarak ise, bu sonuncusuyla yakından bağlantılı olan şu nokta söz konusudur: Tarihsel açıdan, buradaki bağlamımızda ise daha önemli olarak yöntembilgisi açısından, akademik felsefenin ilk ortaya çıkışından beri bir bakıma onun varlık nedeni olduğu söylenebilecek ve temel bilim anlamında biliminkiyle ilkece örtüşen amacını gündeme getirmeliyiz: en geniş anlamda, yeryüzü ve gökyüzünde, doğa ve insan toplumlarında, evrende tüm olup bitenler anlamında dünyanın anlaşılması ve açıklanması. Zaman içinde bu amacın doğrudan diyebileceğimiz biçimde gerçekleştirildiği etkinlik giderek yoğun bir biçimde bilim olmuştur. Başlangıçta Viyana Çevresi'nin dar bir açıdan da olsa çok yerinde saptadığı gibi bu bakımdan (akademik) felsefeye de, başta temel bilim olmak üzere birer "akademik" uğraş olan (ve olmayan) bellibaşlı insan etkinliklerini düşünce, dil ve değerler düzeyinde irdelemek düşmektedir. (Bu metinde de "felsefeden" kuşkusuz hep akademik felsefe anlaşılmalıdır.)

Girişte kısaca değinildiği, bu bölümün başlığında da belirtildiği gibi, kanımca felsefe belki özellikle günümüzde tek bir etkinlik olarak görüle-

mez; bunun da temel nedeni, alanın evrimi boyunca yerine göre temel, yöntembilgisel noktalarda birbirine çok karşıt olan felsefe okullarının / akımlarının bulunuşudur. Bu akımların arasında buradaki bağlamımızda örnek oluşturacaklar şunlar olabilir: İngiliz empirisizmi, maddecilik, idealizm, yeni Platonculuk, yeni Kantçılık, varoluşçuluk, yeni olguculuk... Bunların arasındaki yöntembilgisel ilişkileri, ya da felsefe okullarının / akımlarının sınıflandırılması / kümelendirilmesi sorununu burada bir yana bırakarak tüm felsefe evrimi boyunca varolmuş en temel iki küme olarak Ussalcılık ("Rasyonalizm") ve Duyusalcılık ("Empirisizm") arasındaki karşıtlığı gündeme getirebiliriz. Genellikle bilinmesi gerektiği gibi, bunların arasındaki temel ayrım bilginin kökeni ya da kaynağı ile ilgilidir. Birincisine göre bu, insan usudur. İkincisi açısından ise dış dünyadır. Felsefede bu iki ana akım ya da okul ve altakımlar / altokullar arasında bu yönden ortaya çıkan ayrılık yerine göre öylesine büyüktür ki, yöntembilgisel açıdan, demek oluyor ki felsefe anlayışı, yaklaşım, yöntem ve etkinliği gerçekleştirme / felsefe yapma açısından tek bir felsefe etkinliğinden çok değişik "felsefelerin" bulunduğunu ileri sürmek abartılı olmayacaktır. Özdeş ya da birbirine yakın zamanlarda gelişmiş "felsefelerden" Plato'nun ve Aristo'nun felsefeleri, Kant'ın felsefesi ile diyalektik maddecilik, varoluşçulukla mantıkçı empirisizm, bu bakımdan gösterilebilecek uygun karşıt çiftler olarak düşünülebilir.

Felsefeyle ilgili akademik bir sunuşta bu etkinlikteki akımların onun dalları ya da altdallarıyla karıştırılmaması gerektiğinden söz açmak belki abartılı ve gereksiz bir iş gibi görünebilir; kanımca da bu, ilkece abartılı ve gereksiz bir iştir. Ancak sunucunuzun bu konudaki gözlemleri, ne yazık ki bu işi neredeyse gerekli kılmaktadır. O, örneğin kendi benimsediği felsefe okulu olan bilimsel felsefenin, seyrek olmayarak, bir felsefe dalı olan bilim felsefesiyle karıştırıldığını görmüştür; hem de birtakım felsefeciler, hiç de genç olmayan, deneyimli felsefe öğretim üyeleri tarafından!

Felsefe konusunda yöntembilgisel ve evrimsel bir yaklaşımla yukarda yapılan çözümleme yerinde ise, felsefenin bir dalı olan Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi alanında da, (giriş bölümünde de değindiğim gibi) birbirinden ayrı birden çok etkinliğin bulunduğu saptaması bir abartma olmayacaktır. Bu konuda, pek güçlük çekmeden bir etik etkinliğinden çok birtakım "etikler"den söz açmak, kuşkusuz en başta geleneksel, insan ve ben merkezli, ussalcı felsefecilerin geliştirdikleri "ahlak sistemleri" dikkate alındığında, oldukça haklı bir gözlemin anlatımı olsa gerektir: Sokrat'la Plato'yu, Spinoza'yı, Kant'ı, Nieztsche'yi vb. düşünelim. Onların geliştirdikleri ahlak öğretileri arasında birtakım benzerlikler de olsa, buradaki sav ilkece geçerlidir kanısındayım. Etik alanında da sistem geliştirmeye karşı olan öznelci yaklaşımlı empirisistlerin bu alandaki değişik görüşleri düşünülünce, felsefede "etikler"in varlığı daha belirgin olmaktadır.

Bilim, Felsefe, Ahlak ve Etik

Konu içerikleri ortak olsa da "Ahlak" ve "Etik" terimleri arasında genel olarak kabul gördüğü söylenebilecek ayrılığı kuşkusuz bu bağlamda da gündeme getirmeliyiz. Buradaki en temel nokta, bunlardan birincisinin bir toplumda insan tutum ve davranışlarına yönelik istekleri ve kabulleri içeren değerlerimizin toplamı anlamına gelmesine karşılık ikincisinin akademik bir (alt)alan oluşudur. Son onyıllarda dünyada etik alanında giderek daha yoğun biçimde gündeme gelen gelişmelerin sonucu olarak ikinci terim birtakım anlam değişikliklerine uğramışsa da, yöntembilgisi açısından onunla ilgili böyle bir ilk ya da temel saptamayı ilkece yerinde kabul edebiliriz.

Yöntembilgisel açıdan burada konu edilebilecek ikinci bir nokta şudur: Deontik mantık gibi belli "teknik" yönlerini bir yana bırakırsak, genelde etik alanı felsefe etkinliğinin en az teknik ve bir bakıma (gerçekte "organik" bir ilişkisinin de bulunduğu söylenebilecek) "yaşam felsefesiyle" benzeşen dalıdır. Burada "teknik" sözcüğüyle, genelde akademik alanların ilkece hepsi için geçerli olduğunu düşündüğüm şu noktayı anlatmak istiyorum: insanların günlük yaşamlarında az çok ortak sayılabilecek deneyim, ilişki, süreç vb. olup bitenlerden az ya da çok değişiklik, ayrılık gösteren özellikler. Bu açıdan bakıldığında örnek olarak vermek gerekirse, matematik ve matematik felsefesi, simgesel mantık, fizikte görececilik kuramı ve felsefi çözümlemesi, evrim biyolojisi ve felsefesi vb., örneğin hukuk ve felsefesinden, siyasal felsefe ya da tarihle bu alanın felsefesinden yerine göre çok daha "teknik" alanlardır.

Bu bölümün bağlamında üçüncü bir konu olarak 'bilim' kavramından söz açabiliriz. Bu kavramın gündeme gelmesinin nedeni, sunucunuzun öznelci yaklaşımına göre insan tutum ve davranışlarıyla ilgili istek ve dileklerimizden oluşan ahlaki değerlerimizin bilim etkinliğini yakından ilgilendirmesidir. Ancak burada "ilgilendirme" ile, başta temel bilimler olmak üzere bu etkinliğin ahlaki değerler açısından irdelenişini, daha açık bir anlatımla "bilim(lerin) etiğini" ya da "bilim ahlakını" anlatmak istemiyorum. Benim burada üzerinde durduğum nokta, ahlaki değerlerimizin, neyi ahlaki sorun olarak gördüğümüzün, bu alandaki çözüm önerilerimizin, seçimlerimizin ve karar vermelerimizin, toplum/insan bilimlerinin önemli konu kümeleri arasında oluşlarıdır. Kuşkusuz bu konuların bu bilimlerde ele alınması, onların açıklanması ve ortaya çıkış koşullarıyla ilgili olarak birtakım genellemelere varılması, bir başka anlatımla bilimsel bilgi üretilmesi amacına yöneliktir. Felsefede ise bu alanın yöntembilgisinin gereği olarak böyle bir bilgi üretimi amacı söz konusu olamaz. Örneğin sunucunuzun bağlı bulunduğu bilimsel felsefe akımının doğrultusunda etik dalında da en başta yapılan, ahlaki değerlerimizin, sorunlarımızın, çözümlerimizin, kararlarımızın, bunlarla ilgili eylemlerimizin vb., tutarlılık, bellibaşlı etik ilkeleri gibi yönlerden kavramsal düzeyde çözümlenmesidir; bu çözümlemenin başlıca niteliği ise, onun, eleştirel, mantıksal, anlambilgisel bir yoruma ulaşma çabası oluşudur.

Bu bölümün kapsamı içinde dördüncü ve son olarak da, "etik" ve "ahlak" terimlerinin arasındaki anlam ayrılığının, "uygulamalı etikler" olan uğraş etiklerinde bir bakıma ortadan kalkmasından söz edebiliriz. Buna göre, örneğin "bilim ahlakı" ile "bilim etiği","tıp etiği" ile "tıp ahlakı", ya da "araştırma etiği / ahlakı" arasında, genel olarak "etik" ile "ahlak" arasında söz konusu olana benzer bir ayrılığın bulunduğu pek söylenemez. Uğraş ahlakı / uğraş etikleri konusunu şimdi yakından irdelerken bu konunun belki dolaylı biçimde de olsa daha bir açıklığa kavuşacağını düşünüyorum.

Birer Farklılaşmış Uzantı Olarak Uğraş Etikleri

Buradaki bağlamımızda, belki çoğu felsefecinin gözüyle birer "uygulamalı etik" olarak görülen uğraş etikleri konusunu ayrıntılı olarak işlememize pek gerek yoktur diyebiliriz. Bunun bir nedeni buraya dek yaptığımız genel ve daha kuramsal olan çözümlemelerden sonra bağlamımız açısından buna pek gerek kalmaması olabilirse; bir ötekisi de başlığımızdaki üç terimden en çok vurgulanması gerekenin, bundan sonraki bölümde ele alacağımız "felsefe yapmanın etiği" terimi olmasıdır. Her durumda, bu bağlamda uğraş etiklerini tartışmamızın, daha çok bir "felsefe etiğinin" geliştirilmesi önerisine araç olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmeliyiz. (Burada, yazının başlığındaki ikinci terim olan "uygulamasız etik" üzerinde durmayı düşünmüyorum; ondan, "genel olarak etik" anlaşılabileceği gibi, akademik anlamda başlığa dikkati çekme beklentisini karşılama dışında anlambilgisel herhangi bir işlev beklenmeyebilir de.)

Bu bölümün başlığında açıklığa kavuşturulması gereken iki terim daha bulunmaktadır: "farklılaşmış uzantı" ve "uğraş". Bunlardan ikincisi, fizikten toplumbilime dek temel bilimleri; tıp, öteki sağlık alanları, mühendislikler gibi gerekli, olmazsa olmaz koşulları temel bilim olan alanları; giderek de, tarih, hukuk, eğitim, iktisat, felsefe vb. üniversite eğitimine dayanan pek çok etkinliği ve bunların üniversite dışındaki ve içindeki gerçekleştirilme biçimlerini anlatmaktadır. Bizim buradaki bağlamımızda daha önemli ve çok daha geçerli olan birinci terimin kaynağını ise, canlılık bilimlerindeki "rahimiçi gelişim"in temel özelliği olan "farklılaşma" oluşturmaktadır: iki hücrenin birleşmesinden oluşmuş "döllenmiş yumurtadan" gelişen, ancak zaman içinde ondan gittikçe daha ileri bir biçimde ayrılıklar gösteren hücreler ve onların (başka yapısal öğelerle birlikte) oluşturdukları dokular. Örneğin sinir ya da kas hücrelerinde olduğu gibi bu ayrımlaşma ya da farklılaşma öylesine ileri düzeyde olabilir ki gelişmenin ilk aşamalarındaki hücrelerle onların artık çok az benzerliğini bulabilirsiniz.

İşte buradan yola çıkılarak yapılabilecek bir benzetimle şöyle düşünebiliriz: Yüksek eğitime dayanan herhangi bir uğraşın her yönünün ahlaki değer sorunlarının incelendiği bir uğraş etiği, felsefenin bir dalı olan "genel", günlük yaşamdaki ahlaki değer sorunlarından pek "farklılaşmamış" etiğin bu uğraş içindeki uzantısı olarak düşünülebilir. Burada

"farklılaşmayı" ve onun niceliğini, "ölçüsünü" belirleyen, söz konusu uğraşın daha yukarda sözünü ettiğimiz "tekniklik" derecesi olacaktır. Bunu usumuzda açıklığa kavuşturmak için, yine daha önce söz açtığımız gibi günlük yaşamın ahlaki sorunları ve çözümleriyle, örneğin çekirdek fiziği, canlılık bilimlerinde kalıtım araştırmaları, etnoloji araştırmaları ya da psikiyatri ve sinir cerrahisinin yürütülmesi sırasında ortaya çıkan ahlaki değer sorunlarını / konularını karşılaştıralım. İkincileri açıklıkla kavrayabilmemiz için, önce onların ortaya çıktıkları bağlamları, daha açık anlatımıyla, ilgili "teknik" alanı, onun yöntembilgisel özelliklerini, onun yürütülmesi sırasındaki ilişki durumlarını yakından tanımak gerekecektir. Bu çok temel "felsefi" noktanın dikkate alınmaması ya da boşlanmasından dolayıdır ki, kendileri "farklılaşmamış" felsefeciler, "uygulamalı" etik konusunda ilgili uğraşların kişilerinden, zaman zaman ileri olabilen tepkilerle karşılaşmaktadırlar. Çünkü onların, etikle ilgili olarak olup bitenleri somut bağlamlarından neredeyse koparan, çok geniş kapsamlı "ahlaki ilkeleri", uğraş etiklerindeki sorun kümelerinin kavramsal çözümlenmesinde eksik kalmaktadır.

Felsefe Yapmanın / Felsefenin Etiği

Bu sunuşun özgün ve ağırlıklı noktası sunucunuz açısından felsefenin ya da felsefe yapmanın etiği konusu ise de, buradaki bağlamımızda bu bölümü ve bundan sonraki sonuç bölümünü uzatmak yine de pek gerekli görünmüyor. Yazının başından beri felsefenin ve etiğin yöntembilgisi konusundaki saptamalarla uğraş etikleri alanındaki gözlemler yerinde iseler ve bunlar felsefenin ("kendisinin") etiği konusunda da "felsefi" bir çıkış noktası oluşturabiliyorlarsa, o zaman sunuşun en önemli yönü de olsa bu bağlamda bu konuyu daha çok uzatmanın pek gereği olmayabilir. Dolayısıyla, bu bölümün konusu burada, daha önce dile getirilen temel noktaların ışığında ve çok öz bir biçimde ele alınacaktır. Ayrıca, bölümün başlığında belirtildiği gibi, "felsefenin etiği" ile "felsefe yapmanın etiği" terimlerinin /anlatımlarının en azından buradaki bağlamımızda birbirleriyle eşanlamlı olarak kullanılabileceğini düşünüyorum. (Örneğin "Tıp Etiği"ne koşut olarak oluşturulabilecek "Felsefe Etiği" terimi, bu etkinliğin bir dalını oluşturan, "Genel Olarak Etik" anlamına da gelebileceğinden, burada gündeme getirilmemiştir.)

Felsefe yapmanın etiği konusunun bilinen uğraş etikleri ile bir karşılaştırmasını yapabilmek amacıyla, felsefenin, kişinin yaşamında gelir sağlayan bir uğraş ("meslek") olup olmadığı ve olup olamayacağı konusunu da burada sınırlı bir biçimde de olsa gündeme getirmeliyiz. Sunucunuzun görebildiği ölçüde bu konuda bu bağlamda şu söylenebilir. Geleneksel felsefe çevrelerinde bu konudaki "geleneksel saptama", felsefenin bir uğraş olamayacağı, çünkü "filozofların", "büyük felsefeciler" olarak (yazar olmalarının dışında) zaten (olağan anlamda) uğraş kişisi olma düşüncesinin dışında tutulmaları gerektiği; kendilerine ancak "büyükleri" izlemek işi düşen "felsefe profesörlerinin" ("öğretmenlerinin")

ise, felsefe aracılığı ile "para kazansalar" bile, "filozof" olmadıkları için bunun da felsefenin bir uğraş olduğu anlamına gelemeyeceği biçimindedir. Son onyıllarda belki en başta Amerika'dan başlayarak özellikle tıp etiği / biyomedikal etik bağlamında yaşananlar, felsefenin bir uğraş konumunda olabileceğini, en azından bu konuma gelebileğini göstermiştir, çünkü bu yolla, demek oluyor ki uygulamalı etik yoluyla, felsefeciler birer uğraş sahibi gibi yaşamlarını kazanmaya başlamışlardır. Burada günümüz felsefesinde bu alanda örnek olarak gösterilebilecek öteki gelişmeleri bir yana bırakıp, her durumda bir etkinlik, akademik olması gereken bir etkinlik olarak felsefenin de etik açısından sorgulanmasının, uğraş etikleri bağlamında ve yöntembilgisel açıdan karşılaştırmalı bir biçimde gündeme getirilebileceğini düşünmek hiç de yanlış olmayacaktır.

O zaman, felsefenin ya da felsefe yapmanın etiğinden neyi anlayabileceğimiz kanımca açık olmaktadır. Karşısındaki okulu ya da akımı eleştirmenin dışında felsefecilerin bu etkinliğin evrimi boyunca şimdiye dek felsefenin genel, yöntembilgisel, ya da "felsefi" bir değerlendirilmesini yaptıkları pek söylenemez. Onlar genelde, en başta kendi felsefe okullarını, "dış dünyaya" karşı eleştirisiz bir biçimde korumuşlardır. Böyle bir tutumun sonucu olarak onlardan, kendi etkinliklerini etik açısından ya da ahlaki açıdan eleştirel bir değerlendirmeden geçirmeleri kuşkusuz pek beklenemez. Gerçek durum da budur ve kanımca felsefeciler, karşı okulların temsilcilerinin etik alanında geliştirdikleri görüşlere karşı çıkarken de bunu sanırım ahlaki ya da etik bir kaygıyla olmaktan çok ussal, "felsefi" bir açıdan ya da böyle bir beklentiyle gerçekleştirmektedirler. Bizim buradaki bağlamımızda kanımca asıl önemli olan nokta ise, ilkece bilinçaltı da olsa bunun tersine bir tutumun, felsefeciler açısından etkinliğin tümünü etik yönünden eleştiriye açabileceği kaygısıdır. Bu ise özellikle, insan, us ve kişi merkezli geleneksel ussalcı felsefeyi benimsemiş ve etkinlikleriyle kendilerini gereğinden çok özdeşleştirmiş olanların "işine gelmeyecektir"; çünkü bu durumda onlar, etkinliklerinin eleştirel değerlendirilmesini kendi kişiliklerinin eleştirilmesi biçiminde algılayabileceklerdir; benim gözlediğim, nitekim öyle olmaktadır.

Felsefe etkinliğinin genel yöntembilgisel değerlendirilmesinin yanında etik açısından sorgulanmasının, felsefeciler (ve felsefe dışı çevreler) tarafından yerine getirilememiş olmasının ruhbilimsel, toplumsal vb. nedenlerini/belirleyicilerini burada bir yana bırakmalıyız. Üzerinde az durulmuş bu konunun ele alınması, felsefe etkinliği ile kendi açılarından ilgilenecek olan toplumbilimcilerin, ruhbilimcilerin, yerine göre ruh hekimlerinin vb. işidir. Ancak burada biz, bu insan bilimlerinin dışında ve bilimsel/akademik açıdan teknik olmayan bir saptamayla, genelde düşünüldüğünün tersine felsefede eleştirel tutumun yeterince yaygın olmadığını; bu etkinlikte yerleşmiş ve eleştirel olmayan yöntembilgisel tutum alışkanlıklarının, bir etken olarak ayrıca bu yüzden kolay kolay aşılamamakta olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç ve Çıkarımlar

Bu sunuşta felsefe etkinliğiyle ve onun bir altdalı olarak etikle ilgili olan ve aralarında sunucunuzun kurduğu bağlantılarla ele alınan temel noktaları (bir bakıma "metafelsefe" ve "metaetik" konularını) bir kez daha vurgulamak gerekirse, burada çok öz olarak şu söylenebilir. Akademik bir eğitimi olan her etkinlik (genelde de her insan etkinliği) için söz konusu olduğu gibi, felsefenin uygulamalı etik ya da uğraş ahlakı açısından değerlendirilmesinde de ilk yapılması gereken, bu etkinliğin yöntembilgisel açıdan sorgulanması çabası olmalıdır. Yöntembilgisel sorgulamadan ise ben, sunuşumun başlarında "didaktik" olma kaygısı taşıyarak açık olarak ortaya koymadığım şu üç soruya yanıt aranmasını anlıyorum: Ne? Neden? Nasıl? Daha açık bir anlatımla, bu temel yöntembilgisinde bizim, bir akademik etkinlik bağlamında biz en temel olarak onun konularının neler olduğunu (ya da içeriğinin nelerden oluştuğunu), bu konuların söz konusu etkinlikte ele alınmasının amacını (ya da etkinliğin varlık nedenini) ve ilgili konuların bu amaca göre işlenmesinin ne yolla / nasıl gerçekleştirileceğini (ya da etkinliğin yöntemini/ yöntemlerini) araştırmamız gerekecektir. Bu sunuşun bağlamında, açıkça sorulmuş olmasalar ve dolaylı bir biçimde dile getirilmiş olsalar da, bu soruların yanıtını, başlarda felsefe ile ilgili olarak, daha sonra da etik'e yönelik olarak gündeme getirdim; kuşkusuz kendi felsefe (ve temel yöntembilgisi) görüşüme bağlı olarak.

Her durumda, felsefenin de etik açısından sorgulanmasının çok gerekli, diyebilirim ki kaçınılmaz olduğunu düşünmeli, görmeliyiz. Böyle bir çaba sırasında felsefe etkinliğinin yöntembilgisel, demek oluyor ki kavramsal düzeyde ve eleştirel – mantıksal – anlambilgisel açıdan incelenmesinin / sorgulanmasının gündeme gelmesi, etik inceleme yönünden bir araç olduğu ölçüde genelde felsefe (ya da metafelsefe) açısından kendi başına bir amaç olarak da görülmelidir. Felsefenin etik yönünden olduğu ölçüde yöntembilgisi açısından da sorgulanmasını benimsemeyecek, daha doğrusu genelde bunlara tepki duyacak geleneksel yaklaşımlı felsefecilerin ise alanlarının bu türden ve eleştirel bir biçimde sorgulanmalarına her durumda karşı çıkacaklarına kesin gözüyle bakabiliriz. Sunucunuza göre, evrimi boyunca insanların düşünsel ve toplumsal yönleri üzerinde öylesine etkili olmuş olan felsefe etkinliğinin bu açılardan incelenmesine katkıda bulunmak yerine buna karşı çıkmak, ancak bu alanda olup bitenleri yöntembilgisel düzeyde bir tür anlayamayış, kavrayamayışla açıklanabilir.

Bu sunuşun bağlamında yukarda işlenen temel noktalardan yola çıkarak geliştirilmeleri düşünülebilecek olası konular arasında neler olabilir? Böyle bir soruya burada ayrıntılı olarak yanıt vermek kuşkusuz bağlamımızın sınırlarını çok aşar. Doğrusu, ben bu olası noktaların hepsini açık olarak saptamış da değilim. Bu bağlamımızda ise ancak, bir bölümünü konumuzla doğrudan, ötekilerini ise dolaylı bir biçimde ilişkili gördüğüm birkaç temel noktayı burada yalnızca belirtebilirim: yukarda kısaca de-

ğindiğim, Felsefenin Etiği ile Felsefe Yapmanın Etiği arasında bir ayrım olup olmadığı; felsefedeki etikle uyugulamalı etikler / uğraş etikleri arasındaki ilişkide 'farklılaşmış uzantı' kavramının daha yakından ve daha ileri düzeyde ele alınması; bu kavramın, felsefenin geneliyle ilgili olarak da, örneğin felsefe ile genel olarak bilim felsefesi, daha özelde bilimlerin felsefeleri arasındaki yöntembilgisel ilişkide gündeme getirilmesi (tıp felsefesinin, felsefenin / bilim felsefesinin tıp içindeki farklılaşmış bir uzantısı olarak görülmesi vb. gibi). İşte (meta)etikte ve genel olarak (meta)felsefede temel yöntembilgisel sorunlar olarak düşünebileceğimiz bu tür noktaların daha ileri kavramsal çözümlemelerinin yapılması, sunucunuzun felsefedeki ve bilimdeki yöntembilgisel yaklaşımı açısından diyebilirim ki yaşamsal görünmektedir.

Bu kongrenin duyurusunun açıklama bölümünde, onun "uygulamalı etiğin kuramsal temellerine ilişkin bildirilere de açık olacağı" anlatımı vardı. Burada, akademik açıdan kendi adıma "kuramsal temeller" terimini alışılagelmiş ve bir miktar abartılı bir "felsefi" anlatım olarak bulduğumu söyleyebilirim; ben burada, sanırım beklenebileceği gibi, "metaetik ya da felsefi ya da yöntembilgisel yönleri" gibi daha "alçak gönüllü" anlatımlardan birini yeğlerdim. Ancak sunuşumun sonunda gerçekten vurgulamak istediğim nokta, onun, kongrenin konu alanlarından birine tümüyle uyduğunu belirtmektir; ben onun da bu toplantının kapsamı içine alınmış olmasına, yöntembilgisel açıdan ve kolayca anlaşılacağı gibi çok olumlu bakıyorum.

Kaynaklar

1. **Örs, Y.** (1991) "Tıpta Deontolojiden Etik'e", *Hekim Forumu*, Yıl 10, Sa. 60 (Ocak): 44-45.
2. **Örs, Y.** (1991) **"**Felsefede Ne, Neden, Nasıl?", *Felsefe Tartışmaları*, 10. Kitap, 86-107; *Bilimsel Felsefenin Işığında* (1998), Ankara: Öteki Yayınevi, s. 61-95.
3. **Örs, Y.** (1993) "Teaching Medical Ethics in the Subjunctive Mood", Bulletin of Medical Ethics, Sa. 93: 31-36.
4. **Örs, Y. (**1994) "Bilim Etkinliğinde Değer Sorunları", *TÜBA Bilimsel Toplantı Serileri: 1 – Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, s. 61-63.
5. **Örs, Y.** (1996) "The Irresistible Rise of Scientific Philosophy; Philosophism and the Ethics of Philosophizing", *Synthesis Philosophica*, C. 22 (Sa. 2): 447-460.
6. **Örs, Y.** (1999) "Biomedical Ethics and the Limits of Philosophy", *Ethics of the Professions - Medicine, Business, Media, Law*, İ. Kuçuradi (ed.), Berlin vb.: Springer Verlag, s. 36-47; Türkçesi: (2000) "Biyotıp Etiği ve Felsefenin Sınırları", *Etik ve Meslek Etikleri - Tıp, Çevre, İş, Basın, Hukuk ve Siyaset*; Yayına hazırlayan: Harun Tepe, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s. 53-64.
7. **Örs, Y.** (1999) "Psikoloji ve Psikiyatrinin Işığında Felsefeciler ve Felsefe Okulları", *3P – Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi*, C. 7, Ek Sa. 3 (Eylül): 5-12.

8. **Örs, Y.** (2000) “Felsefe Konusunda Geleneksel Tutum ve Temel Yanılgılar”, *Bilim ve Ütopya*, Sa. 76 (Ekim) 32-37.
9. **Örs, Y.** (2001) “Bilim, Etik, Seçkincilik, “Şarlatanlık” ”, *Bilim ve Ütopya*, Sa. 80 (Şubat), s. 56- 60 ve Sa. 81 (Mart), s. 83-85.
10. **Örs, Y.; Büken, N. Ö.** (1998) “Tıbbi Etikte Sorun Kümeleri”, *3. Tıbbi Etik Sempozyumu (1997) Bildirileri*, Ankara: Biyoetik Derneği Yayınları 3, s. 3-8.
11. **Reichenbach, H.** (1951, 1966) *The Rise of Scientific Philosophy*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
12. **Sokal, A.; Bricmont, J.** (1997) *Impostures Intellectuelles*, Paris: Editions Odile Jacob.
13. **Stove, D.** (1991) *The Plato Cult and Other Philosophical Follies*, Oxford: Basic Blackwell.
14. **Williams, B. (1985)** *Ethics and the Limits of Philosophy*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press.

Felsefenin Etiği / Felsefecilerin Etiği*

Yalnız bir dil-yazın dergisinin ya da başka dergilerin okuyucusuna değil, felsefe dergilerinin okuyucularına da yazının başlığındaki terimlerin çok büyük olasılıkla yabancı geleceklerini düşünüyorum. Deneyimlerime, gözlemlerime dayanıp daha da ileri giderek diyebilirim ki, bu terimlerin anlattığı kavramlar, belki en çok felsefeciler tarafından yadırganacaktır. Öte yandan, kuşkusuz bu savım yalnız ülkemizdeki felsefe çevreleri ve felsefeyle ilgilenen başkaları için değil, tüm dünyadaki ilgili çevreler ve kişiler söz konusu olduğunda da geçerlidir; yazarınızın deneyim ve gözlemleri bir yana, bize bunun tersini düşündürecek herhangi bir neden de ortada görülmüyor.

Sanırım okuyucuların en azından bir bölümünün de düşüneceği gibi, bu konuyla ilgili tartışmamızın hemen başında açıklığa kavuşturulması gerekli olan, daha da ilerisi kaçınılmaz olan bir nokta bulunmaktadır. Buradaki bağlamımızda kullanılan "etik" terimi, felsefe etkinliği bağlamında ve "ahlaki değerler felsefesi" anlamında kullanılagelmiş "etik" sözcüğüne göre kuşkusuz değişik bir anlam taşımaktadır. Genelde Etik, bilindiği gibi felsefenin bir altdalıdır; oysa burada yazarınız, felsefe etkinliğinin ahlaki değerlerimiz açısından sorgulanmasını gündeme getirmektedir. Buna göre, öz olarak Felsefenin Etiği, "Felsefedeki Etik" demek değildir. (Konunun değişik boyutlarının tartışılması, Türkçe olarak yazarın şu metninde bulunabilir: "Uygulamalı etik, uygulamasız etik ve felsefe yapmanın etiği", 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi (ODTÜ, 12-13 Kasım 2001) Kitabı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü, Ankara, 2003, s. 247-254.)

"Felsefenin Etiği", daha somut anlatımıyla "Felsefecilerin Etiği" anlamındadır, çünkü "yaptıklarından sorumlu tutulacaklar" kuşkusuz et-

---

* *Çağdaş Türk Dili*, Sa. 201: 465-467, (Kasım) 2004.

kinlikler değil kişilerdir. Felsefe çevrelerinde belki seyrek olmayarak gündeme getirilen, felsefe etkinliğinin bir "uğraş" olup olmadığı sorusunun tartışılmasını bu bağlamda bir yana bırakalım; ancak, felsefenin / felsefecilerin etiği konusunu, en uygun olarak uğraş etikleri kümesinin içinde ele alabiliriz. Buna göre felsefeciler, ürettikleri / ileri sürdükleri görüşlerden, yargı ve değerlerden, en geniş anlamda düşüncelerden sorumlu tutulabilirler mi? Bu sorunun yanıtını doğrudan verme çabası içine girmeden önce, onunla dolaylı ama kanımca çok anlamlı biçimde bağlantılı olan şu soruyu sorabiliriz: "Felsefeciler, kendi alanlarının da bir etiği olması gerektiği, en azından olabileceği konusunu neden neredeyse hiç gündeme getirmemişlerdir?" Bu sorunun, felsefe etkinliği, daha açık olarak felsefeciler de içinde olmak üzere genel bir yanıtı şu olacaktır: Hiç kimse, hiç bir uğraşın kişisi, gösterdiği etkinlik bağlamında etik açısından sorgulanmayı kolay kolay istemez; felsefecilerin tutumunu da bu açıdan doğal karşılayabiliriz. Ancak, örneğin çağımızda başta tıp olmak üzere sağlık uğraşlarında yapılanların, ortaya çıkan durumların uğraş etiği (tıp uğraş ahlakı) yönünden sorgulanması toplumun da üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Felsefede ise, toplumun, felsefeyle ilgili akademik çevrelerin, aydınların, felsefecilerin yaptıklarını bu yönden sorgulamak konusunda bir eğilimleri hiç olmuş mudur? Yazarınızın bildiği (ve düşünebildiği) ölçüde, "hayır". Bunun bir nedeni, etkinliklerin etik açısından sorgulanmalarının, onların yöntembilgilerinden bağımsız yapılamamasıdır.

Yazarınız, genelde sık olarak kullandığı "yöntembilgisi" ("metodoloji") terimini, dergimizdeki "Felsefeye Karşı Felsefe" denemeler dizisi bağlamında da daha önce gündeme getirmiştir. Bu terim, daha açık olarak onunla belirtilmek istenen kavramsal araştırma çabası, geleneksel ussalcı felsefecilerce ilke olarak hiç de olumlu karşılanmaz. Yazarınızın saptadığı ölçüde burada, felsefenin etik açısından sorgulanmasında olduğu gibi bu etkinliğin yöntemsel olarak incelenmesine karşı bir direnç söz konusudur. Biliyoruz ki, terimin içerdiği "Ne?, Neden?, Nasıl?" soru üçlüsüyle ilgili olarak burada şu noktalar gündeme getirilmelidir: felsefe bağlamında bu etkinliğin içeriği / konuları ve ondan çözülmesinin beklendiği sorunlar; genelde felsefenin amacının ne olduğu; bu amaca yönelik olarak konuların ele alınmasının, sorunlara çözüm önerilerinin, onların çözülmesinin, ne yol(lar)la gerçekleştirilebileceği / gerçekleştirilebildiği. Geleneksel felsefecilerin etkinliklerinin yöntembilgisel sorgulanması bağlamında gösterdikleri direnci de anlamak güç olmasa gerektir. Felsefede yüzyıllardır alışılagelmiş olan bu tutumda, bu etkinlikte sürekli bir biçimde değişik okulların / akımların bulunmuş olmasının önemli bir etkisi vardır diye düşünüyorum. Kanımca felsefedeki çok değişik yaklaşımlar, akımlar / okullar, bir yandan, "dört dörtlük", her şeyin açıklandığı ve doğrusunun bulunduğu "dogmatik" dizgelerin ortaya çıkmasına neden olmuş; ancak öte yandan etkinliğin tümünde bir belirsizlik, dolayısıyla bir "felsefi görececilik" yaratmıştır.

Kuşkusuz yöntembilgisi soruları felsefeciler tarafından kendi etkinlik-

leri bağlamında hiç sorulmamış, sorulmuyor değildir. Ancak kanımca bu, burada açıklanmaya çalışıldığı gibi birbiriyle bağlantılı temel üç sorunun çerçevesinde ve bütünsel bir açıdan, eleştirel biçimde, yeterli derinlikte yapılabilmiş değildir. Oysa felsefeciler, genellikle yaptıkları gibi yalnız kendilerininkinin karşıtı olan okulların değil, bir bütün olarak felsefe etkinliğinin eleştirel bir değerlendirmesini ortaya koymak durumundadırlar. Burada temel çıkış noktasını, dünyayı anlama ve açıklama amacı felsefeninkiyle ilkece ortak olan temel bilim anlamındaki bilim etkinliğiyle karşılaştırmak oluşturmalıdır. Son çözümlemede yöntembilgisel araştırma, akademik alanların / etkinliklerin, bunlara dayanan uğraşların, birbirleriyle karşılaştırma (ve kümeler oluşturma) yoluyla eleştirel sorgulanmalarıdır.

Birtakım temel ilkeler bağlamında büyük benzerlikler gösteren ve birbiriyle büyük ölçüde kesişen birer altakım oluşturan Viyana Çevresi, Mantıksal Duyusalcılık ve Bilimsel Felsefe için ortak birer "ölçüt" konumunda oldukları söylenebilecek niteliklerden söz edilebilir. Burada, önermeler arasındaki tutarlılık, onların sıkı mantıksal süzgeçten geçirilmeleri, doğrulanabilir ve yanlışlanabilir olmaları gibi noktalar önde gelecektir. Akademik etkinlikler arasında en başta temel bilimciler gibi, felsefeciler de ilke olarak savlarının hesabını verebilmelidirler. Bir başka anlatımla, ileri sürdükleri görüş, yargı, değer vb.lerinin, genel olarak ürettikleri düşüncelerin gerekçelerini ortaya koyabilmelidirler. Bu felsefi ya da felsefibilimsel gerekçelerin yanında felsefeciler, dünya ile ilgili olarak üretilmiş genellemeler ağından oluşan bilimsel bilgiye de başvurmak durumundadırlar.

Öz olarak felsefenin yöntembilgisi bize, bu etkinlikte akademik yönden neyin, hangi doğrultuda nasıl yapılmasının daha doğru olacağı konusunda yol gösterici olacak, bu konuda genel, ancak kanımca sağlam bir çerçeve çizecektir. Bu bağlamda bizim için en önemlisi, bu çerçevenin felsefecilere aynı zamanda bir etik sorumluluk yüklediğidir.

Felsefede "Şarlatanlık": Olmazsa, Neden? Oluyorsa, Nasıl?*

"Felsefe yapmanın etiği" anlamına gelecek "Felsefede Etik" gibi, "Felsefede Şarlatanlık" başlığının da, felsefecilerin büyük çoğunluğu tarafından gerektiği biçimde algılanabileceğini sanmıyorum. Tıp kökenli bir bilimsel felsefeci olan yazarınızın usunda bu konu, buradakinin neredeyse tıpkısı bir başlıkla yıllar öncesinde oluşmuştur. Bu bağlamımızda ise o, bu konuda daha önce düşündüklerinin ve yazdıklarının ışığında, yazısının başlığındaki iki soruya yanıt arayarak konunun temel noktalarını tartışmayı amaçlamaktadır. Aşağıda vurgulanacağı gibi bu konu, başka akademik alanlardaki şarlatanlık durumlarında olduğu biçimde temelde yöntembilgisine dayanmakta; ancak bunun yanında da etik ve uğraş etiği yönü ağır basan çok ciddi bir ahlaki sorun oluşturmaktadır. Çünkü "şarlatanlık", etkinliklerden çok kişilere bağlı bir özelliktir.

Bilim etkinliğiyle, örneğin tıp gibi temel bilimlere dayanan uygulamalı bir alanla ilgili şarlatanlık, günümüzde görünüşe bakılırsa tüm dünyada giderek artan bir yaygınlık kazanmıştır. Burada, değerli felsefecimiz Hüseyin Batuhan'ın *Bilim ve Şarlatanlık* başlıklı ve kanımca başka dillerde de eşine kolay rastlanmayacak oylum ve nitelikteki yapıtına (5. b., Bulut Yayınları, İstanbul, 1999), en azından bir değinebilirim. Batuhan konuyu kavramsal, kuramsal, pratik, ruhsal, toplumsal, tarihsel yönleriyle çok boyutlu olarak, felsefi çözümlemenin süzgecinden geçirerek incelemiştir. Ben bu yapıttan da kısaca söz açtığım bir yazımda ("Bilim, etik, seçkincilik, şarlatanlık", Bilim ve Ütopya, Sa. 80: 56-60 ve 81: 83-85, 2001) "felsefe ve şarlatanlık" sorununu, buradaki başlıkla çok büyük benzerlik içinde olan bir adlandırmayla gündeme getirmiştim. Konumuzu ilerletmeden önce burada şu noktayı da gözden kaçırmamamız gereki-

* *Çağdaş Türk Dili*, Sa. 202: 513-515, (Aralık) 2004.

yor: Öteki akademik etkinliklerde, örneğin tıpta şarlatanlıktan söz açıldığında gündeme gelen kişilerin büyük çoğunluğu, bu alanlarda eğitimleri bulunmayan insanlardır. Ben ise, felsefede şarlatanlığı gündeme getirirken, bundan "sorumlu olacak kişiler" olarak en başta felsefe etkinliğini yürüten felsefecileri belirtmek istiyorum.

Genel olarak felsefede şarlatanlık konusu bir an için bir yana, zamanımızda, ister temel bilimler ister genelde tüm akademik alanlar anlamındaki bilim etkinliğinin felsefesinde şarlatanca olduğunu söyleyebileceğimiz tutumlar gözlenebilmektedir. Çağımızın "postmodern" denen felsefe "akımında" görülen bu tutumları, olağanüstü bir kavramsal ve akademik beceriyle ve çok açık bir dille sergileyen bir yapıt var elimizde. Amerikalı bir fizikçi ile Belçikalı bir kuramsal fizikçi tarafından kaleme alınmış olan yapıtta, neredeyse hepsi Fransız olan, ya da Fransızca yazan "postmodern" felsefecilerin / düşünürlerin değişik alanlarla ilgili görüşleri, bilimin ve gerçekten eleştirel diyebileceğimiz felsefenin bilgisel ve kavramsal süzgecinden geçirilmektedir. (İlk olarak Fransızca yayınlanmış olan yapıt (1997), daha sonra çıkan (ve ilkinin çok benzeri) İngilizcesinden Türkçeye de çevrilmiştir: A. Sokal ve J. Bricmont, Son Moda Saçmalar: Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları, çev. M. Baydur ve O. Onaran, İletişim Yay., İstanbul, 2002.) Bu yapıtlarında iki fizikçi özetle şunu yapmaktadırlar: psikanaliz, dilbilim, bilim felsefesi, bilim sosyolojisi, siyaset felsefesi, edebiyat çözümlemesi gibi değişik alanların birinde ya da birden çoğunda, çağımızın bilimsel kuramlarına ve bilgisine, yerleşmiş bilim felsefesinin temel ilkelerine çok ters düşen görüşler ileri süren (sözde) düşünürlerin dayanaksız savlarını ortaya koymak.

Onların vurguladıkları çok temel bir nokta şudur. Söz konusu "postmodern" yazarlar, akademik-bilimsel yönden çok dayanaksız olduğu ölçüde sağduyumuzla da hiç uyuşmayacak biçimde, fizik gibi temel bilimlerin ve matematik gibi onların çok önemli bir dayanağı olan bir alanın başta gelen birtakım terimlerini bağlamlarından koparmaktadırlar. Bunu yaparken dayanaksız ve zayıf benzetimlerden ("analojilerden") yararlanmakta ve söz konusu terimleri, çoğunlukla toplumsal, siyasal, "ideolojik", felsefi alanların tartışmalı konularına taşımakta; gerçekte bilimsel, kavramsal vb. dayanakları bulunmayan, ancak kendi savlarını "doğrulayan" birtakım sonuçlar çıkarıp onlara uygun genellemeler yapmaktadırlar. (Y. Örs: "Postmodern anarşi, kavramsal aldatmaca ve felsefi şarlatanlık", Bilim ve Ütopya, Sa. 96: 50-52, 2002.)

Felsefede "şarlatanlık", ya da belki en hafif anlatımıyla söz konusu yapıtın Fransızca başlığına ("Impostures Intellectuelles") bakarak söyleyebileceğimiz "entellektüel aldatmacalar", çağımıza özgü olabilir mi? Yazarınız öyle düşünmemektedir. Ancak felsefenin evrimini gündeme getirecek böyle bir soruyu burada ele almak bizim bu yazı bağlamındaki sınırlarımızı kuşkusuz çok aşacaktır. (Düşünülebileceği gibi, özdeş nedenle "şarlatanlığın" ruhbilimsel belirleyicileri konusunu da bu bağlamda ele alamayız.)

Burada bütün bu ileri sürülenlerden sonra, "şarlatanlık" teriminin sözlüklerdeki "biçimsel" tanımını vermesek bile, temel bilimlerde ve uygulamalı alanlarda onların eğitimini almamış "dış şarlatanların" yanında, uğraşı tam benimseyememiş eğitimli "iç şarlatanlardan" söz edebiliriz. Felsefede ise, "şarlatanlık" oluyorsa, yukarda adlandırmadan değindiğimiz gibi, ilkece "iç şarlatanların" bulunduğunu söyleyebiliriz. Ancak "felsefecilik" ile genel olarak "düşünürlük" arasında sınır çizmenin güçlüğünü dikkate alırsak, "dış şarlatanların" felsefe alanında da görülebileceğini, buna şaşmamamız gerektiğini düşünüyorum. Başlıktaki soruları da, "Neden olmaz / nasıl oluyor?" biçiminde birlikte ele alıp sorduğumuzda, felsefede, öteki alanlara göre yaklaşım, ölçüt, yöntem vb. temel yönlerden ilkece ileri bir görececiliğin bulunduğunu dikkate almalıyız. Genelde felsefede yapılanların ("spekülasyonların") bu yönlerden toplu olarak yöntembilgisel diyebileceğimiz bir "hesabının" verilememesi, gerçekte bu etkinlikte içrel olarak yaygın biçimde bulunduğu düşünülebilecek "şarlatanlığı" gizliyor olabilir.

Felsefe yapmanın, felsefi düzeyde etkinlik göstermenin bugüne dek etik açısından sorgulanmaması gibi, bir açıdan da kuşkusuz buna bağlı olarak, felsefede şarlatanlık konusu da en azından akademik düzeyde ve ciddi biçimde belki hiç gündeme gelmemiştir. Bu konuda son olarak, yazarınızınkilerin dışında tek bir kişinin tek bir ülkedeki gözlemini aktarıyor olsa da, uluslararası bir toplantıda tanıştığımız Amerikalı bir kadın felsefecinin sözlerini aktarmak anlamlı olabilir diye düşünüyorum. Kendisiyle hesaplaşabilmiş olduğunu çıkardığım, bunun yanında da görüşlerinin ateşli ve içten bir savunucusu olduğunu gözlediğim bu felsefeci, ona felsefenin etiği konusunu açtığımda bana şunu söylüyordu: "Ülkemdeki felsefecilerin, özellikle de etikle ilgilenenlerin yüzde sekseni şarlatandır".

Etik, Bilimlerdeki "Derin" Etik ve Felsefenin Etik'i*,[1]

Ahlaki Değerler Felsefesi olarak felsefe etkinliğinin bir dalı olan Etik'te, değişik felsefe okulları / yaklaşımları arasında belki bu etkinliğin öteki dallarında olduğundan daha büyük ayrılıklar bulunmaktadır. Bilimsel felsefe okuluna bağlı bir felsefeci olarak yazarınıza göre bu felsefe dalının temel kavramı 'ahlaki değerlerimiz'dir; biz bunları, "bireyler ve bireyle toplum, birey - devlet, toplum - devlet vb. (giderek insan – öteki varlıklar ve tüm doğal çevre) arasındaki her türlü ilişkide tutum ve davranışlarımızın / eylemlerimizin ne ya da nasıl olması konusundaki istek ve dileklerimiz" olarak tanımlayabiliriz. Yüksek öğrenime dayanan uğraş alanlarının ahlaki değer sorunlarının incelendiği dalları ise, felsefedeki etik'in bu uğraşlar içindeki "farklılaşmış uzantıları" olarak görebiliriz.

Temel bilimleri de içine alacak biçimde, tüm akademik alanlar anlamındaki "bilim"in ahlaki değer sorunlarının felsefe açısından incelendiği "bilim etik"inin sahtecilik, uydurmacılık, aşırmacılık gibi olağan sorunlarının yanında, genelde onun kapsamına alınmayan, ancak genelde kişiler arası ilişkileri daha doğrudan ilgilendiren "derin" ahlaki sorunlar da vardır. Tek başına bir akademik alan kümesi oluşturan felsefenin ahlaki değerlerimiz yönünden sorgulanması ise, onun evrimi boyunca belki tümüyle boşlanmış bir konu olarak burada ele alınacaktır. Kuşkusuz bu sorgulamanın yapılmamış olmasının da bir sonucu olarak felsefe etkinliğinde şarlatanlık konusu da, neredeyse hiç gündeme getirilmemiştir. Bu

* *Erdem-Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Etik Özel Sayısı, 15 (44): 1-26, 2005.

1 Yazarın bu yazıyı hazırlamasına, 5 Nisan 2005 günü İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik-Elektronik Fakültesi'nde yapılan "Bilim ve Etik: Aykırı Örnekler" toplantısındaki "Bilimin 'Derin' Etik'i" başlıklı sunuşu öncülük etmiştir. Yazının metni için ise, şu sunuş yazısından önemli ölçüde yararlanılmıştır: "Uygulamalı Etik, Uygulamasız Etik ve Felsefe Yapmanın Etiği", 1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi (ODTÜ, 12-13 Kasım 2001) Kitabı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü, Ankara, 2003, s. 247-254.

sonuncusu burada incelenirken, yerine göre onun bir örneğini oluşturabilen "etik danışmanlık" konusuna da yer verilecektir.

Anahtar sözcükler: Etik, uğraş etikleri, bilim etik'i, felsefenin etik'i, felsefede şarlatanlık

Ethics, the Deep Ethics of Sciences and the Ethics of Philosophizing

(Abstract)

We see that Ethics, or the Philosophy of Moral Values, as a rule shows great differences, perhaps more than any other branch of philosophy, from one philosophical school or approach to the other. According to the approach of your author, who is a representative of the school of scientific philosophy, the basic concept of this branch of philosophy is our 'moral values', which we may define as "our desires and wishes of how our attitudes and conduct should be in any kind of relationship between individuals, the individual and the society, the individual and the state, the society and the state and so on (and, also, between man and other living beings and the natural environment as a whole)". We may see those branches whereby the moral problems of professional fields with an academic background are philosophically inquired as the "differentiated extensions" of ethics as a branch of philosophy into the related fields.

We may consider falsification, fabrication, plagiarism and so on as being among "the ordinary moral problems" of "science ethics", where these problems are philosophically considered, the word "science" signifying here all academic fields and not only basic sciences. But there are other moral issues involved in science which concern interhuman relationships in a more direct way. On the other hand, as a topic which has almost totally been neglected throughout philosophical evolution, the moral inquiry into philosophy as a unique academic discipline will also be discussed in this context. Besides, and parallelly, charlatanism in philosophy, too, has almost never been on the agenda of ethics. And while we discuss the latter here, we shall also treat "ethical advice" as a potential instance of it.

Key words: Ethics, ethics of the professions, science ethics, ethics of philosophizing, charlatanism in philosophy

Giriş ve Özet

Günümüzde ahlaki değerlerimiz ya da etik açısından sorgulanan belli başlı alanlar arasında bilim etkinliği görünüşe bakılırsa başta gelmektedir. Bu durumun belki en önde gelen nedeni, kendisi bir yana bu etkinliğin, denebilir ki tıp vb. sağlık alanlarında, mühendisliklerde olduğu gibi her türlü teknik / teknolojik uygulamaya yol açması dolayısıyla, dolaylı da olsa yaşamımızın üzerinde çok etkili olabilmesidir. Önemli bir bölümü,

geniş anlamda bilim alanlarının etik açısından sorgulanmasına yönelik olacak bu yazıda, konunun değişik yönlerden, ancak en başta akademik açıdan açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır; bu da, başta temel bilimler olmak üzere bilim etkinliğinin en geniş kapsamı içindeki tüm akademik alanların bu yönden toplu olarak gündeme gelmesi demektir.

Bu amaç doğrultusunda burada gündeme getirilecek konular, birbirleriyle olan bağlantıları dikkate alınarak ve olabildiğince genelden özele doğru sıralanarak tartışılacaktır. İlk olarak Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi yazarınız açısından açıklığa kavuşturulduktan sonra, tekil ve çoğul yönleriyle 'bilim' kavramı ele alınacak; bunu, yazarınızın doğruluğunu çok kuşkulu gördüğü "bilimsel etik" teriminin tartışılması izleyecektir. Daha sonra, bu bağlamımızda bizim için çok önemli olarak Uygulamalı Etik ya da Uğraş Etiklerinden söz edilecektir. Bunu, Bilim Etik'inde genelde bilinen, tartışılan ve olağan olarak nitelendirebileceğimiz sorun kümeleri üzerinde kısaca durulması izleyecek; daha sonra ise, yazarınızın "Bilimin 'Derin' Etik'i" olarak adlandırdığı konu ve içerdiği sorun kümeleri ele alınacaktır ki bu konu, yazıya özgünlük kazandıran temel noktalardan birisidir. Bu bağlamda yine özgün bir nokta olarak, Felsefe alanının ya da etkinliğinin de etik açısından sorgulanmasının gerekliliği tartışma konusu yapılacak ve bunun, felsefe etkinliğinin bir altdalı olan Etik alanından ayrılığı vurgulanacaktır. Buna göre "Felsefenin Etik'i"ni daha çok bir "Uğraş Etik'i" olarak ele almamız gerekecektir. Bununla yakından bağlantılı olarak buradaki tartışmamız, felsefe etkinliğinde "şarlatanlık" sorununun gündeme getirilmesiyle sürecek ve buna bir örnek olarak "etik danışmanlık" konusunun tartışılmasıyla sona erecektir.

Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi

Konuları ya da içerikleri ortak olsa da, "Ahlak" ve "Etik" terimleri arasında genel olarak kabul edilen ayrılığı bu bağlamda belirtmemiz gerekir. Buradaki en temel nokta ya da ayırım, bunlardan birincisinin bir toplumda insan tutum ve davranışlarına yönelik istekleri ve kabulleri içeren, toplumların benzer ve çatışan değerlerinin toplamı anlamına gelmesine karşılık; ikincisinin akademik bir alan, daha doğrusu altalan, felsefenin bir altdalı olmasıdır. Son onyıllarda bu ikinci terim, olasılıkla dünyada bu alana gittikçe artan biçimde gösterilen yoğun ilgiye bağlı olarak değişik bağlamlarda belki birtakım anlam değişmelerine uğramışsa da, onun bu bağlamlardaki kullanımlarının ortak noktalarını tanırsak, ona ilişkin bir ilk ya da temel saptamayı ya da tanımlamayı ilkece dikkate alabiliriz.

Yine böyle genel bir açıdan burada konu edilebilecek ikinci bir nokta şudur. Deontik mantık gibi belli "teknik" yönlerini bir yana bırakırsak, genelde etik alanı felsefe etkinliğinin belki en az teknik ve bir bakıma (gerçekte "organik" bir ilişkisinin de bulunduğu söylenebilecek) "yaşam felsefesi" ve "siyasal felsefe" gibi dallarıyla kesişen dalıdır. Burada "teknik" sözcüğü ya da nitelendirmesiyle, genelde akademik alanların ilkece hepsi için geçerli olduğunu düşünebileceğimiz şu noktayı anlatmak

istiyorum: insanların günlük yaşamlarında az çok ortak sayılabilecek gözlem, deneyim, ilişki, süreç vb. olup bitenlerden az ya da çok ayrılık gösteren niteliklerin bulunması. Bu açıdan bakıldığında belirtmek gerekirse, matematik ve matematik felsefesi, simgesel mantık, fizikte belki en başta görecelik kuramı ve felsefi çözümlenmesi, evrim biyolojisi ve felsefesi..., örneğin hukuk ve felsefesine, siyasal felsefeye ya da tarihle bu alanın felsefesine oranla daha "teknik" oldukları belirtilebilecek alanlardır.

Etik, açık adlandırmasıyla Ahlaki Değerler Felsefesi demek olduğuna göre, bizimki gibi bir bağlamda "ahlaki değer"in ne olduğunun bir tanımlamasını yapmak, yöntembilgisi açısından kaçınılmazdır. Geleneksel, ussalcı ("rasyonalist"), sistem kurucu felsefeciler arasında en başta Sokrat, Spinoza ve Kant'ın düşüncelerine göre, bilgi konusunda olduğu gibi etik alanında da genel geçer, "evrensel" doğrular vardır ve bunlar geometride olduğu gibi öğretilerek insanlara kazandırılabilir (Sokrat), kesin matematiksel anlatımlarla dile getirilebilir (Spinoza), ya da sistemli ve denebilir ki kesin bir biçimde geliştirilip ortaya konabilir (Kant). Geleneksel felsefede daha başka biçimlerde de ileri sürülmüş bu tür görüşlerin doğrultusunda, etik alanında bir "nesnellik"ten söz açılabilmektedir. Oysa yazarınızın bağlı bulunduğu duyusalcılıkda ("empirisizm"de) ve onun çağımızdaki biçimi ya da uzantısı olarak mantıksal duyusalcılıkda ise, ilke olarak felsefenin genelinde olduğu gibi etikte de bir sistem kurma çabası söz konusu değildir ve ahlaki değerlerimizin kaynağı genelde bizim kişi oluşumuzda, öznelliğimizde yatmaktadır. İşte yazarınızın, bu temel çıkış noktasını dikkate alarak yaptığı ahlaki değer tanımı şudur: "Ahlaki değerlerimiz, bireyler ve bireyle toplum, birey - devlet, toplum - devlet vb. (giderek insan - öteki varlıklar ve doğal çevre) arasındaki her türlü ilişkide tutum ve davranışlarımızın / eylemlerimizin ne ya da nasıl olması konusundaki istek ve dileklerimizdir." Etik alanındaki bu öznel yaklaşım, gelenekselci düşünürlerin yerine göre katı ve kesin görüşlerine göre toplumlarda olup bitenlerle, demek oluyor ki ahlaki, değerler konusunda topluma, toplum kesimine, kültüre, son çözümlemede de bireyden bireye çok değişebilen ahlaki değerler dikkate alındığında, çok daha uyum içindedir. Demokrasilerde olması beklenen ve gözlenen siyasal, toplumsal görüşlerin çeşitliliği için de kuşkusuz bu söylenebilir. Bir başka açıdan ise, sayılamayacak çok ölçüde olan ahlaki değer sorunlarıyla ilgili görüşlerimiz ve çözüm önerilerimize bağlı olarak, bu konularda gündeme getirdiğimiz kararlar konusunda insanlar arasındaki büyük çeşitlilik de, yine ancak etik alanındaki öznellik düşüncesiyle bağdaşabilir.

Yöntembilgisel, evrimsel ve temelden eleştirel bir yaklaşımla baktığımızda felsefe alanının genelinde nasıl tek bir etkinlikden çok, anlayış, yaklaşım, yöntem vb. yönlerinden gerçekte birden çok "felsefe"nin bulunduğunu saptayabiliyorsak, onun bir dalı olan Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi'nde de birden çok ve yerine göre birbirinden oldukça ayrı "etkinliklerin" bulunduğunu ileri sürmemiz bir abartma olmayacaktır. Buna göre bu konuda pek güçlük çekmeden bir etik etkinliğinden çok

birtakım "etikler"den söz açmak, kuşkusuz en başta geleneksel, insan ve ben merkezli, ussalcı felsefecilerin geliştirdikleri "ahlak sistemleri" dikkate alındığında, oldukça haklı bir gözlemin anlatımı olsa gerektir: Yukarda bir bölümünün adları verilen Sokrat'la Plato'yu, Spinoza'yı, Kant'ı, Nieztsche'yi ve benzerlerini düşünelim. Onların geliştirdikleri (belirtik ya da örtük) ahlak öğretileri arasında yerine göre birtakım benzerlikler olsa da, buradaki sav ilkece geçerlidir kanısındayım. Yukarda değinildiği gibi etik alanında da sistem geliştirmeye karşı olan öznelci yaklaşımlı mantıkçı duyusalcıların bu alandaki değişik görüşleri de düşünülünce, felsefede "etikler"in varlığı daha belirgin olacaktır.

Bu bağlamda, ahlaki değerlerin yalnız felsefe etkinliğinde değil insan / toplum bilimlerinde de ele alındığını; ancak buradaki amacın, felsefede olduğu gibi kavram ve görüş / değer ileri sürmek ve mantık çözümlemeleri yapmak değil, temel bilimlerde genelde olduğu biçimde, neden-sonuç ilişkisine dayalı genellemeler ortaya koymak, demek oluyor ki ahlaki değerlerimizin nasıl oluştuğunu açıklayacak bilimsel bilgi üretmek olduğunu anımsamamız gerekir.

Bilim ve Bilimler

İlke olarak "genel anlamlı" her sözcük ya da anlam kapsamı geniş her terim için söz konusu olduğu gibi, "bilim" teriminin de birden çok anlamının bulunduğunu görüyoruz. Buradaki bağlamımızda bunların bizim için önemli olanları kuşkusuz akademik açıdan geçerliği bulunanlardır ki bunların sayısının üç olduğunu görmekteyiz. (1) Birinci olarak burada, "bilim" teriminin ilk, çekirdek ya da merkezdeki ve bir bakıma en dar kapsamlı, "Temel Bilimler" anlamı söz konusu olacaktır ki bunun çizdiği sınırlar içinde, tüm altdalları ve kesişme alanlarıyla birlikte şu etkinlikler bulunmaktadır: Fizik, Kimya, Canlılık Bilimleri, Ruhbilim ve Toplumbilim. Bilindiği gibi bu akademik etkinliklerin en başta gelen işlevi, kendi konu ya da içerik sınırları içindeki olgu kümeleriyle ilgili olarak dizgeli bilgi ya da bilimsel bilgi üretmektir. (İlk üç temel bilimin genelde Doğa Bilimleri, sonraki ikisinin ise Toplum / İnsan Bilimleri olarak bilinmesi ve daha baştan belirgin iki ayrı küme olarak düşünülmesi, insan merkezli bir ayırımdır ve yazarınızın yöntembilgisel yaklaşımına göre yanlıştır. Öyle bir durumda, örneğin (insanla ilgili) Moleküler Psikobiyoloji alanı bir doğa bilimi olarak mı düşünülecektir, yoksa bir insan bilimi olarak mı? İnsanın Evrimsel Biyolojisi ve Fiziksel İnsanbilim (Antroploji) ve benzeri alanlar için de bu bakımdan ne diyebiliriz?) (2) Bilim ve bilimler bağlamında ikinci olarak, Tıp ve Dişhekimliği vb. öteki Sağlık Bilimleri ile Mühendislik alanları gibi, yöntembilgisi açısından olmazsa olmaz ya da gerek koşulları temel bilimler olan Uygulamalı Bilimler ya da Alanlar söz konusudur. (3) Bilim etkinliğinin üçüncü kümesi olarak ise, Tarih ve Felsefe gibi kendi başlarına birer küme oluşturdukları söylenebilecek olanları da içine alacak biçimde, Mantık, Matematik, Diller, Eğitim, İletişim Bilimleri vb. neredeyse sayılması güç olacak ölçüde çokluk ve çeşitlilik gösteren tüm akademik alanlar ya da disiplinleri buluyoruz.

Bu çok kısa ve öz saptamadan sonra, bir Bilim ve Bilimler ayırımını yapmak yanlış olmayacaktır. Birer akademik disiplin olmaları yönünden toplu biçimde bir "bilim ya da bilim etkinliği kümesi" oluşturan bütün bu alanlara, içerikleri / konuları / sorunları, bunun yanında amaçları ile yöntemleri açısından, demek oluyor ki Akademik Yöntembilgisinin ışığında bakıldığında, onların birçok küme (ve altküme), ya da bilimi oluşturması da doğal olmaktadır. Bunun Etik bağlamında gündeme gelecek anlamı, ele alınacak iki ya da daha çok sayıdaki akademik alanın / altkümenin arasındaki benzerliklerin çok ve ileri olması ölçüsünde, bunlarla ilgili ahlaki değer sorunlarının birbirine yerine göre oldukça yakınlık göstereceği; böyle bir karşılaştırmada ayrılıkların önde gelmesi durumunda ise ilgili ahlaki değer sorunlarının da birbirinden yerine göre çok ayrı olabilecekleridir. Örneğin bir yanda tıp ile veteriner hekimliği; bunun yanında tıp ile fiziği; öte yandan da ayrılıkları giderek artan akademik alanlar olarak tarih ile kimyayı ya da felsefe ile elektrik ya da makine mühendisliğini birlikte ele aldığımızda, bu durum açıkça görülmektedir.

Yöntembilgisi Açısından Doğruluğu Çok Kuşkulu bir Terim: "Bilimsel Etik"

Etik alanında, akademik çevrelerce yazı, konuşma, duyuru vb. değişik ortamlarda dilimizde belki gittikçe daha sık kullanıldığına tanık olduğumuz bir terim var: "bilimsel etik". Bu terimi kullananların onunla, ahlaki değerler felsefesi olan Etik'in bir altdalı olarak Bilim Etik'ini anlatmak istedikleri açık olmalı. Ancak burada önemli olan nokta konunun salt dilbilgisel ya da yönü değildir. Terimin, İngilizcedeki "scientific ethics"in Türkçe'ye doğrudan çevirisi olduğuna kesin gözüyle bakabiliriz. Bu terimin bir süre önce İngilizce'de ortaya atılışında da, o dilde kabaca iki yüzyıldır geçerli olan "medical ethics" teriminin örnek alındığını düşünebiliriz. Bu ikincisinin Türkçedeki doğrudan karşılığı olan "tıbbi etik"in dilimizde bulunuşunun ise, "bilimsel etik"in benimseniyor olmasını kolaylaştırdığını düşünebiliriz.

Burada gündeme getirdiğim bu konunun temelinde yatan sorun da, Türkçeyi ve İngilizceyi, genelde de ola ki başka dilleri ilgilendiren salt bir dilbilgisi sorunu değil, felsefi ve akademik düzeydeki bir yöntembilgisi ve anlambilgisi sorunudur. "Tıbbi Etik", "Tıp Etik'i"nin karşılığıdır ve bundan başka bir anlam taşımamaktadır. Ancak "Bilimsel Etik", "Bilim Etik"inin karşılığı olmasının yanında, ikinci bir anlamıyla, ortaya atılışında ve kullanılışında gerçekte ileri sürülmese bile Etik alanının yöntembilgisi ile ilgili bir savı da belirtmektedir; buna göre burada, bu alanın bilimsel (dolayısıyla nesnel) bir nitelik taşıdığı anlamı söz konusu olmaktadır. İlkece ussalcı olmaları beklenecek birtakım felsefecilerle konuyla ilgilenen ve yine bu eğilimdeki akademisyenlerin görüşleri açısından geçerli olabilecek böyle bir sav, örneğin yazarınızın felsefi yaklaşımına göre yöntembilgisel olarak içinde ciddi biçimde bir yanlışlık taşımaktadır.

Sonuç olarak, en azından, felsefi ve genel akademik düzeyde tartışmalı bir temel noktayı da gündeme getiren iki anlamlı "bilimsel etik" teriminin, "bilim etik"inin bir karşılığı olarak onun yerine kullanılmasının doğru olmadığı bilinmelidir.

Etik'in Bilimler içindeki Farklılaşmış Uzantıları olarak Uğraş Etikleri

Felsefe çevrelerinde genel olarak "uygulamalı etik" olarak bilinen uğraş etikleri (ya da akademik eğitimleri olan alanların etikleri) konusu, buradaki bağlamımızda kuşkusuz çok önemlidir. Çünkü bu nokta, yukarda açıklığa kavuşturmaya çalıştığım "bilim" teriminin tüm anlamları için geçerlidir. Yine burada, temel bilimler de içinde olmak üzere tüm akademik alanlar, onların eğitimlerini alanlarca "uğraş" olarak (üniversitelerin dışında ve içinde) uygulanmalarının, gerçekleştirilme biçimlerinin yanında, üniversitelerdeki ve bilimsel araştırma kurumlarındaki konumları ile birlikte düşünülmektedir. Buna göre, bir yanda fizik, canlılık bilimleri, toplum bilimleri; öte yanda tıp, öteki sağlık alanları, tarım, mühendislikler gibi ve gerekli, olmazsa olmaz koşulları temel bilim olan uygulamalı bilimler; üçüncü olarak da, eğitim bilimleri, iktisat, tarih, hukuk, felsefe, matematik gibi üniversitelerde birer yerleri bulunan tüm alanların etik açısından sorgulanmaları, böyle genişletilmiş bir anlamdaki "uğraş etikleri"nin kapsamına girmektedir.

Bu bölümün başlığında açıklığa kavuşturulması gereken bir terim ya da anlatım daha bulunmaktadır: "farklılaşmış uzantı". Bizim buradaki bağlamımızda çok önemli olan bu terimin kaynağını, canlılık bilimlerindeki "rahimiçi gelişme"nin çoğalma gibi en temel özelliklerinden olan "farklılaşma" süreci oluşturmaktadır: iki hücrenin birleşmesinden oluşmuş "döllenmiş yumurta"dan gelişen, ancak zaman içinde ondan gittikçe daha ileri bir biçimde ayrılıklar gösteren hücreler ve onların (başka yapısal öğelerle birlikte) oluşturdukları dokular. Örneğin sinir ya da kas hücrelerinde olduğu gibi bu ayrımlaşma ya da farklılaşma öylesine ileri bir düzeyde olabilir ki, bu yapıların, gelişmenin ilk aşamalarındaki hücrelerle artık çok az benzerliği kalır.

İşte buradan yola çıkılarak yapılabilecek bir benzetimle şöyle düşünebiliriz: Yüksek eğitime dayanan herhangi bir uğraşın her yönünün ahlaki değer sorunlarının incelendiği ona özgü bir uğraş etiği, felsefenin bir dalı olarak günlük yaşamdaki ahlaki değer sorunlarının ele alındığı genel ve pek "farklılaşmamış" etiğin, bu uğraş içindeki özel ve az ya da çok değişmiş bir uzantısı olarak görülebilir. Burada "farklılaşmayı" ve onun niceliğini, "ölçüsünü" belirleyen, söz konusu uğraşın daha yukarda felsefenin bir altdalı olarak etik bağlamında sözünü ettiğimiz "tekniklik" derecesi oluşturacaktır. Bu noktayı usumuzda daha ileri bir açıklığa kavuşturmak için yukardakilere ek olarak daha başka örnekler vermek gerekirse, günlük yaşamın (bireysel, siyasal vb.) ahlaki sorunları ve bunların çözümleriyle, örneğin çekirdek fiziği, canlılık bilimlerinde kalıtım araştırmaları,

insanbilim ("antropoloji") araştırmalarının ya da psikiyatrinin, sinir cerrahisinin yürütülmesi sırasında ortaya çıkan ahlaki değer sorunlarını / konularını karşılaştıralım. Özellikle bu ikincileri açıklıkla kavrayabilmemiz için, önce onların ortaya çıktıkları bağlamları, daha açık anlatımıyla ilgili "teknik" alanları ve uygulamaları, onun yöntembilgisel özelliklerini, onların yürütülmesi sırasındaki uygulamaları ve insanlararası ilişki durumlarını yakından tanımak gerekecektir. Bu çok temel "felsefi" noktanın ahlaki değerler felsefesinde dikkate alınmaması ya da boşlanmasından dolayıdır ki, kendileri "farklılaşmamış" felsefeciler, "uygulamalı" etik konusunda ilgili uğraşların kişilerinden, özellikle tıp etiği konularında hekimlerden, zaman zaman ileri olabilen tepkilerle karşılaşmışlardır. Çünkü en başta geleneksel felsefenin, etikle ilgili olarak olup bitenleri somut bağlamlarından neredeyse koparan, çok geniş kapsamlı "ahlak ilkeleri", uğraş etiklerinin somut durumlara yönelik ve kendilerine özgü sorun kümelerinin kavramsal çözümleme yoluyla anlaşılmasında yerine göre çok eksik kalmaktadır.

Bu bölümün kapsamı içinde son olarak, yazının ilk bölümünde ele aldığımız, "etik" ve "ahlak" terimlerinin arasındaki anlam ayrılığının, "uygulamalı etikler" olan uğraş etiklerinde bir bakıma ortadan kalktığından söz edebiliriz. Buna göre, örneğin "bilim ahlakı" ile "bilim etiği","tıp etiği" ile "tıp ahlakı", ya da "araştırma etiği / ahlakı" arasında, genel olarak "etik"le "ahlak" arasında söz konusu olduğu ölçüde belirgin bir ayrılığın bulunduğu pek söylenemez. Uğraş ahlakı / uğraş etikleri konusunun, daha doğrusu konularının örnekleriyle birlikte ve daha yakından irdelenmesi, bu noktanın belki dolaylı biçimde de olsa daha bir açıklığa kavuşmasını sağlayacaktır diye düşünebiliriz. Buna göre ve yeniden vurgulamak gerekirse, etik bağlamında uğraşların / akademik etkinliklerin yöntembilgisel özellikleri, ortaya çıkan ahlaki değer sorunlarında ilkece belirleyici olmaktadırlar.

Bilim Etik'inin "Olağan" Sorun Kümeleri

"Bilim etik"i terimiyle, bağlamına göre daha yukarda "bilim" terimine yüklenmiş olduğunu söylediğimiz değişik kapsamdaki üç anlamdan hangisini gündeme getirirsek, kuşkusuz o kapsamdaki etkinliklerin ahlaki değer sorunlarının tartışıldığı bir alanı anlatmak istiyoruz demektir. Buna göre burada sırasıyla, temel bilimlerin, uygulamalı alanların / bilimlerin, en geniş kapsamda ise tüm akademik alanların / "disiplinlerin" bu tür değer sorunlarının ele alınması söz konusu olacaktır. Yeniden üzerinde durmak gerekirse, bu sonuncusundaki alanlar arasında birtakım ortak noktaların yanında yerine göre çok ayrı sorunlar ortaya çıkabilecektir; örneğin fizik, toplumbilim, insanbilim, eğitim, hukuk, tarih gibi yöntembilgisel yönden birbirinden yerine göre öylesine uzak alanları düşünelim. Bilimle ilgili olarak yine bu en geniş kapsamlı kümeyi ele aldığımızda, daha çok araştırma etkinliğine yönelik olacak bir "bilim etik"ini de içine alacak biçimde, geniş kapsamlı bir "akademik etik"ten (ya da onun yak-

laşık bir karşılığı olarak "akademisyenliğin etik"inden) söz edilebilir; daha yukardaki çözümlemelerimize uygun olarak.

Bilim etkinliğinde "olağan" ahlaki değer sorunlarında ilkece, tüm dünyada belki sık sık gündeme getirilen, ciddi konular olarak üzerlerinde sıkça durulan ve yerine göre hukuk yaptırımlarının da söz konusu olduğu sorunlar bulunmaktadır. Burada bunları gerek nicelik gerekse nitelik açısından ayrıntılı bir biçimde ele almak, bu yazının kavramsal çerçevesi düşünüldüğünde olanaklı olmayacaktır. Bunun yerine, bu konuda bir anımsatma yapmak açısından ilgili sorunları / sorun kümelerini kısaca ve derli toplu bir biçimde ortaya koymak yeterli olabilir. Bu amaçla yazarınız burada, üç yıl önce Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından bu konuda yapılmış bir yayına başvurmayı düşünmektedir.

"Bilimsel Araştırmada Etik ve Sorunları" başlığını taşıyan bu yayınla ilgili olarak yazarınızın eleştirel bir değerlendirmesi de olmuştur (bkz. Kaynaklar). Ancak her durumda, bu yayının belli başlı konu başlıklarına burada bir göz atmak, bizim bu bağlamdaki amacımız açısından uygun ve işlevsel olmaya yetecektir.

Söz konusu yayında giriş bölümünden sonra ilk olarak Bilimsel Araştırmanın Doğası konusu ele alınmakta ve bu konuyla Bilim İnsanlarının ve Bilim Kurumlarının Görev Sorumlulukları arasındaki bağ gündeme getirilmektedir. Daha sonra Bilimsel Araştırmalarda Yapılması Gerekenler bağlamında Varsayım ve Tasarım; Proje, Protokol ve Metodoloji; Verilerin Analizi ile Yayına Dönüştürme ve bu aşamada Yazarların Sıralanması, Kaynak Gösterme gibi, konuyla ilgili belli başlı noktalar ele alınmaktadır. Bu yayının Bilimsel Araştırmalarda Kusurlu Davranışın Tanımı ve Nedenleri başlıklı üçüncü bölümünde Bilimde Etik Dışı Davranış başlığı altında, "Disiplinsiz (Dikkatsiz veya Özensiz) Araştırma"; "Yinelenen Yayın"; "Sahtecilik, Saptırmaca ya da Aldatmaca"; "Uydurmacılık"; "Aşırmacılık" konularına, daha sonra da kısaca bunların nedenlerine yer verilmektedir.

Bir sonraki ve "Bilim İnsanı, Etik ve Toplum" başlığını taşıyan dördüncü bölümün içeriğini oluşturan konular, görüleceği gibi burada bizim bir sonraki bölümde ele alacağımız ve yazının başlığında da yer alan, bilimin "derin etik"indeki sorunlarla yerine göre önemli benzerlikler taşımaktadır: "diğer meslektaşlarının çalışmalarına olumsuz etkilerde bulunmak"; "araştırma grubu çalışanlarına ve meslekdaşlarına karşı olumsuz davranışlar"; "bilimsel araştırmalara verilen parasal desteği uygunsuz biçimde kullanmak" vb. Kitaptaki beşinci bölüm "Akademik Etkinlikler ve Etik" başlığını taşımaktadır ve "Akademik Yükseltilme ve Ödüllendirilmede Etik ve Sorunlar"ı; "Eğitimde Sorunlar ve Kopyacılık"ı; "Mali Desteğe İlişkin Etik Sorunlar"ı kapsamaktadır. Bunları izleyen altıncı bölüm, "Bilim İnsanı Olarak Hekim ve Etik"e, bu konunun belli başlı yönlerine ayrılmıştır. Yayının yedinci bölümünde "Bilimde Etik Dışı Davranış Karşısında Neler Yapılabilir?" sorusuna yanıt / yanıtlar aranmakta; sekizinci ve son bölüm olan "Bilim Etiğinde Temel İlkeler"de ise, "Gerçeğe Uygunluk",

"Sorumluluk ve Haklar", "Kaynak Gösterme ve Alıntılar" gibi, bilimsel araştırmalardaki temel yöntembilgisel ve etik noktalar üzerinde durulmaktadır.

Konumuzla ilgili olarak bütün bu ve benzeri noktalara bir başka açıdan baktığımızda, bir sonraki bölümde gündeme getirileceklerle karşılaştırılınca bu sayılan konuların hukuk alanını da yakından ilgilendirdiği ve daha büyük olasılıkla yasal sorunlar doğurabilecekleri görülecektir.

Bilim İnsanının / Akademisyenliğin "Derin" Etik'i ve Sorun Kümeleri

Bu bölümde gündeme getirilebilecek sorunlar ya da sorun kümeleri de, bilim, üniversiteler, yüksek eğitim vb. bağlamlarında ortaya çıkmakta, ancak yazarınızın gözlemlediği ölçüde denebilir ki genel bir anlamda bilim ve etik bağlamında pek tartışılmamaktadır. Bunları "derin" olarak nitelendirmemizin nedeni de bir bakıma bu duruma bağlıdır; çünkü bu sorunlar, bilinmekle ya da tanınmakla birlikte, bilim insanlarının olağan diyebileceğimiz sınırlar içindeki etik ya da ahlaki değer tartışmalarında genelde bir sorgulama konusu oluşturmamaktadırlar. Öte yandan yine bu sorunlar, yerine göre ciddi yasal konular oluşturmalarına karşın, bilim etiğinin olağan sorun kümelerindekilerin tersine, ilkece bu alanın bir uzantısı olarak hukuk sorunu / yasal sorun kümeleri olarak görülmüş değillerdir; yukarda değindiğimiz gibi. Aşağıdaki örnekleri bir gözden geçirmek, bu söylenenlerin daha açık anlaşılmasını sağlayacak olmalıdır.

Toplu olarak "Bilim'in Derin Etik'i" olarak adlandırılabilecek olan bu alanın kapsamında bir araya getirebileceğimiz ahlaki değer sorunları neler olabilir? Bir başka anlatımla, burada ne gibi sorun kümeleri söz konusu olacaktır? Bunların arasında önem sıralaması ne olabilir? Bilimin olağan olarak nitelendirdiğimiz sorun kümeleriyle karşılaştırıldığında böyle bir kümelendirmeyi yapmanın daha güç olabileceğini düşünüyorum, bu ikisinin sorun kümeleri arasında benzerlikler ya da kesişme noktaları bulunsa da. Ancak her durumda, ikincilerin akademik olarak genelde açık bir biçimde tanımlanmamış olmaları, yazarınız açısından bunların az çok tüketici ve doyurucu biçimde saptanıp bir araya getirilmelerini ve kümelendirilmelerini en azından şimdilik olanaklı kılmamaktadır.

Akademisyenliğin "derin" etiği konusunda, kendi açımdan şu aşamada kabaca aşağıdaki gibi bir bölümlendirme yapabilirim. Belirtilen sorun kümelerini burada ancak kısaca gündeme getirip bir tanıtabilir; onların geniş ya da ayrıntılı olarak örnekleriyle birlikte ortaya konmalarını ise, özellikle konuya ilgi duyacak duyarlı bilimcilerin katkılarıyla, daha kapsamlı çalışmalara bırakabiliriz. Bu bağlamda verilenlere, hiç de az olmayan sayıda benzeri başka ahlaki değer sorunlarının eklenebileceğini de düşünmek bir abartma olmasa gerektir.

1. Bilimsel Araştırmalar ve Üniversitelerin İşlevleriyle İşleyişlerine Yönelik Etik Sorun Kümeleri

a. ***Araştırmacılar Etik Açısından Denetlenirken Yayın Yöneticileri ile Hakemlerin Bu Yönden Belki Hiç Sorgulanmamaları.*** Burada, yayın yöneticileri ile hakemlerin etik yönünden hiç açık vermeyecekleri, "hatasız ve kusursuz" oldukları biçiminde bir önkanı bulunuyor gibidir. Oysa bu konuda genelde önyargılar; uluslararası alanda milliyetçilik, ayrımcılık; yerine göre belki "çekememezlik"; ya da kendini aşan durumlarda bunu kabullenememek gibi "insani" birtakım tutumlar pek de seyrek olmayarak gündemde olmaktadır kanısındayım. Bilimsel dergi yöneticilerinin başarılarını kanıtlamış bilimcilerden seçildiğini gündeme getirmek, kanımca burada pek yeterli olmayacaktır. Başarı, ilgili alanda her türlü tutum ve davranışın etik olacağının bir güvencesi midir? Yazarınıza göre, bilimsel yayınların yöneticileri ve değerlendiricileri zaman zaman bu konudaki işlevleriyle okuyuculuk konumlarını birbirine karıştırmaktadırlar. İkinci durumda onlar, kuşkusuz yine gerekçelerini verebilmek koşuluyla, istedikleri eleştirileri dile getirebilirler; ancak birincisinde, özellikle toplum bilimleri, iktisat, tarih, felsefe gibi, "öznel" diyebileceğimiz yoruma açık alanlarda, yalnızca genel geçer ölçütlerin ışığında değerlendirmelerini yapabilirler. Kanımca son çözümlemede buradaki durum, elinde yetki olan kişinin bu yetkiyi yerine göre sonuna dek kullanma, kendisinin denetlenmesine ise direnç gösterme eğilimlerinden kaynaklanmaktadır.

b. ***Üniversitelerde Bilim, Eğitim ve Uygulamaya Karşı mı?*** Akademik alanların evriminde, evrendeki, doğadaki ve insanla ilgili olguları anlama ve açıklama çabalarının yürütüldüğü fizik, canlılık bilimleri, ruhbilim vb. temel bilimlerin belki hep ayrı bir yeri olmuştur. Kanımca onlar, genelde de bunu hak etmişlerdir, "teknolojinin" büyük ağırlık taşıdığı bugünkü konumlarında onlara haksızlık ediliyorsa da. Bu alanlar ayrıca, bilimsel anlayış, yaklaşım, yöntem vb. açılarından, yukarda gördüğümüz gibi başta uygulamalı bilimler olmak üzere öteki akademik alanların yürütülmesi sırasında da kanımca kaçınılmaz olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Ancak buradan yola çıkarak, günümüzde yüksek öğretim kurumlarında bilimsel etkinliklerin zaman zaman neredeyse bunlardaki eğitim ve uygulama etkinliklerinin pahasına yürütülüyor olduğunu, böylece bu üç işlev arasında büyük dengesizlik yaratıldığını görmezlikden gelemeyiz. Bunu örneğin (ve belki en başta) tıp fakültelerinde gözlüyoruz; bu kurumlarda, bilimsel araştırma anlamında bilim, zaman zaman hastaların tedavi ve bakımlarının önüne geçebilmektedir. Gerçekte, akademik-bilimsel ve toplumsal açıdan üniversitelerin üç temel işlevi arasında bir aşama sırası ("hiyerarşi") bulunmamakta ve bunlar birbirlerini bütünlemektedirler. Kanımca bu sorunun temelinde büyük ölçüde, zamanımızda zorlanan "kişisellik", bireyin bir an önce başarılı olma ve yükselme eğilimi yatmaktadır.

c. ***Üniversitelerin Toplumu Aydınlatma İşlevi.*** Üniversitelerde ve her türlü bilim kurumunda başta bilgi olmak üzere üretilen (görüş, değer,

yaklaşım, yöntem, teknik vb.) ne varsa, tıp, veteriner hekimlik, tarım gibi uygulamalı alanlarında da toplumla paylaşılmalıdır diyebiliriz. Bu, çok temel bir sorumluluk, dolayısıyla bir bilim etiği konusudur. Ancak burada, akademik üretimin kuram, bilgi, görüş, değer vb. ürünlerini topluma aktarırken kullanılacak dilden bilgilerdeki olasılık konusuna; bilgilerin doğrulanıp yanlışlanabilirliğinden görüş ve değerlerdeki öznelliğe; akademik yaklaşım ve yorumların tanıtılmasına; kuşkusuz bunların hepsi gibi yine çok önemli olarak da, "şarlatanlığa" dek uzanan etikdışı tutumların sergilenmesine ve buradaki ölçütlere dek çok geniş bir konular yelpazesi bulunmaktadır.

d. ***Bilimlerde Uzmanlık Alanları, Kapsamları, Sınırları ve "Kendini Bilmezlik".*** Kuşkusuz bu bağlamda "uzmanlık alanı" terimine açıklık getirmemiz gerekiyor. Burada bir yanda, örneğin kimyada / biyokimyada tek bir molekül, evrim biyolojisinde tek bir tür ya da tıpta tek bir hastalık üzerinde çalışmak gibi çok sınırlı bir konuya odaklanmak söz konusu olabilir; öteki uçta da, anabilim / bilim dallarının "diplomalı" ve "olağan" diyebileceğimiz, kapsamlı etkinlikleri gündeme gelecektır. Bu çok geniş akademik / uğraşsal bilgi ve beceri yelpazesi içinde bizi burada en çok ilgilendirecek olanlar, doktora / uzmanlık / yüksek lisans eğitimi ile çizilen sınırlar içinde düşünmemiz gereken bu ikincilerdir. Çünkü bu alanlarda "yetki" sahibi olanlar arasında, değil kendi "uzmanlık" konularını, kimya, biyoloji, tıp gibi uzmanlıklarının bağlı bulunduğu çok daha kapsamlı akademik uğraş alanlarını, yetişme ve bilgi sınırlarını yerine göre çok aşarak etkinliklerde bulunanlar vardır. Öte yandan, konuya tam karşıtı olan kutuptan bakarsak diyebiliriz ki, "Herkes, bu arada her akademisyen / bilimci / uğraş sahibi, her konuyla ilgilenip onlarla ilgili olarak konuşmak ve yazmak konusunda özgürdür." Burada temel sorun, "diplomasız, dolayısıyla teknik-akademik bir anlamda deneyimsiz, birikimsiz bilimcinin" bu işi nasıl, hangi sınırların içinde yapabileceğidir. Bir fizikçinin tarih konusunda, bir canlıbilimcinin arkeolojide, bir mühendisin / matematikçinin sağlık hizmetleri bağlamında görüş üretmesi olanağı vardır; yeter ki onlar, bu etkinlikleri sırasında bilgi ve beceri sınırlarını göz önünde tutsunlar, o alanların yöntem vb. teknik özelliklerini yapabildikleri ölçüde gözden uzak tutmasınlar. Oysa, örneğin bu bağlamımızda örnek olarak en çok üzerinde durulabilecek bir alan olarak tarihte, onun konu birimlerinin ne olduğunu ve bunların örneğin temel bilimlerinkilerle ayrımını, bu arada tarihsel bilginin nasıl üretildiğini vb. bilmeden, ya da bu konularda temelden yanlış yaklaşımlarla, kendi alanlarındaki başarılarına güvenerek çok rahat konuşanları, yazanları görüyoruz. (Kuşkusuz ayrıca, bir "diploma", kişinin kendi alanındaki başarılarının da bir güvencesi olmadığı gibi, bu başarılı olma durumu alanın tüm kapsamı için de geçerli olmayabilir.)

e. ***Felsefenin Özelinde "Başarı", "Başarısızlık" ve "Kendini (Biraz) Bilme".*** Yukarda işlediğimiz son konu üzerinde felsefe bağlamında ayrıca durmamız yerinde olacaktır. İçinde sürekli olarak, aralarında anlayış, yaklaşım, ilgi alanları ve yöntem konularında yerine göre öylesine büyük ayrılıkların söz konusu olduğu okul ve akımları barındıragelmiş

olan felsefede, başarı ve başarısızlık ölçütlerinin bulunduğunu söylemek neredeyse olanaksız gibidir. Felsefe etkinliği, bunun ölçüt koymanın şu ya da bu ölçüde gerçekleştirilebildiği fizik, canlılık bilimleri, psikoloji gibi temel bilimlerle bunların olmazsa olmaz koşul olduğu sağlık bilimleri, mühendislikler gibi uygulamalı bilimlerle karşılaştırıldığında, bunun özellikle böyle olduğu daha kolay anlaşılacaktır. Yöntembilgisel açıdan alanlarında "doğal" olarak bulunduğunu söyleyebileceğimiz bu görecelik durumundan dolayı felsefecilerin, bir ölçüde de olsa kendi sınırlarını bilip ona göre bir tutum içinde olabildiklerini görüyoruz. Ancak yine de, çok değişik okullara bağlı felsefeciler arasında, pek anlamadıkları / bilmedikleri konularda da "görüş ileri sürme" çabası içinde olanların sayısının az olduğu kanımca söylenemez. Burada, "felsefede her konuda düşünce üretilebilir" gibi, belki çoğu zaman açık olarak ortaya konmayan bir varsayı ya da yöntembilgisel bir önkabulün bulunduğunu belirtebiliriz sanırım.

f. ***Akademik Yaşamda Gençlerden ve "Rakiplerden" Nasıl Yararlanılmaz?*** Burada birlikte sorulmuş iki sorudan birincisinin yanıtında kuşkusuz birden çok öğe bulunabilir: bir bilimcinin genel olarak ya da ilkece gençlere ve onlarla ilişkiye bakışı; yetkeyi ("otorite"yi) çok benimsemiş bulunması; yeni gelişmeleri izlemiyor oluşu; paylaşma duygusunun ve öğretme/eğitme yetisinin bulunmaması ya da gelişmemiş olması; yıllar geçtikçe kendisini daha çok "yaşlı" olarak görmesi, vb. Öte yandan, genç ya da daha ileri yaşta, ya da "yaşlı" olan bilimcinin "rakipleri" kimlerdir? En başta kendi alanından, yerine göre yakın alanlardan, belki özellikle de kendi yaşlarına yakın yaşta başka bilimciler; özdeş ya da olmak istediği konumdaki kişiler (akademik yönetici, bilimsel tasarıların yürütücüsü, yayın yönetmeni, vb.); üniversitelerin dışındaki kurumlarda özellikle kendi bulunabileceği konumlarda çalışanlar vb. Bu ikili konu hemen aşağıda bir başka yönden de ele alınacağından, onun üzerinde burada ayrıntılı olarak durmayabiliriz. Buradaki bağlamımızda tek başlık altında birlikte sunulan bu iki nokta, başkalarına haksızlık etmek bir yana, yerine göre büyük olabilecek "entellektüel enerji" yitimi ve bunun ilgili alana ve topluma yönelik sonuçları açısından da değerlendirilebilir. Bunun yanında burada önemli olan bir başka nokta, buna neden olan kişilerin kendilerinin gençlerden ve "rakiplerinden" yararlanamama olanağını elde edememiş / kaçırmış olmalarıdır.

2. Üniversitelerde Eğitimle İlgili Etik Sorunları

a. ***Akademik Yaşamda Gençler ve "Rakipler" Küçük Görülürse.*** Deneyim ve birikim, kuşkusuz yaşamın her yönünde olduğu gibi akademik-bilimsel araştırma, eğitim ve uygulamada da çok geçerli olan bir etmendir. Düşünüleceği gibi burada önemli olan, gözlenenler, algılananlar, öğrenilenler, belki en geniş anlamda yaşananlardan çıkarılacak sonuçların niteliği ve yapılacaklara olumlu yansımasıdır. Ancak yine burada, deneyim ve birikimin sınırsız olmadığını, kesin olarak ya da her zaman da yaşa bağlı bulunmadığını gözden uzak tutamayız. Ayrıca, gözlemlerden sonuç çıkarmanın da bir yetenek, ayrıca çağına göre bir yetişme sorunu oldu-

ğunu söyleyemez miyiz? Bu açıdan düşünüldüğünde, kuşaklar ve kişilerle ilgili önyargılarını yenen bir bilimcinin, akademik ve uğraş çevresindeki gençlerden ve "rakiplerden" öğreneceği yerine göre çok şeyin bulunduğunu düşünebiliriz. Bu bakımdan, en yakın çevresiyle kendisi arasına uzaklık koyan bilimcilerin, ulaşmak için pek bir çaba harcamalarına gerek kalmadan çok değerli öğrenme ve bilgilenme fırsatlarını kaçırmakta olduklarını, genelde bunun ayırdında da olamayacakları açık olmalıdır.

b. ***Üniversite Eğitiminde Doğal Olan Yöntembilgisel Zorluklar, Yaratılan Yapay Güçlükler.*** En başta "lisans" düzeyindeki sınavlara, bunun yanında özellikle bitiriş sonrası eğitimde okunacak kitap, yazı vb. yayınlara, ayrıca her düzeydeki ödeve yönelik olarak dile getirilebilecek değişik eleştiriler bulunabilir. Ben burada çok kısa olarak değineceklerimi belki, "eğitim görenlere aşırı yük" gibi yaklaşık bir başlıkla bir araya getirebilirim. Kuşkusuz burada, akademik alanlar arasındaki yöntembilgisel ayrımlar önemli olacaktır; bu bakımdan, örneğin bir yanda çekirdek fiziği, fizikokimya ya da matematiğin yüksek bir dalı ile, öte yanda toplumsal ruhbilim, tıp toplumbilimi ya da biyoetik arasında, okutulacakların niceliği açısından da ayrılık olabileceğini düşünebiliriz. Genelde ise, öğrenciye verilecek aşırı yük onu ezberciliğe yöneltmeyecek midir? Bunun yanında, genellikle belirtildiği gibi, okuyup öğrenmek ölçüsünde kaynaklara ulaşmasını öğrenmek de çok önemli değil midir? Bir de, yazarınızın dayanaklarını bir türlü kestiremediği, çoktan seçmeli (ve başka?) sınavlarda "yanlış yanıtın bir doğru yanıtı götürmesi" uygulaması var ki bunun neredeyse insan haklarına aykırı olduğunu bile düşünebiliriz.

3. Akademisyenliğin Olmazsa Olmaz bir Koşulu: Laiklik

a. ***Temel Bilimlerde.*** Evrenin oluşumunun inanç dizgelerine bağlı olarak açıklanmasının, kimyanın yerine neredeyse simyanın geri gelmesinin, evrim biyolojisinin yanında "yaradılış" inancının öne çıkmaya başlamasının, bireysel ve toplumsal yaşamda kestirimin yerinin falcılıkla doldurulmaya çalışılmasının yaşandığı günümüz dünyasında, temel bilimlerin dünyayı anlama, açıklama işlevinde laiklik ilkesi çok açık olarak yaşamsal bir önem taşımaktadır.

b. ***Uygulamalı Bilimsel Alanlarda, Örneğin Tıpta.*** Burada sık olarak vurguladığımız gibi tıp, genelde sağlık uğraşları, tüm mühendislik dalları vb. uygulamalı bilimler / alanlar için temel bilimlerin varlığı gerekli, kaçınılmaz, olmazsa olmaz koşul oluşturmaktadır. Buna göre uygulamalı alanlarda bir yandan açıklama düzeyindeki bilimsel etkinliklerde, demek oluyor ki kuramsal yaklaşımların ışığında gerçekleştirilen yasa düzeyi genellemelerde, öte yandan bunlara dayanan uygulamalarda, laiklik ilkesinin içrelleştirildiği bir düşünce biçimi kaçınılmazdır, çağdaş bilimsel düzeyden ödün verilmeyecekse. Örneğin, "alternatif", daha yakın zamandaki nitelendirilmesiyle "tamamlayıcı" denen "sözde tıp", temel bilimlerdekilere koşut olduğunu söyleyebileceğimiz gelişmelerle bugün hayli yol almış görülüyor. Kanımca bu konudaki en dengeli yaklaşım şu olmalıdır: bir yandan, çağdaş bilimsel tıbbın dışındaki sağlık uygulamaları

ya da etkinlikleri içinde neyin bilim karşıtlığının, yerine göre ise düşmanlığının ürünü olduğunu bilimsel yöntemlerle saptamak ve bunları dışlamak; öte yandan, örneğin halk tıbbının bitkisel kökenli "ilaçları" gibi, özellikle kuram ve açıklama düzeyinde bilimin yerine geçme savlarının bulunmadığı ve bilimsel tıbbın süzgecinden geçirilecek uygulamaları gerekiyorlarsa benimsemek.

c. ***Genel olarak Akademik Alanlarda.*** "Bilim" teriminin "tüm akademik alanlar"ı kapsayan geniş anlamında düşündüğümüz matematik, mantık, felsefe, tarih, eğitim bilimleri vb. her türlü bilimsel etkinlikte de, dünyevi ve ussal, mantıksal olanla gerçeğe değil inanca dayalı düşünce ya da savları birbirinden kesin sınırlarla ayırmak durumundayız. Yoksa, bunlarda da yaklaşım, görüş, sav vb. her türlü düşünce ürünü, laik olmayan bilgi savlarıyla bulaşacak; gerçekte olup bitenleri, "gerçekleri" kuşkusuz değil açıklamak, onlardan yerine göre büyük oranda uzaklaşılacaktır.

d. ***Eğitimde.*** Laiklik ilkesinin dikkate alınmamasının en olumsuz sonuçlarının bilim alanlarıyla birlikte her düzeydeki eğitimde görüldüğünü ayrıca vurgulamaya pek gerek yoktur sanırım. Ancak bu konuda şu noktanın altını çizmek durumundayız. Akademik alanlardaki çalışmaların niteliğini olumsuz yönde büyük ölçüde etkileyen laiklik karşıtı anlayış, bir yandan bu çalışmaların değerini büyük ölçüde azaltır, yerine göre onları belki sıfıra indirirken; bununla çok yakından ilişkili olarak (ve genelde olduğu gibi) üniversitelerdeki eğitim etkinliğine de belki en büyük darbeyi indirmiş olmaktadır. Burada, sahte bilim anlayışının dolaylı diyebileceğimiz etkisinin yanında, böyle bir anlayışı benimsemiş sözde bilimcilerin, eğitim yerine, öğretimden de uzak bir "ezberletim"i uygulamaları gündeme gelecektir; çünkü inanç dizgelerinin / öğretilerinin benimsetilmesinde söz konusu olan temelde budur.

e. ***Genel olarak Öğretiler ve Bilim.*** Dünyevi ya da inançsal her türlü öğreti ve "ideoloji", her türlü akademik alanda gerçekleştirileceklere içrel olarak, bilerek ya da bilmeden karıştırılabilir ve bu yolla varılacak sonuçlarda sapmaya neden olabilir. Kuşkusuz bu, bilimdışı, yerine göre bilim karşıtı bir tutumdur ve etik dışı da olacağından ona kesinlikle karşı çıkılması gerekir. Ancak gerçekte, konuyu kuşkusuz bu ölçüde yalın bir biçimde ortaya koyamayız. "Doğa bilimleri" olarak da adlandırılan fizik, kimya, biyolojide bu tür içrel ya da yöntembilgisel saptırmalar kendilerini çabuk ortaya koyacaklardır; çünkü bunlarda, özellikle gözlemin, deneyin ve matematikselliğin söz konusu olduğu genellemeler düzeyinde her türlü yanlışlığın gösterilmesi ya da ortaya konmasının daha kolay olacağını düşünebiliriz. Ama örneğin, fiziğe dayanan gökbilimin kuramsal yönünde de, matematiğin gözlemden önce gelemeyeceğini varsayarak gözlemin dışlanmasıyla neredeyse salt matematikle geliştirilen evren "modellerinin" ilkece geçerli olamayacağını; evrimsel biyolojiden de destek alabilen tarım gibi uygulamalı bir alanda da türlerde değişim ("mutasyon") olgusunda çevresel etkenlerin başlangıçda değil (bkz. Lysenko olayı) ancak sonradan işe karışabileceğini unutmayalım. Ancak toplum bilimleri,

tarih, iktisat gibi, ahlaki değerlerimizin, siyasal seçimlerimizin işe karışabildiği, hatta karışmasının bekleneceği alanlarda da, araştırmalarda, tarih belirtilmesi, doğrudan gözlemlere dayanan kayıtlar, matematiğin uygulanması ve benzeri nesnel diyebileceğimiz yönlerdeki değiştirmeler, kuşkusuz yine etik dışıdır.

f. *İnançlar, eğitim ve bilim.* Ülkemizde (ve belki birçok başka ülkede) yanlış olarak "türban" diye adlandırılan, dolayısıyla neredeyse salt inanca da dayansa salt bir giyim konusuymuş gibi tanıtılmaya çalışılan sorunun altında, gerçekte laiklik konusunun bulunduğunu göz ardı edemeyiz. Nasıl adlandırırsak adlandıralım, bu türden baş giysileri kaçınılmaz olarak "ideolojiktir", çünkü çoğu durumda "dinsel-siyasal bir üniformanın" bir parçasıdır. Genelde, genç kızların ve kadınların, bu arada üniversite öğrencilerinin ve öğretmenlerin bu giyimi benimsemeleri, yerine göre bunu onlara ve topluma dayatan siyasal kesimlerle olan yakın bağlantıları da göz önüne alınınca, kaçınılmaz olarak siyasal anlayışın bir göstergesidir. Son çözümlemede bütün bunlar şu demektir: "Biz ilkece çağdaş eğitime, onunla aktarılacak bilgilerin içinde en başta inanç dizgelerinin ilkeleri ve cinsellik anlayışıyla çatışan bölümlerine karşıyız ve bunları almak istemiyoruz." Yukarda dile getirilen noktaların ışığında, bütün bu anlayış ve eğilimlerin, daha sonra ilgili uğraşlara yansımasının yanında yüksek eğitim kurumlarındaki bilimsel üretime doğrudan etkilerini burada ayrıca tartışmaya gerek görmüyorum.

4. Bilimde ve Akademisyenlikde Eleştirel Değerlendirme ve Özeleştirinin Yapılamaması; "Şarlatanlık" ve Eşdeğerleri

a. *Akademik Yaşamda Genel olarak.* Eleştirel tutumun, çağımızda gerek birey düzeyinde gerekse toplumsal açıdan belki sık olarak dile getirilen konulardan biri olduğunu söylemek sanırım bir abartı olmayacaktır. Kuşkusuz bunun için, toplumun siyasal açıdan gelişmişlik düzeyi, toplumsal-ekinçsel (-kültürel) ortamı, genel eğitim durumu ve insan yaşamının buna benzer düşün ve değer yönleri, burada önde gelen belirleyiciler olmalıdır. Bu konuda çok temel bir nokta, düşünür, konuşur ve yazar ya da tartışırken, gerek kendi sav, görüş ve değerlerimizi gerekse başkalarınınkileri değişik açılardan görebilme alışkanlığımızın olmasıdır. Bütün bu etkinliklerde çok değişik konu alanları söz konusu olabilir: günlük yaşamın sorunları, siyasal konular, yaşam felsefelerimiz, sanat yapıtları, bilimsel bilgiler, felsefe tartışmaları vb. "Eleştirel tutum becerisinin", bütün bu ve benzeri alanlarda ilkece pek bir değişiklik göstermeyeceğini düşünebiliriz. Bilim etkinliği ve genelde akademisyenlik söz konusu olduğunda, genel olarak eleştiri yetisinden yoksun olmak bilimde kuramsal yaklaşım ortaya koymakta, genellemelere varmada, yöntem geliştirmede, kendisininkinden başka alanların sorunlarını kavramakta vb. kişileri başarısızlığa götüren başlıca etkenler arasında olsa gerektir.

"Şarlatanlık" ve benzeri ya da ona yakın, işlev açısından eşdeğer tutumların bu bağlamda bir arada düşünülmesinin başta gelen nedeni, bu tür özellikleri bulunan kişilerin eleştirel, özellikle de özeleştirel becerileri-

nin ilkece gelişmemiş olmasıdır. Düşünüleceği gibi bu kişiler, belki çoğu kez, "kendilerini dışardan görebilme" yetisinden yoksundurlar. Kuşkusuz bu, söz konusu kişilerin ruhbilimsel yönleriye yakından ilişkilidir.

Doğa bilimleri ile toplum bilimlerinde, bu arada tarih alanında ve siyasal konularda, tıp gibi uygulamalı alanlarda vb. "şarlatanlık" konusu ya da "şarlatanca" tutum birtakım değerli akademisyenlerce değişik yönleriyle ele alınmıştır; biz bunlara ve çok kısa da olsa onların ruhbilimsel açıdan irdelenmesine, aşağıdaki bölümlerde felsefe alanı etik ve "şarlatanlık" açısından incelenirken değineceğiz.

"Şarlatanca" tutumun eşdeğerlerinin adlarını ise, bu tür bir yayında uygun kaçmayacağını düşünerek veremeyecek, bu bağlamda konunun ancak varlığına dikkat çekmekle yetineceğiz.

b. ***Felsefe Alanında, özellikle "Postmodern" Felsefede.*** Felsefe yapmanın, felsefi düzeyde etkinlik göstermenin bugüne dek etik açısından sorgulanmaması gibi, bir açıdan kuşkusuz buna bağlı olarak, felsefede şarlatanlık konusu da en azından akademik düzeyde ve ciddi biçimde belki hiç gündeme getirilmemiştir. İkincisi birincisinin bir uzantısı olarak düşünülmesi gereken bu iki konu, yazının bundan sonraki son üç bölümünde az çok ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Yine o bağlamda, felsefe alanında eleştirel tutuma da değinilecektir.

Çok Kısa bir Toplu Değerlendirme: Buradaki bağlamımızda yarı dizgeli ("sistemli") diyebileceğimiz bir biçimde kümelendirilmiş sorun kümelerinden bir bölümünde ahlaki değer sorunu görünüşe göre bir bakıma daha önde gelmektedir; ilk iki büyük öbekte olduğu gibi. Onların bir bölümünde, ilgili konunun / konuların daha çok yöntembilgisel temelleri çıkış noktası olarak öncelikli olmaktadır; sonuncu öbekteki gibi. Laikliğin gündeme getirildiği üçüncüsünde ise, söz konusu her iki yönün, kümeleri oluşturmakta birbirine yakın ağırlıkları bulunuyor diye düşünebiliriz. Kuşkusuz bu ayırımlar bir bakıma yapaydır, çünkü bunlar, konularla / sorunlarla ilgili temel yönlerden her ikisinin dikkate alınması ve bunlardan birine ağırlık verilmesi ile yapılmaktadır.

Felsefe Etkinliği ve Etik Açısından Sorgulanması: Felsefe(nin) Etik'i

Felsefenin etik açısından irdelenmesi konusunun burada genel olarak bilim etiği bağlamında ayrı bir başlık altında ele alınmasının en başta gelen nedeni, görebildiğimiz ölçüde bu etkinliğin çağlar boyunca bu açıdan hiç sorgulanmamış olmasıdır. Ancak burada ayrı bir başlık olarak ele alınsa da, felsefenin etiği konusunu bu bağlamımızda tüketici bir biçimde tartışmamıza kuşkusuz olanak bulunmamaktadır. Her durumda, buradaki tartışmamız için de işe önce konunun temel yöntembilgisi yönleriyle başlamamız kaçınılmazdır.

Bilimle ortak bir amacı bulunan bir etkinlik olarak gördüğümüz zaman 2500 yıllık bir geçmişi bulunan felsefe, daha doğrusu Akademik Felsefe,

yukarda belirttiğimiz gibi evrimi sırasında ortaya çıkmış çok değişik karşıt okulların / akımların aralarındaki ayrılıklara bağlı olmak üzere gerçekte birden çok etkinlik olarak düşünülebilir. Buna göre, akademik olmadığını söyleyebileceğimiz Doğu Felsefesi, Hint Felsefesi vb. biçimlerde adlandırılan etkinlikleri de tartışmamızın çerçevesinin dışında tuttuğumuz zaman bile, tek bir felsefe etkinliğinden söz etmek doğru olmayacaktır. Yukarda belirtildiği gibi öznelliğin çok önde geldiği etik ya da ahlaki değerler felsefesi alanında bunun belki özellikle belirgin olduğu açıktır sanırım. Her durumda, felsefe okulları ya da "felsefeler"le onların içinde yer alan felsefecilerin etik ya da ahlaki değerler felsefesindeki yaklaşımları / görüşleri arasında çok yakın bir ilişki, bir koşutluk vardır. Tüm evrimi boyunca üzerinde pek durulduğunu söyleyemeyeceğimiz felsefenin ya da felsefe yapmanın etik açısından sorgulanması hep boşlanmışsa, bunun ciddi nedenleri olsa gerektir.

Felsefenin / felsefe yapmanın öteki insan etkinlikleri gibi etik ya da ahlaki değerler açısından sorgulanması gerektiğinden söz açmak, bu etkinliğin de bir etik'i olmalıdır anlamına gelecektir. Kuşkusuz bu sonuncu alan, felsefenin bir altdalı olan etik'ten ayrı bir yöntembilgisel konumdadır ve bir uygulamalı etik ya da (felsefe etkinliğinin kendisinin bir uğraş konumunda olup olmadığı konusunu birazdan işlemek üzere) bir uğraş etiği / ahlakı olarak düşünmeliyiz. Kanımca böyle de düşünülmelidir ve felsefecilerin etkinliklerine yönelik olarak buradan çıkaracakları önemli yöntembilgisi ve "uğraş ahlakı" sonuçları olsa gerektir.

Bu yazının özgün ve ağırlıklı noktalarından birisi olan felsefenin ya da felsefe yapmanın etiği konusu burada, daha önce dile getirilen temel noktaların ışığında ve çok öz bir biçimde ele alınırken şunu da belirtmek gerekecektir. "Felsefenin etiği" ve "felsefe yapmanın etiği" terimlerinin / anlatımlarının en azından buradaki bağlamımızda birbirleriyle eşanlamlı olarak kullanılabileceğini düşünmeliyiz. Öte yandan, örneğin "Tıp Etiği"ne koşut olarak oluşturulabilecek "Felsefe Etiği" terimi ise, belki, felsefe etkinliğinin bir dalı olacak "Genel Olarak Etik" anlamına da gelebileceğinden ve böylece iki anlamlılık oluşturacağından, burada gündeme getirilmemiştir.

Felsefe yapmanın etiği konusunun bilinen uğraş etikleri ile bir karşılaştırmasını yapabilmek amacıyla, felsefenin, kişinin yaşamında gelir sağlayan bir uğraş ("meslek") olup olmadığı, olup olamayacağı noktasını da, burada sınırlı bir biçimde de olsa tartışabiliriz. Yazarınızın görebildiği ölçüde bu konuyla ilgili olarak bu bağlamda şunlar söylenebilir. Geleneksel felsefe çevrelerinde bu konudaki "geleneksel saptama", felsefenin bir uğraş olamayacağı, çünkü "filozofların", "Büyük Felsefeciler" olarak (yazar olmalarının dışında) zaten, olağan anlamda uğraş kişisi olma düşüncesinin dışında tutulmaları gerektiği; kendilerine ancak "büyükleri" izlemek işi düşen "felsefe profesörlerinin" ve genel olarak felsefecilerin ise, felsefe aracılığı ile "para kazansalar" bile bunu ancak "öğretmen" ve genelde yazar olarak yapabildikleri, bunun da felsefenin bir uğraş olduğu anlamına gelemeyeceği biçimindedir. Son onyıllarda en başta

Amerika'dan başlayarak özellikle tıp etiği ya da biyomedikal etik bağlamında yaşananlar, felsefenin bir uğraş konumunda olabileceğini, en azından bu konumda görülebileceğini göstermiştir; çünkü bu yolla, demek oluyor ki uygulamalı etik yoluyla, felsefeciler birer uğraş sahibi gibi (ancak "etikçi" olarak değil, kuşkusuz "ahlakiyatçı" olarak hiç değil) yaşamlarını kazanmaya başlamışlardır. Burada günümüz felsefesinde bu alanda örnek olarak gösterilebilecek öteki gelişmeleri bir yana bırakıp, her durumda bir etkinlik, akademik olması gereken bir etkinlik olarak felsefenin de etik açısından sorgulanmasının, uğraş etikleri bağlamında ve yöntembilgisel açıdan karşılaştırmalı bir biçimde gündeme getirilebileceğini düşünmeliyiz.

Bütün bu açıklamalara göre, felsefenin / felsefecilerin etiği konusunu, en uygun olarak uğraş etikleri kümesinin içinde ele alabiliriz. Böylece felsefeciler, ürettikleri / ileri sürdükleri önermelerden, görüşlerden, yargı ve değerlerden vb., en geniş anlamda düşüncelerinden sorumlu tutulabilirler mi? Bu sorunun yanıtını doğrudan verme çabası içine girmeden önce, onunla dolaylı ama kanımca çok anlamlı biçimde bağlantılı olarak, yukarda gündeme getirdiğimiz temel bir noktayı şu soruyla ortaya koyabiliriz: "Felsefeciler, kendi alanlarının da bir etiği olması gerektiği, en azından olabileceği konusunu neden neredeyse hiç gündeme getirmemişlerdir?" Bu sorunun, daha genel bir bağlamdaki yanıtı şu olabilir: Hiç kimse, hiç bir uğraşın, daha genel olarak etkinliğin kişisi, ürettikleri bağlamında etik açısından sorgulanmayı kolay kolay istemez; felsefecilerin tutumunu da bu açıdan, en azından ilk bakışta doğal karşılayabiliriz. Ancak, örneğin çağımızda başta tıp olmak üzere sağlık uğraşlarında yapılanların, ortaya çıkan durumların uğraş etiği (tıp uğraş ahlakı) yönünden sorgulanması toplumun da üzerinde önemle durduğu bir konu olmuştur. Felsefede ise, toplumun, felsefeyle ilgili akademik çevrelerin, aydınların, felsefecilerin yaptıklarını bu yönden sorgulamak konusunda bir eğilimleri hiç olmuş mudur? Yazarınızın bildiği (ve düşünebildiği) ölçüde, "Hayır".

Akademik etkinlikler arasında en başta, aralarında dünyayı anlamak ve açıklamak gibi ortak bir amaçları bulunan temel bilimciler gibi, felsefeciler de ilke olarak savlarının hesabını verebilmelidirler. Bir başka anlatımla onlar, ileri sürdükleri görüş, yargı, değer ve benzeri (görünüşte) ussal ürünlerin, genel olarak ürettikleri düşüncelerin gerekçelerini ortaya koyabilmelidirler.

Öz olarak felsefenin yöntembilgisi bize, bu etkinlikte akademik yönden neyin, hangi doğrultuda nasıl yapılmasının daha doğru olacağı, daha açık olarak hangi sorunların ne gibi bir amaçla, hangi yöntem(ler)le çözüleceği konularında yol gösterici olacak, kanımca genel, ancak kanımca sağlam bir kavramsal çerçeve çizecektir. Bu bağlamda bizim için en önemlisi, bu çerçevenin felsefecilere aynı zamanda bir etik sorumluluk yüklediğidir.

O zaman, felsefenin ya da felsefe yapmanın etiğinden neyi anlayabileceğimiz açık olacaktır sanırım. Karşısındaki okulu ya da akımı eleştirme-

nin dışında ve yeniden belirtmek gerekirse, felsefecilerin etkinliklerinin evrimi boyunca onun genel, yöntembilgisel, ya da “felsefi” diyebileceğimiz bir değerlendirmesini yaptıkları pek söylenemez. Onlar genelde, en başta kendi felsefe okullarını, “dış dünyaya karşı genelde eleştirisiz bir biçimde korumuşlardır” denebilir. Böyle bir tutumun sonucu olarak onlardan, kendi etkinliklerini etik açısından ya da ahlaki yönden eleştirel bir değerlendirmeden geçirmeleri kuşkusuz pek beklenemezdi. Gerçek durum da budur ve kanımca felsefeciler, karşı okulların temsilcilerinin etik alanında geliştirdikleri görüşlere karşı çıkarken de bunu ahlaki ya da etik bir kaygıyla olmaktan çok ussal, mantıksal, “felsefi” bir açıdan ya da böyle bir beklentiyle gerçekleştirmektedirler. Bizim buradaki bağlamımızda belirtilebilecek ve kanımca asıl önemli olan nokta, ilkece bilinçaltı da olsa bunun tersine bir tutumun, felsefeciler açısından kendi okulları / akımları da içinde olmak üzere etkinliğin tümünü etik yönünden eleştiriye açabileceği kaygısı olsa gerektir. Bu da özellikle, insan, us ve kişi merkezli, bilginin kaynağını ya da kökenini insan usunda bulan geleneksel ussalcı felsefeyi benimsemiş ve kendilerini felsefe etkinliği ile gereğinden çok özdeşleştirmiş olanların “işine gelmeyecektir”. Çünkü bu durumda onlar, etkinliklerinin eleştirel değerlendirilmesini, yaşamlarına az ya da çok anlam veren felsefenin yanında kendi kişiliklerinin eleştirilmesi biçiminde algılayabileceklerdir; benim gözlediğim ölçüde, gerçekten de öyle olmaktadır.

Felsefe etkinliğinin genel yöntembilgisel değerlendirilmesinin yanında etik açısından sorgulanmasının, felsefeciler (ve felsefeyle ilgili dış çevreler) tarafından yerine getirilememiş olmasının ruhbilimsel, toplumsal vb. nedenlerini / belirleyicilerini burada bir yana bırakabiliriz. Üzerinde neredeyse hiç durulmamış olan bu konunun ele alınması, felsefe etkinliği ile kendi alanları açılarından ilgilenecek olan toplumbilimcilerin, ruhbilimcilerin, yerine göre ruh hekimlerinin vb. de işi olmalıdır. Ancak burada biz, insan bilimlerinin dışında ve bilimsel/akademik açıdan belki pek teknik olmayan bir saptamayla, genelde düşünüldüğünün tersine felsefede, burada tartışıldığı biçimde kökten eleştirel tutumun yeterince yaygın olmadığını söyleyebilir; bu etkinlikte yerleşmiş ve eleştirel olmayan yöntemsel tutum alışkanlıklarının, bir etken olarak ayrıca bu yüzden kolay kolay aşılamamakta olduğunu ekleyebiliriz.

Felsefe konusunda yöntembilgisel ve evrimsel bir yaklaşımla buraya dek yapılan çözümlemeler yerinde ise, felsefenin önemli bir dalı olarak görülegelmiş Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesi alanında da, birbirinden ayrı birçok yaklaşımın bulunduğu saptaması bir abartma olmayacaktır; ilk bölümde, bu konuya örnekleriyle birlikte değinmiştik.

Her durumda, felsefenin de etik açısından sorgulanmasının çok gerekli, diyebilirim ki kaçınılmaz olduğunu düşünmeli, görmeliyiz. Kuşkusuz böyle bir çaba sırasında, felsefe etkinliğinin yöntembilgisel, demek oluyor ki kavramsal düzeyde ve eleştirel – mantıksal – anlambilgisel açıdan incelenmesinin / sorgulanmasının gündeme gelmesi, etik incele-

me yönünden bir araç olduğu ölçüde genelde felsefe açısından da kendi başına bir amaç olarak görülmelidir. Evrimi boyunca insanların düşünsel ve toplumsal yönleri üzerinde öylesine etkili olmuş olan felsefe etkinliğinin bu açılardan incelenmesine katkıda bulunmak yerine buna karşı çıkmak, ancak bu alanda olup bitenleri yöntembilgisel düzeyde bir tür anlayamayış, kavrayamayışla açıklanabilir.

Bilimin Derin Etik'inde Tanımlanmamış bir Sorun: Felsefede "Şarlatanlık"

"Felsefe yapmanın etiği" anlamına gelecek "Felsefede Etik" gibi, "Felsefede Şarlatanlık" başlığının da, felsefecilerin büyük çoğunluğu tarafından gerektiği biçimde algılanabileceğini sanmıyorum. Burada vurgulanacağı gibi bu konu, başka akademik alanlardaki şarlatanlık durumunlarında genelde olduğu biçimde temelde yöntembilgisine dayanmakta; ancak bunun yanında etik ve uğraş etiği yönü de öne çıkabilen çok ciddi bir ahlaki sorun oluşturmaktadır. Çünkü "şarlatanlık", etkinliklerden çok kişilere bağlı bir özelliktir.

Bilim etkinliğiyle, örneğin tıp gibi temel bilimlere dayanan uygulamalı bir alanla ilgili şarlatanlık, günümüzde görünüşe bakılırsa tüm dünyada giderek artan bir yaygınlık kazanmıştır. Bunun yöntembilgisel açıdan önemli bir nedeninin, temel ve uygulamalı bilimlerdeki çok büyük gelişmeler olduğunu söyleyebiliriz; çünkü böylece, bilim etkinliğine kavramsal olarak da yetişmek güç olmuştur. Kuşkusuz burada, değerli felsefecimiz Hüseyin Batuhan'ın Bilim ve Şarlatanlık başlıklı ve sanırım başka dillerde de eşine kolay kolay rastlanmayacak oylum ve nitelikteki yapıtına en azından bir değinebiliriz. Batuhan konuyu, kavramsal, kuramsal, "pratik", ruhsal, toplumsal, tarihsel yönleriyle çok boyutlu olarak ve felsefi çözümlemenin süzgecinden geçirerek incelemiştir. Ben "felsefe ve şarlatanlık" sorununu, bu yapıttan da söz açtığım değişik bağlamlarda gündeme getirmiştim. Burada şu noktayı gözden kaçırmamamız gerekiyor: Öteki akademik etkinliklerde, örneğin tıpta şarlatanlıktan söz açıldığında gündeme gelecek kişilerin büyük çoğunluğu, bu alanlarda uğraş / tıp eğitimleri bulunmayan insanlardır. Bense felsefede şarlatanlığı gündeme getirirken, bundan "sorumlu olacak kişiler" olarak en başta felsefe etkinliğini yürüten, kendi alanlarında "eğitim almış" felsefecilerin kendilerini belirtmek istiyorum.

Genel olarak felsefede şarlatanlık konusu bir an için bir yana, zamanımızda, ister temel bilimler isterse genelde tüm akademik alanlar anlamındaki bilim etkinliğinin felsefesinde, "şarlatanca" olduğunu söyleyebileceğimiz tutumların bulunduğunu gözleyebiliyoruz. Elimizde, çağımızın "postmodern" denen felsefe "akımıyla" ilgili olarak özellikle görülen bu tutumları olağanüstü bir kavramsal ve akademik beceriyle ve çok açık bir dille sergileyen bir yapıt var. Amerikalı bir fizikçi olan A. Sokal ile Belçikalı kuramsal fizikçi J. Bricmont tarafından kaleme alınmış olan bu yapıtta neredeyse hepsi Fransız olan ya da Fransızca yazan birtakım

"postmodern" felsefecilerin / düşünürlerin değişik alanlarla ilgili görüşleri, bilimin ve gerçekten eleştirel diyebileceğimiz bir felsefenin bilgisel ve kavramsal süzgecinden geçirilmektedir. Bu yapıtlarında iki fizikçi özetle şunu yapmaktadırlar: psikanaliz, dilbilim, bilim felsefesi, bilim sosyolojisi, siyaset felsefesi, edebiyat çözümlemesi gibi değişik alanlardan birinde ya da birden çoğunda, çağımızın bilim kuramlarına ve bilgisine, yerleşmiş bilim felsefesinin temel ilkelerine çok ters düşen görüşler ileri süren (sözde) düşünürlerin dayanaksız savlarını ortaya koymak.

Onların bu bağlamda vurguladıkları çok temel bir nokta şudur. Söz konusu "postmodern" yazarlar, akademik-bilimsel yönden çok dayanaksız olduğu ölçüde sağduyumuzla da hiç uyuşmayacak biçimde, fizik gibi temel bilimlerin ve matematik gibi onların çok temel dayanağını oluşturan bir alanın başta gelen birtakım terimlerini bağlamlarından koparmaktadırlar. Bunu yaparken dayanaksız ve zayıf benzetimlerden ("analojilerden") yararlanmakta, söz konusu terimleri, çoğunlukla toplumsal, siyasal, "ideolojik", felsefi alanların tartışmalı konularına taşımakta; gerçekte bilimsel, kavramsal vb. dayanakları bulunmayan, ancak kendi savlarını "doğrulayan" birtakım sonuçlar çıkarıp onlara uygun genellemeler yapmaktadırlar. Öte yandan felsefede "şarlatanlık", ya da belki en hafif anlatımıyla söz konusu yapıtın Fransızca başlığına bakarak söyleyebileceğimiz "entellektüel aldatmacalar", çağımıza özgü olabilir mi? Felsefenin evrimini gündeme getirecek böyle bir soruyu burada ele almak bizim bu yazı bağlamındaki sınırlarımızı kuşkusuz çok aşacaktır. Yine bunun gibi ve özdeş nedenle, felsefede "şarlatanlığın" ruhbilimsel belirleyicileri konusunu ve bu belirleyicilerin bilimin genelindeki şarlatanlığın nedenleriyle karşılaştırılmasını da, buradaki bağlamımızda ele alamayacağız.

Bütün bu ileri sürülenlerden sonra, "şarlatanlık" teriminin sözlüklerdeki "biçimsel" tanımını vermesek bile, temel bilimlerde ve uygulamalı alanlarda onların eğitimini almamış "dış şarlatanların" yanında, uğraşı tam benimseyememiş eğitimli "iç şarlatanlardan" söz edebiliriz. Felsefede ise, "şarlatanlık" oluyorsa, yukarda adlandırmadan değindiğimiz gibi, burada ilkece "iç şarlatanların" bulunduğunu söyleyebiliriz. Ancak "felsefecilik" ile "genel olarak düşünürlük" arasında sınır çizmenin güçlüğünü de dikkate alırsak, felsefe alanında "dış şarlatanların" da görülebileceğini, buna şaşmamamız gerektiğini düşünüyorum. Sorunu, "Felsefede 'Şarlatanlık' neden olmaz / nasıl oluyor?" sorusunun ışığında dile getirirsek, burada öteki alanlara göre yaklaşım, ölçüt, yöntem vb. temel yönlerden ilkece ileri bir göreceliğin bulunduğunu dikkate almalıyız. Felsefede çoğunlukla yapılanların ("spekülasyonların") bu yönlerden toplu olarak yöntembilgisel diyebileceğimiz bir "hesabının" verilememesi, gerçekte bu etkinlikte içrel olarak yaygın biçimde bulunduğu düşünülebilecek "şarlatanlığı" gizliyor olsa gerektir. Öte yandan Reichenbach, Descartes'ın "Düşünüyorum, öyleyse varım" önermesini ileri sürerken onun bir "mantık oyununa" baş vurduğunu, kendisinin de savının doğruluğuna inandığını ve bu konuda kuşkusuz onun okuyucularını kandırmak gibi bir niyetinin bulunmadığını belirtmektedir. Felsefenin evriminde, bu

türden ve "şarlatanlığın" söz konusu olmadığı mantık ya da düşünce oyunlarına çok yaygın olarak baş vurulduğunu düşünebiliriz. Ama kuşkusuz bunlar, bizim açımızdan, en azından birincil olarak birer etik sorun doğurmamaktadırlar.

Felsefede Yeni bir "Şarlatanlık" Konusu: "Etik Danışmanlığı"

Derinlik ve açıklığın, nesnelliğin yadsındığı "postmodern" anlayış, temel bilimlerdekine benzer dayanakların verilemediği savlarla yürtülegelmiş geleneksel felsefenin, onun da çok aşağı düzeylere çekildiği bir uzantısıdır diyebiliriz. Böylece, geleneksel felsefede ileri sürülen savların bilimsel, genel olarak bilgisel, mantıksal vb. açılardan doyurucu dayanaklarla desteklenememeleri, dolayısıyla doğrulanamamaları zamanımızda çok ileri boyutlara varmıştır ki bunu özellikle "postmodern" (sözde) bilim felsefesinde görüyoruz. Felsefede görülen bu eğilim, kuramsal fizik ve gökbilim, toplumbilim, psikiyatri gibi, yöntembilgisel olarak birbirinden çok değişik alanlara onların felsefeleri aracılığı ile ve/veya (yukarda değindiğim gibi) bu alanları doğrudan etkileyerek, onlarda kanımca çok olumsuz niteliksel değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Genel olarak belirtmek gerekirse burada, kendi temel yöntembilgisi sorunları yüzyıllardır sürüp gitmiş ve gitmekte olan felsefe etkinliğinde görülen yöntemsel / yöntembilgisel belirsizlik durumunun bir yansıması da söz konusudur. Buna bağlı olarak da felsefedeki geleneksel anlayış, yaklaşım, yöntem vb.'nin birtakım akademik alanlarda yerleşmekte olduğunu, yerine göre örneğin psikiyatride olduğu gibi bu alanların yöntembilgisel öğelerinin yerine geçmeye başladığını görüyoruz. Bu olguya yazarınız, "felsefeleşme" adını vermiştir.

Kuşkusuz bu durum, söz konusu akademik alanlarda daha yukarda örneklerini verdiklerimize benzer biçimde etik ya da uğraş etiği sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bunlarda felsefeleşmenin gelişmesi, bu alanların kişilerinin bunun ayırdında olamamasına, ya da olup da bu "postmodern" etkiyi benimsemelerine bağlı olabilir. Ancak bu konuda işler bununla da kalmamış, bu gelişmelerin zaman içindeki "doğal ve mantıklı" diyebileceğimiz bir sonucu olarak, felsefeciler arasında, felsefeleşmekte olan alanların işlevlerini üstlenenler çıkmaya başlamıştır. Bunu belki en belirgin biçimde psikiyatride görmeye başladık. Bu uzmanlık dalında "ilaç alınmasının" yerine örneğin "Plato'nun okunmasının" daha yerinde olacağını, en azından olabileceğini savunan yapıtlar ortaya çıkmıştır. Bu demektir ki, isteyen felsefeci, "etik danışmanlık" olarak adlandırılan ve psikiyatri uygulamalarının yerine geçecek "felsefi tedaviler" gerçekleştirebilir, böylece psikiyatristin (ve klinik psikoloğun) yerini alabilir. Ne yazık ki toplumlar ve o alanların birtakım uzmanları, çağımızda da genelde bunu kabullenme, daha da ilerisi benimseme eğilimindedirler.

Özellikle tıp etkinliği ve bunun uzmanlık alanları gündeme geldiğinde, felsefeleşmenin, daha doğrusu bunu benimseyip dallarında ona göre davranan uzmanların karşısına, yapılanların yasal yönden sorgulanması

da gündeme gelebilir. Felsefe etkinliğinin bu açıdan sorgulanması ise kuşkusuz pek söz konusu olmamaktadır. Bizim bağlamımızda üzerinde durulması gereken nokta, örneğin yine tıp uzmanlarının böyle durumlarda uğraş etiği açısından sorumlu olmalarının yanında, felsefecilerin de akademik etik yönünden kendi alanlarının yukarda değindiğimiz "dış şarlatanlıklarının" gündeme gelmesidir. Çünkü burada kişi, yetişmediği bir alanda, onun sorunlarının çözümüne yönelik etkinlikte bulunmaktadır ki akademik yöntembilgisi açısından bu, kabul edilebilecek bir durum değildir.

Felsefede etik danışmanlığı, kuşkusuz bunu uygulayacak felsefecinin temel felsefe görüşüne ve buna bağlı felsefe yapış biçimine dayanacaktır. Örneğin, bilimsel felsefenin en önde gelen temsilcisi olan Hans Reichenbach'ın "etik öğüt" adını verdiği etkinliği dikkate ele alalım. Çok kısa olarak belirtmek gerekirse burada felsefeci, kişinin davranışlarını gözleyerek bunlardan onun ne gibi amaçları bulunduğunu çıkarır ve daha sonra bunları dile getirerek bu amaçlara ne gibi yollarla ulaşılabileceğini kendisine anlatır. Bu, Reichenbach'ın bu bağlamda bir karşılaştırma yaptığı öteki iki tür öğüt verme biçiminden farklıdır. Din ve siyaset adamlarının yaptığı biçimde öğütçünün karşısındakilere kendi ahlaki amaçlarının doğruluğuna inandırma çabası, yetkesel ("otoriter") bir etik anlayışını gösterir. İkinci olarak ise, en başta psikoloji danışmanlarının gerçekleştirdiği biçimde kişiye amaçlarının ne olduğu sorulur ve kendisine bunlar için ne gibi yollara baş vurulabileceği açıklanır; örneğin uğraş seçimi ve buna hazırlık konusunda gençlerin soracakları sorulara yanıt verilmesi gibi. Reichenbach, bizim de "etik danışmanlık" olarak ahlaki açıdan bir sakınca yaratmayacağını düşünebileceğimiz biçimde etik öğüt verecek kişinin, psikoloji anlayışı ve toplumbilimsel koşullar konusunda ileri bir bilgisinin bulunması gerektiğini vurguluyor.

Bizim daha geniş bir kapsamda "felsefi danışmanlık" ya da "felsefede danışmanlık" olarak adlandırabileceğimiz bir etkinlik, felsefenin kavramsal çözümleme yöntemlerinin bu etkinliğin dışında da, örneğin günlük yaşamdaki ya da kurumlardaki insanlararası ilişkilerin amaç vb. açılardan açıklığa kavuşturulmasında söz konusu olabilmektedir. Yazarınıza göre etik danışmanlık böyle bir etkinliğin parçası olabilecekse, o zaman şunun gerçekleşmesi gerekecektir: bu tür bir "danışmanlık" yoluyla insanların dilsel anlatımları ile davranış ya da eylemlerinde, tutarlılık, niyet, amaç-araç ve özne-nesne ilişkileri gibi, etik alanının belli başlı yönlerinde eleştirel, mantıksal, anlambilgisel ("semantik") bir çözümleme ve yorum (ki bu bizim "bilimsel felsefe" tanımımızı gündeme getirmektedir). Kuşkusuz burada, felsefecilerin kendilerini birer "şarlatan" durumuna getirecek başka türden uygulamalarda ya da etkinliklerde bulunmaları söz konusu olamayacaktır.

Kaynaklar

1. **Batuhan, H.** (1999) *Bilim ve Şarlatanlık*, 5. B., İstanbul, Bulut Yayınları.
2. **Örs, Y.** (1993) "Teaching Medical Ethics in the Subjunctive Mood", *Bulletin of Medical Ethics*, Sa. 93: 31-36.
3. **Örs, Y. (**1994) "Bilim Etkinliğinde Değer Sorunları", *TÜBA Bilimsel Toplantı Serileri: 1 – Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Etik ve Üniversite*, Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi; s. 61-63.
4. **Örs, Y.** (1996) "The Irresistible Rise of Scientific Philosophy; Philosophism and the Ethics of Philosophizing", *Synthesis Philosophica*, C. 22 (Sa. 2): 447-460.
5. **Örs, Y.** (1998) *Bilimsel Felsefenin Işığında*, Ankara, Öteki Yayınevi, s. 61-95 ve 211-227.
6. **Örs, Y.** (2001) "Bilim, Etik, Seçkincilik, Şarlatanlık", *Bilim ve Ütopya*, Sa. 80: 56-60 ve 81: 83-85.
7. **Örs, Y**, (2002) "Postmodern anarşi, kavramsal aldatmaca ve felsefi şarlatanlık", *Bilim ve Ütopya*, Sa. 96: 50-52.
8. **Örs, Y.** (2003) "Türkiye Bilimler Akademisi'nin bir Yayını ve Bilim Konusunda Birtakım Temel Yanlışlar" Üniversite ve Toplum internet dergisi, 3 (1) (Mart).
9. **Örs, Y.** (2004) "Psikiyatride Giderek Artan bir Olumsuzluk: "Felsefeleşme" ", "Felsefe, Felsefeleşme ve Psikiyatri: Antifelsefe Yaklaşımının Işığında Psikopatoloji" ve "Psikoloji ve Psikiyatrinin Işığında Felsefeciler ve Felsefe Okulları"; *Psikiyatri, Felsefe, Antifelsefe – "Psikiyatri ve Felesefe" alanında geliştirilmiş kavramlar ve yaklaşımlar*, Çizgi Tıp Yayınevi, Ankara, 2004; s. 146- 153, 154-182 ve 183-201.
10. **Örs, Y.** (2004) "Felsefenin Etiği / Felsefecilerin Etiği", *Çağdaş Türk Dili*, Sa. 201: 465- 467 (Kasım).
11. **Örs, Y.** (2004) "Felsefede "Şarlatanlık": Olmazsa, Neden? Oluyorsa, Nasıl?" *Çağdaş Türk Dili*, Sa. 202: 513-515 (Aralık).
12. **Örs, Y.; Büken, N. Ö.** (1998) "Tıbbi Etikte Sorun Kümeleri", *3. Tıbbi Etik Sempozyumu (1997) Bildirileri*, Ankara, Biyoetik Derneği Yayınları 3, s. 3-8.
13. **Reichenbach, H.** (1951, 1966) *The Rise of Scientific Philosophy*, Berkeley ve Los Angeles, University of California Press, s. 50-73, 276-302, 312-324; 34-36; 313-319.
14. **Sokal, A.; Bricmont, J.** (1997) *Impostures Intellectuelles*, Paris: Editions Odile Jacob. (Fransızcasının çok benzeri olan İngilizcesinden Türkçeye de çevrilmiştir: A. Sokal ve J. Bricmont, *Son Moda Saçmalar: Postmodern Aydınların Bilimi Kötüye Kullanmaları*, çev. M. Baydur ve O. Onaran, İletişim Yay., İstanbul, 2002.)
15. **Türkiye Bilimler Akademisi** (2002) *Bilimsel Araştırmalarda Etik ve Sorunları*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara.
16. **Williams, B. (1985)** *Ethics and the Limits of Philosophy*, Cambridge (Mass.): Harvard University Press.

IV. BÖLÜM

BİYOETİK YAZILARI

Giriş:
Akademinin Duvarlarından *Yaşamın İçine Akan* "Etik"

Bu bölümde Yaman Örs'ün Biyoetik alanı üzerine yazmış olduğu çeşitli yazılarından seçmeler bir araya getirilmiştir. Bu noktada belirtmek gerekir ki, yazarın Biyoetik alanı ile ilgili tüm yazılarını da bu kitapta toplamak mümkün değildir. Buradaki yazıları seçmemin bir nedeni, bazı yazılarda Biyoetik alanının ülkemizdeki gelişimine önemli ölçüde yer verilmiş olmasıdır. Halen 'gelişmekte olan bir kavram' olarak nitelendirebileceğimiz biyoetik, akademik bir alan olarak da ülkemizde gelişmektedir ve tam yerini de henüz bulabilmiş değildir. Biyoetik alanı gerek felsefe, gerek sağlık bilimleri, gerekse hukuk, sosyoloji, psikoloji gibi birçok başka alanı ilgilendiren bir akademik alandır. Görece yeni sayılabilecek bir alan olmasından kaynaklanan bu bir çeşit 'yerini bulamama' sorunu, Biyoetik'in hem disiplinlerarası bir alan olmasından, hem de teknolojik gelişmelerin hızından ve doğurdukları yeni etik sorun ve sorunlardan kaynaklanıyor olabildiği kanısındayım.

Siz okuyucuların gözünden kaçmayacaktır ki seçilen bu yazılarda sık sık biyoetik teriminin ortaya çıkışı ve tanımı ile ilgili tekrarlar vardır. Yazıların o bölümlerini olduğu gibi bırakmak, yazının bütünlüğünü koruyabilmek açısından önemliydi. Takdir edilecektir ki böyle bir kitapta bu biçimdeki tekrarlar olağan ve kaçınılmazdır; Önsöz ve Sunuşta da belirtildiği gibi.

Bu yazılar, Yaman Örs'ün zaman içindeki gerek felsefi, gerekse düşünsel anlamdaki gelişmesini, yazıların yayınlanma tarihleri göz önüne alındıklarında, oldukça açık bir biçimde yansıtabilen metinler olmaları açısından da önemlidirler. Örneğin, yazarın 1995 yılında yayımlanan NÜSHED'in (Nükleer Tehlikeye Karşı Barış ve Çevre için Sağlıkçılar Derneği'nin) *Barış ve Çevre Kültürü* başlıklı kitabındaki "Gelişmekte Olan Bir Kavram: Biyoetik" başlıklı makalesi ile 2004 yılında Ahmet

Cevizci'nin hazırladığı *Felsefe Ansiklopedisi* için yazılan "Biyoetik" makalesi arasında önemli bir değişiklik vardır. Bu iki makaleyi karşılaştırdığımızda zaman içinde biyoetik kavramının yazarın usunda değişime uğradığını gözlüyoruz. Örneğin, yazarın 2004'teki makalesinde Biyoetik ve Etik alanlarının kapsam açısından ayrımlarını, 1995'teki makalesine göre nedenleriyle birlikte çok daha açık bir biçimde görüyoruz. 1995'teki makalesinde yazar, Etik alanının daha geniş ve kapsamlı olduğunu belirtir gibiyken, 2004'teki makalesinde bunun tersini ileri sürmektedir. Ancak, burada da Biyoetik'in Etik alanının bir alt dalı mı yoksa ayrı bir dal olarak mı görüldüğü ya da görülmesi gerektiği yazar tarafından açıkça vurgulanmamıştır. Çıkarabildiğim kadarıyla Yaman Örs'ün buradaki kaygısı, "biyoetik" terimine zaman içinde yüklenen anlamlardan kaynaklanmaktadır.

Bu noktada belirtmem gerekir ki, yazarın yapmış olduğu etik ve biyoetik ayırımlarına pek katıldığımı söyleyemem. Onun tarafından belirtilmiş olan Biyoetik'in, Etik'in üst kümesi olarak algılanmasına tam olarak katılıyor değilim. Kanımca felsefenin ana dallarından biri olan Etik alanını bir küme olarak düşünürsek, uygulamalı etik alanlarını da onun alt kümeleri olarak düşünmeliyiz; dolayısıyla Etik'in bir uygulamalı alanı olan Biyoetik alanını da Etik'in bir alt dalı ya da alt kümesi olarak düşünmemiz gerekecektir. Gerek Etik alanında, gerekse Biyoetik alanında metodoloji (yöntembilgisi) önemli bir yer tutmaktadır; ancak bu gerçek ne bu iki alanı birbirine denk iki küme konumuna getirebilir, ne de Biyoetik'i bir üst küme olarak düşünmemizi gerektirebilir. Kuşkusuz belirtmek gerekir ki, Yaman Örs'ün buradaki kaygısı ve dikkat çekmek istediği temel nokta, Biyoetik'in kapsamı açısından olduğu ölçüde, onun sürekli gelişen bir küme olarak görülmesi gerektiğinin vurgulanmasıdır.

Gelişmekte Olan Bir Kavram: Biyoetik*,[1]

Benim buradaki amacım, oldukça yeni olduğunu söyleyebileceğimiz "Biyoetik" teriminin, dolayısıyla onunla anlatılan kavramın bir tanıtmasını yapmaktır. Bunun için önce onun ilk ortaya çıkışını, bildiğim ölçüde ve kısaca gelişmesini, sonra günümüzde yüklendiği anlamlan açıklamaya çalışacağım. Bunu yaparken de ilgili alanın kapsadığı sorunlara değinecek ve onun Tıbbi Etik, genel olarak da Etik ile olan ilişkisini, birincisiyle olan kesişme noktalarını ele alacağım. Bu arada, söz konusu sorunların ne ölçüde çağımıza özgü ya da "yeni" olarak düşünülebilecekleri konusunu irdeleyecek; sunuşumun en sonunda konumuzun genel olarak felsefe ile olan ilişkisi sorununu kısaca tartışacağım.

Ancak bütün bunlardan önce, günümüzde Biyoetik alanıyla ilgili etkinliklere bir örnek olarak gösterilebileceği düşüncesiyle, Avrupa Konseyi'nde sürdürülmekte olan çalışmaları, bilebildiğim ölçüde, ayrıntılara kaçmadan ve görebildiğim en önemli yönleriyle sizlere tanıtmak istiyorum. Bu çalışmaları yakından bilen ya da gözleyen çevrelerin değerlendirmelerine bakılacak olursa, Konsey bu alanda bütün dünyada gittikçe artan bir ilgiyle izlenen işler gerçekleştirmektedir. Ben bu konuda, bu çalışmalara katıldığım son bir yıl içinde aldığım izlenimlere göre biraz daha alçak gönüllülükle konuşulması gerektiğini düşünüyorum. Ancak bu kanım zamanla değişebileceği gibi, böyle bir değerlendirmeyi yapan kişilerden değişik konum ve yaklaşımımdan dolayı daha pekişebilir de.

---

* *Barış ve Çevre Kültürü*, NÜSHED, Ankara, 1995, s. 130-160.

[1] Bu konuşmanın metni, Ankara Üniversitesi ile Türkiye Felsefe Kurumu'nun 28-29 Nisan 1989 günlerinde Ankara'da ortaklaşa gerçekleştirdikleri, "Sağlık Bilimlerinde Etik" Seminerinde yapılan sunuşa dayandırılmış; başta yer alan, Avrupa Konseyinin Biyoetik Çalışmalarıyla ilgili "özel" bölüm ise sonradan eklenmiştir. Daha sonraları bu metinden, değişik bağlamlarda yapılan sunuşlarda, arada geçen zaman içindeki değişiklikler dikkate alınarak yararlanılmıştır.

Avrupa Konseyi Özelinde Biyoetik Çalışmaları

Avrupa Konseyi, sanırım hepimizin bileceği gibi 1949 yılında kurulmuş ve bugün 23 ülkeden oluşan ülkelerarası bir kuruluştur. Tanıtma yayınlarında belirtildiği üzere, bu kuruluşun amaçlan söyle özetlenebilir: Demokrasi ilkelerini ve insan haklarını savunmak, insan değerlerini ve bütün Avrupalıların yaşam niteliğini geliştirmek Konsey, hükümetler, milletvekilleri ve uzmanlar arasında çok değişik alanlardaki işbirliği aracılığıyla üye ülkelerin siyasal yaşamlarında uyum sağlamaya, onların yasal düzenlemeleri için ölçütler koymaya çaba göstermektedir. Kuruluşun etkinlik gösterdiği alanlar arasında, halk sağlığı, toplum yaşamı, eğitim, kültür, doğal çevre, yerel yönetimler, adalet ve benzerleri vardır. (Savunma konusu Konsey'in ilgi alanlarının dışında kalmaktadır.)

Konsey'in etkinliklerinin en önemli ürünleri, bütün Avrupa'da ortak yaşatmayı amaçlayan uluslararası anlaşmalardır ("konvansiyonlar'dır"). Şu anda sayılan 130 dolayında bulunan bu anlaşmalar, işkencenin önlenmesi, doğanın korunması, sınırlarötesi televizyon yayınlan, (kişisel) bilgilerin saklanması, (sporda) seyirci saldırganlığı gibi çok çeşitli konulan kapsamaktadır. Kuşkusuz bütün bu anlaşmalar arasında en önemlileri diyebileceğimiz ikisi, Avrupa İnsan Haklan Anlaşması (1950, yürürlüğe girişi 1953) ile onun iktisadi ve toplumsal alandaki karşılığı olan Avrupa Çalışma Bildirgesi ve protokolüdür (1961, yürürlüğe girişi 1965).

Strasburg'daki Avrupa Sarayı'nda yerleşmiş bulunan ve Avrupa'daki (ülkelerarası) siyasal kuruluşların en eskisi olan Konsey'de, Biyoetik alanıyla ilgili olarak 1985 yılında bir kurul kurulmuş ve ona Fransızca adının ("Comite Ad Hoc d'Experts sur la Bioethique") kısaltılmasıyla CAHBI adı verilmiştir; onun tanı adını Türkçe'ye "Biyoetik Uzmanlar Geçici Kurulu" olarak çevirebiliriz.

CAHBI'nin kurulmasındaki temel amaç, tıp—biyoloji (ya da "biyotıp") etkinliğinde ortaya çıkan birtakım insan haklan sorunlarında Avrupa düzeyinde uyumu, bu alandaki bilgilenme ve düşünce alışverişini sağlamak, gerektiği durumlarda da uluslararası ortak davranışta bulunmak olarak özetlenebilir. Tıp ve bilim adamlan, etikçiler, hukukçular ve ilgili başka "uzmanlardan" oluşan, dolayısıyla disiplinlerarası olan CAHBI, Avrupa Konseyi'nde biyoetikle ilgili her türlü etkinliği yürütmekle görevlidir. Avrupa Konseyi'nde sayılarının belki üç yüze vardığı söylenen kuruldan biri olan CAHBI, amaçlan açısından kesişme noktalannm bulunduğu, insan hakları, (kişisel) bilgilerin saklanması ve benzeri konularda çalışan öteki kurullarla sürekli işbirliği içindedir. CAHBI'nin toplantılanna katılıp görüş bildiren, onun çalışmalarına yardımcı olan, katkıda bulunan ancak Konsey'e üye olmayan (dolayısıyla oy hakkı bulunmayan) ülkeler (ABD, Avustralya, Japonya, Kanada, Vatikan), bunun yanında uluslararası kuruluşlar (D.S.Ö., UNESCO, Avrupa Bilim Vakfı vb.) bulunmaktadır.

Son çözümlemede diyelim, CAHBI'den beklenen temel işlev, biyotıp bilimleri olarak adlandırılan alanlardaki hızlı gelişmeyle ortaya çıkan siya-

sal ve yasal boşlukların doldurulması olmaktadır. Bu konuda yasal düzenlemelerin bulunmadığı yerde doktorların ve hukukçuların anlayışına güvenme eğilimi doğacaktır. Avrupa Konseyi'ne üye tüm ülkelerin uymak zorunluluğunda bulunduktan Hukuk Düzeni ilkesine göre ise yürürlükteki yasalara uyma ve saygı göstermenin yanında gerektiğinde yeni yasal düzenlemeler getirme işi söz konusudur. Bunun sonucu olarak, ilgili olduğu alanda ortaya çıkacak sorunlara çözüm arama işini tek tek yurttaşlara bırakmanın getireceği sakıncaları dikkate alan CAHBI, olağan yolların dışında tavsiyelerde bulunma, çokyanlı anlaşmalar hazırlama, genellikle kabul edilebilir sonuçlara varma, bu amaçlarla kendi ilgi alanlarına yönelik rapor ve çalışmaları basma, oturum, toplantı ve sempozyumlar düzenleme, önemli toplantılara katılma ya da bunlara temsilciler gönderme gibi yollara baş vurmaktadır.

Yılda iki kez bir araya gelen CAHBI, benim Türkiye'yi temsil etmeye başladığım 1989 Aralık ayından beri iki kez toplanmıştır; bir sonraki toplantısını ise gelecek ay (Aralık 1990'da) yapacaktır. İlk olarak katıldığım 10. toplantısında gündeminin ana konusunu "doğum Öncesi genetik tarama; tanı amaçlarıyla embriyo ve fetüse müdahale ve buna bağlı genetik danışmanlık" oluşturuyordu. CAHBI'nin hazırladığı bu tür metinlerin yasallık (dolayısıyla yasal bağlayıcılık) kazanabilmesi için Konsey'in Bakanlar Kurulunca onaylanmaları gerekmektedir.

Öte yandan CAHBI, 10. toplantısını yaptığı günlerde 1. sempozyumunu da gerçekleştiriyordu. Bu sempozyumda, genel konulu giriş konuşmaları dışında, biyoetikle ilgili eğitim, araştırma, dokümantasyon ve etik kurullarla anket kurulları konularını tartışan çalışma gurupları etkinlik göstermiştir. CAHBI 2. sempozyumunu "Genetik" alanında ve 1993 yılında düzenleyecektir.

CAHBI 11. toplantısını Helsinki yakınındaki Espoo'da yapmış ve gündemindeki değişik konulan tartışırken, "çocuk ve yetişkinlerde genetik tarama" konusunda bir çalışma yapmak ve metin hazırlamak üzere, kendisinden daha önce bu konuda bir ön çalışma taslağı istenmiş olan, onun İsviçreli üyelerinden genetikçi Dr. H.-J. Müller'in başkanlığında bir altkuruî oluşturmuştur. Bu arada CAHBI üyeleri, o tarihle Helsinki'de yapılan 7. Dünya İnsan Üreme Kongresine de katılma fırsatını buldular ve isteyenler, kurulun (bir önceki toplantıda seçilmiş olan) yeni başkanı Finlandiyalı Bayan P. Kokkonen'in, CAHBI'nin Yapay Döllenme ile ilgili çalışmalarını ve genel olarak da kurulun kendisini tanıtan bir konuşmasını (ki benim yukarda verdiğim bilgilerin çoğu da bu konuşmanın metninden aktarılmıştır) dinleme fırsatını buldular.

Görüldüğü gibi CAHBI, Strasburg dışında da toplanabilmektedir. Ancak bunun için, şimdi sözünü ettiğim kongre gibi kendisinin ilgi alanlarına yönelik bir etkinliğin olması gerekiyor. 1992 yılında yapılacak, Avrupa ülkelerinin ulusal etik kurulları ve benzeri kurullarının başkanlarının ya da temsilcilerinin katılacağı toplantı, Madrid'de ve yine CAHBI'nin kendi olağan toplantısıyla birlikte gerçekleşebilecektir.

CAHBI'nin yakın gelecekteki en büyük etkinliği ise, "tıpbiyoloji bilimlerindeki ilerleme karşısında insan kişiliğinin korunmasına yönelik ve daha sonra özel konuları ilgilendiren protokollerin ekleneceği bir Çerçeve Anlaşmasının" hazırlanması olacaktır. Kanımca böyle bir anlaşma, Konsey'in İnsan Haklan Sözleşmesi'nin, Biyoetik alanındaki bir uzantısı olarak görülebilir.

Avrupa Konseyi'nin biyoetik çalışmaları ile ilgili olarak burada dile getirilebilecek son konu, onun bu alandaki çalışmalarını yürüten CAHBI'nin konumu olabilir. Allı yıldır varlığını ve belli etkinlikleri sürdüren bu kurulun, sınırlı bir amaca yönelik geçici ("ad hoc") olma özelliğinin kaldırılarak sürekli bir konuma ulaştırılması zamanı gelmiş görünüyor; gözleyebildiğim ölçüde onun üyelerinin, Konsey Sekreterliği'nde bağlı bulunduğu Hukuk İşleri'nin ve Konsey Genel sekreteri Bayan C. Lalumiere'in görüşü de bu doğrultudadır.

"Biyoetik" Teriminin Doğuşu

Biyoetik terimi bugün değişik kişi ve kurumlarca, çeşitli akademik ve ilgili başka çevrelerde yerine göre oldukça değişen anlamlarda, birbirinden farklı kapsamlarda kullanılmaktadır. Bu terim, birazdan daha yakın olarak göreceğimiz gibi, örneğin Avrupa Konseyi'nin Biyoetik Uzmanlar Kurulu 'nun etkinlikleri çerçevesinde kullanılan dar kapsamlı tanımının yanında, Biyoetik adıyla yayınlanan bir dergide daha geniş bir anlam taşıyabilmektedir.

Yine bunun gibi, biyoetik alanının genel bir yöntem bilgisi açısından ya da felsefe yönünden "ne" ya da "ne tür bir alan" olduğu konusunda da oldukça değişik yaklaşımlarla karşılaşıyoruz. Örneğin yine Avrupa Konseyi'nin Biyoetik Kurulu'nun adında yer alan "uzman" teriminin bu bağlamda kullanılmasını belli biyoetikçi ve etikçiler doğal karşılamaktayken, (aralannda benim de bulunduğum) başkaları ise böyle bir kullanımdan rahatsız olabilmektedirler.

Biyoetik alanıyla ilgili bu gibi temel kavramsal konulardaki farklılıklar, somut diyebileceğimiz düzeyde yapılan etkinliklere de kuşkusuz yansımaktadır. Benim burada yerine getirmek istediğim işlev ise, en başta konumuzun bu tür genel yönlerini açıklığa kavuşturmak olacaktır. Bu işe, "biyoetik" teriminin ilk ortaya çıkışı ve başlangıçta ona yüklenen anlamla başlayabilir, onun zaman içinde geçirdiği anlam değişiklikleri (ya da anlambilgisel –sémantique- gelişmesi) ile konumuzu işlemeyi sürdürebiliriz.

"Biyoetik" terimini ilk kez bundan 20 yıl kadar önce bir kitabın başlığı olarak görüyoruz. Kitabın yazan ve bir biyolog olduğu anlaşılan, Birleşik Devletler'de Wisconsin Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde Onkoloji öğretim üyesi olan Van Rensselaer Potter, yapıtının başlığını bir altbaşlıkla bütünlemiştir: "Geleceğe Uzanan Köprü". Kitabını "etik"in Biyoetik'e uzanacağını önceden gören" Aldo Leopold'un anısına adadığını belirten (ancak onun bu terimi kullanıp kullanmadığını açıklamayan) yazar, bu adama

sayfasına Etik alanının önce kişiler arasındaki ilişkilerle ilgilendiğini dile getirerek başlıyor. Daha sonraki eklemeler toplumla birey arasındaki ilişkiye yönelmiştir. İnsanın toprakla, onun üzerinde yaşayan hayvan ve bitkilerle olan ilişkisinin konu edindiği bir etik ise günümüze dek söz konusu olmamıştır. Toprakla ilişkimiz bugün de çok dar bir biçimde iktisadidir ve burada sorunları zorunluluklarımız değil, ayrıcalıklarla haklanınız oluşturmaktadır. Oysa etiğin insan çevresindeki bu Öğeye de uzanması evrimsel bir olanak ve çevrebilimsel bir zorunluluktur (1; s. v).

Yapıtının önsözünde, (doğal) bilimlerle insanı konu edinen alanlar arasındaki ilişkisizliğe dikkati çeken yazar, bu "iki kültür" arasında bir köprü olacak Biyoetik alanını geliştirerek "geleceğe uzanan köprüyü" gerçekleştirebileceğimizi ileri sürüyor. Kitabının amacı, yeni bir "disiplin" olarak Biyoetik alanının oluşmasına yardım etmek, bu yolla da insan türünün geleceğine katkıda bulunmaktır, yapıtın kendisi ise böyle bir köprü değil, bunun yapılması yolunda bir isteğin dile getirilişidir. İnsan değerlerinin incelendiği ve felsefenin bir dalı olan Etik alanında, "ideal" insan kişiliği, toplumsal değerler, eylemlerimiz ve amaçlarımız ele alınmakta, bunların arasında onun en önemli yönünü eylem konusu oluşturmaktadır. Öte yandan etik değerleri biyolojinin gerçeklerinden ayrı tutulamaz; bizim toprak Etik'i, Doğal Yaşam Etik'i, Nüfus Etik'i, Tüketim Etik'i, Kent Etik'i, Uluslararası Etik, Yaşlı İnsan Etik'i gibi alanlara büyük gereksinmemiz bulunmaktadır ve bunların hepsi Biyoetik'le ilgilidir. Ekosistemin tümünün yaşaması ise değer sisteminin sınanması demektir. Bu bağlamda, "en uygun olanın yaşamını sürdürmesi" savı aşırı yalın, sınırlı ve yüzeysel kalmaktadır (1; Önsöz, s. vii-viii).

Yapıtının içeriğine göz attığımızda, Potler'ın onda başlıca şu bölümlere yer verdiğini görüyoruz: "Biyoetik, Yaşamım Sürdürme Bilimi", "Teilhard de Chardin ve Amaç Kavramı", "Toplum ve Bilim", "Tehlikeli Bilgi: Çağcıl Bilimin Çıkmazı", "İnsan Etkinliği ve Düşüncesinde Düzensizliğin Yeri", ''Optimum bir Çevre Nasıl Tanımlanabilir?", "Us'un Amacı Olarak Yaşamın Sürdürülmesi". Görüldüğü gibi, insanın bugünü ve geleceğinin ele alındığı ilginç ve önemli konular kitapta bir araya getirilmiştir. Altbölürn başlıklarının gözden geçirilmesi bu ilk izlenimi pekiştirmektedir (1; İçindekiler).

Bir düşünür olarak De Chardin'in katkılarını bilimle "insancıl ("humanistik") din" arasındaki gediği aşacak bir çaba olarak gören ve bireyin gerek biyoloji gerekse ekin ("kültür") açısından eşsiz oluşuna dikkati çeken (1; Önsöz, s. ix, x) yazar, yapıtının başına bir de, beş maddeden oluşan, "Tek Tek Bireyler İçin Bir Biyoetik İnanç Andı" metnini (1; s. xii) koymuştur.

Burada tek tek ele alınmaları söz konusu olmamakla birlikte, işlenen bütün konular bir arada değerlendirildiklerinde şöyle bir sonuç çıkarmak kanımca yanlış olmayacaktır. Geçmişle ve günümüzde değişik uğraş kö-

kenli "düşünürlerce" belki sıkça yapıldığını söyleyebileceğimiz bir çabayı Potter'in de gösterdiğini görüyoruz. Bu, birbirleriyle bağdaştırılamamış ve temel yöntembilgisel ("metodolojik") nedenlerle bağdaştırılamayacak iki insan etkinliği olan bilim ile dini birleştirme çabasıdır. Bırakın birleşmeyi, bu iki alan tarih boyunca birbirleriyle sürekli olarak karşı karşıya gelmişler, bugün de gelmektedirler. Yine böyle bir çabayla tanınmış olan De Chardin'e yapıtında önemli yer vermesi de, yazarın bu eğilimini açıkça ortaya koymaktadır.

Benim buradaki yöntem ve anlambilgisel kaygılarım açısından daha geçerli ve ilginç olan nokta ise, "Biyoetik" terimini ilk kez (ya da en azından bir kitabının başlığı olarak) kullandığını gördüğümüz Potter'in bununla, az ya da çok karmaşık biçimde, temelde bilimin konu birimlerini oluşturan gerçeklerle yine onun konusu olabilen ancak içerik ve kavram olarak daha başlangıçtan bunlardan ayrılan değerlerimizi birlikte anlatmak istemiş olmasıdır. (Kuşkusuz bu, bir önceki paragrafta dile getirmeye çalıştığım eğilimi ile yakından ilişkili olabilir.) Dünyanın algıladığımız ve kuramsal yapılarla bütünleştirdiğimiz olgusal gerçekleriyle bizim insan davranışları ya da eylemleri ile ilgili isteklerimiz, dileklerimizin bir arada düşünülmesi, bir açıdan (ve benim anlayışıma göre), bunların değişik yaklaşım ve yöntemlerle ele alındığı bilim ve felsefe etkinliklerinin de karıştırılması demektir. İyi niyetle, ancak büyük yöntembilgisel gedikleri, yanlışları bulunan bir yaklaşımla gerçekleştirilmiş bir tanımsal çabanın sonunda ortaya çıkan bir terimin, kendisine verilen anlam yükünü günümüzde kolay kolay taşıyabileceğini düşünebilir miyiz? Onun yukarda ortaya koymaya çalıştığım kapsam genişliği, içerik çeşitliliği ile değişik yönleri arasındaki uyumsuzluk, diyebiliriz ki başka nedenlerin de katkısıyla, kısa olduğu söylenebilecek bir sürede anlamını temel bir yöntembilgisel açıdan değiştirmesine yol açmıştır.

"Biyoetik" teriminin ortaya çıkışından bu yana geçirdiği değişiklikleri yakından incelemiş değilim. Ancak buradaki amacıma uygun olarak, aradan geçen zaman içinde birtakım yaklaşım değişmelerinin etkisiyle bugün onun belli başlı ne gibi anlamlarda kullanıldığı üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Kısaca Terimin Geçirdiği Değişiklik ve Onun Bugünkü Anlamları

1969 yılında, demek oluyor ki yukarda tanıtmaya çalıştığını kitabın yayınlanmasından iki yıl önce, ABD'nde (şimdi de sırasıyla onun yürütücülüğünü ve başkanlığını yapan) bir filozof ve bir ruh hekimi tarafından vakıf niteliğindeki özerk bir kurumun kurulduğunu görüyoruz: The Hastings Center. Bu kurumun işleviyle ilgili ya da işlevini açıklayan bir adı var; "Toplum, Etik ve Yaşam Bilimleri Enstitüsü" ki kuşkusuz bu ad bize onun amacıyla ilgili ipuçlan da veriyor. Yansız bir konumu bulunan bu kurumun temel amacı, biyoloji (ya da canlılık bilimleri), tıp, toplum ve davranış bilimleriyle belli başlı uğraşların yürütülmesi sırasında ortaya çıkan etik (ya da değer) sorunlarının araştırılması ve bu alandaki eğitimdir.

Onun, bu bilgilerin bir bölümünü aldığım az çok yakın zamanlı bir yayını ise şu başlığı taşıyor: Uğraşların Kamusal (ya da isterseniz Toplumsal) Görevleri (ya da Ödevleri); bu yayın, Uğraş Etik'i ve Uğraşların Toplumsal Yerleri (Rolleri) ile ilgili iki yıllık bir çalışmanın tanıtılmasına yöneliktir. Yine bu yayından öğreniyoruz ki ilgili çalışma, tıp, hukuk, toplum çalışmanlığı, gazetecilik, şirket yöneticiliği ve kamu yönetimi gibi birbirinden değişik uzmanlık alanına yöneltilmiştir (2).

Kendisini, işlevini ve amaçlarını böyle tanıtan bir kurumun biyoetik anlayışının ne olabileceği, daha doğrusu ne olması gerektiği anlaşılıyor olmalı. Ancak Hastings Cenler'in çeşitli zamanlarda yayınlanmış değişik küçük tanıtıcı yayınlarında Tıbbi Etik'ten, tıp ve biyoloji alanlarındaki ilerlemelerin ortaya çıkardığı etik sorunlarından, Biyomedikal Etik'ten söz edilmektedir. Bu da bize gösteriyor ki bu kurumun kuruluşundan beri onun "tanımı" olarak adlandırabileceğimiz tek bir biyoetik tanımlaması yoktur ve zaman içindeki gelişmelere, kendi yaptıklarına göre Hastings Center'de değişik kapsamlı etkinlikler sürdürülmüştür.

"Biyoetik" teriminin günümüzdeki değişik anlamlarını sıralamadan önce, onun başlık olarak kullanıldığı ve yukarda değindiğim bir süreli yayından söz etmek yerinde olabilir. 1987'den beri yılda dört kez yayınlanan bu dergi, Avusturalya'da İnsan Biyoteik Merkezi'nde çalışan (ve birisi felsefe profesörü de olan) iki araştırmacı tarafından çıkarılmaktadır, bunun da tanıtılması sırasında onun, Biyoetik alanının kendisi gibi disiplinlerarası olduğundan, dolayısıyla felsefe, tıp, öteki sağlık bilimleri (daha doğrusu uğraşları), hukuk, toplumbilim, iktisat, kamu siyaseti, eğitim ve ilgili alanlar gibi değişik disiplinlerden gelecek katkılara açık bir kapsamı olduğundan söz edilmektedir. Ancak dergilerinin ilk sayısında onun iki yayın sorumlusu, çıkış amaçlarını belirtirken etkinliklerini biyoloji, tıp ve (öteki) sağlık bilimlerinde ortaya çıkan değer sorunlarıyla sınırlı tuttuklarını vurgulamaktadırlar (3).

Sunucunuzun bildiği ölçüde ve "bioyetik" teriminin gelişmesi ile ilgili bu çok kısa bilginin de ışığında, bugün için onun aşağıdaki değişik kapsamlı tanımlamalarından söz edilebilir. Burada şu noktayı da unutmamamız gerekiyor: Burada verileceklerin, biyoetik etkinliğini sürdürenlerce her zaman açık olarak ileri sürülmüş "tanımlar" olmaları gerektiğini düşünmemeliyiz; ancak yapılanlar (yazılı metinler, konuşma sunuşları, tanıtıcı yayınlar vb.) incelendiğinde, biyoetik etkinliğini yürütenlerin ne gibi bir tanımlamaya göre bunu yapıyor olabilecekleri sonucu bizim için geçerli olmalıdır.

(a) En dar kapsamlı anlamında Biyoetik'ten, çağımızın tıp etkinliğinde son onyıllarda ortaya çıkan değer sorunlarının konu edildiği, tartışıldığı, araştırıldığı, ancak (yukarda değinildiği gibi) tıbbı aşan biçimde disiplinlerarası olan akademik bir alan anlaşılmaktadır; bu anlamda "Biyomedikal Etik" terimi de kullanılmaktadır.

(b) İkinci olarak Biyoetik, tıp etkinliğinde çağcıl bilimsel-teknik gelişmelere bağlı olarak yalnız tedavi edici hekimlikte ve tıp-biyoloji araş-

tırmalarında ortaya çıkmış değer sorunlarına değil, bu etkinliğin bilimsel araştırmalarda dürüstlük, koruyucu hekimlik, sağlık siyasası, sağlık hizmetlerinde kaynak dağılımı gibi başka ve ilkece toplumsal yanı ağır basan yönlerinde beliren etik sorunlarına yönelen bir alanı anlatmaktadır. Biyomedikal Etik'in de (belki daha az olmakla birlikte) yine kullanıldığı bu anlamın yüklenilmesinde kanımca çağımızın değişen birey kavramının, birey-toplum, birey-devlet, toplum-devlet ilişkilerindeki çok önemli değişmelerin de büyük payı olmuştur; kişiler, toplumsal çevrede olup bitenleri, bu arada tıp etkinliği ve genel olarak sağlık alanında yaşadıklarını da eskisine oranla kuşkusuz daha çok irdelemektedirler.

Bu kapsamdaki Biyoetik, az çok alışılagelmiş anlamıyla Tıbbi Etik'in karşılığı olarak düşünülebilir.

(c) Üçüncü olarak terimimiz, bir öncekine ek olarak, başta tıpta laboratuar araştırmalarında ve günlük laboratuar çalışmalarında kullanılanlar olmak üzere her türlü bilimsel-teknik araştırma etkinliğinde kendilerinden yararlanılan hayvanlara karşı sorumluluklarımızın da konu edinildiği bir alanı anlatacaktır.

(d) Söz konusu etkinliklerin sınırlan ne ölçüde geniş tutulursa tutulsun, tıp alanının ve bilim alanlarının ötesinde, kendimiz de içinde olmak üzere tüm yaşama ya da tüm canlı türlerine karşı onlarla değişik ilişkilerimiz sırasında ortaya çıkan sorumluluklarımızın ele alındığı bir alan da, "biyoetik" teriminin anlamlarından birine karşılık olmaktadır. Bu anlamıyla sözcük, çevresel ya da çevrebilimsel etik'le de (yaklaşık olarak) anlatılan çok geniş bir kapsama ulaşmaktadır.

(e) Bildiğim ölçüde son olarak biyoetik, daha yukarda gördüğümüz biçimde ve toplumsal-etiksel diyebileceğimiz bir açıdan, belli başlı insan uğraşlarının toplumsal sorumluluğu ya da etik'i anlamına gelebilmektedir; buna, uğraş(ların) etik'i adı da verilebilir. Buna göre, değişik uğraşlardaki değer nesneleri (insan, değişik ya da tüm hayvanlar, tüm canlı varlıklar) biyoetik alanının konusunu oluşturabilmektedirler.

Burada son olarak, yukarıdaki kısa kavramsal çözümlemeden belirmiş olması gerektiğini düşündüğüm, ancak benim bunu ne ölçüde yapabilmiş olduğumu çıkaramadığım bir noktanın üzerinde çok kısa da olsa durabilirim. Biyoetik'in yukarıdaki beş (ve belki daha başka) anlamı kuşkusuz birbirleriyle önemli ölçüde kesişiyor. Ancak bu kesişmeyi usumuzda, birbirinin içinde yer alan özdeş merkezli döngülerin ilişkisi olarak değil, birbirleriyle değişik biçimlerde ve ölçülerde örtüşen nesnelerin arasındaki ilişki olarak tasarlayabiliriz. Bunun, özellikle terimin burada en son olarak verilen tanımı ya da tanımlanması için söz konusu olduğu sanırım oldukça açıktır. Tartışmamıza zaman boyutunu da katarsak, kesişmelerin az çok bütünlük gösteren ve değişikliklerin yer aldığı, akıp giden anlambilgisel bir süreç içinde düşünülmesi gerektiği ortaya çıkacaktır.

Bir Ötedeğişim mi Eski Bir Tema Üzerine Yeni Çeşitlemeler mi?

Bugün, en geniş anlamda alındığında tıp ya da tıp—biyoloji etkinliği içinde ne gibi etik ya da değer sorunları ortaya çıkmaktadır? (Gerek "etik" gerekse "değer" terimlerinin açıklığa kavuşturulmalarım bir sonraki bölümde ele alacağım.) Etkinliğinin bir önceki bölümde biyoetik kavramının tanımlarıyla ilgili olarak değindiğimiz değişik yönleri göz önüne alınırsa, bu sorunların oldukça çeşitlilik gösteren değişik kapsamlı küme ve altkümeler oluşturabilecekleri görülecektir. Kuşkusuz biz burada bütün bu sorunların bir dökümünü ve sistemli bir kümeleşmesini yapmak durumunda değiliz. Ancak yine yukarda izlediğimiz yolu tutarak tartışmayı sürdürmemiz, daha doğrusu söz konusu sorunlara bu çerçevede tanımaya çalışmamız yerinde olabilir.

Dünya Sağlık Örgütü'nce onbeş yıl kadar önce yayınlanmış, "İnsan Haklarının Sağlık Yönleri" adlı bir yayın var; bunun altbaşlığı şöyledir: "Özellikle Biyoloji ve Tıptaki Gelişmeler Açısından". Burada ele alınan konuların belli başlıları ise şunlar: (a) Gebeliğin yapay olarak sonlandırılması; (b) Doğuştan sakatlıkları olan bebekler; (c) İnsan fetüsünün araştırma amacıyla kullanılması; (ç) Kısırlaştırma; (d) Gebeliğin önlenmesi; (e) Kalıtsal hastalıklarda koruyucu hekimlik; (f) Yapay döllenme; (e) Kalıtsal hastalıklarda koruyucu hekimlik; (i) Yapay döllenme; (g) Genel olarak insan deneyleri; (h) İnsan deneyleri için gönüllülerden aydınlatılmış rıza alınması; (ı) İnsanlarda tedavi edici maddelerin denenmesi; (i) Ölümün tanımı ve ölüm hakkı; (j) Doku ve organ aktarımları; (k) Kişisel tıbbi bilgilerin bilgisayara aktarılması; (1) Çevrenin korunması; (m) Sağlık koruma amaçlarıyla zorunlu uygulamalar (4).

Bir ilk bakışta, burada dile getirilen sorunları kabaca da olsa iki kümede toplamak doğru gibi görünüyor; buna göre onları, tıp etkinliğinin geleneksel diyebileceğimiz "eski" sorunları ile çağımızın tıp—biyoloji etkinliğinde (özellikle yakın zamanlarda) ortaya çıkmış "yeni" sorunlar olarak ayırabiliriz. Yukarda sıralananlar arasında örneğin a, ç, d, m başlıklı sorunlar birinci kümeye, c, e, f, h, i, j, k başlıklarında verilenler ise ikinci kümeye konabilirler.

Ancak böyle, az çok kesin bir ayırım, tıp, daha yakın zamanlardaki terimi ile "biyotıp" etkinliğinin çağımızda yaşanan değer sorunlarını ne ölçüde doğru olarak yansıtmaktadır?

Konuya, daha açık olarak söz konusu değer sorunlarına yakından, daha çözümleyici biçimde ve genel, evrensel diyebileceğimiz ilkelerin ışığında bakılınca durumun bir ölçüde, yerine göre de belki önemli ölçüde değişebildiğini görüyoruz. Sıralamada c, f, j harfleriyle belirtilenler gerçekten yaşadığımız çağa özgü etik sorunları olabilirler ama e, h, i, k sorunlarının böyle bir kümede yer almalarına kesin gözüyle bakılabilir mi? Kalıtsal hastalıklarda koruyuculuk soyaçekimin gözlenmesiyle değişik çağ ve toplumlarda söz konusu olmuş; bugünkü "ölüm hakkına" benzer bir durum ise belli toplumlarda yaşanmıştır. Eski çağlarda bilgisayarlar bulunmadığına göre k başlıklı sorunun o zamanlarda yaşanma-

dığını doğal olarak söyleyebiliriz, ama onun altında yatan "sır saklama" (ya da "hastanın sırrının saklanması") gibi genel bir elik (ya da tıbbi etik) ilkesinin belli başlı toplumların tıp etkinliğinde var olduğunu gözden uzak tutamayız. Öte yandan a, b ve m sorunları, toplumdan topluma değişse ve çağa özgü çözüm yolları bunlarda denenmeye çalışılmış olsa bile, onların zamanımızdakilerden ilkece değişik olarak düşünülebileceklerini sanırım pek ileri süremeyiz.

Bu konuda en doğru ya da geçerli olmak üzere belki şu söylenebilir. Tıp (biyotıp) etkinliğinde çağımızda yaşadığımız ve gelişen bilimsel-teknik araçların niteliklerine bağlı olarak ilk bakışta bize "yeni" ya da "çağımıza özgü" oldukları izlenimini veren değer sorunları, gerçekte en azından altlarında yatan temel etik ilkeleri açısından zaman içindeki evrensel yönleriyle düşünülmeli; bunun yanında, "geleneksel" ya da "eski" biyoetik sorunlarının, zaman içinde ne ölçüde değişmeden kalan (ya da öyle görünen) temel yanları bulunursa bulunsun, çağımızda büyük bir ötedeğişim ya da dönüşüme uğradıkları görülmelidir. Birinci noktaya örnek olarak, insan fetüsünün araştırma amacıyla kullanılmasının ortaya çıkardığı değer sorununun (ya da sorunlarının), adlandırılması çağına ve toplumuna göre değişebilmekle birlikte, insana saygı gibi en temel bir etik ilkenin ışığında görülmesinin gerekliliğini verebiliriz. İkincisi için ise, belki bütün toplumlarda önemli bir sorun olarak yaşanmış ve değerlendirilmiş olan gebeliğin insanın araya girmesiyle sonlandırılması konusu bir örnek oluşturabilir; bununla ilgili (çağcıl ilaçlar, başka tıbbi yöntemler vb.) yeni uygulamaların soruna (örneğin üzerinde gittikçe durulan yan etkiler konusunda olduğu gibi) değişik değer boyutlan da getirebildiğine dikkat çekilebilir.

Belli bütün bu ve benzeri biyoetik ya da tıbbi etik sorunları, burada açıklanmaya, vurgulanmaya çalışılan bakış açısının ışığında, belli bir noktadan başlayarak bir ucundan ötekine değişen bir eski-yeni sürekliliği içinde görülebilir. Kuşkusuz bunu yaparken, tıp (biyotıp) etkinliğinin kendi iç gelişmesinin getirdiği bilimsel-teknik etkenlerin yanında, çağın eskisine göre öylesine değişen insan ve birey kavranılan, birey-toplum, birey-devlet ilişkileri gibi dış belirleyicilerin ortaya çıkardığı değer sorunlarını da dikkate almak durumundayız.

Etik, Tıbbi Etik, Biyoetik

Etik alanında ilke (ve geleneksel) olarak bireyler, bireyle toplum, bireyle devlet arasındaki ilişkiler, birey, toplum ve devletin davranışlarının, eylemlerinin değerlerimiz açısından doğru, onaylanır, iyi ya da yanlış, onaylanmaz, kötü oldukları düşüncesine göre ele alınır. Etikte bir başka terimle değerler felsefesinde geliştirilmiş başka kavramlar arasında sorumluluk, (etiksel) zorunluluk, görev, erdem, hak(lar) ve benzerleri de vardır. Düşünebileceğimiz gibi, herhangi bir etik görüşünün çerçevesi içinde önde gelen terim, söz konusu görüşe bağlı olmakta, ona göre

anlam kazanmakta, onun altında yatan, orada savunulan gerekçenin de bir göstergesi olmaktadır (5).

Bu çok kısa olarak belirtilenlere göre, etik alanının temel ya da genel kavramı insan davranışıyla ilgili değerlerimizdir. Biz, bireysel, kurumsal ya da bir insan topluluğunun geliştirdikleri olsun, değer adını verebileceğimiz isteklerimizi, dileklerimizi, yerine göre buyruklarımız, değer ülküleştirmeleri ya da yalnızca ülküleştirmeler diyebileceğimiz kavramlar olarak biçimlendiriyoruz. Bu alandaki duyuşlarımız düşünce düzeyinde ve az çok belirgin bir biçimde dile getirdiğimizde ise değer yargılarımızı belirtmiş oluyoruz. "Savaş olmasın", "insanlar birbirlerine anlayışlı davranmalıdırlar", "hekimler hastalarını sevmek durumundadırlar" ve benzeri, neredeyse sonsuz sayıdaki anlatım, bizim değer ülküleştirmelerimizi içermektedir; bunun yanında, "başkalarına anlayışla davranan kişi, iyi bir insandır" ya da "hastasını seven hekim iyi bir hekimdir" gibi anlatımlar (etik açısından) birer değer yargısı oluşturmaktadır.

Tıbbi Etik'e gelince, sanırım açıkça anlaşılacağı gibi bu alan, tıp uğraşının değişik yönlerinin yürütülmesi sırasında ortaya çıkan değer sorunlarının, çatışmalarının tartışıldığı, açıklığa kavuşturulduğu, çözüm yollarının bulunmaya çalışıldığı bir etkinliktir. Kuşkusuz bu sorunlar her şeyden önce insanlar arasındaki ilişkilerin (hekim-hasta ilişkisi gibi) ya da birey-devlet ilişkisinin (zorunlu koruyuculuk uygulamasında olduğu gibi) ve benzeri etkileşimlerin sürüp gitmesi sırasında ortaya çıkmaktadır. Ancak tıp etkinliğinin temel bilimsel yönünü gözden uzak tutmazsak, ki kanımca bunu yapamayız, o zaman bu alandaki araştı mı al arın gerçekleştirilmesinde beliren değer sorunlarını da dikkate almak durumundayız. Burada bir yandan örneğin deneklerin kullanılması, bilimsel araştırmalarda dürüstlük gibi etkinliği yürüten bireyin öteki bireylere ve topluma karşı yükümlülükleri gündeme gelecektir; öte yandan deney amacıyla kullanılan öteki canlı türlerine karşı sorumluluklarımız söz konusu olacaktır.

Her durumda, demek oluyor ki (biyoetik konusu ile ilgili olarak tartıştığımız gibi) yapacağımız tanıma göre değişecek kapsamı ne olursa olsun tıbbi etik, daha genel olan etik alanının tıp etkinliği içindeki bir uzantısı olarak görülebilir. Bir bakıma bu, değerler felsefesi aracılığıyla felsefenin tıp içindeki özel, farklılaşmış bir uzantısının söz konusu olduğunu dile getirmek demektir. Burada "özel" olma, "farklılaşmış" olma durumu, tıptaki insan-insan, birey-toplum, insan-öteki türler ilişkilerinin, belli ve kendine özgü bir etkinliğin yürütülmesi sırasında ortaya çıkmasına dayanmaktadır. Kuşkusuz tıp, bu özelliklerinden bir bölümünü uygulama alanı olarak diş hekimliği, hemşirelik, klinik psikoloji vb, öteki sağlık uğraşlarıyla, birtakım ötekilerini ise psikoloji, biyoloji vb. temel bilim alanlarıyla paylaşmaktadır. Ancak yine her durumda göz önünde tutmamız gereken temel bir nokta, "farklılaşmış uzantı" kavramının, etik'in, genel olarak da felsefenin öteki belli başlı insan etkinlikleri ile ilişkisi (ya da kesişmesi) sırasında ortaya çıktığıdır. Biz bu, biyoloji, psikoloji, gibi temel bilimlerin, tıp gibi ilk amacı uygulamaya yönelik alanlarla olan ke-

sişmelerine, (en başta tıbbi biyoloji, tıbbi psikoloji gibi) onun içindeki ve yine farklılaşmış olduğunu söyleyebileceğimiz uzantılarına benzetebiliriz.

Biyoetik alanı için de durumun değişik olduğunu söyleyemeyiz. Burada da yine tanımımız, onun kapsamına giren değer (nesneleri ve) sorunları ne olursa olsun, bu alan da genel olarak etik'in farklılaşmış, özel bir uzantısı biçiminde görülebilir. Ayrıca, konumuzla ilgili olarak eklenmesi ve vurgulanması gereken bir noktayı daha dile getirmek durumundayız. Genelde buradaki gibi bir farklılaşma, özel olma, özel sorunlar oluşturma niteliğinin en önemli kaynağını, örneğin etik gibi ilkece daha geniş kapsamlı bir alanın, (yine bir örnek olarak) kendisinden çıkmış ancak kendine özgü yanları gözardı edilemeyecek tıbbi etik gibi bir "altalanın" sorunlarına yeterince ışık tutamaması oluşturmaktadır. Yine örneğin bilimlerle uygulamalı alanlar arasındaki ilişkide olduğu gibi, temel alanın içeriği, amacı, yöntemleri onun farklılaşmış uzantısı için gerek koşul olmakla birlikte yeterli koşul değildir, bunun için, belki en azından görünüşte daha dar kapsamlı olan özel alanın kendine özgü özelliklerinin, sorun içeriğinin, işleyişinin yakından tanınması, bilinmesi gerekiyor.

Tıbbi Etik ve Biyoetik alanlarının birbirleriyle olan ilişkileri ya da kapsam kesişmeleri konusunda ise, ikincisinin daha yukarda verdiğimiz değişik tanımları sırasında değindiğimiz noktalar yeterli görünüyor. Bu bölümde eklenebilecek bir nokta, tıbbi etik'in biraz önce verilen geniş kapsamlı tanımının, yukarıdaki biyoetik tanımlarından üçüncüsüyle, (c) tanımıyla önemli ölçüde çakıştığı olabilir.

Biyoetik kavramıyla ilgili olarak bu bölümde dile getirmeye çalıştıklarım, onun, kendisinden daha geniş kapsamlı ve ona temel oluşturan etik kavramıyla ilişkilerini çok kısa olarak ortaya koymak; bunun yanında, zaman zaman yakın kesişmelerinin bulunduğu tıbbi etik kavramıyla olan bir karşılaştırmasını yapmak olmuştur. Genel çizgileriyle yöntembilgisel ("metodolojik") anlambilgisel olarak nitelendirebileceğimiz bu tartışmayı, konumuzun genel olarak felsefe açısından değerlendirilmesi ile sürdürebiliriz. Böylece tartışmamızın bir bütünlük kazanacağı, bizi daha ileri bir düşünce açıklığına götüreceği kanısındayım.

Genel Olarak Felsefe Açısından Konumuz

Özellikle Biyoetik alanıyla ilgili olarak sıklıkla dile getirilen ve felsefeyi ya da belli başlı insan etkinlikleriyle ilgili yöntem bilgisini ilgilendiren bir temel nokta da, bu alanın ne olduğu konusudur. Bu bağlamda en çok dile getirilen, onun "disiplinlerarası" bir alan ya da etkinlik olduğudur. Örneğin yukarda adı geçen Hastings Center, küçük bir tanıtma yayınında, çalışma konularını (bu yazıda daha önce belirtildiği gibi) özellikle tıp, biyoloji ve davranış bilimlerinde etik sorunlarının oluşturduğu ve "hukuk, felsefe, toplum bilimleri, teoloji, tıp, canlılık bilimleri ve daha başka alanlardan gelen kişilerden oluşan disiplinlerarası bir kurum" olarak nitelendirilmektedir. Bu küçük yayın, "Uluslararası Biyomedikal Etikle İlgili bir Program" (6) başlığını taşımaktadır.

Biyomedikal Etik ya da Biyoetik ile ilgili olarak dile getirilen ve vurgulanan "disiplinlerarası" nitelendirmesi ilk bakışta yerinde görünüyor. Onunla ilgilenen değişik uğraş alanlarından gelen kişilerin bulunması, yerine göre, belki sık olarak onun bu kişilerin ortak çalışmalarıyla yürütülmesi bize bu alanın böyle bir niteliğinin önde geldiğine gerçekten inandıracak gibidir. Ancak konunun, daha doğrusu bu alanın ne olduğu tartışıldığı değişik akademik ya da başka ortamlarda bu nitelendirmenin denebilir ki daha tartışmaların başında ileri sürüldüğünü, bir abartma olmayacaksa yerine göre onun üzerinde belki yeterince düşünülmeden, kendisinden kuşku duyulmadan var sayıldığını, kabul edildiğini gözlüyoruz.

Burada dikkate alınması gereken birkaç nokta var. Bir kez, içlerinde akademik alanlar da olmak üzere belli başlı insan etkinliklerinin ne oldukları sorunu bir felsefe ya da genel bir yöntem bilgisi sorunudur ve bu bakımdan, daha teknik diyebileceğimiz bir biçimde onların ne'likleri konusunu oluşturur. Bununla ilgili "Ne?" sorusu, bir alanın içeriğinin nelerden oluştuğunu ya da konu birimlerini nelerin oluşturduğunu araştırmak amacına yöneliktir. Bunun yanında, yöntem bilgisinin öteki temel soruları olan "Neden?" ya da "Hangi amaca yönelik?" ve "Nasıl?" ya da (terimin dar anlamında) "Yöntemi (yürütülme aracı) ne?" soruları da sorulup bunlara yanıt aranabilir.

Biyoetik alanını ona bu değişik soruların ışığında bakarak ve az çok ayrıntılı biçimde aydınlatmaya çalışmak bizim buradaki sınırlarımızı aşacaktır. Bu yazının bağlamı içinde söylenebilecekler ise öz olarak şunlar olabilir. Bir akademik ve uygulamalı alanın "disiplinlerarası" niteliğinin bulunması, bunun onun ne'liği üzerinde düşünenlerce belirtilmesi anlaşılır bir durum; ancak bu, alanın "Ne olduğu" ile ilgili yöntem bilgisi sorusunun yanıtının tümüyle verilmiş olduğu anlamına gelemez, çünkü "ne'lik" konusu çok temel bir sorun olarak yanıtlanmamış olarak karşımızda durmaktadır. Canlılık bilimlerinin felsefesi ya da uygulamalı bir alan olarak beyin cerrahisi ya da genel olarak cerrahi de, onları yürütenler belki çoğu zaman tek bir kişi olsalar da, temelde birden çok alanın ürünlerinin bir araya getirilmesiyle gerçekleştirildiklerinden ilke olarak "disiplinlerarası" bir konumda görülebilirler. Çeşitli alanlar arasında adı belki en başta verileceklerden tıp felsefesi, her iki etkinliğin değişik boyutlarının ya da yönlerinin olmasına bağlı olarak, yine bir kişi tarafından yürütülüyor da olsa, tümü dikkate alındığında en azından çok yönlülüğü dolayısıyla böyle bir nitelikte olacaktır - tıpta olasılık, mantıksal çıkarımlar yapma, bilimsel bilgi üretiminin sorgulanması, hastalık kavramıyla ilgili değişen kuramsal yaklaşımlar, sağlık kavramının irdelenmesi, etkinliğin toplumsal sorunları, toplumsal, bireysel değişik değer boyutları vb. ele alınırken "tek bir disiplinden" söz edebilir miyiz?

Son çözümlemede bizim buradaki sorunumuz, biyoetik etkinliğini belli başlı insan etkinlikleri arasında hangi kümeye koyacağımız konusu olacaktır. Burada konumuzun ayrıntılı bir tartışmasına giremeyeceğimiz

açık olmalı. Sunucunuz olarak benim felsefe ya da temel bir yöntem bilgisi açısından bu konuda söyleyebileceğim öz olarak şu olabilir. Kanımca biyoetik, ayrıca tıbbi etik ve etik alanının farklılaşmış başka uzantıları, diyebilirim ki "adlan" ve vurguladığımız "farklılaşmışlık" özellikleri dolayısıyla birer felsefe dalı konumundadırlar. Felsefenin özellikle etik aracılığıyla ortaya çıkan bu tür uzantıları ya da altdalları "uygulamalı felsefe" olarak da bilinmektedir.

Biyomedikal Etik üzerine yazılmış bir yapıtın bölümlendirilmesini incelemek, bize bu alanda ele alınan belli başlı konuların neler olduklarını gösterebilir ki bu yolla bugün Tıbbi Etik'in gelişmiş boyutları konusunda da aydınlanmış olabiliriz: biyomedikal etik ve etik kuramlar (bence etik görüşler olmalıydı); hekim-hasta ilişkisi-babacıl tutum, gerçeği söylemek ve aydınlatılmış rıza; hasta haklan ve sağlık çalışanlarının zorunlulukları, sır saklama; insan deneylerinin ortaya çıkardığı etik sorunları; sağlık, hastalık ve değerler; is-tekdışı zorunlu tedavi ve davranışın denetlenmesi; intihar ve yaşamı sürdüren tedavinin reddi; "ötenazi"; çocuk aldırma ve fetüsler üzerinde araştırma; kalıtım, insan üremesi ve bilimsel araştırmanın sınırlan; adalet ve sağlık hizmetleri, kaynak ayırma (7).

Bugün bu alanda birbiriyle çatışan temel iki etik görüşü ya da yaklaşımı söz konusudur. Bunlardan biri rasyonalist Alman filozofu Immanuel Kant'ın (1724-1804) Deontolojisi ya da İnsana (belki daha açık olarak Bireye) Saygı ilkesi, öteki ise İngiliz filozoftan Jeremy Bentham (1748-1832) ile John Stuart Mill'in (1806-1873) adlarıyla bilinen Yararcılık anlayışıdır (bkz. kay. 7). Bunları ve biyoetik ve tıbbi etik sorunlarına uygulanan başka etik görüşlerini benimseyenler arasında, onları (biyo-) tıp etkinliğinde ve ilgili başka alanlarda neredeyse "sonuna dek savunanların" belki de çoğunlukta olduklarını görüyoruz. Kanımca bu konuda doğru olan tutum, ilk, temel yaklaşımımız hangisi ya da ne olursa olsun, somut durum ve durum kümelerine göre önceliğin, değer ikelerinin aşama sıralamasının değişebileceğini düşünmekten geçecektir (5).

Biyoetik Alanında Felsefeye Ne İş Düşüyor?

Felsefeye geleneksel olarak yüklenilmiş olan "sınırsız" bir etkinlik olma niteliği, sanırım genellikle düşünüldüğünün tersine doğru bir yargı değildir ve onun kavramsal yönünün zaman zaman neredeyse tüm bir soyutluğa yol vermiş olmasıyla ilişkilidir. Oysa öteki insan etkinlikleri gibi felsefe de (dolayısıyla etik de), kapsamı, amacı, yöntemi vb. temel yöntem bilgisi yönlerinden sınırlı bir iştir; bu demektir ki ondan, "yeteneklerinden" ya da kaldırabileceğinden daha çok bir işlev beklememeliyiz kuşkusuz bu, üzerinde pek çok şey söylenebilecek bir konudur ve ona bir giriş yapmak bile bizim buradaki sınırlarımızı çok aşacaktır.

Aşağıda dile getireceğim noktalar da her birinin tartışılması yine çok yer tutacak konulardır. Burada kendilerinden çok kısa da olsa söz açılmalarının nedeni, konumuza bir bütünlük sağlanması amacının güdülmesidir.

Bu sunuşta "etik-ahlak" ayırımına yer vermedim. Sunucunuzun yaklaşımına göre bu terimlerden birincisi felsefenin temel dallarından biri olan değerler felsefesini, dolayısıyla akademik bir çalışma alanını anlatırken, ikincisi toplumda var olagelmiş değerler topluluğuna verilen ad olmaktadır.

Değerler felsefesinde söz konusu edilebilecek en temel ayırımlardan biri, özne ile nesne arasındadır. Burada özne, değer(ler)in sahibi olan birey (yerine göre "bireyler topluluğu") olarak düşünülmelidir; nesne ise onun fonlarını ilgili değerlerini (iyi olmasını, mutluluğunu isteme, onu sevme, kendisiyle özleştirme; ona "değer verme", var oluşunu sürdürmesini, yerine göre gelişmesini benimseme gibi) yönelttiği varlık ya da varlıklardır. Kendi alanımıza düşünürsek, örneğin klinikçi bir hekim, değerlerini yönelteceği nesnesi olan hastası karşısında etik açısından bu değerlerin öznesidir.

Etik konusunda bir başka temel ayırım konusu amaç ve araçların belirlenmesi, bu arada amaçlar arasında bir aşama ya da öncelik sırasının saptanmasıdır. Yine klinik uygulamadan örnek vermek istersek, hastasının sağlık sorununun (ya da sorgularının) hekim için bir ilke (ve çok yerinde) olarak bir amaç olması gerektiği varsayilagelmiştir; bu durumda hekim açısından onun sağlığı, toplumun iktisadı, eğitsel, teknik vb. açılardan kalkınmasına temelde ancak bir araç olarak görülebilir; kendi başına ya da ilk başta gelecek bir amaç değil.

Yine tıbbın gelişmesi içinde etik açısından önemli olan bir ayırım, genel olarak da çok temel ve birbirinin karşısında olan iki temel yaklaşım ya da tutum arasında yapılmıştır. Bunlardan birisi bir bütün olarak insanlığın (bu başka deyişle "öteki" insanların) çıkarlarının önde geldiği ülkücülük ("idealizm"), ötekisi ise ağırlığın tek tek bireylerin kendi çıkarlarında olduğu hazcılık'tır ("hedonizm'dir"). Bunlardan ikincisinin çok açık ve kural olarak kişisel tadıma (ya da doyuma) yönelik olmasına karşılık, birincisinde toplumun gönencinin (refahının) geliştirilmesi temel amaçtır (8; s. 3). Daha işlevsel ve daha derin bir anlamda, ülkücülüğün toplum ya da başkası yönelimli, hazcılığın ise kendi ya da ben merkezli olduğu söylenebilir (5); örneğin hekimin hastasının ve toplumun çıkarlarını mı, kendisi ile kaygılarını mı öne alacağı ve bunları değerlerinin, tutumunun, davranışlarının merkezine koyacağı konusunun bize gösterebileceği gibi.

Benim burada kendi açımdan vurgulamak istediğim bir temel felsefe ya da yöntem bilgisi konusu daha var: toplu olarak değerlerimizin, dolayısıyla etik alanının içeriğini oluşturan tartışma evreni, en başta temel bilim alanlarında incelenen olup bitenler dünyasının (çoğunlukla ya da ilke olarak) nesnel olduğunu düşündüğümüz gerçeklerinden nitelik olarak farklıdır. Bu, etik alanında bir başka ayırım olan öznelci ve nesnelci görüşler arasında birincisini yeğlemek demektir, buna göre, çok değişik kaynaklı belirleyicileri ne olursa olsun, değerlerimiz birey, özne kökenlidir (bk. kay. 5); bu alanda nesnel olan, onların dış dünyada gözlenebilen yansımaları olan insan davranışlarıdır.

Böyle bir yaklaşımın ışığında elik, bu bakımdan örneğin hukuk gibi kendisiyle birlikte düşünülebilecek birtakım başka etkinliklerle birlikte büyük ölçüde "normatif ya da insan davranışlarıyla ilgili olarak kural koyucu bir alan olmaktadır. Değerlerimizin yine bu iki yönünün araştırıldığı ve az ya da çok kapsamlı genellemelere gidildiği, ruhbilim, toplumbilim, toplumsal ruhbilim gibi temel bilim alanlarında yapılanlar ise kuşkusuz bilimsel bilgi üretimine yöneliktir. Buna karşılık, felsefe etkinliğinin böyle bir açıdan nasıl görülebileceği konusunu, bunu izleyecek son bölümde kendi açımdan dile getireceğim.

"Kavramsal Minicerrahi" Olarak Adlandırılabilecek Bir Yaklaşım

Bu sunuşta savunulan düşüncelerden, değerler felsefesinde ileri sürülen görüşlerin düşünürden düşünüre yerine göre büyük değişiklikler gösterebileceği sonucunu çıkarmak sanırım güç olmayacaktır. Kuşkusuz bu ayrılık, felsefenin mantık ve matematiğe yönelik etkinliğinde, bilim felsefesi, sanat, felsefesi ve estetikle, siyasal felsefe alanında ve tüm öteki felsefe dallarında da söz konusudur. Ancak bir önceki bölümde dile getirilen, etik alanının konusu olan değerlerimizin temelde öznel kökenli oluş özellikleri doğru ise, bu alandaki değişiklik ve ayrılıkların, felsefe etkinliğinin öteki dallarında gözlenebileceklerden daha ileri olduklarını vurgulayabiliriz; bu alanlarda insan psikolojisinin yeri ne ölçüde önemli olursa olsun, bunu güçlük çekmeden söyleyebiliriz sanırım.

Bütün bu benzeri ayrılıkları biz, etik ve tıbbi etik'in, biyo-etik'in yukarda ele aldığımız "ne'likleri" ve aralarındaki ilişki ile ilgili görüşlerde de buluyoruz. Örneğin bir yandan Etik alanının ele aldığı değer sorunlarına kimin tarafından ne ölçüde yanıt verilebileceği sorgulanıyor (9), öte yandan felsefenin bir dalı olarak iş gören (ve sık olarak "genel etik" adı verilen, bizim ise burada "farklılaşmamış" olarak nitelendirebileceğimiz) etik'in tıp etkinliğindeki değer sorunlarının tartışılmasında bir yetke ("otorite") imişcesine kabullenilmesini; dolayısıyla örneğin klinik uygulamadan ayrı düşünülemeyecek olan tıbbi etik alanının özerkliğinin dikkate alınmamasını büyük ölçüde eleştirenler var (10).

Bence bu alanda daha önemli olan ve şimdi değindiğimiz "yöntembilgisel yetke" eğiliminden daha ciddi olarak düşünülmesi, daha "tehlikeli" olarak görülmesi gereken konu, etik, tıbbi etik ve bireycilik alanlarında, "ahlaki" ("moral"), seyrek olarak "ideolojik", belki çoğu kez de dinsel kökenli yetkenin işe karışma eğilimidir. Böyle bir eğilimin örneğin, "ahlak uzmanları var mıdır?" türünden bir soruyla ortaya konduğunu gözlüyoruz; buna göre, konfüçyüs'ün "üslup insanı", Hıristiyanlığın "azizi" ya da felsefenin "us sahibi adamı" gibi kişilerin düşünülmesi, ahlaki açıdan daha iyi bir yaşam sürdürmek isteyen ortalama insanın "ahlaki ideali" olarak (sunucumuzun koyduğu tırnak) hiç de itici gelmeyebilir (11).

Ben özellikle çağımız açısından, ilke olarak Etik, dolayısıyla onun uygulamalı uzantılarından biri olan Biyoetik alanında, değerlerimizle ilgili olarak kimsenin bize şu ya da bu ölçüde kesin bir yol göstericilik işlevi

üstlenmesini doğru bulmuyorum; öz olarak, bu konuda "yetkesel uzmanların" ya da uzman kişilerin bulunabileceği kanısında değilim. Daha ileri olarak böyle bir görüşe karşı çıkıyorum. Kuşkusuz bu, bilim, uygulamalı bilim, tarih, çeşitli felsefe dallan vb. belli başlı insan etkinliklerinin tümü için geçerlidir. Ancak altta yatan temel "öznellik" niteliğinden dolayı, böyle bir durum kanımca Etik ve Biyoetik alanında çok daha önde gelmektedir.

Bu kaygıların ışığında, üzerinde büyük bir dinsellik-tarihsellik yükü taşıyan "moralist" ("ahlakçı") terimine, karşı çıkacağım açık olmalı; ben bunu etiksel bir görev olarak düşünüyorum. Bu bir yana, biyoetik ve etik çevrelerinde, onların dışındaki kişilerce de sık olarak kullanıldığını gördüğümüz, genellikle de yerleşmiş olduğunu söyleyebileceğimiz "etikçi" teriminin bile, değerlerimiz açısından dünyevi de olsa bir "yetkeyi" simgeleyebileceğini, dolayısıyla bu bakımdan dikkatli kullanılması gerektiğini vurgulamak istiyorum.

Bu sunuşta son olarak, kendi açımdan biyoetik (ve tıbbi etik) etkinliklerinin yürütülmesi (ve eğilimleri) sırasında yöntembilgisel-kavramsal diyebileceğimiz bir düzeyde düşünülmesi gereken üç temel noktadan söz açabilirim.

İlk olarak, bu alanın değerlerimizle ilgili temel bir kural koyucu ("normatif'") niteliğinin bulunduğunu göz önüne almalıyız. Bu açıdan değerlerimiz, birer ülküleştirme ("idealizasyon") ya da "moral" yüklemedirler. İkincisi, bu alan insan davranışlarıyla ilgili duygularımıza, düşüncelerimize, kavramsal biçimlendirmelerimize, dil aracılığıyla aktardıklarımıza yönelik (ve bence bütün felsefe etkinliği için söz konusu olduğu gibi) eleştirel bir değerlendirmeyi, mantıksal-anlambilgisel ("logico-sémantique") bir çözümlemeyi içine almaktadır. Buna göre (etik ve) biyoetik düşünürü, kendisinin ve başkalarının değer ülküleştirmelerini kavramsal bir değerlendirmeyle ve değer sorunlarına anlambilgisel ve yöntembilgisel açıklık getirmek amacıyla inceleyen kişidir. Bu bağlamdaki üçüncü noktayı, söz konusu alanın önemli bir "fenomenolojik" yönünün bulunduğunun belirtilmesi olacaktır. Buna göre, belki her önemli değer sorununun ortaya çıkışında biz başka insanların duyduklarını şu ya da bu ölçüde "anlayabiliriz"; burada kendimizi onların yerine koyma, onlarla Özleştirme söz konusudur. Böylece, başkalarının sorunlarını kavrama konusundaki "empati" yeteneğimiz gündeme gelecektir sanırım. Bu konunun belki en başta klinik hekimlikte olmak üzere tıp etkinliğindeki yeriyle ruh hekimliği ve klinik ruhbilimin bu alanda söyleyebileceklerinin önemi kanımca açık olmalı (5).

Sunucunuz olarak, böyle bir yaklaşımı benzetimsel yoldan "kavramsal minicerrahi" biçiminde adlandırmanın yersiz kaçmadığını umuyorum. Genelde tıp ve öteki sağlık uğraşlarından oluşan bir çevrede böyle bir beklentinin kendisi de yersiz olmasa gerek.

Kaynaklar

1. Potter, Van Rensselaer: Bioethics: Bridge to the future, Englewood Cliffs (N. J.): Prentice-Hall, 1971.
2. The Public Duties of the Professions, A Hastings Center Report Special Supplement, Eylül 1987.
3. Kuhse, Helga; Singer, Peter: "Bioethics: What? and Why?", Bioelhics, 1: (Sa. 1) iii-v, 1987.
4. Health Aspects of Human Rights; With special reference to developments in biology and medicine, Cenevre: World Health Organization, 1976.
5. Örs, Yaman: "Psikiyatrinin Işığında Etik: Değerler felsefesi için psikiyatrinin önemi"; "Psikiyatri ve Etik" Paneli, 25. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, Mersin, 15-21 Ekim 1989; Ankara; Türkiye Ruh Sağlığı ve. Tedavi Vakfı Yay. 1, s. 14-17.
6. A program on international biomedical ethics, New York: The Hastings Center, (tarihsiz).
7. Mappes, Thomas A.; Zembaty, Jane S.: Biomedical Ethics, New York: McGraw-Hill, 1981.
8. Leake, Chauncey D.: Percival's Medical Ethics, Baltimore: Williams and Wilkins, 1927.
9. Rachels, James: "Can Ethics Provide Answers?", Hastings Cenler Report, Haziran 1980, 32-40.
10. Swales, J. D.: "Medical Ethics: Some Reservations," Journal of Medical Ethics, 8: 117-119, 1982.
11. Burch, Robert W.; "Are There Moral Experts?", The Monist, 58: 646-658, 1974.

Etik Açısından Doğal Çevremiz ya da Değerlerimiz Yalnız İnsan İçin mi?*

Çerçeve ve Özet

Konumuzun akışı içinde dolaylı da olsa bir açıdan, odak noktamız olan değerler kavramına değinecek ve değerlerimizin felsefe açısından incelendiği etik alanında konumuz yönünden bizi ilgilendirecek belli başlı birkaç görüşü, temel yaklaşım ve ayrımları kısaca tartışmaya çalışacağım. Kuşkusuz bütün bunları, öteki canlılarla olan ilişkimizdeki bakış açımızı ilgilendirdikleri, onu aydınlattıkları, ona temel oluşturdukları ölçüde ele alacağım. Buna karşılık canlı doğaya bakışımızda birbirinin karşıtı oldukları söylenebilecek iki ana yaklaşım üzerinde özellikle duracağım.

Doğrudan konumuza girmeden önce bir noktaya belirtmem gerekecek. Ben başlıktaki konuyu, sağlık uğraşlarından biri olan tıp etkinliğinin değer sorunlarının öğretiminden sorumlu bir kişi olarak değil (ki başlığın kendisi de bunu açıkça ortaya koyuyor olmalı), çok daha geniş bir açıdan ele almak istiyorum. Bir başka anlatımla, onu bir "tıbbi etikçi" olarak değil terimin en geniş anlamanda "etik" açısından tartışacağım. Sunuşumun sonunda bu noktanın açıkça ortaya çıkacağını düşünüyorum.

Her Şeyin Ölçüsü İnsan mıdır?

Eskil çağın Trakyalı filozofu Protagoras'ın öne sürdüğü gibi "insan her şeyin ölçüsüdür" düşüncesini benimserseniz, o zaman, insan-mer-

* *İnsan, Çevre, Toplum*, R. Keleş (Yay. Haz.) 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1997, s. 361-371.

kezlilikle gerçekte olup bitenler arasındaki uzaklık ya da karşıtlık "inandırıcı bir biçimde" ortadan silinecektir. Unutmayalım ki Protagoras bir Sofistti ve Sofistler para karşılığında ve pratik başarılar için (felsefe) öğretiyorlardı. Bize bunu anımsatan Bertrand Russell çok yerinde olarak, "buna göre Sofist Thyrasymachus'un adaleti güçlü olanın elindeki üstünlük olarak tanımlamasana şaşmamalıyız" diyor.

Bu verilen örnekteki "insan her Şeyin ölçüsüdür" düşüncesinin, insan toplumunun kendi içinde ya da insanların kendi aralarındaki ilişkilerde söz konusu olduğunu görüyoruz. Burada kendileri ölçü olarak alanın kişi (ya da kişiler), belli bir durumda ilgi odağı olan, merkeze konan insan ya da insanlardır. Dolayısıyla bu bağlamda bir kendi- ya da ben-merkezcilik'ten (hedonisme'den) söz edilebilir. Yeniden doğuşla birlikte ortaya çakan, gelişen humanisme ya da insancıllık anlayışında ise merkeze konan kişiler ya da insanlar ilke olarak toplumdaki herkestir; "kendi" ile birlikte başka insanlardır; böylece, bencilliğe uzanan, hep ben'i gözeten bir ben-merkezciliğin yerini ortak bir birey-toplum bağlamında insan-merkezciliğin aldığı söylenebilir.

Buradaki konumuza yaklaşırken bizi ilgilendirecek olan, daha doğrusu bekleneceği gibi karşı çakacağımız görüş, yukarıdakilerden birincisinin değişik bir türü olacaktır; ikincisi ise, insan-canlı-doğa ilişkilerinde burada en azından doğrudan söz konusu edilebilecek bir konumda görünmüyor. Ancak konumuzun sınırlarını bu ilişkiler çizdiğine göre, "insan-merkezcilik" teriminin bu bağlamda "ben-merkezcilik'ten" daha uygun olduğunu düşünebiliriz. Burada merkeze alınan insan, toplumsal-siyasal bağlamda değil, canlılık bilimleri kapsamında ve bir "tür" olarak anlaşılması gereken varlıktır.

İnsan-canlı-doğa ilişkilerinde böyle bir insan-merkezcilik ya da insan-merkezlilik, yaşamımızın değişik yönlerinde ortaya çıkmaktadır: tarım etkinliği, birtakım türlerin evcilleştirilmesi, avcılık, kentleşme, enerji kullanama, sanayi, (öteki türlerin kullanıldığı) bilimsel araştarmalar vb. Toplu bir biçimde, insan nüfusunun artışı, doğal kaynakların tükenmesi ve çevre kirliliği olarak üç temel başlıkta düşünülebilecek ve sonuçta çevre sorunlara olarak bilinen konular bütününün içinde ben, öteki canlılarla ilişkilerimizin değerlerimiz açısından tartışılabileceği bir örnek üzerinde durmak istiyorum.

Dirimbilimci olduğu anlaşılan bir yazara göre, hayvanlar yalnızca "öteki ya da başka organizmalardır". İnsanın dışındaki organizmalar ise değerdışı varlıklardır; kayalar ya da kristaller gibi cansız nesneler nasıl bizim değerler dünyamazın dışında iseler, onlar da insanın etik dizgesi (sistemi) içinde yer alamazlar. Çünkü, etik dizgeleri insan davranışlarıyla ilgili kurallar içerir ve böylece ilk başta gelen katılımcılar arasında bulunmadıkları için başka organizmaları dışlarlar. "Biz değerler dünyamızı tümüyle insanlara yönelik bir olgu olarak dikkate alır ve değerlerimizi ancak onlara uygularsak, o zaman birçok sorun ortadan kalkmış, dizge işlerliğe kavuşmuş olacaktır." Balık tutmanın estetik (!) yönleri, boğa

güreşi ya da güvercin vurmanın eğlendirici yanı varsa, bu gibi deneyimleri neden bulaşıcı hastalık yapan asalaklara, sivrisineklere karşı olan savaşımızla ya da bir av köpeğini yetiştirmekle bir tutmayalım? Bu noktaya düşünmemekle kendimizi ne kadar can sakaca çakmaz durumlara soktuğumuzu neden görmüyoruz? Bir insana gereksiz gelen bir eylem bir başkası için çok gerekli olabilir; bizim, değerlendirmemizin son çözümlemedeki dayanağı olan, eylemin insanlar üzerindeki etkisine baş vurmaktan başka bir ölçütümüz bulunmuyor.

Böyle bir görüş, etik, dolayısıyla felsefe, evrim ve dirimbilim, toplumbilim, ruhbilim açılarından ele alınabilir. Buradaki konumuzun sınırları içinde ben şu noktalara dile getirebilirim. Kanamca konumuzla ilgili en temel nokta, insan değerlerinin başka varlıklar için de söz konusu olup olamayacağı sorununun bize kalmış bulunduğudur; bunun ayrımında olmalıyız. Öteki canlı varlıkları etik dizgemizin sınırları dışında tutmak, ne felsefi, ne toplumsal, ne de dirimbilimsel bir zorunluluk olarak görünüyor. Barakın kendileriyle birlikte canlı küreyi oluşturduğumuz birey ve tür olarak öteki canlıları, bir cansız varlık, bir taş ya da kağıt parçası bile örneğin bir anımızı anımsattıklarından dolayı bizim için değerli olabilirler ki, bu nitelikleri onların bir işimize yarama, bize parasal bir yarar sağlama, "estetik" bir özellikleri bulunma vb. başka yönlerinden tümüyle bağımsız bulunabilir.

Öte yandan değer sorunları, özellikle önemli, "ciddi" değer sorunlarımız neredeyse hep "can sıkıcı çakmaz durumlar" olarak karşımıza çıkarlar; burada önemli olan nokta, davranışımız için bir seçim yaparken kendi açamazdan savunulabilir gerekçelere dayanmamızdır. Salt "pratik" ya da yüzeysel bir "pragmatik" yaklaşımla bir değer sorununu ortadan kaldırmaya çalışmak onu çözme çabasıyla eşanlamlı olabilir mi? Bu, etik açısından olsa olsa bir yalanca çözüm arayışıdır.

Burada son ve üçüncü olarak değerler açısından insanlar arasındaki ayrılıklara gelince, salt kendi aralarındaki sorunlarda da bu bakamdan toplumdan topluma, bir toplum kesiminden ötekine, bireyden bireye yerine göre çok büyük ayrımlar gözlemiyor muyuz? Aile bağları, arkadaşlık, günlük yaşam, siyasal düşünceler ve insan yaşamının belli başlı her alanında değerlerimizin ne ölçüde birbirleriyle bağdaştıklarını söyleyebiliriz?

Konumuz ilerledikçe ve etik alanıyla ilgili birtakım temel noktaları çok kısa da olsa gözden geçirdiğimizde, yukarıdaki gibi "aşırı" insan-merkezli, belki daha doğrusu aşırı insan-merkezci bir etik yaklaşımı daha geniş bir biçimde eleştiri süzgecimizden geçmiş olacaktır. O zaman göreceğiz ki, bilimsel etkinlik aracılığıyla bilgilenme, bu etkinliğin, genellikle de insan yaşamının değer yönlerinin bilincinde olabilmek için yeterli değildir, olsa olsa onun bir ön koşulu olarak düşünülebilir.

Temel Etik Yaklaşımları

Etik alanında ilke olarak bireyler, bireyle toplum, bireyle devlet (ve toplumla devlet) arasındaki ilişkiler ele alınır; birey, toplum ve devletin davranışları, eylemleri, değerlerimize göre doğru, onaylanır, iyi, ya da yanlış, onaylanmaz, kötü olmaları açısından tartışılırlar. Değerler felsefesi ya da etikte geliştirilmiş başka kavramlar arasında sorumluluk, (etik) zorunluluk, görev, erdem, hak(lar) vb. vardır. Herhangi bir etik görüşünün çerçevesi içinde önde gelen terim, söz konusu görüşe dayanacak, ona göre anlam kazanacak, onun altında yatan "gerekçenin" (ya da gerekçelerin) de bir göstergesi olacaktır. Buradaki bağlamımızda, çağımızın geçerliliklerini korudukları düşünülen aşağıdaki etik yaklaşımları ya da görüşlerinden söz açılabilir ki, bunlar sağlık uğraşlarının değer sorunları tartışılırken de özellikle söz konusu olmaktadırlar.

Çağdaş zamanların İngiliz filozoflarından Jeremy Bentham (1748-1832) ile John Stuart Mill (1806-1873) tarafından geliştirilmiş yararcılık anlayışına göre, "bir insan, herkes dikkate alındığında, iyinin kötü karşısında en büyük ağırlığı olacak biçimde davranmalıdır". Onların görüşlerinin bu biçimlendirilmesine eylem yararcılığı adı verilmektedir. Burada, "iyinin" içrel, dolaysız değeri tadım (zevk) (Bentham) ya da mutluluk (Mill) olabilir. Bu görüşün kural yararcılığı olarak bilinen bir başka biçimlendirilmesinde ise temel ilke şu olmaktadır: "Bir kimse, genellikle uyulduğu sürece ve herkes dikkate alındığında iyinin kötü üzerinde en büyük ağırlığı olacaktır kuralına göre davranmalıdır". Bu iki görüş, daha doğrusu altgörüş arasındaki ayrımın eleştirisini, böyle bir ayırımın doğru olup olmadığı konusunu burada bir yana bırakırsak, her ikisinde de önde gelen noktanın insan eylemlerinin sonucu (ya da sonuçları) olduğunu belirtebiliriz ki sonuçsalcılık terimi de, (belki tümüyle doğru karşılık olmasa da) "yararcılık'la" eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

Burada ikinci olarak sözü edilecek ve yukarıdakinin tümüyle karşıtı olan etik görüşü Kant'ın deontolojisi adıyla bilinegelmiştir. İşin ilginç yönü, her ne kadar 18. yüzyıl Alman filozofunun görüşü "deontoloji" terimiyle özdeşleştirilmiş ise de, gerçekte, terimi, Kant'tan sonra ve onun görüşüne karşı çıkarak ilk ortaya atan ve bir kitabının başlığı olarak kullanan Bentham olmuştur. O, bu terimle, yararcı bir anlayışa dayanan ve ağırlığın, o zamana dek değerler felsefesinde alışılagelmiş doğru ya da iyi kavramlarından çok görev düşüncesine verildiği bir etik dizgesini anlatmak istiyordu.

Yararcılık gibi bir ilkeye bütünüyle karşı çıkan Immanuel Kant (1724-1804) için insan eyleminin değerlerimiz açısından doğruluğu ya da yanlışlığı, onun sonuçlarının iyilik ya da kötülüğünden tümüyle bağımsızdır. Kant'ın bu "aşırı" görevbilgisel ("deontolojik") görüşünün yanında daha ılımlı ve sonuçsallığı insan eyleminin içrel bir işlevi olarak almasa da göz önünde tutan anlayışlar vardır. Kant, etik dizgesinde geliştirdiği ve Kesin Buyruk ("Kategorik İmperatif") olarak bilinen, çok genel ve soyut ilkesini değişik biçimlerde dile getirmiştir. Bunlardan birine göre, kişi, "yalnızca,

aynı zamanda evrensel bir yasa olarak ortaya konabilecek biçimde davranmalı"; bir başkasına göre ise, "ister kendisi ister başkası olsun, tüm olarak insanlığın (başkalarının) hiç bir zaman yalnızca bir araç değil, bunun yananda her zaman bir amaç olduğu düşüncesiyle hareket etmelidir.

Burada yine kısaca değinilebilecek üçüncü etik görüşü, kökeni 13. yüzyıl düşünürü Thomas Aquinas'a giden ve doğal tüze kuramı olarak bilinen yaklaşımdır. İşlemsel olarak düşünüldüğünde "ılımlı" bir deontoloji yaklaşımı olarak görülebilirse de, bu görüşün içeriği gerçekte çok değişiktir. Buna göre "eylemlerimiz, bizim insan olarak doğamız ve amacımızla uyuşmadıkları ölçüde uygun olmaktan uzaktırlar".

Temel Etik Ayırımları

Filozoflar, bir yandan etik alana içinde değer görüşleri ya da yaklaşımları, değer dizgileri geliştirirken, öte yandan etik alanının ne olduğu, genel olarak felsefe içindeki yeri gibi onun

yöntembilgisi sorunlarıyla ("metaetik" sorunlarla) ilgilenmişlerdir. Ancak bu arada, yine etikle ilgili birtakım temel sorunların üzerinde kanımca yakından durmamışlar, onları yeterince yalın, açıkça bilinen, belki üzerlerinde de anlaşmaya varılmış genel noktalar olarak düşünmüşlerdir. Etik alanının bu tür sorunlarından birkaçını, onlara bu alanda temel ayırım olarak nitelendirerek kasaca da olsa burada belirtmek istiyorum.

İlk olarak ele alınması gereken temel sorun, özne-nesne ayırımı olmalıdır. Değerlerin, değer ülküleştirmelerimizin, onlarla ilgili kavramsal-dilsel biçimlendirmelerimizin ilk başta kuşkusuz bir "yaratıcısı", düşünürü, biçimlendiricisi, onları kendi içinde barındıran bir sahibi vardır ki, bu bir insandır; bu insan ya da kişiyi söz konusu değerlerin öznesi olarak görmemiz ve öyle adlandırmamız doğru olacaktır.

Değerlerin öznesi tek bir varlıktır. Buna karşılık, onların nesnesi, öznenin değerlerini yönelttiği, değerlerinin içeriğinde yer alan ya da bunları oluşturduklarını söyleyebileceğimiz her şey olabilir: öznenin kendisi, en yakın çevresindeki insanlar, genel olarak toplumsal çevresi ve onu oluşturan değişik bireyler, tüm insanlık, ama öte yandan öteki türler ya da onların bireyleri; demek oluyor ki ilke olarak tüm hayvan ve bitkiler, tüm doğa, bunun ötesinde de her tür insan yaratıcısı olabilir. Konuyla ilgili örnekleri daha yukarıda vermiştim.

Herhangi bir şeyin bizim açımızdan ya da bizim için değer nesnesi olabilmesinin ruhsal yönden temel bir koşulu olarak, onunla kendimizi az ya da çok özdeşleştirmemiz gerekecektir. Bir başka anlatımla, etik alanında nesneyi özne yapabildiğimiz, onu özneleştirdiğimiz oranda ona bir etik değeri yüklemiş olmaktayız. Ruhbilim ve ruh hekimliğinin temel kavramlarından biri olan benlik sınırlarını burada anımsamamız çok yerinde olacaktır; biz, bu sınırlarımızın içeriğine ve kapsam sınırlarına göre değerler acunumuzu koruyoruz.

Etik alanında bir başka temel ayırım, değerlerimizle ilgili olarak amaç

ve araçlarımız arasındadır. Bu konuya da, yukarıda iki temel etik görüşünü gözden geçirirken değinmiş oldum; birbiriyle karşı karşıya gelen bu iki görüş arasındaki ayrılığın gerçekte öyle bir ayırıma dayandığını söyleyebiliriz. Burada bir örnek vermek gerekirse, deney hayvanlarını neredeyse istediğimiz gibi kullanabileceğimiz görüşünü ileri süren birisi, insan sağlığı ve mutluluğu yönünden onları tümüyle araç olarak görüyor demektir; buna karşı çakacak kişiler için ise bu hayvanların yaşamı, bu yaşamın niteliği etik açısından birer amaç oluşturmaktadır.

Amaçlarımızın birincil, ikincil, üçüncül vb. olarak ayrılmasını, bir başka deyişle onların aşama sıralı olarak dizilmeleri konusunu, amaçlar arasında seçim yapma sorununu, amaç-araç bağlantısını işlememiz için burada yeterince yerimiz bulunmadığından onlara değinemeyeceğim. Ancak bu noktaların konumuz açısından önemleri açık olmalı.

Etik alanında bu gibi ve ortaya konabilecek başka temel nokta ve ayırımları yeterince açıklıkla dile getirebilirsek; bunun yanında bu alanın çok temel olan "normatif" ya da (kişiye bağlı) kural koyucu, felsefi düzeyde eleştirel-anlambilgisel çözümleme yapıcı ve başkalarının değer sorunlarını anlamamıza yönelik "fenomenolojik" yönlerini dikkate alırsak, yukarıdaki gibi savlara, ilke olarak her türlü değer yargısını, etik görüşleri ya da yaklaşımları yakından tanıyabilir, değerlendirebilir, bu konularda kendi seçimlerimizi yapıp, bunları gerekçelendirebiliriz. O zaman savunacağımız değer ülküleştirmelerimiz ve yargılarımız temelsiz, dayanaksız kalmayacakları gibi başkalarına da bunları daha kolay açıklayabilecek, anlatabilecek, onlarla daha verimli biçimde tartışabilecek durumda olacağızdır.

Bugün Vardığımız Nokta: İnsan-Merkezcilikten Yeşil And'a

Buradaki bağlamımızda ve şimdiye dek ele aldığımız temel noktaların ışığında, yazının en başında tartışılan ve aşırı insan-merkezci (ya da -merkezli) bir görüş olarak nitelendirebileceğimiz "her şeyin ölçüsü insandır" yaklaşımına yeniden dönmemize gerek yoktur sanıyorum. Temelde öznel kökenli ve öznel nitelikte olmalarına karşılık değerlerimiz, dile getirilebilir, tartışılabilir, eleştirilebilir, değiştirilebilir, yeniden belirlenebilir ve betimlenebilirler. Tümüyle ussal olmasalar da, yaşamımızın bütününü oluşturan ilişkisellik ağı içinde gerekçeleriyle savunulabilirler. Öyle olmasaydı, bizim onları "keyfi" diyebileceğimiz bir biçimde ve "tartışılmaz" olarak nitelendirmemiz gerekirdi; bu durumda değerlerimizin iletişim, anlaşma, anlaşamama, eleştiri vb. gibi insanlararası yönleri olmazdı. Bu yönleri bulduğu içindir ki, onların bizim için önemleri, aralarındaki öncelik sıralamaları, getirdikleri sonuçlar, içrel ve araç olma yanları da açıklıkla ortaya konabilmektedir.

İnsanın dışındaki doğayla olan ilişkimizin bugün ortaya çıkardığı çok büyük, çok boyutlu, çok ciddi, yaşamsal sorunlar bir yana; daha yukarıda da değindiğimiz gibi, ona çıkarcı olmayan, onun varlığını amaç olarak belirleyen bir yaklaşımla bakmamız, öz olarak doğa-merkezli bir etik gö-

rüşünü benimsemememiz için hiç bir doyurucu neden bulunmuyor; yeter ki varoluşumuzla ilgili olarak dar, önyargılı ve bilinçsiz olarak nitelendirebileceğimiz bencilce bakış açısını bir yana bırakabilelim.

Günümüzün insan kökenli çevresel ya da çevrebilimsel sorunları karşısında tüm bireylere yönelik bir Yeşil And'ın içilmesi zorunluluğu gündeme gelmiştir. Kuşkusuz çevre sorunlarının tek sorumlusu günümüz insanı değildir ve bu alanda yakın ve uzak çağların insanlarının da önemli "katkılarının" bulunduğunu açık örnekleriyle biliyoruz. Sorunların bir birikimin sonucunda bugünkü doruk noktasına ulaştıklarını söyleyebiliriz.

Yine de, temelde ya da tümüyle insan merkezli bir uğraş olan tıp gibi bir etkinlikte bile bakış açısının çok değişik olabileceğini, Eski Hint Uygarlığı'ndaki Hekim And'ının hemen başlarındaki bir tümce bize gösteriyor: "Bütün canlı varlıkların iyiliği için çalış".

Kaynaklar

1. Russell, B.: *Wisdom of the West. A historical survey of Western Philosophy in its social and political setting*. Londra, Macdonald, 1960; s. 46-47.
2. Guthrie, R. D.: "The ethical relationship between humans and other organisms." Perspect. Biol. Med.. 11: 52-62, 1967.
3. Örs, Y.: "Psikiyatrinin Işığında Etik. Değerler felsefesi için psikiyatrinin önemi." Psikiyatri ve Etik panelinde sunulan bildiri; 25. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, Mersin, 15-21 Ekim 1989. (Türk Ruh Sağlığı ve Tedavi Vakfı Yayınları, Ankara, 1990; s. 14-17.)
4. Mappes, T. A., Zembaty, J. S.: "Biomedical ethics and ethical theory;" *Biomedical Ethics*. New York vb., McGraw Hill, 1981; s. 1-18.
5. Göksel, F. A.: (Özel konuşma), 1989.
6. Reichenbach, H.: *The Rise of Scientific Philosophy*. Berkeley ve Los Angeles, University of California Press, (1951), 1966; s. 320-321.
7. Gordon, B. L.: *The Romance of Medicine. The story of the evolution of medicine from occult practices and primitive times*. Filadelfiya, F. A. Davis, 1945; s. 530.

Biyoetik*

"Biyoetik" teriminin anlamını, daha doğrusu günümüzde yüklendiği anlamları açıklığa kavuşturabilmek için, onun ilk ortaya çıkışında hangi anlamda / anlamlarda kullanıldığının üzerinde durmak yerinde olacaktır. Buradan yola çıkışla biz, daha sonra geçirdiği anlambilgisel evrimin tümünü izlemesek de, onun ilk kullanılışındaki ve günümüzdeki anlamları arasında bulunan dilsel ve akademik bağlantıyı kurabilir, buradaki benzerlik ve farklılıkları açıklığa kavuşturabiliriz. Bunların yapılması, Biyoetik alanının, Çevre Etiği, Tıbbi Etik, Etik, Felsefe gibi, kendisiyle kavramsal, yöntemsel ve akademik olarak yakından bağlantılı başka alanlarla olan ilişkisini ortaya koymamızda da yol gösterici olacaktır. Kuşkusuz her akademik etkinliğin, ama görünüşe göre en belirgin olarak Etik ya da Ahlaki Değerler Felsefesinin yöntemsel incelenmesinde en başta gündeme gelen yönlerden biri, ilgili sorunların / sorun kümelerinin tanınmasıdır; bu nokta, buradaki bağlamımızda da konumuzun akışı içinde ve yeri geldiğinde vurgulanacaktır.

"Biyoetik" Teriminin ilk Ortaya Çıkışı

Bildiğimiz kadarıyla "Biyoetik" terimini ilk kez, otuz yılı aşan bir süre önce yayınlanan bir kitabın başlığı olarak görüyoruz. Bugün yaygın olarak tanındığını söyleyebileceğimiz bu kitabın bir biyolog ve kanser araştırıcısı olan yazarı Van Rensselaer Potter, onun başlığını bir altbaşlıkla (çok belirgin biçimde olmasa da) açıklığa kavuşturmak istemiştir: "Geleceğe Uzanan Köprü". Yapıtının ilk sayfasında Etik alanının önce kişiler arasındaki ilişkilerle ilgilendiğini dile getiren yazar, bu alanın daha sonra toplumla birey arasındaki ilişkiye yöneldiğini belirtiyor. İnsanın toprakla,

* *Felsefe Ansiklopedisi*, Ahmet Cevizci (Ed.), 2. Cilt, Etik Yayınları, İstanbul, 2004, s. 671-675.

onun üzerinde yaşayan hayvan ve bitkilerle olan ilişkisinin konu edindiği bir etik ise günümüze dek söz konusu olmamıştır. İnsanın toprakla ilişkisi bugün de çok dar bir biçimde iktisadidir ve burada sorunları zorunluluklarımız değil, bizim ayrıcalıklarımız ve haklarımız oluşturmaktadır.

Yapıtının önsözünde, bir yandan doğa bilimleri, öte yandan insanı konu edinen alanlar arasında görülen (ve daha başka yazarların da değindiği) ilişkisizliğe dikkatimizi çeken Potter, Biyoetik alanını geliştirerek bu "iki kültür" arasında "geleceğe uzanan köprü"yü gerçekleştirebileceğimizi ileri sürüyor. Böyle bir köprünün kurulması yolundaki isteğini dile getiren kitabının amacı, yeni bir "disiplin" olarak Biyoetik alanının oluşmasına yardım etmek, bu yolla insan türünün geleceğine katkıda bulunmaktır. Ona göre etik değerler, biyolojinin gerçeklerinden ayrı tutulamaz ve bizim, hepsi Biyoetik'le ilgili olan Toprak Etik'i, Doğal Yaşam Etik'i, Nüfus Etik'i, Tüketim Etik'i, Kent Etik'i, Uluslarası Etik, Yaşlı İnsan Etik'i gibi alanlara büyük gereksinimimiz bulunmaktadır.

Yapıtının bölümlerinden birinde "Biyoetik, Yaşamını Sürdürme Bilimi" anlatımını kullanan Potter'in, akademik açıdan, fizik, biyoloji, psikoloji gibi temel bilimler anlamındaki bilimle genel olarak tüm alanlar anlamında bilim arasında bir ayırım yapmadığını görüyoruz. Bunun ötesinde o, seyrek olmayarak daha başka yazarların da yaptığı biçimde yöntemsel açıdan bir olanaksızı denemekte ve inançlarla bilimi bağdaştırmaya çaba göstermektedir. İşte görünüşe göre böyle bir çabaya da bağlı olarak yazar, kendi buluşu olduğu anlaşılan "Biyoetik" terimini az ya da çok belirsizlik taşıyan bir biçimde kullanmakta; bunu yaparken de, yapıtında, temel bilimin konu birimleri olan olgusal gerçeklerle akademik olarak etiğin yanında toplum bilimlerinin de konusu olan ahlaki değerlerimizi ve ahlaki sorunlarımızı birbirinden ayırmamaktadır. (İlginç olarak, kitabı, ilgili yayınevinin "canlılık bilimleri" dizisinden çıkmıştır.) Yapıtının bütün bu yöntemsel ve akademik gediklerine karşın yine de, etik konusunda kendisinden sonra yol açtığı büyük değişmeyi dikkate alırsak, Potter'in kitabının başlığını oluşturan "Biyoetik" teriminin bu konuda genel olarak devrimci bir yaklaşımı içerdiğini kolayca söyleyebiliriz.

Terimin Bugünkü Anlamları

İlk ortaya çıkışından sonra aradan geçen zaman içinde "Biyoetik" teriminin, birbiriyle değişik biçimlerde az ya da çok kesişen değişik anlamlar yüklendiğini görüyoruz; bugün bunlar, değişik bağlamlarda gündeme getirilmektedir. Şu noktayı da unutmamamız gerekir: Bu terim ortaya atılmadan önce de, ister yakın ister uzak geçmişte olsun, onun bugün içerdiği konularda birtakım görüşlerin, savların ileri sürüldüğünü, bu konuda akademik olsun olmasın değer ve düşünce üretiminde bulunulduğuna tanık oluyoruz. Kuşkusuz bu, başka alanlarda da geçerli olmuştur: Avrupa'da 19. yüzyılın başlarında ilgili terimler ortaya atılmadan ya da onların adları konmadan çok önce, bir yandan örneğin Biyoloji, öte yandan ondan çok farklı bir alan olarak Tıbbi Etik konularında çalışmaların

yapıldığını görüyoruz. Bunun yanında, Potter'in kitabını onun anısına adadığını belirttiği Aldo Leopold, daha 1949'da çıkan "Toprak Etiği" başlıklı bir çalışmasında, insanla doğal çevre arasındaki ilişkide insan ve doğa-merkezli etik yaklaşımlarının tartışmasını yapmaktadır. Birbirine karşıt olan bu iki temel yaklaşım bugün de, ilk anlamındaki biyoetikte tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır.

Bugün "Biyoetik" teriminin, buradaki bağlamımızda onun kapsam sınırlarına göre sıralanabilecek bellibaşlı anlamlarının şunlar olduğunu görüyoruz:

a. En dar anlamında bu terimden, çağımızın tıp etkinliğinde ortaya çıkan ahlaki değer sorunlarının konu edildiği, tartışıldığı, araştırıldığı ve ilgili sorunlara çözüm yollarının önerildiği akademik bir alanı anlıyoruz. Bu anlamda "Biyomedikal" terimi de kullanılmaktadır ki biz bu bağlamımızda konu üzerinde çok durmadan, ilkece bunların, alışılagelmiş bir terim olarak "Tıbbi Etik"le de eşanlamlı olduğunu söyleyebiliriz. Ancak biyomedikal etikte vurgunun, çağımızın tıp etkinliğindeki tıp-biyoloji araştırmalarında ve bunlara bağlı olarak tedavi edici hekimlikte ortaya çıkan ahlaki sorunlar üzerine olduğu belirtilebilir.

b. İkinci olarak biyoetik alanı tıp etkinliğinin, yukardakilere ek olarak, koruyucu hekimlik ve ruhbilimsel, toplumbilimsel araştırmalar gibi öteki temel yönlerindeki ahlaki değer sorunlarını içermektedir. "Biyomedikal etik" terimi de yine bu kapsamlı anlamda kullanılmakta; geniş anlamında "Tıbbi Etik" de bunu karşılamaktadır. Bunun yanında alan, bu etkinliği aşan bir biçimde sağlık siyasası, sağlık hizmetlerinde kaynak dağılımı gibi toplumsal-siyasal yönleri ağır basan sağlık etiği sorunlarını da kapsayabilmektedir.

c. Terimin bir başka anlamında, yukardakilere ek ya da onlardan ayrı, bağımsız olarak, başta tıp araştırmalarında ve günlük tıp etkinliğinde kendilerinden yararlanılanlar olmak üzere her türlü bilimsel ve teknik araştırmada kullanılan hayvanlarla olan ilişkilerimizin etik açısından konu edildiği bir etkinlik gündeme gelmektedir.

d. Burada dördüncü olarak, tıp etkinliğinin ve başka canlılardan yararlanmanın söz konusu olduğu öteki bilimsel-akademik alanların da ötesinde, yerine göre insan da içinde olmak üzere birey ve topluluk düzeyinde tüm canlı türlerine karşı, onlarla değişik ilişkilerimiz sırasında ortaya çıkan sorumluluklarımızın ele alındığı bir alan düşünülmelidir. Bu anlamdaki "biyoetik" teriminin, "çevresel" ya da "çevrebilimsel etik"le, belki tümüyle örtüşmese bile neredeyse eşanlamlı olduğu söylenebilir.

e. Burada son olarak, toplumsal-etiksel açıdan, başta canlılık bilimleri olmak üzere temel bilimler, tıp ve öteki sağlık alanları, giderek tarih, hukuk, eğitim vb. tüm akademik uğraşların gerçekleştirilmesi sırasında karşılaşılan ahlaki değer sorunlarını konu edinen bir "Biyoetik"ten söz edilebilir. Görüldüğü gibi terim bu anlamında "Uğraş Etikleri" ile özdeş anlama gelmektedir. Buradaki çıkış noktası, değişik akademik alanların ve bunlara dayanan uğraşların konusunu oluşturan insan, hayvanlar

ve tüm canlı varlıkların bu etkinliklerin yürütülmesi sırasında ahlaki değer nesneleri olabilmeleridir. "Biyoetik" teriminin, "yaşam" anlamındaki "bios" ve "ahlaki değerler felsefesi" anlamına gelen "etik"in bir araya gelmesiyle oluştuğunu düşünmemiz, onun anlam boyutunun yanında ilgili alanın gelişmesi konusunda da bize yol gösterici olabilir.

Bütün bunlara göre, terimin değişik anlamları arasındaki kesişmeleri çok boyutlu bir kavramsallığın çerçevesinde düşünmeliyiz. "Biyoetik" teriminin, ne ölçüde kapsamlı olursa olsun tek bir alanı anlattığı, yukarda sayılanların yöntemsel / yöntembilgisel açıdan böyle bir alanın altdalları olabileceği de belki düşünülebilir; ancak bu konu, bizim buradaki sınırlarımızı aşacaktır.

Biyoetik alanındaki akademik ve toplumsal örgütlenme ve kurumlaşma konularını da, buradaki bağlamımızın dışında bırakabiliriz.

Biyomedikal Etik'in Sorun Kümeleri: Ötedeğişim mi Yeni Çeşitlemeler mi?

Yukarda, genel olarak "Biyoetik" bağlamında "Biyomedikal Etik" teriminin, kapsamlı olanı dar anlamlısını da içine alan iki anlamından söz edilmişti. Bu bölümde, terimin tanımından ya da anlamsal içeriğinden çok onun anlattığı etkinliğin içerdiği sorun kümeleri gündeme getirilecektir. Böylece, bu sorunları kendi açılarından tanımanın ötesinde, "Biyoetik" terimi ile anlatılan başlıca etkinliklerden birini örnek alarak böyle bir alanda genel olarak ne gibi ahlaki değer sorun kümeleri ile ilgilenilmektedir, bunu görmüş olacağız. "Biyomedikal Etik" teriminin ilk kullanılışı konusunda ise burada ancak şu söylenebilir: "Biyoetik" terimi ortaya atılmış olmasaydı, büyük olasılıkla "Biyomedikal Etik" de önerilmeyecek, ortaya çıkmayacaktı; ya da bu, en azından daha sonra gerçekleşebilecekti.

Her alanın etiğinde (genelde de etikle ilgili her bağlamda) olduğu gibi, tıp etkinliği söz konusu olduğunda da etik sorunların neler olduğunun saptanması ve etik ya da ahlaki değer sorun kümelerinin oluşturulabilmesi için, önce etkinlikle ilgili az ya da çok somut durumların belirgin biçimde ortaya konması gerekir. Buna göre, yöntembilgisel açıdan daha önce akademik alanların / uğraşların tanımlanması, onların ana bölümlerinin, altbölümlerinin, daha dar kapsamdaki uzmanlık alanlarının belirlenmesi gerekecektir. Bu bakımdan tıp etkinliğinin de bu bağlamda çok öz ya da ana bir bölümlendirmesini gündeme getirmeliyiz. Burada en azından, tıp temel bilimlerinin, koruyucu hekimliğin, tedavi edici ya da "klinik" tıbbın ve onun "iç hastalıkları" ile "cerrahi hastalıklar" bölümlerinin gerçekleştirilmeleri sırasında karşılaşılan ahlaki değer sorunlarının birbirine benzemediğini belirtmemiz gerekecektir.

Ancak biz bu bağlamda, tıptaki etik ya da ahlaki değer sorunları kümelerinin dizgeli ve ayrıntılı bir bölümlendirmesini yapmayıp, günümüzde biyomedikal etikle ilgili kaynaklarda bellibaşlı ne gibi konular ele alınıyor, toplu olarak bunları görmekle yetinebiliriz. Bunlar, örneğin şöy-

le sıralanabilir: **a.** Gebeliğin yapay olarak sonlandırılması; **b.** Doğuştan sakatlıkları olan bebekler; **c.** Kısırlaştırma; **d.** Gebeliğin önlenmesi; **e.** Kalıtsal hastalıklarda koruyucu hekimlik; **f.** Yapay döllenme; **g.** İnsanlar üzerindeki deneyler ve h) Gönüllülerden aydınlatılmış onam alınması; **ı.** Ölümün tanımı ve "ölüm hakkı"; **i.** Doku ve organ aktarımları; **j.** Kişisel tıbbi bilgilerin bilgisayarlarda saklanması; **k.** Sağlık açısından çevrenin korunması; **l.** Aşılama gibi sağlığı koruma amacı ile yapılan zorunlu uygulamalar.

Kuşkusuz buradaki anlatımların çoğu, somut durumların etik yönlerini değil, tıbbi sorun ya da sağlık sorunu kümelerini anlatmaktadır. "Aydınlatılmış onam" ve "ölüm hakkı" gibi terimler ise kuşkusuz doğrudan etik değerlendirmeler içermektedir ve ahlaki açıdan doğrudan değer yüklüdürler.

Son onyıllardaki biyomedikal etik sorunlarının iki ana kaynağının ya da bunlarla ilgili iki temel etmen kümesinin bulunduğu söylenebilir. Bu kümelerden birisi tıbbı ilgilendiren bilimsel ve teknolojik gelişmelerdir ki bunlar tıp etkinliğinin iç, bilimsel evrimi ve devimselliği ile ilgilidir. Burada ikinci olarak ise, çağımızdaki toplumsal, siyasal ve hukuksal gelişmelerin tıp etkinliğini dışardan etkilemeleri söz konusudur. Bu sonuncusunu öz bir biçimde belirtmek gerekirse, ondan, genel insan haklarının tıbba hasta ve denek hakları olarak yansıması biçiminde söz edilebilir. Yukarda biyomedikal etik konusunda verilen örneklerin alındığı kaynak da, Dünya Sağlık Örgütü'nün "İnsan Haklarının Sağlık Yönleri" başlığını taşıyan bir yayınıdır.

Öte yandan, burada sıralanan ve biyomedikal ya da tıbbi etikle ilgili olan sorunların bir bölümünün, örneğin kalıtsal hastalıklarda koruyucu hekimlik, yapay döllenme, doku ve organ aktarımları konularının, ilkece çağımıza özgü oldukları söylenebilir. Deney gönüllülerinden onam alınması, "ölüm hakkı", tıbbi bilgilerin bilgisayarda tutulması gibi konuların ise, onların çağımıza özgü yönlerinin yanında "onam", "hak", "gizlilik ilkesi" gibi daha genel yönlerine bakarak, bir bakıma yeni olmadıkları söylenemez mi? Böylece, gönüllülük, tedavi edici tıpta kişinin ölme isteğinin gündeme gelmesi, tıbbi ve kişisel bilgilerin gizliliği konularının, eski sorunların yeni biçim almaları olarak görülebilir. Bunların yanında, gebeliğin sonlandırılması, doğuştan sakatlığı olan bebeklerin durumu, zorunlu sağlık koruma yöntemleri gibi konular çağa ve topluma özgü değişik yaklaşım ve uygulamaları içermiş olsalar bile, onların ahlaki sorun içeriklerinin eskisine oranla çok değişik olduğunu pek söyleyemeyiz. Bütün bunlara göre, çağımızdaki tıbbi etik sorun kümelerinin bir bölümünün eskisine oranla pek değişmediğini, bir bölümünün bir ötedeğişim gösterdiklerini, daha başkalarının ise büyük ölçüde yeni olduklarını dile getirebiliriz.

Etik ve Biyoetik

Yukarda görüldüğü gibi bugün Biyoetik, ahlaki değerler felsefesinde öylesine kapsamlı bir alan ve etkinlik biçimi konumuna gelmiştir ki, geleneksel ussalcı ve insan merkezli felsefecilerin onu Etik'in bir altdalı olarak görme eğilimlerinin yöntemsel dayanağı oldukça zayıflamıştır. Daha yukarda görmüştük ki, A. Leopold'un ve V. R. Potter'in vurguladıkları gibi "ilk etik"te, belki daha doğrusu "ilk etikler"de, bireyler arasındaki ve toplumla birey arasındaki ilişkilerde ortaya çıkan ahlaki değer sorunları işleniyordu. Eski Ege Uygarlığındaki, daha sonra özellikle Batı toplumundaki, akademik diyebileceğimiz felsefede bu durum, o toplumlarda genel olarak var olan ahlaki değerler ya da ahlak konusunda da büyük ölçüde geçerli olmalıdır. Ancak bilindiği gibi örneğin Eski Hint Uygarlığında, büyük ölçüde inanç kaynaklı da olsa ve toplumda olduğu ölçüde felsefi diyebileceğimiz bir düzeyde de, insan – doğal çevre ilişkisi ahlaki açıdan, özellikle hayvanlar söz konusu olduğunda, çok önemliydi. Bu durum, Hindistan'da ve o bölgede benzeri inanç ve yaklaşımları benimsemiş öteki toplumlarda kuşkusuz bugün için de geçerlidir.

Bugün geleneksel felsefede "biyoetik"in, terimin yukarda gördüğümüz anlamları arasında daha çok "çevre etiği" ya da "çevrebilimsel etik" olarak bilinen anlamının karşılığı olarak algılandığını söyleyebiliriz. Burada konunun yöntemsel yönünün yanında, "her şey insan için midir?" sorusuyla gündeme getirilebilecek, getirilmekte olan yanından da söz edebiliriz. Bu bağlamda, yukarda da değinildiği gibi insan – doğal çevre ilişkilerinde birbiriyle karşı karşıya gelen, insan ve doğa merkezli iki temel ahlaki yaklaşımdan söz edilebilir. "Biyoetik"in öteki anlamları ise, insan merkezli geleneksel felsefeciye göre (pek de yanlış olmayarak) "tıbbi etik" ve "uğraş etikleri" ile karşılanabilir.

Etik ve biyoetik alanları arasındaki yöntemsel ilişkinin gündeme getirilmesinde, "hangisi hangisinin altdalıdır?" gibi çok yalın, açık bir yanıt beklentisini içeren bir sorudan yola çıkmak, yöntemsel açıdan ilk bakışta doğru görülebilir. Geleneksel felsefeci bu iki alanı, gerçekten yerinde olan bir kümelendirme kaygısı içinde ve kendi geleneksel yaklaşımı açısından da haksız olmayarak, bir küme olarak Etik'i öne çıkarmak yoluyla ilişkilendirmektedir. Buna göre, (Çevresel Etik olarak) Biyoetik, onun bir altdalı olmaktadır. Ancak otuz yılı aşan bir süredir bu iki etkinlikte gerçekte olup bitenlere bakıldığı zaman ve biyoetik etkinlikleri tüm yönleriyle düşünüldüğünde, biyoetik'in kapsamının, etik'in yöntemsel sorgulanması da ("metaetik" de) içinde olmak üzere belirgin biçimde geniş ve derin olduğunu görüyoruz. Kuşkusuz burada, çağımızda yoğun ve hızlı bir biçimde, daha önceden de kestirilemeyen ahlaki değer sorun kümelerinin ortaya çıkması, çok önemli bir belirleyici olmuştur diyebiliriz.

Felsefe ve Biyoetik

Dünyayı anlama ve açıklama çabasını temel bilimler anlamındaki bilimle paylaşan akademik nitelikli felsefe etkinliğinin başlangıcında, "felsefe" teriminin "usseverlik"[1] anlamında kullanıldığını biliyoruz, onun kökbilgisinin de bize gösterdiği gibi. Ancak özellikle geleneksel, ussalcı felsefeciler arasında, sözcüğün anlam içeriğinde yalnız bu niteliğin değil, onunla birlikte ahlaki ya da etiksel olumlu bir anlamın, "bilgelik" anlamının da söz konusu olduğunu düşünenler vardır. Zamanla, son yüzyıllarda Batı toplumundan başlayarak, ilk önce fizik, kimya, biyoloji gibi, "doğa bilimleri" olarak adlandırılagelmiş alanların, daha sonra da psikoloji, sosyoloji gibi insan / toplum bilimlerinin yöntembilgisel açıdan bağımsızlığa kavuşmalarıyla, uzun yüzyıllar bilim-felsefe ikilisinin içinde yer alan akademik felsefe, denebilir ki tek başına kalmıştır.

En başta Biyoetik alanının söz konusu olduğu bir bağlamda felsefe ile ilgili olarak böyle temel bir konunun gündeme getirilmesinin anlamı şudur. Son onyıllarda belki özellikle bu alanın gelişmesi ile, "etik" teriminin ve "uğraş etikleri" gibi onunla ilişkili başka terimlerin anlam içeriğinde önemli bir yöntembilgisel değişikliğin ortaya çıktığını gözlüyoruz. Sık olarak bu içerikte, ahlaki değerlerimiz ve sorunlarımızla ilgili olarak felsefenin daha çok dolaylı olan eleştirel-mantıksal-anlambilgisel-kavramsal düzeydeki sorgulayıcı yorumlarına ek olarak, toplum / insan bilimlerinin bu konudaki bilimsel bilgi üretiminin de yer aldığını görüyoruz. Örneğin etik alanlarıyla ilgili olarak yapılan akademik çalışmalarda, toplantı konularında, kişilerin yaptıkları etkinliklerde ve benzeri bağlamlarda bu, açık olarak görülmektedir. Daha genel bir açıdan bütün bunlar, etik ya da ahlaki değerler felsefesi bağlamında felsefe ve temel bilim etkinliklerinin birbiriyle karıştırıldığı anlamına gelmektedir. Geleneksel felsefe etkinliğinde temel bilimle felsefenin birbirleriyle ilgili konumlarının yeterince açıklığa kavuşturulamamış olmasıyla birlikte bu durum, örneğin (felsefedeki ve) etikteki değişik görüş ve yaklaşımların birer "kuram" olarak nitelendirilmesine yol açmaktadır; burada onların temel bilimlerdeki kuramlar gibi "açıklayıcı" bir işlevlerinin bulunduğu varsayılmaktadır. (Bir bakıma da bütün bunlar, Potter'in "biyoetik" terimiyle ilgili olarak yukarda değindiğimiz temel yöntembilgisel gediğin, bir başka düzeyde de olsa sürüp gittiğini bize göstermektedir.)

Felsefecilerin "uygulamalı etikler" olarak gördükleri uğraş etiklerini, felsefenin bir altdalı olan etiğin, ilgili alanların her biri içindeki "farklılaşmış" birer uzantısı olarak görebiliriz. Buradaki farklılaşma, söz konusu alanın "tekniklik" düzeyi, dolayısıyla onun ahlaki değer sorunlarının günlük yaşamdan uzak olması ölçüsünde artacaktır; bu konuda örnek olarak, bir yandan ağır cerrahi girişimler, ciddi ruhsal-ussal sorunları

[1] Bu terim ansiklopedide yayınlanan maddede "bilgelik arayışı" olarak çıkmıştır. Biliyoruz ki 'φιλοσοφία' terimi kök-bilgisel olarak 'bilgi sevgisi / bilgi severlik' anlamına gelmektedir. (Derleyenin Notu.)

olan psikiyatri hastaları, öte yandan çekirdek fiziği, kimyasal gazlar gibi alanlarda yapılan çalışmalar gündeme getirilebilir. (Bu, iki değişik alanın kesişmesiyle ortaya çıkan tüm alanlar için geçerlidir.)

Burada biyoetik alanıyla ilgili olarak değinilebilecek son bir temel nokta, etikteki "özne-nesne" ilişkisi olabilir. Özellikle çevre etiği anlamındaki biyoetikte çok önemli olan bu ilişki, geleneksel etik etkinliğinde, "amaç-araç" ilişkisine göre belki neredeyse hiç ele alınmamıştır. Bu nokta biyoetikte yakından dikkate alındığında, ahlaki değerlerin öznesi konumunda olan insanla onun nesnesi durumundaki "öteki" varlıklar arasında bulunan ilişkinin, etik açısından daha bir açıklığa kavuşmakta olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar

1. Gillon, Raanan, "Bioethics, Overview", Encyclopedia of Applied Ethics, Ruth Chadwick (baş yay. sor.), Academic Press, San Diego ve ötekiler, 1998, s. 305-317.
2. Global Bioethics; Problemi di Bioetica, A. B. Chiarelli ve V. R. Potter (yay. sor.), c. 5, sa. 1, 1992.
3. Kurtz, Paul, In Defense of Secular Humanism, Prometheus Books, Buffalo (N. Y.), 1983.
4. Örs, Yaman, "Gelişmekte olan bir Kavram: Biyoetik", Barış ve Çevre Kültürü, NÜSED (Nükleer Tehlikeye Karşı Barış ve Çevre İçin Sağlıkçılar Derneği), Ankara, 1995, s. 130-160.
5. Örs, Yaman, "Defining Bioethics", Biopolitics – The Bio-Environment, c. V, Agni Vlavianos-Arvanitis (yay. sor.), Biopolitics International Organisation, Atina, 1996, s. 487-496.
6. Potter, van Rensselaer, Bioethics; Bridge to the future, Prentice-Hall, Englewood Cliffs (N. J.), 1971.

B. ÖTEKİ METİNLER

Sağlık Bilimleri ve Biyoetik Kavramı*

28-29 nisan tarihlerinde Ankara Üniversitesi'nde, Türkiye Felsefe Kurumu ve bu üniversitenin işbirliği ile düzenlenen bir "Sağlık Bilimlerinde Etik" semineri gerçekleştirildi. Yükseköğretimin değişik kurumlarından gelen konuşmacılar, sağlık bilimleri olarak bilinen (ancak doğrudan temel bilimler arasında yer almayıp uygulamalı alanlar olan) tıp, diş hekimliği, yüksek hemşirelik, eczacılık ve veteriner hekimliği öğretim üyelerinin yanında felsefe ve hukuk alanlarından gelen akademisyenlerden oluşuyordu. Sağlık uğraşlarından katılanlar, kendi alanlarının tarihi ve deontolojisi uzmanlarıydılar.

Felsefe-Sağlık Bilimleri İlişkisi

Felsefe ile sağlık uğraşlarının kesişme alanları çeşitlidir; örneğin bunlardaki bilimsel araştırmaların bilim felsefesi ve bilgi kuramının ışığında ele alınması, hastalık ve sağlık kavramlarının çözümlenme ve tanımlanmaları, uygulamada özellikle tedavi hekimliğinde verilen kararların irdelenmesi vb. Ancak bu kesişmede son on_yıllarda ilgili uğraş çevrelerini, akademik çevreleri, giderek tüm toplumu ilgilendirdiği görülen en önemli gelişmenin değerler felsefesi ya da etik alanında olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıda sözünü ettiğim toplantının ya da seminerin kapsamını da bu gelişme belirlemiştir.

Sunuş konuşmasını yapan, Türkiye Felsefe Kurumu Başkanı Prof.Dr. İoanna Kuçuradi'nin belirttiği gibi bu seminer, ülkemizde konuyla ilgili iik toplantı değildi. Daha önce, 1977'deki İstanbul Tıp Kurultayı'nın bir bölümü "1. Türk Tıbbi Deontoloji Kongresine" ayrılmıştı. Ancak, orada önemli değer sorunlarına (yapay döllenme, organ aktarımı, gönüllülerde

---

* *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Sa. 118: 4, 3 Haziran 1989.

ilaç araştırmaları vb.), bu alanda hukuk katkısına, ayrıca tarihsel gelişmeye yine yer verilmekle birlikte, ilk toplantı ikincisinden başlıca iki noktada ayrılıyordu: (1) felsefecilerin bulunmaması, dolayısıyla konuların etik açısından ele alınmamış olması; (2) sağlık bilimleri arasında tıp ve eczacılık alanları dışında ötekilerin yer almaması. Böylece, şimdiki toplantı derinlik ve kapsam açısından ilk toplantıdan oldukça değişik boyutlarda oldu.

Konular

Toplantıda çeşitli konu başlıkları aşağıdaki biçimde bir araya getirilebilir. **Kavramsal boyut:** Etik ve felsefenin tümü içindeki yeri, değer kavramı ve değerlerimiz, biyoetik kavramı, ilgili başka temel kavramlar ve bu konudaki değişik yaklaşımlar; **uğraş boyutu:** değişik sağlık uğraşlarının önde gelen etik ya da değer sorunları, örneğin tedavi hekimliğinde, tıp-biyoloji araştırmalarında, veteriner hekimlikte vb.; **hukuk açısından:** Etik-hukuk ilişkileri ve bunun ışığında sağlık bilimleri; **eğitim yönü:** Değerler felsefesinde ve tıbbi etikte eğitim sorunları, bu alanların evrimi.

Beklenebileceği gibi, sağlık bilimlerinin deontologlarıyla filozoflar arasında zaman zaman çok belirginleşen bir terim-kavram gediğinin, uzaklığının bulunduğu bu toplantı sırasında da gözlendi. Kendi aralarındaki yaklaşım ayrılıklarının dışında bu iki uğraş-akademik alan kümesi, genelde ya değişik kavramlarla düşünüp değişik terimler kullanıyor ya da özdeş terimlerden değişik anlamlar çıkarıyorlar. Aradaki bu kavramsal uzaklığın değişik eğitim, biçimlenme ve etkinliklere bağlı olduğunu söyleyebiliriz; eleştiri, tartışma ve etkileşimin yine yoğun olacağı bu tür toplantıların yinelenmesiyle böyle bir kavram ve iletişim sorunu önemli ölçüde çözülebilecektir diye düşünebiliriz.

Sağlık bilimlerinin söz konusu toplantının da içeriğini oluşturan kapsamı, bundan bir buçuk yıl kadar önce kurulan bir akademik çevrenin etkinlik sınırlarıyla örtüşüyordu. Ankara'da bulunan sağlık bilimleri deontolog-tarihçilerinden, bu alanlardaki öğretim üyeleri ve yardımcılarından, tıp tarihi üzerinde çalışan bilim tarihçilerinden oluşan çevre, iki ayda bir toplanarak kendi aralarından birini ya da dışarıdan bir konuşmacının sunuşunu dinlemekte, bunu konu ile ilgili bir tartışma izlemektedir. Bugüne dek işlenen konular arasında tarih alanının yöntembilgisi (metodolojisi) ağır basmış durumdadır. Ancak çevrenin tarihle ilgili yaklaşımı, zaman içinde yazılı kaynaklarla sınırlı olmanın çok ötesinde, tarih öncesi alanını (prehistoriyayı) da çok aşarak evrimsel gelişmenin incelendiği paleobiyoloji, paleoantropoloji, paleopatoloji gibi tarihsel-doğal bilimleri de kapsıyor.

Bir kurum biçimselliğinin bulunmamasından dolayı, Konukevi Çevresi olarak bilinen bu çevrenin kesin olarak belirtilebilecek bir üye sayısından söz açmak kolay olmayabilir. Belki 15'in biraz üstündeki bir sayının oluşturduğu çekirdek bir topluluktan söz edilebilir. Çevre toplantılarındaki

konuların kapsamları, konuşmacıların uzmanlık alanlarının çeşitliliği göz önünde tutulursa, bu çevrenin kapalı bir araştırmacılar topluluğu olmadığı anlaşılacaktır.

Çevrenin bir başka özelliği, kendi "dinamiği" ya da iç ilişkileridir. Belki özellikle tıp çevrelerinde görülen, aşama sıralı bir ilişkiler zincirinden, soruların neredeyse hep yukarıdan aşağıya sorulduğu bir topluluk olmaktan uzak, gençlere soru, yorum, eleştiri hakkının çok doğal olarak tanındığı bir ortam oluşturmaktadır bu çevre. Konukevi Çevresi'nin "ad babası" olan Ankara Tıp Fakültesi Tıbbi Etik Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Fuat A. Göksel, ülkemizde bu çevreden başka daha geniş kapsamlı, ussallığın sınırları içinde kalıp bilimsel-felsefi düşünce ve yaklaşımlar geliştirecek, -kuramsal düzeyde nitelikli bir tartışma ve iletişim ortamı yaratacak bir çevrenin daha oluşmasından yanadır; bunu, son seminerde de dile getirmiştir. Böyle bir çevre, etkileşime, değişmeye, gelişmeye açık bir akademik -düşünsel geleneğin sürdürücüsü olabilir düşüncesindedir Prof. Göksel.

Yeni Bir Kavram: Biyoetik

Ankara Üniversitesi ve Felsefe Kurumu'nun işbirliği ile gerçekleşen toplantıda, konulardan ve sunuculardan söz açmak için kuşkusuz burada yeterli yerimiz bulunmuyor. Ancak bir konuşmacının sunuşuna değinmeden edemeyeceğim, çünkü o, ilgili terimi kullanmamakla birlikte, sağlık bilimlerinin değer sorunlarını en geniş kapsamıyla yansıtabilecek, onların evrimi içinde çok yeni olduğunu söyleyebileceğimiz bir kavramın sınırları içinde konuştu.

Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nde Veteriner Hekimlik Deontolojisi ve Tarihi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ferruh Dinçer, bu uğraşın etik sorunlarını gündeme getirirken, yalnız bu atanın etkinlik sınırları içinde kalmayıp tüm hayvan türlerine karşı olan sorumluluğumuzun üzerinde durdu. Ona göre, "Nerede canlı varsa orada etik de vardı."

Alanımızda yeni olduğunu söyleyebileceğimiz kavram biyoetik terimiyle anlatılmaktadır. Onu ilk kez 1971'de bir kitap başlığı olarak görüyoruz. Yapıtın alt başlığı, terimin ilk önerildiği anlamla ilgili bir ipucu taşıyor gibidir: "Geleceğe uzanan köprü." Yazar etik alanının o zamana dek bireyler ve bireyle toplum arasındaki ilişkiler sırasında ortaya çıkan değerleri ve bunlara dayanan insan davranışlarını incelediğini, ancak bunun artık yeterli olamayacağını, insanın tüm canlılarla olan ilişkisinin de bu alanın kapsamı içine girmesi gerektiğini savunuyordu. Etik kavramının belli bir yönde böyle bir boyut kazanarak biyoetiğe dönüşmesi, yeryüzünde olup bitenlere bakılırsa evrimsel bir olanak ve çevrebilimsel bir gereklilik olmuştur (R.Potter: Bioethics. Bridge to The Future: Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J. 1971, s. iii-x).

Bugün Biyoetik'ten bellibaşlı iki şeyin anlaşılmakta olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisine göre biyoetik, tıp etkinliğinin klinik uygula-

ma, insan ve hayvan deneyleri, sağlık harcamaları vb. değişik yönlerinde ortaya çıkan değer sorunlarının felsefi düzeyde tartışıldığı bir alan olmaktadır; bu sınırları kapsayan bir "biyomedikal etik" terimi de var. Biz, biyoetik teriminin bu anlamdaki kapsamı içine tüm sağlık bilimlerini ilgilendiren değer sorunlarını alabiliriz.

İkinci olarak biyoetikten. daha geniş kapsamlı bir felsefi etkinliği anlıyoruz ki burada en geniş anlamda yaşam bilimleri ve davranış bilimlerinde söz konusu değer sorunlarına ek olarak, doğal çevredeki ve evcilleştirilmiş, öteki tüm canlılarla olan ilişkilerimiz tartışma konusu olmaktadır. Bu durumda biyoetik, genişletilmiş (davranış bilimlerini de içine alan) bir biyomedikal etik ile yine geniş kapsamlı bir çevresel ya da çevrebilimsel ("écolojique") etikten oluşmaktadır.

Bugün biyoetik etkinliğini sürdürenler arasında filozoflar ve sağlık uğraşlarının kişileri dışında toplumbilimcilerin, ruhbilimcilerin, biyologların da bulunduğunu görüyoruz. Hukukçuların bu etkinlikte ayrı bir yerlerinin olduğunu da belirtmek gerekiyor.

Biyoetik Evrenselleşiyor (İlk Dünya Biyoetik Kongresinin Ardından)*

Sayın Hasan Yazıcı'nın Cumhuriyet Bilim Teknik'te çıkan "üniversite ve ahlak" başlıklı yazısı (sa. 291, 17 Ekim 1992), eğitim yaşamı ve değer sorunlarımızda büyük duyarlılığı olduğu açıkça görülen bir öğretim üyemizin kanımızca çok yerinde ve içtenlikli kaygılarını dile getiriyor. Biz burada, "etik" ve "ahlak" ayırımına pek yer vermeden, Etik alanının gittikçe önem kazanan bir dalı olan Biyoetik'i tanıtmak, onun dünyadaki ve ülkemizdeki durumu ile ilgili olarak kısaca bilgi vermek, alanın geleceğine yönelik beklentilerimizi özetlemek amacındayız. Bu değer ve tutumların kavramsal düzeyde incelendiği bir alanı anlayabiliriz ki onun bir adı da (bizim yaklaşımımıza göre) değerler (ya da moral değerler) felsefesidir.

Türkiye Felsefe Kurumu'nun bir Biyoetik Birimi bulunmaktadır. Bu birimin sorumluları, üniversitelerde Etik alanının eğitimi konusunda olabildiğince kapsamlı bir toplantıyı, içinde bulunduğumuz akademik yılın sonlarında bir üniversitemizle işbirliği yaparak gerçekleştirmek düşüncesindedirler.

Yeni Bir Kavram Olarak Biyoetik

"Biyoetik" terimi, bundan yirmi yıl kadar önce Amerika'da bir kanser bilimci "onkolog" tarafından yazılmış bir kitabın başlığında ve görünüşe göre ilk kez kullanılmıştı (V. R. Potter: BIOETHICS, Bridge to the Future; Prentice Hall, 1971). O bağlamda kendisine oldukça geniş kapsamlı ve karmaşık diyebileceğimiz bir anlam verilmiş olan bu terim, aradan geçen

* *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Sa. 295: 10-14, Kasım 1992. (Yasemin Oğuz ile birlikte)

[1] Bu alt başlık yayınlanmış metinde çıkmamıştır; bunun yerine orada açıklayıcı iki cümle konmuştur. (Derleyenin Notu.)

zaman içinde çeşitli yazarların yazılarında, ilgili kurumların tanımlarında değişik kapsamlarda kullanılagelmiştir. Bu kapsam değişmelerine ve bunların sınırlarına göre onun belli başlı şu anlamları yüklendiğini görüyoruz.

a. Çağımızın tıp etkinliğinde son onyılllarda gittikçe yoğun bir biçimde ortaya çıkan (yapay döllenme, insanlar üzerinde deney, organ aktarımlarında vericinin durumu gibi) değer sorunlarının konu edildiği, tartışıldığı, araştırıldığı, çoğu zaman da başta felsefe olmak üzere değişik disiplinlerden gelen kişilerin çalıştığı disiplinlerarası bir alan; bu anlamda onun için "Biyomedikal Etik" terimi de kullanılmaktadır.

b. Zamanımızın tıp etkinliğindeki bilimsel-teknik gelişmelere bağlı olarak yalnız tedavi edici hekimlikte değil, koruyucu hekimlik, temel tıp bilimleri araştırmaları, sağlık hizmetlerinde kaynak dağılımları gibi, etkinliğin belli başlı öteki yönlerinde beliren değer sorunlarına (zorunlu aşı uygulaması, araştırmalarda dürüstlüğe, koruyuculuk ya da sağıltıma verilecek ağırlığa gibi) da yönelen bir alan; bunun, toplumsal Sağlık Etik'i ile birlikte az çok alışılagelmiş sınırlar içindeki Tıbbi Etik'i kapsadığı söylenebilir.

c. Bir öncekine ek olarak Biyoetik, başta tıptaki laboratuar araştırmalarında ve günlük laboratuar çalışmalarında kullanılanlar olmak üzere her türlü bilimsel-teknik araştırma sorumluluklarımızın da konu edildiği bir alanı belirtmektedir (onların yaşama koşulları, onlara karşı tutum ve davranışlarımız, deneylerde kullanılma gerekçeleri gibi).

d. Tıp ve temel bilim alanlarında olup bitenlerin ötesinde Biyoetik, yerine göre kendimiz de içinde olmak üzere tüm yaşama karşı ve tüm canlı türleriyle olan değişik ilişkilerimiz sırasında ortaya çıkan sorumluluklarımızın ele alındığı bir alan olmaktadır (tarımın, sanayileşmenin, kentleşmenin öteki canlılar üzerindeki etkileri; avlanma gibi). Bu kapsamıyla terimin, Çevresel ya da Çevrebilimsel Etik'in karşılığı olduğunu düşünebiliriz.

e. Burada son olarak Biyoetik'ten, belli başlı uğraşlardaki toplumsal sorumluluğun ele alındığı bir alan olarak söz açabiliriz. Bu anlamda, "Uğraş(ların) Etik'i" terimi de kullanılabilir; bu bağlamda örneğin bilim adamlığının, öğretim üyeliğinin, çalışma yaşamı vb. etkinliklerin kişilere verdiği sorumluluklar tartışılmaktadır.

Dünyada ve Türkiye'de Biyoetik

Bugün dünyada Biyoetik, disiplinlerarası olma özelliği ön planda tutularak geniş bir kitleye tanıtılmaya çalışılıyor. Bu konudaki en son gelişme, 5-7 Ekim 1992 tarihleri arasında Hollanda'nın Amsterdam'da yapılan ilk Dünya Biyoetik Kongresi oldu. Hollanda Sağlık Bakanlığı ile Uluslararası Biyoetik Birliği'nin ortaklaşa düzenledikleri bu kongre, ülkemizden başka 33 ülkenin katılımıyla gerçekleşti. Kongrede genel olarak biyoetiğin özellikleri ve disiplinlerarası çalışmanın yararları vurgulandı.

Ayrıca çeişitli ülkelerden gelen katılımcılar, kendi ülkelerinde bu alanda yapılan çalışmaları ve bu çalışmalarda kullandıkları yöntemleri bildiren sunuşlar yaptılar.

Gelecekte sağlık alanında çalışacak olanlara etiksel duyarlılık ve etik konularda bilinç kazandırmanın yöntemleri ve bu yöntemlere uluslararası uygulama alanı sağlamanın önemi, kongrenin ayrı bir oturumunda tartışıldı. Kuşkusuz ülkemizde de, henüz çok yeni bir kavram olan biyoetik etkinliği konusunda ciddi çalışmalara gerek vardır. Çünkü, örneğin sağlık çalışanlarının denebilir ki attıkları her adımda az ya da çok önemli bir etik yön vardır.

Bu kongrede, bilim gündeminin son yıllardaki en öncelikli konularından biri olan embriyo araştırmaları, doğum öncesi tanı yöntemleri ve gen terapisi konusunda geniş katılımlı bir oturum düzenlenerek bu konuda bugün karşı karşıya olduğumuz ve gelecekte ortaya çıkması olası olan etik sorunlar tartışıldı. Dünyada ve ülkemizde bugün en çok tartışılan etik sorunlarından olan ölüm tanımlaması, yaşamın sonlandırılması, yapay döllenme, sağlık hizmetlerinin hakça bölüşülmesi ve ruh hastalıklarının tedavisinde onam "rıza" sorunu gibi konularda düzenlenen oturumlarda, bu konularda ortaya çıkan sorunların farklı ülkelerde ele alınış biçimleri ve farklı çözüm uygulamaları ortaya konuldu. Bu sorunların hemen tümü ülkemizde de gündemde olan sorunlardır; bugünlerde kapımızda bekleyen kimi yeni teknikler de uygulama olanağı bulduklarında yeni sorunlara yol açacaklardır. Dolayısıyla, etkin iletişim olanakları ve gelişen teknoloji nedeniyle artık "küresel köy" olarak adlandırılan dünyamızda uluslararası platformda tartışılan hiçbir sorun ülkemiz insanına yabancı değildir; yeter ki biz o sorunları görmezden gelme niyetinde olmayalım.

Bu kongrede genel olarak biyoetiğin tüm dünyada çok yeni bir çalışma alanı olarak görüldüğü izlenimini edindik. Konuya ilgi duyanların başında hekimler ve felsefeciler gelmektedirler; onların yanısıra hukukçular, sosyal hizmet uzmanları, psikologlar, hemşireler ve teologlar konuyla yakından ilgilenmektedirler.

Ülkemizde biyoetik yeni bir kavram olmakla birlikte bu alanda yoğun çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıbbi Etik ve Tıp Tarihi Birimi bünyesinde yapılan aylık "Tıbbi Etik Sorun Tartişmaları" ile tıbbın çeşitli dallarında ortaya çıkan etik sorunlar geniş bir katılımla tartışılmakta ve çözüm yolları aranmaktadır. 8-11 Mart 1992 tarihinde Türkiye Felsefe Kurumu'nun Biyoetik Birimi ile Türk Tabipler Birliği'nin (Sağlık Kongresi'nde) ortaklaşa düzenlediği "Tıbbi Etik Oturumları'nda" ülkemizde sağlık alanında ortaya çıkan sorunlar tartışılmıştır. Ayrıca, gerek üniversitelerde gerekse Sağlık Bakanlığı bünyesinde bilimsel araştırmaları ve ilaç araştırmalarını denetlemek için etik kurullar oluşturulması konusunda çalışmalar bulunmaktadır. Ülkemiz Avrupa Konseyi'nin Biyoetik Uzmanları Kurulu'nda yazarlarınızdan birisi tarafından temsil edilmektedir. Bu komitenin hazırlamayı amaçladığı uluslararası sözleşmeler ülkemizi de bağlayıcı nitelikte olacaktır.

Geleceğe Yönelik Beklentiler

Görüldüğü gibi biyoetik alanı çok yeni olmakla birlikte gelişme gizil gücüne sahip ve oldukça verimli bir alandır. Türkiye'de bu alanda çalışan bizler bu konudaki duyarlılığımızı ve heyecanımızı geniş bir akademik ve toplumsal kitleyle paylaşarak daha geniş bir görüş açısına ulaşmak, etkin ve verimli bir iletişim ortamı yaratmak istiyoruz. Böylelikle henüz filizlenme dönemindeki bu disiplinin, geniş ve çok yönlü bir katılımla daha başlangıçta güçlü köklere ve sürekli gelişme yeteneğine sahip olacağına inanıyoruz.

Biyoetik Açısından Deney Hayvanları*

Dr. Ercan Türeci'nin Cumhuriyet Bilim Teknik'in 335. sayısında yayımlanan, "Hayvan deneyleri ne ölçüde 'insanca'?" başlıklı okur mektubu, Biyoetik alanının başlıca sorunlarından birini konu edinmiş. Derginin daha önceki bir sayısında Dr. Aslanoğlu'nun bu başlıkla çıkan yazısına eleştirel bir yanıt niteliğindeki mektubu okuduktan sonra, tartışmaya kendi açımdan kısa bir katkıda bulunmak istedim. Bu amaçla, bir yazarın konu ile ilgili kısa ancak çok temelden sorgulayıcı bir yazısından aktarma yapmayı uygun buldum.

"Canlı bilimleri ve tıp araştırmalarında deney hayvanları olmadan yapamayacağımız söylenebilir" savını ele atan bu yazar, arkasından konuyla ilgili olarak etik (ve bilim) açısından çok temel şu soruları sormaktadır: **a.** Hayvan, önümüzdeki sorun için en uygun deney yolu mudur? **b.** Hayvanın deney sırasında herhangi bir zamanda uyanık olması gerekiyor mu? **c.** Deneyin neden olduğu ağrı ya da sıkıntı azaltılabilir ya da ortadan kaldırılabilir mi? **d.** Kullanılan hayvanların sayısı azaltılabilir mi? **e.** Gerçekte de sorun çözmeye değer mi? (1)

Genelde deneysel bilimde ve tıp gibi uygulamalı alanlarda kullanılan deney hayvanlarının, yakalanma, taşınma, bakım vb. gibi yönlerden birer "trajedi" yaşadıklarını belirten yayın ve haberler hiç de az değildir. Bir süredir, dünyanın önde gelen tıp dergilerine metinleri gönderilen ve deney hayvanlarının kullanıldığı araştırmaların değerlendirilmesi için bir etik ön koşul aranmaktadır: Araştırmanın yürütüldüğü kurumdaki ilgili etik kuruldan rapor alınması. Burada, yukarıdaki ve benzeri temel soruların yanıtları aranmaktadır. Bu koşul yerine getirilmemişse, o araştırma metni (bilimsel değeri ne düzeyde olursa olsun) derginin yayın sorumlularınca işleme konmamaktadır.

---

* *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Sa. 340: 3, 25 Eylül 1993.

Sayın Türeci, çok yerinde olarak etik alanında en temel noktalardan biri olan amaç-araç ilişkisine dikkat çekiyor; ancak belli yer darlığından görüşünü yeterince açamamış olsa da, bu konudaki temel düşüncesini açıklıkla dile getirmiştir: “Hayvan deneyleri amaç değil araçtır. Araç amacı belirlemediği sürece, gereklilik ve zorunluluk sürdükçe, insanı daha iyiye ve güzele götürme uğraşı sürdükçe bu deneyler sürdürülecektir.”

Etik ve mantık açısından bu savda iki temel yanılgının olduğunu söyleyebiliriz, ilk olarak hayvanların deney amacıyla kullanılışına etik ve “hayvan hakları” açısından duyarlılık gösterenlerin de deneyleri araç olarak gördüklerine kuşku yoktur. Burada önemli olan, hayvanların insan yaşamı için ne gerekçelerle, ne ölçüde, nasıl, ne gibi bir sorumlulukla araç olarak kullanıldığıdır. İkincisi, aracın amacı (hiç) belirlemediği savını çok tehlikeli bulduğumu belirtmeliyim. O zaman, birey ya da topluluk olarak doğru bulduğumuz bir amaç için kullanamayacağımız araç kalır mı?

(1) W. Lane-Petter: “The place and importance of the experimental animal in research”, Proceedings of the Royal Society of Medicine, 65: 343-344, 1972.

Felsefe Açısından Doğal Çevre*,[1]

Belki çoğu kişinin gözünde "Felsefe", genelde pek anlaşılamaz düşüncelerin anlaşılmaz biçimde dile getirildiği ve ilkece sonuca varılamayan tartışmalarla sürdürülen bir etkinlik demektir. Felsefe evrimi dikkate alındığında, bu yargıda büyük bir haklılık payının bulunduğunu söylemek kanımca yerinde olacaktır. Ancak çağımızda felsefe, gerek kendi iç gelişimine gerekse başta bilim ve ona dayalı uygulamalı alanlar olmak üzere belli başlı insan etkinliklerinin ve genelde toplumların değişmesine bağlı olarak, önemli bir değişim içine girmiştir.

Yazarınızın yeni olgucu ("neo-pozitivist") anlayışına göre felsefe, başta bilim, (örneğin tıp gibi) bilime dayalı teknik alanlar, sanat vb. etkinliklerde, siyasal yaşamla günlük yaşamımızda üretilen düşüncelerin, kavramların, tanımların, ortaya çıkan sorunların mantıksal çözümlenmesi etkinliğidir. Bu çözümleme, mantıksal olduğu ölçüde eleştirel de olan bir yorumla birlikte gitmektedir. Böylece, insan yaşamının kavramsal düzeyde ele alınmaya değer her yönünde ileri sürülenlerle olup bitenler arasındaki uyum, savlar arasındaki tutarlılıklarla tutarsızlıklar, etkinliklerimizin ne amaçlarla nasıl yürütüldüğü, yürütülebileceği gibi çok temel noktalar açıklığa kavuşturulmaktadır.

Çağımızda, en başta yeryüzünde insan sayısının hızlı artışı, en geniş anlamda doğal kaynakların insanlar tarafından hızla tüketilişi ve doğal çevrenin sürekliliğini sağlayan dengelerin bozulması gibi üç temel kümede toplayabileceğimiz etkenlerle, tüm dünyamızı ilgilendiren sorunlar ortaya çıkmıştır. Hepimizin bildiği gibi bu çevre sorunları, milyonlarca yıllık bir evrim süreci içinde gelişmiş olan ve (insan türü de içinde olmak

---

* *Bilim ve Ütopya*, Sa. 23: 7, 3 (Ekim) 1993).

[1] 23 Eylül 1993'te İstanbul'da Doğal Hayatı Koruma Derneği'nde yapılan sunuşun özetidir.

üzere) sayılarının yaklaşık üç milyonu bulduğu düşünülen canlı türlerinin yeryüzündeki varlığını tehdit eder duruma gelmiştir.

Kavramsallık özelliği önde geldiği için genelde insan-merkezli bir etkinlik olan felsefenin son onyıllarda bu açıdan da bir değişim içinde bulunduğunu, bu arada Çevre Felsefesi diyebileceğimiz bir altetkinliğin gelişmeye başladığını gözlüyoruz. Böylece, filozoflar arasında bir yandan söz konusu sorunların sonuçta insan toplumlarını nereye götürebileceği konusuna eğilenler; öte yandan insanın dışındaki canlıların korunması, onların da yaşamlarını belli bir nitelikte sürdürebilmeleri için çalışanlar, bu alanda somut savaşım verenler görülmektedir. Bu değişmede belki en önemli payın, insan tutum ve davranışlarını konu edinen Değerler Felsefesi ya da Etik alanındaki gelişmelere bağlı bulunduğu söylenebilir. Zamanımızın değişik değer konularını izleyerek gelişmiş Biyoetik alanının tanımlarından *biri*, Çevre Etiği ya da Çevrebilimsel ("Ekolojik") Etik'inkiyle özdeş gibidir.

Filozofların doğal çevre konularına eğilmelerinde, insan toplumlarındaki başka gelişmelerin felsefeye yansımasının da etkili olduğunu görüyoruz. Örneğin toplumsal-iktisadi-siyasal vb. açılardan, yüzyılların birikimi olan kadın sorunlarının tartışılıp bunlara çözüm yollarının arandığı "Feminizm" akımının bu alandaki etkisinin gittikçe arttığını söyleyebiliriz. Yaşam ve ölüm olguları karşısında ilke olarak erkeklere oranla daha büyük bir duyarlılık gösteren kadınlar, dolayısıyla kadın filozoflar ve genelde kadın düşünürler, öteki türlerin gerek birey gerekse topluluk düzeyinde korunması konusunda etkin bir durumdadırlar.

Kuşkusuz insan-doğal çevre ilişkisi çok boyutlu, çok karmaşık bir bütündür. En geniş anlamda insan-insan ilişkilerinin de bu karmaşık ilişkiye olumsuz biçimde yansıyabildiğini görüyoruz. Örneğin, toplumsal-iktisadi-siyasal vb. belirleyicileri ne olursa olsun, insanların birbirlerini toplu ve sistemli biçimde öldürmeleri demek olan savaşlar sonucu, bir yandan doğal kaynaklar tüketilirken öte yandan içindeki canlılarla birlikte doğal çevre ortadan kalkmakta, giderek yaşanmaz duruma gelmektedir.

Kuşkusuz filozoflar arasında da şu olasılığın bilincinde olanlar vardır: Çok uzak olmayan bir gelecekte insan türü, kendisinden gelişecek bir başka evrimsel ürünün, yeni bir türün oluşmasına yol açmadan evrim sahnesinden silinebilir; bu arada öteki türlerin bir bölümünü de kendisiyle birlikte götürerek.

Hayvanlar, İnsanlar ve Etik*

Bizden değişik düşünen konuşmacıları, yazarları ilkece kişi olarak "muhatap" almamalı; genelde amacımız düşündüklerimizi tüm dinleyici ya da tartışmacı topluluğuna açıklamak olmalıdır. Bu tutumumuz, dergimizin 341. sayısında "Hayvan deneyleri ve yanıtlar üzerine", bir sonrakinde de "Bir son yanıt" başlıklı okuyucu mektuplarının yazarı için öncelikle söz konusu olsa gerek. Çünkü, konu ile ilgili tartışmaları başlatan Dr. Kaan Aslanoğlu ile benim görüşlerime yönelik yazılarında bu okuyucu, iletişim etiğinin sınırlarını aşan bir biçem kullanmaktadır.

Onun ileri sürdüklerine gelince, bunlardan üzerinde durulmaya değer olan bir ikisine kısaca değineceğim. Okuyucu, benim onun ilk yazısından alıntı yaparken amacın yanına "hiç" sözcüğünü kendimce ekleyip "sürece"yi kaldırarak sözü Makyavelizm'e uzattığımı (?) yazıyor. Ben onun yazarlık etiğinin sınırlarının dışına çıkarak onun kullandığı anlamda bir Makyavelist olamam; bu yargısını o, yapabilirse dikkatle değerlendirsin. Ama bir başka anlamda, etkili biçimde, olup bitenler arasında bağlantı kurarak düşünen her kişi bir Makyavelist olmak durumundadır. Çünkü diyebiliriz ki çoğu kez, kavramlarımızın karşılığı olan kümelerin, birbiriyle çatışan altkümeleri vardır. Bu, değer ve yargılarımız için özellikle böyle değil midir? Örneğin genelde hep "bütün insanların kardeşliği" üzerinde durulur ama kalıtım bağlarımızın, düşünce ve duygu yakınlığımızın, siyasal düşünce özdeşliğimizin vb. bulunduğu insanlarla ötekileri ayırmıyor muyuz? Karşı cinsten beğendiğimiz birisini, estetik beğenimizi kazanan sanat yapıtlarını, temel görüşlerine yakınlık duyduğumuz filozofları ötekileriyle bir tutabilir miyiz? Son çözümlemede en geniş anlamda insan (ve hayvan) yaşamı, dünyadaki nesneler, ilişkiler, süreçler arasındaki benzerlikler ardalanında ayrılıkları saptamak değil midir?

---

* *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Sa. 343: 3, 16 Ekim 1993.

Söz konusu okuyucu-yazar, temel düşüncesinin iki tümcesini alıp üçüncüsünü atladığımı belirtiyor. Yazısındaki başka saptamalar da göz önünde tutulunca şunu demek istiyor olmalı: Bir yazıdan alıntı yapanlar, onun bağlamını gözardı ederek onu işlerine geldiği biçimde değerlendirmemelidirler. Bu, kuşkusuz çok dikkat edilmesi gereken bir noktadır (ki benim bunu söz konusu bağlamda dikkate almadığım çok kuşkuludur). Ancak bir de bunun tersi var: Belli bir dilsel anlatımla belirttiğimiz temel bir düşüncenin, bir değer yargısının bizim açımızdan doğru ya da yanlış olduğunu, onun bağlamına bakmadan da ileri sürebiliriz. Bir (ya da birden çok) tümce onu kullananın belli bir düşüncesini, eğilimini, yargısını ortaya koymuyorsa neyi anlatıyor olacaktır?

Yanıtçı-yazarın benim ileri sürdüklerimle ilgili yazısı, "Ne zaman hep birlikte vejeteryan oluyoruz?" sorusuyla bitmektedir. Bu soruya belki evrim biyologları bir yanıt verebilirler. Ama bizim bağlamımızda sorulması daha önce gelen sorulardan biri şu olmalıdır: "Bir tür olarak ne zaman insan-merkezli ve işlevselci ("fonksiyonalist") tutum ve davranışlarımızı olabildiğince bir yana bırakıp, canlı doğanın tümüne evrimsel bir bilinç ve etik bir duyarlılıkla bakmasını öğreneceğiz?" ve de "birey düzeyinde ne zaman ben-merkezli tepkiselliğin yerine yapabildiğimiz ölçüde dengeli, eleştirel değerlendirmeyi koyabileceğiz?"

Biyoetik, "Kültür", Çoğulculuk*

Sicilya Biyoetik Enstitüsü'nce düzenlenen Akdeniz Biyoetik toplantılarının ikincisi, 29 Ekim-2 Kasım 1993 tarihleri arasında Catania yakınındaki Acireale'de gerçekleştirildi. Geçen yılki ilk toplantıya ülkemizden katılan olmamıştı. Değişik Akdeniz ülkelerinden gelen tüm katılımcıların benimsediği biçimde, bu etkinliğin Enstitü tarafından her yıl yürütülmesi düşünülmektedir. Gelecek yılki toplantının, 27 Ekim-1 Kasım günlerinde Enstitü'nün Palermo kentindeki Sicilya Teoloji Fakültesi'ne bağlı biriminde, Akdeniz ülkelerinden olabildiğince geniş bir katılımla yapılması kararlaştırılmıştır.

İkinci toplantıya, yedi Akdeniz ülkesinden dokuz konuşmacı katılmıştır: İspanya, İtalya (2), Malta (2), Mısır, Portekiz (ona kıyısı bulunmamakla birlikte Akdeniz ülkesi sayılmaktadır), Türkiye ve Yunanistan. Katılanların üçü hekim, biri psikolog, biri filozof, üçü teolog, biri hukukçu idi. Fransa ve İsrail'den katılacak bir hukukçu ve bir filozof toplantıya gelemediler.

Bu yılki genel başlığı "Yaşam: Anlamı ve Kutsallığı - Fiziksel, Kültürel ve Dinsel Sorunlar" olan toplantıda, bir hekim (Türkiye), psikolog (İspanya) ve hukukçu (Yunanistan) konularını dünyevi bir düzeyde ele almışlar; filozof (İtalya) ahlak, iki hekim (İtalya ve Mısır) ile iki teolog (Malta) teoloji, bir teolog da (Portekiz) onu "ahlaki teoloji" açısından işlemişlerdir.

Tıbbi Etik üzerinde de durulmuş, bu konuda özellikle, Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Hastalığı (AİDS) bulunan hastalar üzerinde çalışan Portekizli psikolog ayrıntılı bir sunuş yapmıştır. Yazarınızın sunuşu, çevrebilimsel-evrimsel etik üzerine idi ve "Biyoetik ve Biyopolitikanın Işığında İnsanın Varlığı - ya da İnsan Her Şeyin Ölçüsü müdür?" başlığını ta-

* *Cumhuriyet Bilim Teknik*, Sa. 347: 10, 20 Kasım 1993.

şıyordu. Tüm sunuşlar, Enstitü'nün süreli yayını olan Biyoetik ve Kültür dergisinde İtalyanca özetleriyle birlikte toplu olarak basılmaktadır.

Bu toplantı dizisinin geçen yılki konusu "Yaşamın Niteliği" idi. Gelecek yılki toplantının genel başlığı tartışılırken yazarınız, tıbbi etiği de içine alacak biçimde "Akdeniz Ülkelerinde Tıbbi Etik Eğitimi" konusunu önermiştir; ancak İspanyol psikologun önerdiği "Ölüm ve Ölmek" konusu daha çok kabul görecek gibidir. Bu toplantıya, orada bulunan katılımcıların hepsi şimdiden çağrılmışlardır. Akdeniz ülkelerini ortak tarihlerinin, dünyevi ve dinsel kültürlerinin biyoetik ve tıbbi etik sorunlarına yansımasının, bu arada kuşkusuz konu ile ilgili yerine göre önemli ayrılıkların ortaya konmasını amaçlayan bu toplantı dizisi, akademik yaşamımız açısından önemli olabilir. Bunun yanında, çoğulculuk anlayışına bir örnek olarak ülkemizin toplumsal-siyasal yaşamı yönünden de bu etkinliğin önemi vurgulanabilir sanırım.

V. BÖLÜM

TIP ETİĞİ YAZILARI

Tıp Etiği: Konuya Kısa Giriş

Bu bölümde Yaman Örs'ün tıp etiği ile ilgili yazılarından bu kitap bağlamında uygun olan seçmeler bir araya getirilmiştir. Buradaki yazılar tıp etiğinin ülkemizdeki gelişimini içeren, bir alan olarak giderek boyutlarının nasıl arttığını anlatan bilgilendirici ve yazarın daha çok felsefi yönünün ağır basıp yansıtıldığı yazılardan oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tıp etiği ve sağlık etiği alanlarında bir ayırım yapıldığı söz konusu olmaktadır. Tıp etiğinde daha birey ağırlıklı konular (tıp uğraşı sonucunda ortaya çıkabilecek etik sorunlar, hekim-hasta ilişkisi gibi) işlenirken, sağlık etiğinde daha çok genel konular, toplumu bir bütün olarak ilgilendirebilecek sistem ile ilgili adalet sorunları (sağlık sistemlerindeki adalet sorunları gibi) veya sınırlı kaynakların dağıtımı konularının işlendiği[1] söylenebilir. Bu ayırımdan yola çıkarak, denebilir ki, yazar daha çok tıp etiği ile ilgilenmiştir.

Tıp etiğinde işlenen konular oldukça çeşitlidir; çünkü sağlık alanını içeren, kısaca hekim-hasta ilişkilerinden söz gelimi hastane etik kurullarının işleyişine kadar olan geniş bir konu yelpazesinin bulunduğu bir alan olduğundan dolayı, bu bölümde yalnızca belli konulara yer verilebilmiştir.

Yazarın tıp kökenli bir bilimsel felsefeci olduğu dikkate alınırsa, tıp etiği yazılarının daha geniş ve ayrı bir yer tutması pek de şaşırtıcı değildir. Bu kitapta da 'tıp etiği' bölümüne ayrı bir yer verilmesinin, 'Biyoetik' başlığı altında toplanmamasının nedeni budur.

---

[1] Oğuz, Y. N., Tepe, H., Büken, N. Ö., Kucur, D. K. (2005). *Biyoetik Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, s. 212, 236-237.

A. AKADEMİK METİNLER

Boyutları Giderek Artan Bir Konu: Tıbbi Etik*

Bir hastane odası. Genç bir adam yatakta kıpırdamadan yatmaktadır, öyle yatmak zorundadır, çünkü bedeninin ancak boynundan yukarısını oynatabilmektedir. Daha aşağısı ise, tam felç durumundadır. Neden: araba kazası.

Genç adam heykeltıraştır. Bu işin öğretmenliğini de yapmaktadır. Ancak duruma bakılırsa bir daha yürüyemeyeceği gibi, ellerini de kullanamayacaktır, tekerlekli sandalyesinde giderken, yatağına yatarken bile, başkalarına tümüyle bağımlı, tümüyle asalak bir yaşam sürdürmek zorundadır. Üstelik, kazadan hiç etkilenmemiş olan beyni eskisi gibi çalışmakta, us yetileri eksiksiz işlemektedir. Durumunu tümüyle kavrayabilmekte, ölümü kendisi için tek çıkar yol olarak görmektedir, uygulanan tedavinin kesilerek kendisinin ölüme bırakılmasını ister bütün gücüyle. Kendisine acınmasını istemez; önerdiği çözüm yolu tümüyle "doğaldır". Ne nişanlısını görmek ister, ne kliniğin kadın doktorunun şefkatini, ne de hemşirenin eksiksiz görev anlayışı içindeki "profesyonelce" davranışını.

Ancak kazadan sonra kendisini bulduğu çevredeki kişiler değişik düşünmektedirler. Sorumlu doktoru (ve hastanenin başhekimi) böyle bir olasılığı düşünmek bile istemez. Uğraş sorumluluğunun buna engel olmasının yanında, "tıp biliminin" olanaklarının en umutsuz gibi görünen durumlarda bile işe yarayabileceğini düşünmektedir. Dahası, bir şeyler öğretilebilecek bu gibi insanlar topluma oldukları ölçüde kendilerine de kazandırılabilirlerdi. Doktor, genç adamdaki "tıbbın gereklerine" karşı koymayı bir "depresyon", bir ruh hekimliği sorunu olarak görür. Bu amaçla da ruh hekimi arkadaşına başvurur.

Bir yanda gören, duyan, düşünen, ancak bedenine söz geçiremeyen bir "beyin"; öte yanda onun karşısına çıkan toplumsal bir kurum ola-

* *Bilim ve Teknik*, 19 (227): 1-5, (Ekim) 1986.

rak "tıp". Birey kendi yaşamına son verilmesi konusunda son sözü söyleyebilir mi, yoksa hekimliğin alışılagelmiş ilkelerine, toplumun yerleşmiş değer yargılarına boyun eğmek zorunda mıdır? Çatışan ilkeler, değerler, çatışan "roller", kişilikler...

Sonunda hukuk danışmanı, avukat, yargıç işe karışırlar ve sorunu hukuk "çözer". Yatak başındaki duruşmada yargıç güç de olsa bir karara varır; "hastayı", yetkili kişileri, tanıkları dinledikten sonra genç adamı haklı bulur. "Tıp" kurumunun yapabileceği bir şey, gösterebileceği bir direnç kalmamıştır bu durumda. Tüm tedavi ve bakım kesilir...

Tıp ve Felsefe

Çizmeye çalıştığım "tablo", Brian Clark'ın (bir süre önce televizyonda beyaz perdeye uygulanmış olarak da gördüğümüz) "Karar Kimin?" adlı oyununun bir özetiydi. Gerçekten, son çözümlemede karar kimin olabilirdi böyle bir tıp sorunu karşısında? Daha doğrusu, kimin olmalıydı?

Ancak bu yapıtın konumuzla ilgisini daha sonraya bırakarak şimdi birtakım genel noktalardan söz açmak yerinde olacaktır.

Tıp ile Felsefe'nin tarihsel akış içindeki ilişkilerinden sık olarak söz edilir. En azından ilk bakışta, bu ilişki bize ilginç görünebilir, çünkü bu iki etkinlikten birinci sinin ilke olarak çok büyük ölçüde "pratik" amaçlara, tek tek özel olaylara ("vakalara") yönelik olmasına karşılık ikincisinde amaç, çok geniş kapsamlı genellemeler yoluyla dünyayı açıklamaya çalışmak olmuştur. Yöntembilim (metodoloji) açısından birbirinden böylesine farklı iki alanın tarihsel gelişmeleri sırasındaki ilişkileri, belki ancak her ikisinin de zaman içindeki eskilikleriyle açıklanabilir. İnsan organizmasının yapısıyla işleyişinin, bu arada özellikle hastalık ve sağlık olgularının açıklanması amacıyla ileri sürülen kuramlar, büyük ölçüde ve geriye doğru gittikçe artan bir biçimde, felsefi öğretilerden gelişmiştir.

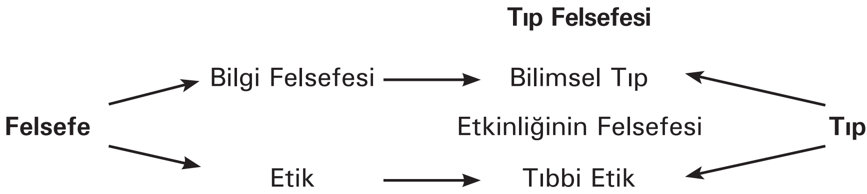
Yöntembilimin üç temel sorusu olan "Ne?", "Nasıl?", "Neden?" ("Ben ne yapıyorum?", "yaptığımı nasıl yanıyorum?", "onu yapmaktaki amacım ne?") soruları, tıp için sorulduğunda Tıp Yöntembilimi (Tıbbi Metodoloji) alanı içine girmiş oluruz. Bu alan ise, Tıp Felsefesi'nin çok önemli bir bölümünü oluşturuyor. Burada tartışılacaklar arasında hastalık ve sağlık kavramları, klinik tıp ve temel tıp alanlarındaki yöntemlerin (özel uzmanlık tekniklerinin değil) bilgi kuramı (epistemoloji) açısından incelenmesi, tıp etkinliğinin amaçlarının açıklığa kavuşturulması gibi, tıpla ilgili belli başlı kuramsal sorunlar önde gelecektir.

(Tarihle birlikte yöntembilim açısından çok yakın bir ilişkiyi örneğin tıpla biyoloji, felsefe ile mantık arasında görüyoruz.)

Etik ve Tıbbi Etik

Felsefe, onun örneğin bilim felsefesi, bilim mantığı, tıp felsefesi gibi farklılaşmış biçimleri ya da uzantıları ile, Bilgi Felsefesi olarak adlandırabileceğimiz, olgular ya da gerçekler dünyası üzerinde düşünce üretme etkinliği ile sınırlı değildir. Felsefenin ikinci ana bölümünü, değer yargılarımızın ele alındığı Değerler Felsefesi ya da Etik alanı oluşturuyor.

Bütün bunlara göre tıpla felsefe arasındaki ilişkiyi aşağıdaki gibi bir çizimle özetleyebiliriz.

Burada, konumuzun altbölümlerini açıklığa kavuşturabilmek için yöntembilimin yukarıda sözü edilen üç temel sorunundan biri olan "etkinliğin amacı" konusunu göz önünde tutmalıyız; çünkü buradaki temel konumuz olan tıbbi etiğin değişik yönlerini ancak böyle bulabilir, adlandırabiliriz. Buna göre, tedavi etkinliğinin yürütüldüğü klinik tıbba koşut olarak bir klinik tıbbi etikten; koruyucu hekimlik, halk sağlığı, toplum hekimliği gibi toplumsal yönelikli tıp alanlarının varlığına bağlı olarak bir toplumsal tıbbi etikten (ya da belki bir sağlık etiğinden) söz açabiliriz. Bunların yanında tıp (ve genelde canlılık bilimleri), araştırmalarının büyük bir bölümünü öteki türlerin üzerinde gerçekleştirildiğine göre bir biyoetik kavramından söz edilebilir ki daha geniş anlamda kullanıldığında buradaki terim, çağdaş klinik tıbbın sorunlarını da kapsayabilmektedir. Tıpta her türlü araştırmanın, bunların sonuçlarının değiştirilmeden, çarpıtılmadan ortaya konması, bilgi üretiminin dürüstçe yakılması amacına yönelik bir tıbbi araştırma etiği söz konusudur. Ayrıca, hekimlerin kendi aralarındaki ve hemşire, sağlık memuru gibi öteki sağlık uğraklarından kişilerle olan ilişkilerinin düzenlenmesini konu edinen bir uğraş içi etiği (ya da Fransızca'dan gelen terimiyle "etiket") vardır. (Bütün bunların diş hekimliği alanı için de geçerli bulunduğu açık olmalı.)

Tıpta "uğraş ahlakı" terimi ilk bakışta tıbbi etigin karşılığı olabilecek gibi görünüyorsa da, onun, çağımızın tıp etkinliğinin çeşitli yönlerindeki değer sorunlarını anlatacak bir kapsamda olduğu söylenemez. Daha temel bir açıdan, ahlak, etik gibi bir felsefi tartışma alanı olmaktan çok, toplumda var olan ve daha değişken olduklarını söyleyebileceğimiz (örneğin öğretmen-öğrenci, kadın-erkek ilişkilerindeki gibi) değerlerin söz konusu olduğu bir alandır.

Etik Çıkmazları mı Etik Sorunları mı?

Sokrat, "bilgi erdemdir", diyordu. Ancak gerçekten öyle mi? Bilgi dediğmiz, sürekli olarak değişen araştırma ve düşünme ürünü, gerçekten erdem türünden, değerler yönünden bir nitelik olarak görülebilir mi? Diyelim ki o, iyilik ya da dürüstlükle bir benzerlik gösteriyor mu? Bilgi, "kanıtlanabilir inanç" olarak tanımlanagelmiştir; ancak bu tanım da bugün bilim felsefesinde sorgulanmaktadır. Biz burada belki ancak, bilginin erdem türünden bir nitelik değil, temelde zihinsel bir ürün olduğunu, erdem ya da bir başka değer niteliğiyle olan ilişkisinin, bunlara giden yolu açabilecek bir önermeler bütünü olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Bilgimiz ve değerlerimiz özdeş türden (ya da "statüde") değillerdir ama birbirleriyle çok yakından ilişkilidirler. Etik sorunlara, etik eğilimli birçok filozofun çağlar boyunca yapageldikleri gibi, çok geniş kapsamlı, neredeyse içerikten yoksun değer genellemelerine uyup uymadıklarına bakarak değil, önce söz konusu durumların bilgiye yönelik ya da gerçekle ilgili (empirik) bir çözümlemelerini yaptıktan sonra etik ilkelerin ışığında bir çözüm getirilebilir. Örneğin yukarıdaki öykünün baş kişisinin ya da "kahramanının" durumunu tüm olarak değerlendirebilmek için, değişik biçimlerde hekim andlarına da girmiş olan, "insan yaşamını her koşulda her şeyin üstünde tutacaksın" gibi, hepimizden büyük destek görecek bir ilke bile yetersiz kalacaktır. Genç adam gerçekten yasam dolu, yasama çok bağlı, yaşam gücü (libidosu) yüksek bir insandır. Başına gelen çok acı olaydan sonra ise artık yaşamak istemez; o, ne kadın arkadaşıyla birlikte olabilecek, ne kendini besleyebilecek, ne de bir başka doğal gereksinimini yardımsız karşılayabilecektir. Kendisiyle ilgili olarak daha önce verilen bilgilerle birlikte bütün bunlar, gururlu genç bir insan için kabullenilmesi çok güç olan bir durum oluşturmaktadır. Vakayla ilgili bilimsel-teknik (ve benzeri) bilgiler, bizim bu konuda vereceğimiz kararı büyük ölçüde etkileyecek, başkalarının kararları üzerindeki yorumlarımızı yönlendirecektir. Yukarıda sayılan noktalardan sonra burada kahramanımızın gençliğinin, onun ötenazi (ağrısız ölüm) kararında büyük paya sahip bulunması gerektiğini görebiliriz - kişimiz yaşayacak olsa, görülebildiği ölçüde, önündeki uzun yıllar onun için büyük acı kaynağı olacaktı.

Klinik yönünden çok toplumsal yanı ağır basan tıbbi etik sorunlarında da durumun ilke olarak değişmediğini görüyoruz. Bunlarda da, değerlerle, davranışlarımızla ilgili kararlarımıza temel oluşturacak biçimde, bilimsel-teknik yönden bilgilenmeye gerek duymaktayız. Örneğin kazanılmış bağışıklık yetersizliği hastalığı (bkz. Y. örs: "Tıp Evrimi Yönünden Kazanılmış Bağışıklık Yetersizliği Hastalığı (AİDS)", Bilim ve Teknik, 19: (Sa. 219) 40-41, 1986) ile ilgili olarak, onun bireyden bireye geçiş yolları konusunda yeterli bilgimiz olmadan, eşler arasındaki ilişkiyi ya da hasta bir öğrencinin okul arkadaşlarıyla olan ilişkisini etik açısından değerlendirebilir miyiz? Böbrek işlevleri bozulmuş ve diyaliz aygıtlarına gereksinim duyan hastalar arasındaki öncelik sorunundan sınırlı toplumsal kaynak-

ların sağlık hizmetleri alanında dağıtımı sorununa dek, temelinde etik bir kaygının yattığı hemen her tıp konusu için durumun böyle olduğunu söyleyebiliriz.

Çok öz olarak: Etik sorunlar bir "boşluk" içinde ortaya çıkmamakta, gerçekler dünyasında söz konusu olmaktadırlar.

Öte yandan, her türlü tıp sorunu, değerler açısından bunlarda karar vermek ne ölçüde güç olursa olsun, neredeyse alışılagelmiş anlatımıyla birer "çıkmaz" değil, ancak gerçekten "sorun" olarak görülmelidir. Gerek bilimsel-teknik açıdan, gerekse değerlerimizin felsefi çözümü yönünden kısa ya da uzun bir zaman içinde küçük ya da büyük adımlar atabilmekteyiz. Bilimsel-teknik gelişmeye ve değerlerimizin değişmesine sınır konulabilir mı? Bu sorunun yanıtı "evet" değilse, o zaman "çıkmaz" sözcüğünün konumuzla ilgili terim dağarcığında bir yeri olmaması gerektir.

Bu bölümün sonunda, yine Sokrat'ın, bilgi-etik bağlamında anımsatılabilecek bir savına yer verebiliriz: "Araştırılmamış yaşam, insan için yaşanmaya değmez."

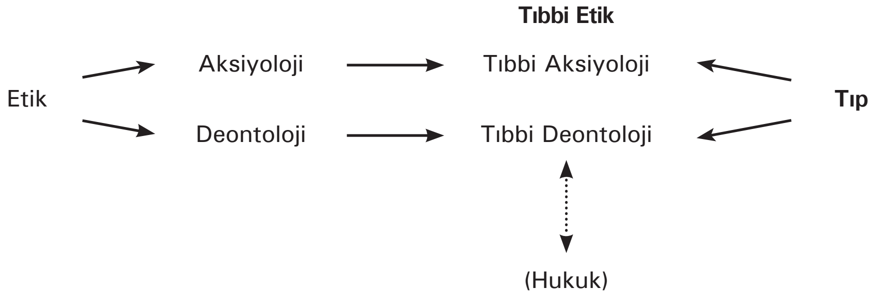
Deontolojiyi Kim Biliyor?

"Tıbbi Etik" terimini, 18. yüzyılın, tıbbın toplumsal yönlerine de eğilmiş Londralı cerrah Percival Pott[1] ortaya atmıştı. Bu terimle o, felsefi açıdan daha temelde olan değer sorunlarından çok hekimin sağlık kurumlarında ve hasta bakılan özel yerlerdeki davranış kurallarını, ödevlerini, ona gerekli olacak hukuk bilgisini ve benzeri noktaları anlatmak istiyordu. Böyle "ödev, yükümlülük, sorumluluk" kavramlarının incelendiği alanı biz bugün daha çok Deontoloji ya da ödev bilgisi (deonta: Yun. "yapılması gereken şeyler") terimiyle karşılıyoruz. Bu ikinci terimi ilk kez ortaya atan 18.-19. yüzyıl İngiliz filozofu Jeremy Bentham, yaracı bir etik düşüncesi geliştirmek ve burada önceliği ödev kavramına tanımak istemişti; etik alanında ise temel yaklaşım, değerlerimiz konusunda doğru ile yanlış, olması gereken ile olmaması gereken arasındaki ayırımın belirlenmesidir.

Bu sonuncusunu bugün Aksiyoloji ya da değerler bilgisi (axios: Yun. "değerli") terimiyle anlatıyor, "Etik'i" ise hem bunu hem de "deontolojiyi" kapsayacak daha geniş anlamlı bir terim olarak kullanıyoruz. Onun tıptaki uzantısı olan Tıbbi Etik de, Tıbbi Aksiyoloji ile Tıbbi Deontoloji'den oluşacaktır. Tıbbi deontolojinin sınırları, kuramsal yönden tıbbi aksiyoloji alanına uzanmakta, günlük yaşama, uygulamaya yaklaşıldığı ölçüde ise hukuk alanınkilerle kesişmektedir. Özetlemek gerekirse şöyle bir çizim yapılabilir:

1 Buradaki ad, Thomas Percival olması gerekirken, yanlış olarak Percival Pott olarak yazılmıştır. (Derleyenin Notu.)

Tıbbi Etik

Geleneksel olarak "deontoloji" teriminden, tıp etkinliğini yürüten hekimlerin, diş hekimlerinin, hemşirelerin ödev yükümlülük, sorumluluk, görev sorunlarının ele alındığı bir alan anlaşılmıştır. Bunun nedeni, bu etkinlikte hekim-hasta, hemşire-hasta ilişkisi gibi, insanlar arasındaki çok özel bir ilişki türünün söz konusu oluşudur. (Tıbbın dışında da örneğin klinik psikolojide çok açık olarak böyle bir ilişki vardır; ancak bu alanı da, tıp etkinliğinin olmasa bile en geniş anlamda "sağlık bilimleri" olarak bilinen etkinliklerin kapsamı içinde düşünebiliriz.) Oysa gördük ki deontoloji, değerler felsefesinin bir dalı olarak genel anlamda ödev kavramının incelendiği bir alandır; tıbbi deontoloji de bunun tıp içindeki farklılaşmış uzantısı olmaktadır.

Hekimlik çevresinde ise yine geleneksel olarak deontoloji denince, belki en başta tıp öğrencilerinin öğretim üyelerine, genç hekimlerin kendilerinden yaşlı olan hekimlere karşı davranışlarının nasıl olması gerektiği konusu anlaşılmıştır Görülüyor ki burada, akademik düzeyde bir inceleme alanı değil, olsa olsa onun içeriğinin bir bölümünü oluşturabilecek bir konu öne çıkmış olmaktadır. Bunun da ötesinde, söz konusu ilişkiye tek yönlü, ilke olarak ataerkil bir açıdan bakılmıştır. Oysa her ilişkide bir "karşılıklılık" durumu vardır. Bu açıdan bakıldığında, yaşlı bir hekim *ya* da "hocanın" tıp öğrencisi ve genç hekimden beklediği anlayışla davranış biçimi bunun tersi yön için de söz konusu olmalıdır. Ülkemizde kullanılageldiği gibi "deontolojiyi bilmekten" de uğraş içinde tüm kuşakların birbirleri karşısındaki sorumluluk ve davranışları anlaşılmalıdır; yalnız genç kuşaklannki değil.

Unutmayalım ki tıp öğretim üyeleriyle yaşlı hekimlerin gençler karşısında sorumluluk ve yükümlülükleri daha çoktur; çünkü yaşlı kuşaklar gençlerin yetişmesinden, onların kendileri üzerindeki etkilerine oranla doğal olarak çok daha büyük bir ölçüde sorumludurlar.

Hekim Andı

Bugün tıbbi etik alanının başlıca konuları arasında, belki hepimizin duymuş olduğu Hekim Andı da bulunmaktadır. Yine neredeyse hepimizce, tıbbın gelişmesi içinde onu ilk biçimiyle ortaya koyan kişinin Hipokrat olduğu bilinegelmiştir.

Son onyıllarda birtakım araştırıcıların göstermeye çalıştıkları gibi, zamanımızdan yaklaşık 2500 yıl önce yaşamış Hipokrat'tan bir o kadar önce eski Mısır'da bir mimar, devlet adamı ve hekim olan İmhotep'in bu bakımdan önceliği vardır. Daha sonra yazılmış, Babil (bkz. Y. Örs: "Tıp ve Evrimi", Bilim ve Teknik, 15: (Sa. 178) 1-3, 1982) kıralı Hamurabi'nin adıyla anılan ilk yazılı yasalar bütününde hekimlerle ilgili yasal düzenlemelerin yer aldığını görüyoruz.

İmhotep'in adıyla bilinen andda, ondan etkilendiği anlaşılan Hipokrat'ın metninde bulunmayan, özellikle hekimin yoksul insan karşısındaki sorumluluğuna yer verilmiş olması dikkatimizi çekiyor. Bu, tek hastaya, tek tek insanlara verilen değerin yanında toplumsal düzeye uzanan bir etik anlayışını yansıtmaktadır. İslam hekimi İbni Ratvan ise, hekimde aranacak nitelikler arasında örneğin giyiniş ve genel görünüşten bilgilenmeye, dostla düşman arasında ayırım yapmamaya dek çok değişik noktaları sıralamasının yanında yine yoksul hastanın durumuna eğilmektedir.

Kuşkusuz, hekim andının ve benzeri sorumluluklar ve değer düzenlemelerinin tartışılması buradaki sınırlarımızı çok aşar. Ancak burada tartıştıklarımızı bitirirken, Hintli hekimin andında, onun bize çağlar öncesinden sesleniyormuş gibi düşünebileceğimiz, o günden bugüne dek benzerlerinde belki hiç yer almamış bir ilkesine değinmek ilgi çekici olabilir: "Tüm canlı varlıkların iyiliği için çalış".

Eski Mısır'da Hekim Andı

Bu okulun Hocalarıyla sevgili arkadaşlarımın karşısında ve İmhotep'in resminin önünde, yüce Varlık adına söz verir ve and içerim ki, Tıbbı uygulamam sırasında onur ve dürüstlük ilkelerine bağlı kalacağım. Yoksullara karşılıksız bakacağım ve hiçbir zaman verdiğim hizmetin üstünde bir ödeme isteğinde bulunmayacağım. Evlere alındığım zaman, gözlerim orada olup bitenleri görmeyecektir; bana aktarılan sırları saklayacağım gibi törelere zarar verecek ya da suça yardımcı olacak bir biçimde de davranmayacağım. Hocalarıma saygılı ve minnet borçlu olarak onların çocuklarına babalarından öğrendiğim bilgiyi aktaracağım.

Verdiğim sözleri yerine getirirsem insanlar bende saygılarını esirgemesinler. Sözümde durmazsam utanç ve aşağılanmaya uğrayayım.

(Kaynak: Naguip Riad: *La Médicine au Temps des Pharaons*; Maloine, Paris, 1955, s. 304-305.)

Hekimlikte Etik Sorunları ve Örgütlenme*

Giriş ve Özet

Bu sunuşa ayrılan süre içinde sanırım bir "konferanstan" çok bir "mini-konferans" söz konusu olabilir. Düzenleme kurulunun zaman açısından güçlüğünü anlıyorum; sunuşumla ilgili olarak kuşkusuz bunu ben de göz önünde tutmak durumundayım.

Ben burada Hekimlikte Etik Sorunları ve Örgütlenme konusu üzerinde konuşurken önce çok kısa olarak Hekimlik ve Tıp kavramlarına değineceğim; günümüzün tıbbında Deontoloji'den Etik'e bir geçiş var, bunu açıklamaya çalışacağım. Sonra, hekimlikte örgütlenmeden ne anlıyorum, bunu dile getireceğim; etik sorunları açısından hekimlikte örgütlenmeden ne anlaşılabilir, kısaca bunu tartışacağım. En sonunda, zamanımız ölçüsünde ilgili birkaç temel noktaya değinecek; sizin katkı, soru ve eleştirilerinizi değerlendirmeye çalışacağım.

Hekimlik ve Tıp Kavramları

"Hekimlik" ve "tıp" terimleri sık olarak birbirlerinin özdeşi ya da karşılığıymış gibi kullanılıyor; ancak bence aralarında önemli kesişme noktaları bulunmakla birlikte göz ardı edilemeyecek bir anlam ayrılığı da vardır. Hekimlik belki daha çok, en başta tedavi ya da klinik hekimliği olmak üzere halk sağlığı, toplum hekimliği gibi koruyuculuğa yönelik işleri de içine alarak etkinliğimizin doğrudan hizmet yönünü_anlatmaktadır. Tıp ise, belki yerine göre daha dar, yerine göre de daha geniş olmak üzere etkinliğin bilim boyutunu_belirtiyor, onu vurguluyor. Hekimlik dediği-

---

* Demokratik kitle - meslek örgütleri ve tabip odaları: perspektifler/sorunlar; Ankara Tabip Odası'nın Dr.Cengiz Kılıç anısına düzenlediği sempozyum, Ankara, 11-12 Kasım 1989; Ankara Tabip Odası, Sağlık ve Toplum Yay., Ankara, 1990, s. 77-84.

miz zaman temel tıp dalları olarak bilinen alanlar içinde hastane ya da "laboratuar" hizmeti vermeyen, örneğin anatomi, histoloji, fizyoloji gibi neredeyse salt eğitim ve araştırmaya yönelik olanlarını ilke olarak pek düşünmeyiz. Bütün bunlara göre, tıp kavramının ilke olarak, hekimliği de içine alacak biçimde daha geniş bir kapsamının bulunduğunu düşünebiliriz (1).

Anlamları kesişen terimleri kullanırken genelde onların anlamlarını açıklığa kavuşturma, birbirleriyle karşılaştırma kaygımız pek yoktur; dolayısıyla onları birbirinin yerine çoğu zaman kolayca koyabiliyoruz. Ancak akademik düzeyde düşünüp tartışırken anlam bilgisi açısından açık olmamız gerektiği kanısındayım; bu nedenle, benzerlikleri dikkate alırken ayrılıkları da vurgulamamız gerekecektir. Bu arada, etkinliği yürüten kişileri anlatan "hekim", "doktor", "tıp adamı" terimleri ve benzerleri de usumuza gelebilir; ancak, sözü uzatmamak için bunların üzerinde burada ayrıca durmayalım.

Tıpta Deontoloji'den Etik'e

Konumuzun gelişmesiyle ortaya çıkacağı gibi böyle bir karşılaştırma ve ayırım, tartışmamızın temel terimlerinden ikisi (ya da temel terim çeşitlerinden biri) olan "etik" ve "deontoloji" sözcükleri için de önemlidir. Tıbbi Etik, ülkemizin tıp çevresi için görünüşe göre yeni sayılabilecek bir kavramken, Deontoloji genellikle tanınan bir alan olmalı. Diyebiliriz ki hekim ve diş hekimlerinin (genelde de tıp dışı çevrelerdeki kişilerin) belki büyük çoğunluğu, ikinci alanın bu uğraşlara (ve eczacılık vb. öteki sağlık uğraşlarına) özgü olduğunu düşünmekte, gerçekte ise onun da etik gibi bir şelseşe kavramı olduğunu pek bilmemektedirler. Son yıllarda ülkemizde tıp eğitiminde yer almaya başlamış olan, ancak Deontoloji ile karıştırılan, onunla çakıştığı düşünülen Tıbbi Etik'in durumunu burada açıklığa kavuşturabiliriz. Biz onu, felsefenin içinde yer alan Etik alanının tıp içindeki, dolayısıyla ona göre şarklılaşmış ve yerine göre önemli ölçüde özelleşmiş bir uzantısı olarak görebiliriz (1).

"Deontoloji" teriminin "nötr" gibi görünen, akademik bir çalışma alanını belirten anlamının yanında bir başka anlamı daha var ki bu daha çok Anglosakson ülkelerinde söz konusu olmuştur. Bu konu ise bizi yeniden etiğe getirecek. Buradaki bağlamımızda "aşırı" ölçüde kuramsal olma izlenimini vermeyi göze alarak aşağıdaki noktaları belirtmek istiyorum.

Etik alanında ilke (ve geleneksel) olarak bireyler, bireyle toplum, bireyle devlet arasındaki ilişkiler, bireyin, toplumun ve devletin davranışlarının, eylemlerinin değerlerimiz açısından doğru, onaylanır, iyi ya da yanlış, onaylanmaz, kötü oldukları düşüncesine göre ele alınır. Etikte ya da değer(ler) felsefesindegeliştirilmiş başka kavramlar arasında sorumluluk, (etik) zorunluluk, görev, erdem, hak(lar) gibi başkaları da vardır. Bu terimler etik alanında genel olarak olduğu ölçüde tıbbi (ya da biyomedikal) etik alanında da yaygın biçimde kullanılmaktadır. Burada bizim ilgimizi çekebilecek, belki özellikle ders kitapları ve benzeri yayınlarda dile geti-

rilen, açıklanan üç ya da dört temel etik görüşünün bulunduğundan söz edilebilir. Ben bu bağlamda en önde gelen ve bizi en çok ilgilendirecek ikisine değinebilirim.

Çağdaş zamanların iki Ingiliz filozofu olan Jeremy Bentham (1748-1832) ile John Stuart Mill (1806-1873) tarafından geliştirilmiş olan yararcılık anlayışına göre, "bir insan, herkes dikkate alındığında, iyinin kötü karşısında en büyük ağırlığı olacak biçimde davranmalıdır"; bu biçimlendirmeye eylem yararcılığı adı verilmektedir. Burada, "iyi" olanın içrel ya da dolaysız değeri tadım (zevk) (Bentham) ya da mutluluk (Mill) olabilir. Bu görüşün kural yararcılığı_olarak bilinen bir başka biçimlendirilmesinde temel ilke şudur: "Bir kimse, genellikle uyulduğu sürece ve herkes dikkate alındığında iyinin kötü üzerinde en büyük ağırlığı olacaktır kuralına göre davranmalıdır". Bu iki görüş, daha doğrusu alt görüş arasındaki ayırımın eleştirisini burada bir yana bırakırsak, her ikisinde de önemli olan noktanın insan eyleminin sonucu (ya da sonuçları) olduğunu belirtebiliriz ki sonuççuluk ya da sonuçsalcılık terimleri de, (belki tümüyle doğru olmasa da) "yararcılık'la" eşanlamlı olarak kullanılmaktadır (2).

Burada sözü edilecek ve yukarıdakinin tümüyle karşıtı olan ikinci etik görüşü Kant'ın deontolojisi olarak bilinegelmiştir. Ancak ilginç olarak, her ne kadar 18. yüzyıl Alman filozofunun görüşü "deontoloji" terimiyle özleştirilmiş ve adı onunla birlikte kullanılagelmişse de, gerçekte onu (Kant'ın zamanından sonra) ilk ortaya atan ve bir kitabının başlığı olarak da kullanan Bentham olmuştur. O bu terimle, yararcı bir anlayışa dayanan ve ağırlığın doğru ya da iyi kavramlarından çok görev düşüncesine verildiği bir etik dizgesini (sistemini) anlatmak istiyordu. ('Görev' kavramını Kant'ın bir başka biçimde ve doğal olarak kendi anlayışına uygun olarak yorumladığını görüyoruz.)

Yararcılığa bütün gücüyle karşı çıkmış olan Kant için insan eyleminin değerlerimiz açısından doğruluğu ya da yanlışlığı, onun sonuçlarının iyilik ya da kötülüğünden tümüyle bağımsızdır. Kant'ın "aşırı" diyebileceğimiz bu görevbilgisel ("deontolojik") görüşünün yanında daha ılımlı ve sonuçsallığı insan eyleminin içrel bir işlevi_olarak almasa da göz önünde tutan anlayışlar vardır. Kant, etik dizgesinde geliştirdiği ve Kesin Buyruk ("Kategorik İmperatif") olarak bilinen, çok genel ve soyut ilkesini değişik biçimlerde dile getirmiştir. Bunlardan birine göre kişi, "yalnızca aynı zamanda evrensel bir yasa olarak ortaya konabilecek biçimde davranmalı"; bir başkasına göre ise, "ister kendisi ister başkası olsun, tüm olarak insanlığın (başka insanların) hiç bir zaman yalnızca bir araç değil, bunun yanında her zaman bir amaç olduğu düşüncesiyle hareket etmelidir" (2).

Çağımızda tıp etkinliğindeki değer sorunlarının ele alınmasında temel olarak kabul edilen bu iki etik görüşünün ışığında söz konusu sorunlara nasıl bakabileceğimiz konusunu, zaman iktisadı kaygısının da eklenmesiyle daha sonraya bırakıyorum ve şimdi kısaca "hekimlik ve örgütlenme" konusunu tartışmak istiyorum. Ancak şurası açık olmalı: genelde ya da geleneksel olarak tıpta deontoloji deyince, en başta hekimlerin kendi

aralarındaki, genç hekimlerle yaşlı kuşak arasında ve hekimlerle öteki sağlık uğraşlarının kişileri arasında geçen ilişkilerin gözden geçirilmesi anlaşılmıştır. Bugün ise tıpta etikten söz açarken, hekim-hasta ilişkilerini de içine alacak biçimde etkinlikteki değer sorunlarının çok yönlü olarak incelenmesini anlamak durumundayız.

Hekimlik ve Örgütlenme

Burada sanırım önce "örgütlenme'den" ne anlayabileceğimizin üzerinde durmalıyız. Ben toplumbilimci olmadığım, toplum bilimlerinin birinden gelmediğim gibi (tıpta ya da) hekimlikteki bir örgütlenmenin de doğrudan içinde değilim. Ancak söz konusu terimi bizim konumuz açısından, bir başka deyişle bu bağlam içinde çok öz olarak açabilirim. Burada toplumsal düzeyde bir örgütlenme, demek oluyor ki ortak birtakım özellikleri bulunan kişilerin, insanların belli istek ya da amaçlarla_bunlara uygun işlevlere yönelik çabalar göstermek üzere bir araya gelmelerini düşünebiliriz. Böyle bir çerçevede insanlar söz konusu ortak amaçları için çalışacaklardır. Kanımca "demokratik kitle - meslek örgütlerinin" durumu ilke olarak ya da çoğu zaman böyle bir tanımsal çerçeveye uymaktadır. Bu bir araya gelmenin, birleşmenin biçimsel, yasal, "bürokratik" bir yönünden de söz etmeliyiz.

Buradaki ortak özellikler arasında "dünya görüşü, "ideoloji", "toplumsal-iktisadi görüşler", "geleceğe yönelik kaygılar" söz konusu olabilir; böylece siyasal partiler, dernekler, topluluklar vb. ortaya çıkmaktadır. Ancak tabip odalarından, daha doğrusu hekimlerin örgütlenmesinden söz edilince durumun belli bir ölçüde değişik olduğu söylenebilir, en azından ülkemiz (ve büyük olasılıkla birtakım başka ülkeler) açısından. Burada en başta, bir uğraş kuruluşunun oluşturulması sırasında "kendiliğindenlik", "gönüllülükten" önce yasal açıdan bir araya geliş, daha doğrusu "bir araya getiriliş" vardır; burada gönüllülüğe benzetilebilecek yan, örgütün yönetiminde bulunmak isteyenlerin bir araya gelmeleri, gerçekleştirebilirlerse yönetimi elde etmeleri biçiminde beliriyor. Sonunda bir "sistem" olarak düşünülebilecek bir örgüt ortaya çıkıyor. Ülkemizde hekimlik kesiminde bu, bölgesel tabip odaları ile merkezdeki Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi'nden oluşmaktadır ki burada çerçevenin devletçe çizilmiş olduğu söylenebilir; isteyen hekimler bu örgüt içinde çalışmak için çaba göstermişler, çabalarında başarılı olanlar onun yönetimini üstlenmişlerdir.

Burada kuruluş amacı ya da ortak çıkış noktası ne olmuştur? Bu, yasada söylenmiş olabilecekler bir yana, genel çizgileriyle ve burada bizim için önemi açısından şu olmalı: Hekimlik uğraşının topluma karşı sorumluluklarının gerek yasal, biçimsel açıdan (yaptırımlı), gerekse etik açısından_yerine getirilmesini sağlamak; bu örgüte böyle bir işlevi yüklemek.

Konuşmanın bu aşamasında çok önemli ve konumuzla ilgili, ancak değişik bir nokta dile getirilebilir. (Buna burada değinildi, programa göre bundan sonra ele de alınacak.) En geniş bir açıdan bakıldığında, hekim-

likte örgütlenmenin varlığı toplumla tıp uğraşının kişileri arasında önemli, "ciddi" diyebileceğimiz ilişkilere dayandığına göre, burada iktisadi, toplumbilimsel vb. başka yönlerden olduğu ölçüde etik açısından da bir iki yönlülük söz konusudur. Bir yanda gerek tek tek hekimler, tıp adamları gerekse bir bütün olarak uğraş içindekilerin topluma karşı sorumluluğu gündeme gelecektir ki bu daha çok, daha doğrusu çok büyük ölçüde tabip odalarının işlevleri kapsamındadır. Öte yandan hekimlerin belki yine bir ölçüde tek tek, ancak bunun ötesinde daha çok toplu olarak çıkarlarının toplumsal bağlamda devlet örgütüne, toplumun belli kesimlerine karşı korunmasına, savunulmasına gelince, bu ilke olarak bir sendikanın (ya da benzeri bir kurumun) işi olacaktır. (Tıp gibi bir uğraşta sendika türü örgütlenmeyi, onun yetkilerini burada etik açısından ele almamıza en azından zaman bakımından olanak bulunmadığı sanırım açık olmalı.)

Bu iki örgütlenme türünün toplum-tıp (uğraşı) ilişkileri açısından ortak yönleri, dolayısıyla kesişme noktaları bulunacaktır. Şimdiki durumda tabip odaları her iki örgütlenme biçiminin, bunlardan daha çok birinin ağırlığını taşımakla birlikte, işlevini ya da işlevlerini üstlenmiş görünüyor.

Etik Sorunları Açısından Hekimlikte Örgütlenme

Son onyıllarda tıbbi etik alanının ortaya çıkarak tıpta deontolojinin yerini almaya başlamasında bence başlıca iki etken ya da sorun kümesi var. Bunlardan birincisindekiler, genellikle vurgulandığı gibi "biyomedikal teknoloji" olarak bilinen geniş etkinlik alanındaki çok büyük gelişmelere bağlıdır; örneğin yapay döllenme, fetüsün araştırma amacıyla kullanılması, doğuştan sakat bebek ve çocukların durumu, doku ve organ aktarımı, ölüm anının saptanması sorunu, insanlar üzerinde ilaç vb. denemeleri gibi. Bunlara tıpta yeni değer sorunları gözüyle bakabiliriz. İkinci olarak, tıp etkinliğinin klasik ya da geleneksel diyebileceğimiz etik sorunları var: tanı ve tedavi için hastanın rızası, onunla ilgili bilgilerin saklanması, genel olarak hekimin ona davranışı gibi. Bunlarda içeriğin eskisine ilkece benzer olmakla birlikte, toplumsal, siyasal, ekinçsel (kültürel) vb. birtakım gelişmelerden dolayı bakış açısının yerine göre oldukça değişmiş olduğunu görüyoruz. Belki üçüncü olarak da, örneğin gebeliğin sonlandırılması, önlenmesi, kısırlaştırma gibi konuların ise iki sorun kümesi arasında yer aldıklarını söyleyebiliriz; bunlarda yeni bilimsel-teknik gelişmeler içeriği doğrudan etkilemiştir.

Burada önem kazanan tutum, tıp etkinliği sırasında ortaya çıkan etik sorunlarına, insanla, toplumla, toplum kesimleriyle ilgili değer değişmelerinin ışığında bakabilmek olsa gerektir. Öte yandan, tümü dikkate alındığında tıp etkinliğinin yürütülmesi sırasında ortaya çıkan değer sorunları onun yalnız tedavi ya da koruyuculuk çabalarında değil, deneysel-bilimsel tıp çalışmaları ya da sağlık planlaması gibi yönlerinde de kendini göstermektedir: deney hayvanlarının durumu, bilgi üretimi, istatistik verilerinin doğruluğu, sağlık bütçesinin genele oranla payı vb. Hekimin, en geniş anlamda tıp adamının, sağlık-hastalık sorunlarının çözümü için

ciddi çalışma içinde bulunan sağlık yöneticisi vb. herkesin şu yeteneklerinin bulunması gerektiği söylenebilir: yapabildiği ölçüde kendi değerlerinin, değer yargılarının, bunların içeriklerinin bilincinde olmak; değerlerle, özelde tıp ve genel olarak sağlık uğraşlarındaki değer sorunlarıyla ilgili konularda düşünebilmek, okuduklarının ve dinlediklerinin eleştirel değerlendirmesini, durumların çözümlemesini yapabilmek, yerine göre bu konularda anlayış, yaklaşım vb. yönlerinden üretici olabilmek; kendisini, değerlerinin nesnesiyle (birey, onun yakın çevresi, toplum, deney hayvanları vb.) belli ölçüde özleştirebilmek.

Bütün bunların hekimlikteki örgütlenme ile ilişkisine gelince. Uğraşta bilimsel düzeyin ve değerler düzeyinin üstte tutulması, "şarlatanlık" olarak bilinen durumlara karşı çıkılması, uğraşın saygınlığının korunması gibi "değerler", uğraşın kendisine, onun üyelerinin saygınlığına yöneliktir diye düşünülebilirse de, daha genel bir açıdan bunların da altında yatan kaygı son çözümlemede büyük ölçüde onun toplumsal işlevine, toplumun iyiliğine yönelik oluşuna bağlıdır. Demek oluyor ki bunların altında, ben / kendi-merkezli ("hedonist") olmaktan çok topluma, başkalarına yönelik olma ("idealizm") yatmaktadır.

Ülkemizde tabip odalarının biçimsel-yasal-bürokratik işlerinin yanında hekimlikteki değer sorunlarıyla ilgili çalışmalarının, sanırım genelde beklentilerimizi karşılayacak düzeyde olduğu pek söylenemez. Hekimler, toplumla olan karşılıklı ilişkilerinin ya da geniş anlamdaki işlevlerinin genelde pek bilincinde görünmüyorlar; dolayısıyla örgütlenmenin, var olan örgütlerin önemini genelde kavramış değiller. Belki toplumsal-siyasal değişmelere ve tıp uğraşının karşılaştığı ek sorunlara bağlı olarak genç kuşaklarda durum daha değişik olabilir.

Günümüzün değer sorunlarının bilincinde olması gereken tıp adamının bu açıdan örgütlenmesinin yasal-biçimsel yönden gerekli ve çağa uygun düzeyde olduğu pek söylenemez. Bir Tıbbi Deontoloji Tüzüğümüz var ki olumlu yanları bulunmakla birlikte, otuz yıllık yaşının, çıkarıldığı zamandan bu yana alanımızdaki çok hızlı gelişmelere bağlı olmak üzere belki görece olarak doksan yıllık bir eskimişliği simgelediği söylenebilir. Bu metin, başta "muayenehane" hekimliği olmak üzere, çok büyük ölçüde tedavi tıbbına yönelik olarak hazırlanmıştır. Tıpta yeni etik sorunlarının onda yer almamasının yanında "eski" sorunlara bakış açısı da geleneksel diyebileceğimiz çizgiler içinde kalmıştır.

Son Olarak Söylenebilecekler

Konumuzla ilgili olarak daha çok açılabilecek, geliştirilebilecek, eklenebilecek birçok önemli nokta bulunacağı açık olmalı. Örneğin değer sorunlarının, tedavi hekimliği, koruyucu hekimlik-toplum sağlığı, toplumsal-iktisadi kaynakların kullanımı, bilimsel araştırmalar, tıp adamının bilgi ve becerisini yenilemesi gibi tıp etkinliğinin her yönünde söz konusu olduğunun vurgulanarak yinelenmesi gerekecektir. Öte yandan bu etkinliğin belli yönlerinde_belli bir etik görüşü önde gelebilir. Yukarıda

gördüğümüz yaklaşımlardan Kant'ın deontolojisi_daha çok, doğrudan, çok somut insan ilişkilerinin geçtiği tedavi hekimliğinde söz konusu olacaktır; Bentham ve Mill'in geliştirdiği yararcılık ise koruyucu hekimlik ve tıp araştırmaları_gibi belli bireylerden çok ilke olarak topluma yönelik durumlarda önde gelmektedir.

"Tıp Ahlakı" terimi sık olarak, Tıbbi Etik karşılığı olarak ya da ona çok benzer bir anlamda kullanılmaktadır. Ancak, zaman zaman felsefe çevrelerinde de karıştırılan etik ile ahlak'ın özdeş anlamlar taşımadıklarını bilmek durumundayız. Bunlardan birincisi, insan değerlerinin felsefe açısından araştırılması, tanınması, kavramsal düzeyde çözümlenmesi, açıklığa kavuşturulması olarak tanımlanabilir, böyle olduğu ölçüde bireysel bir etkinliktir; ikincisi ise toplumda zaman içinde az çok kendiliğinden oluşmuş olduğunu söyleyebileceğimiz değer kümelerini anlatmaktadır. (Bunların arasında, özellikle zaman içindeki gelişmelerini incelediğimizde ortaya çıkan ve diyalektik diyebileceğimiz bir bağlantının bulunduğunu söylemek gerekir.)

Değerlerimizle ilgili olarak, yine çok temel noktalar arasında amaç-araç, özne-nesne ayırımlarını bilmemiz gerekecektir. Bunlardan birincisine, Kant'ın görüşüyle Bentham ve Mill'in yaklaşımlarını açıklarken değinmiş oldum; ikincisini açıklığa kavuşturmak için klinik tıpta hekimle onun hastasının değerler açısından konumunu anımsatmak yerinde olabilir.

Burada son olarak, değerlerimizin akademik diyebileceğimiz bir düzeyde ele alınmasının yalnız felsefede değil, ruhbilim, toplumbilim, toplumsal ruhbilim gibi bilim dallarında da söz konusu olduğunu belirtebiliriz; ancak burada amaç, bilim etkinliğinin genel işlevine uygun olarak, değerleri kavramsal-anlambilgisel açıklığa kavuşturmak değil, onlarla ilgili olarak bireyleri, toplum kesimlerini, değişik toplumları vb. karşılaştırmalı olarak ele alıp genellemeler yapmak, bilimsel bilgi üretmektir.

Kaynaklar

1. Örs, Y.: "Tıp ve etik", Tıp Dünyası, 58: (Sa. 1-2) 32-41, 1985.
2. Mappes, T. A.; Zembaty, J. S.: "Biomedical ethics and ethical theory"; Biomedical Ethics. New York vb., McGraw Hill, 1981, s. 1-18.

(Bu yazının özellikle ikinci bölümünde, 15-21 Ekim 1989'da Mersin'de yapılan 25. Ulusal Psikiyatri Kongresinde yer alan "Psikiyatri ve Etik" panelindeki "Psikiyatrinin ışığında etik" başlıklı sunuştan; dördüncü bölümünde ise, 12 Eylül 1989 günü Ankara Tıp Fakültesi'nde yapılan "Tıpta deontoloji mi, etik mi?" adlı konuşmanın metninden önemli ölçüde yararlanılmıştır.

Sorular ve Tartışma bölümünde konuşmacı başlıca şu noktalara değinmiştir: hekimin sınıfsal konumunun, kişilik yapısının ve benzeri başka

özelliklerinin onun değerlerine ve uğraşındaki davranışlarına yansıması; Hipokrat'ın adıyla anılan Hekim Andı'nın ve Tıbbi Deontoloji Tüzüğünün çok büyük ölçüde eskimiş ve çağımız tıbbının değer sorunlarını karşılamaktan uzak kalmış olmaları; bunlardan birincisinin tümüyle yenilenmesi ve koruyucu hekimlik, hekimin hastasının toplumsal konumunu dikkate alması, bilgi ve becerisini sürekli yenilemesi, tıp araştırıcısının deney hayvanlarına karşı sorumluluğu gibi konuların bu metnin kapsamı içine alınması amacıyla sınırlı sayıda da olsa yapılan öneriler; tıbbi etik eğitiminin temel amaçları olarak tıp adamının bu alanda bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi, duyarlı kılınması; bir ülkedeki önemli sağlık sorunlarının sürüp gitmesinde hekimlere düşen sorumluluk payının büyütülmemesi; hastasının toplumsal, iktisadi vb. birtakım temel sorunlarının hekimin sorumluluk sınırlarını aşabileceği; toplumda hekimlere verilen yer ve bunun ülkemizde son yıllarda olumsuzluğa kayışı, bunda yüksek düzeydeki sorumluların hekimlere, akademisyenlere, yüksek eğitim görmüş kişilere karşı tutumlarının büyük payı, bunun yanında toplumun belki bütün dünyada her şeyi, bu arada hekimlerin etkinliklerini daha çok sorgulamaya başlamış olması; tıp eğitiminin seçimini etkileyebilecek etkenler...)

Tıpta Deontoloji'den Etik'e*

Tıp Etkinliğinde Yeni Değer Sorunları mı, Eski Sorunlar Üzerine Yeni Çeşitlemeler mi?

Bir tıp fakültesinin çıkardığı derginin yayın sorumlusu öğretim üyemiz, bir yazının başlığındaki "Etik" sözcüğünü kırmızı kalemle halka içine alıyor, bunun yanına da büyükçe bir soru işareti yerleştiriyordu. Anlaşılan bu terim, kendisine tümüyle yabancı oluşunun yanında, ona pek kabullenilebilir gibi de gelmemişti.

Ancak, terimin iki bin beş yüz yıllık geçmişi bir yana, ülkenin tıp fakültelerinde Tıbbi Etik adı altında bir ders konmasının ve özdeş adlı akademik birimlerin kurulmasının üstünden kısa da olsa bir süre geçmişti.

Hekimlik çevreleri ve belki genel olarak da toplum, tıp etkinliği içinde (onun değer sorunları) için kullanılan "Deontoloji" sözcüğüyle çok daha tanışıktır. Bununla da en başta, etkinlik sırasında yaşlı kuşak hekimlerle (ya da "hocalarla") genç kuşaktan olanlar ("çıraklar") arasındaki ilişkileri düzenleyen, kuşkusuz çoğu kez de birincilerin anlayışlarını gözeten davranış kuralları anlaşılagelmiştir.

Ancak böyle bir anlayışta en azından iki kavramsal yanlış söz konusudur. Bir kez, Deontoloji (deonta: "yapılması gerekenler") insanlararası ilişkilerde, bu arada özel olarak da örneğin tıp etkinliği sırasında ortaya çıkan ilişkilerle ilgili olarak, karşılıklı, yerine göre de çok yönlü diyebileceğimiz sorumluluklar, yükümlülükler, ödevler bilgisi anlamındadır; dolayısıyla bu terim, geleneksel ya da yerleşmiş diyebileceğimiz, dar, yüzeysel anlamını gerçekte çok aşmaktadır. İkinci olarak, ilk noktanın açıklanmasında da değinildiği gibi bu terimle yalnız tıp etkinliği içindeki

* *Hekim Forumu*, 10 (60): 44-45, (Ocak) 1991.

sorumluluk ve yükümlülüklerin değil, genel olarak ya da tüm toplumda bu kavramların ışığında görülecek insan davranışlarının ele alındığı bir alanı anlatmak istiyoruz.

Böylece Deontoloji, yalnızca tıp etkinliğinde ortaya çıkanların değil, tüm insan yaşamındaki değer sorunlarının belli kavramlar açısından incelendiği bir alandır. Bu yönüyle de değerler felsefesinin, tek bir sözcükle anlatmak istersek Etik'in (ethos: "alışkanlık") içinde yer almaktadır. Bu alanda değerlerimizle ilgili olarak yukarda sözü edilenlerden başka, "görev", "erdem" vb. kavramlar, örneğin "yararcılık" gibi ilkeler, "eylemlerimizin sonuçları" gibi yönler dile getirilmekte; değerlerimizle ilgili değişik görüşlerin her biri bu değişik kavramlara, ilkelere göre geliştirilmekte, savunulmaktadır.

Eylemlerimizle ilgili değerlerimizin yalnız felsefe etkinliği içinde incelendiği kuşkusuz söylenemez. Onlar, toplumbilim, ruhbilim, toplumsal ruhbilim, toplumsal insanbilim gibi değişik toplum ve insan bilimlerinde de incelenmektedir. Ancak değerlerimizin, değer yargılarımızın bu alanlarda ele alınmaları (belli kuramsal yaklaşımların, öndayanakların yön göstericiliğinde gerçekleştirilen) birtakım genellemelere, dolayısıyla bilimsel bilgi üretimine yöneliktir. Etikte ise bireyler, bireyle toplum, bireyle devlet, devlet-toplum arasındaki ilişkiler, karşılıklı eylemler, bizim kabul ettiğimiz değerler açısından ve doğru, onaylanır, iyi ya da yanlış, onaylanamaz, kötü oldukları düşüncesine göre ele alınırlar. Bilim ya da bilimlerle felsefe arasındaki yaklaşım ve yöntem ayrılıkları, değerlerimizin incelenmesinde ve ortaya çıkan ürünlerin niteliklerinde de çok açık olarak söz konusu olacaktır. Biz burada, bilimin insan davranışları ile ilgili olarak var olan değerleri araştırmasına karşılık etik'in (örneğin hukuk gibi) insan eylemlerini ele alan "normatif" ya da kural koyucu, bizim açımızdan olması gerekeni, isteneni inceleyen bir alan olduğunu belirtebiliriz.

Bütün bunlara göre, "Tıbbi Etik'ten" ne anlayabiliriz? Ben bu terimle ne denmek istendiğini kendi yaklaşımımın ışığında öz olarak şu biçimde açıklığa kavuşturabilirim. Bu alana, felsefenin bir altdalını oluşturan Etik'in, tıp etkinliği içindeki uzantısı gözüyle bakılabilir. Bu, tıp çevresinin yakından tanıdığı bir nitelendirmeyle, "farklılaşmış bir uzantıdır". Bununla, etkinlik içindeki değer sorunlarının, genel olarak etik alanının konusunu oluşturan sorunlardan az ya da çok değişik olduğunu, değişik bağlam ya da bağlamlarda geçtiklerinden ilgili ortam bilinmez ya da dikkate alınmazsa bu "özel" sorunların yeteriyle anlaşılamayacağını, açıklığa kavuşturulamayacağını anlatmak istiyorum. Bu bağlamın, demek oluyor ki tıp ortamının, bilimsel,teknik, eğitsel, toplumsal, ekinçsel vb. kendine özgü yönleri vardır.

Uğraşımızla ilgili olarak "Hekimlik" ve "Tıp" terimlerinin sık olarak eş anlamda ya da birbirine çok yakın anlamlarda kullanıldığını görüyoruz. Oysa bunlardan birincisi, daha çok alanın başta tedavi edici ya da klinik yanı olmak üzere halk sağlığı, toplum hekimliği gibi koruyuculuğa yöne-

lik etkinliklerini de içine alacak biçimde hizmet yönünü anlatmaktadır. İkincisi ise, yerine göre belki daha dar, yerine göre ise daha geniş kapsamlı olarak etkinliğin, uğraşın bilim, daha doğrusu genel olarak bilimsel yönünü vurguluyor; “tıp” terimini, ilke olarak hekimliği de içine alacak biçimde, daha geniş ve etkinliğin tümünü kapsayacak biçimde kullanabiliriz.

Çağımızın gelişmiş tıp etkinliğinde Tıbbi Etik’in konu edindiği sorunlar arasında tüp içinde yapay döllenme ya da organ aktarımından bitkisel yaşamda bulunan hastaların yaşamlarına son verilip verilemeyeceğine dek uzanan çok çeşitli sorunlar var. Bunun yanında da hekim-hasta ilişkilerinde hekimin davranışları ya da gebeliğin ana-babanın isteğiyle sona erdirilmesi gibi uğraşın geleneksel diyebileceğimiz sorunları söz konusudur. Yazının başındaki altbaşlıkta sorulan soruya şimdi çok kısa da olsa bir yanıt verebiliriz. Tıp etkinliğinde şu anda yaşadığımız değer sorunlarının bir bölümü tümüyle çağımızda ortaya çıkmış görünüyor, oysa değişik biçimlerde de olsa bunlar geçmişte de değişik toplumlarda söz konusu olmuştur; örneğin çok yaşlı, çok düşkün birtakım hastaların tedavilerinin sürdürülmemesi gibi. Öte yandan hekim-hasta ilişkilerinde hekimlerin eski yetkesel tutumlarını değiştirme gereğinin gündeme gelmesi ise, toplumlarda bu alanı da etkileyen yeni gelişmelerin ışığında değerlendirilebilir.

Deontoloji kavramının artık bize yeterli gelmemesi, yerini gittikçe etik kavramına bırakmaya başlaması konusunda ise alanımızın araştırma ve eğitim yönlerine eğilebiliriz. Gerek yazılı metinlerin incelenmesi gerekse eğitim etkinliği sırasında deontolojinin kapsamının da gerçekte oldukça geniş olduğu ileri sürülebilir. Ancak tıp etkinliğinde değerler konusu artık geleneksel “mevzuat incelemesi” olmaktan çıkmaya ve kuralların altında yatan ilkelerin neler olduklarının, genel olarak da her türlü değer konusunun tartışma ortamına getirildiği verimli ve açık bir akademik alan niteliğini kazanmaya başlamıştır.

Burada dile getirilenler kuşkusuz yazarınızın görüşlerini yansıtmaktadır ve ister ülkemizdekiler ister genel olarak dünyadakiler olsun, etik, deontoloji, tıbbi etik çevrelerinde ve ilgili başka çevrelerde bunlara şu ya da bu ölçüde karşı çıkacak birçok filozof, eğitici, araştırıcı bulunacaktır. Ama bütün bu yaklaşım ayrılıklarının açıklığa kavuşturulmasının da ancak felsefi bir tartışma ortamının varlığıyla gerçekleşebileceğini gözden uzak tutabilir miyiz?

Tıpta Etik ve İnsan Hakları*

Özet

Felsefenin başta gelen dallarından biri olan Etik'te, insan tutum ve davranışlarıyla ilgili değerlerimiz tartışma konusu olmaktadır. Son onyıllarda özellikle tıp etkinliğinde ve insan-doğal çevre işkillerinde ortaya çıkan değer sorunları nedeniyle, bu alan gürümüzde ayrı bir önem kazanmıştır. Tıpta ortaya çıkan değer sorunlarını yakından tanıyabilmek için, bu etkinliğin belli-başlı ve birbirinden değişik yönlerini göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Bu sorunları insan hakları bağlamında ele alabilmek için de, yine tedavi edici hekimlik, tıp temel bilimleri ve koruyucu hekimlik ayırımını yapmamız kaçınılmaz olmaktadır. Her durumda, etik alanında genelde olduğu gibi onun bir uzantısı olan tıbbi etikte de değer sorunlarının açık uçlu olduklarını, ayrıca bu sorunları ele alırken araç-amaç ilişkisini gözden uzak tutmamak gerektiğini bilmeliyiz.

Anahtar sözcükler: Etik ve tıbbi etik, insan hakları, hasta ve denek hakları, insan hakları ve koruyucu hekimlik.

Summary

Ethics and Human Rights in Medicine

Ethics is one of the main branches of philosophy and deals with our values as regards human attitudes and behaviour (or action). This field has assumed further significance in our day, particularly as a result of the value problems arising in medical activity and in man-nature relationship in recent decades. To be able to really recognize the value problems in contemporary medicine, we have to consider closely the main

* *3P (Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji) Dergisi*, (3): 270-277, 1993.

aspects of this activity which differ from one another. And to be able to consider these problems in the context of human rights, it becomes inevitable, again, to take into account the distinction of therapeutic medicine, basic medical sciences and preventive medicine. At all events, we must be aware that value problems in medical ethics, an extension of ethics in philosophy, are open-ended, and that while considering these problems one must not loose sight of the ends-means relation.

Key words: Ethics and medical ethics, human rigths, patients' and experimental subjects' rights, human rights in preventive medicine.

Giriş

Etik alanı, Değerler Felsefesi olarak da bilinmektedir. Burada söz konusu olan değerler, b'izim insan tutum ve davranışları ile ilgili isteklerimiz, dileklerimiz, ülküleştirmelerimizdir ("idealleştirmelerimizdir"). Bu alanın tıp içindeki uzantısı olarak görülebilecek Tıbbi Etik, tıp çevrelerinde ancak yakın diyebileceğimiz yıllarda akademik bir **dal** olarak tanınmaya başlanmıştır. Onun inceleme konularını oluşturan ve tıp etkinliği sırasında ortaya çıkan değer sorunları, ilke olarak kuşkusuz bu etkinliğin başlangıcı ile eşzamanlıdır, "Tıbbi Etik" terimini (19. yüzyılın başında) ilk ortaya atan ise, Britanyalı hekim Thomas Percival (1, s. 32) olmuştur.

Ülkemizde tıptaki değer sorunlarının incelenmesi konusunda bilinegelmiş terim, sanırım hepimizin tanışık olduğu "Deontoloji'dir". Ancak bu sözcük tıp içinde değişik anlamlar yüklenmiştir. Bir yanda "genç hekimlerin hocalarına nasıl saygılı davranacakları" gibi ataerkil bir tutumun anlaşılması ve öğrencilere aktarılması söz konusudur. Öte yanda da ondan, bir "akademik" alan olarak, neredeyse yalnız tedavi edici bir etkinlik olarak anlaşılan tıptaki "yükümlülük" (yerine göre de sorumluluk) sorunlarının ele alınması anlaşılmıştır. Daha dar bir anlamda bu ikincisi, tıptaki değer sorunları ile ilgili yazılı metinlerin, "mevzuat'ın" incelenmesi, belki daha sık olarak da "öğretilmesi" ya da "benimsetilmesi" olarak düşünülegelmiştir.

Oysa Deontoloji, geçen yüzyılın ilk yarısında, İngiliz filozofu Jeremy Bentham'ın (ölümünden sonra yayımlanan ve onun) etik görüşlerinin tartışıldığı bir kitabının başlığıdır, Daha sonra da„ etik ile hukuk'un kesişme alanları diyebileceğimiz konulardaki sorumluluk ve yükümlülük sorunlarının daha akademik düzeyde tartışıldığı bir dal olmuştur (Bentham hukuk eğitimi de görmüştü). 8u durumda, genelde Deontoloji, değerler felsefesi olan Etik'in bir altdalı olmaktadır. Ancak bugün Etik'te de bu terim değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Tıp etkinliği söz konusu olduğunda ise, gerçekte bir Tıbbi. Deontoloji "den söz etmek daha doğru olacaktır; nasıl Etik'in yanında bir Tıbbi Etik varsa.

Yine ülkemizde ve sanırım Orta Avrupa'dan aktarılan gelenekle, bir eğitim konusu olarak Tıbbi Deontoloji, Tıp Tarihi alanının çağrışımını da yapmaktadır. Oysa üzerinde biraz düşünülünce görüleceği gibi, temel

yöntembilgisi ("metodoloji") açısından bu iki alanın akademik bir birlikteliği söz konusu olamaz. Genelde bu, kendi başlarına ya da ayrı ayrı birer küme oluşturan Felsefe ve Tarih alanları arasında bir benzerlik ilişkisinin bulunmamasının sonucudur (2). Gerek Tıbbi Deontoloji gerekse daha geniş kapsamdaki Tıbbi Etik'in kendi başlarına ve Tıp Tarihi'nden bağımsız bir alan oldukları ne ölçüde vurgulansa yeridir.

Etik ve Tıbbi Etik; Aralarındaki Bağlantı

"Deontoloji" teriminde olduğu gibi, "Tıbbi Etik'in" de zaman içinde bir anlam değişikliğine uğradığını görüyoruz. İlk önerilmesinde onun altında yatan anlam, alışılagelmiş biçimde "deontoloji" ile anlatılmak istenenden çok değişik değildi; onunla kabaca, uğraş içindeki üyelerin birbiriyle olan ilişkilerinin kuralları belirtiliyordu (1, s. 1). Ancak bugün, tıp etkinliğinin çok değişik yönlerindeki yaklaşımlar birbirinden ne ölçüde değişik olursa olsun, Tıbbi Etik alanının ilk, yöntembilgisel bir kapsamının çizilmesi konusunda genelde bir görüş birliğinin bulunduğu söylenebilir. Buna göre, bu alan ("Moral") Değerler Felsefesi olan Etik'le yakından bağlantı ya da ilişki içindedir.

Yazarınızın kendi yöntembilgisel yaklaşımına göre ise bu konuda şu saptama dile getirilebilir: Tıbbi Etik ,Etik alanının tıp etkinliği içindeki farklılaşmış bir uzantısıdır. Böyle bir tanımlamada özellikle "farklılaşmış uzantı" terimi, daha doğrusu "farklılaşmış" nitelendirmesi üzerinde durmak doğru olacaktır. Bununla ben, etikte genel olarak tartışılan, günlük yaşam içindeki, aile bireyleri arasındaki ilişkiler, birey-toplum ilişkileri ve siyasal yaşam gibi konulardakinden yerine göre çok farklı birtakım insanlararası ilişkilerin varlığına dikkati çekmek istiyorum. Genel anestezi altındaki bir hasta ile cerrah, psikoterapi uygulanan bir kişi ile ruh hekimi ya da klinik psikolog, kendi üzerinde ilaç araştırması yapılan bir denekle klinik araştırmacı, sık görülen kanserler için yapılan koruyucu hekimlik taramasında hasta olabilecek kişi ile hekim arasındaki ilişkilerin, tıbbın (ve öteki sağlık uğraşlarının) dışında kalan insanlararası iletişimden önemli ölçüde farklı olduğu açıktır.

Bu farklılığın temelinde, genelde değişik değer sorunlarının ortaya çıktığı bağlamların birbirinden farklı oluşları yatmaktadır. Yine temelde bu bağlamların hepsi, değişik insanlararası ilişkilere dayanmakta ya da onlardan oluşmaktadır. Daha belirgin bir anlatımla, yukarda verilen örneklerde olduğu gibi birbirlerine benzer ilişki bağlamları, aralarında kesin sınırlar konamasa bile birtakım kümeler, alt (ve üst) kümeler oluşturmaktadırlar. İster genel olarak isterse sağlık uğraşlarındaki gibi özel bağlamlarda ortaya çıkan sorunlar olsun, etik açısından önemli olan bütün bunlarda değerlerimiz açısından önde gelen birtakım durumların söz konusu oluşudur. Değişik konum, çıkar, yaklaşım, görüş ya da değerlere vb. sahip olan kişiler de, ilgili, bağlamlarda insan tutum ve davranışlarına yönelik değişik yargılarda bulunacaklar, böylece değer sorunları ya da etik sorunlar doğacaktır, Bunlar, ciddi oldukları ölçüde insanlararası iliş-

kilerde birer çatışma doğurmaktadırlar; örneğin aile bireyleri arasında ev alanlarının akşam değişik amaçlarla paylaşılması isteğinden tutun da, bir sağlık kurumunun elindeki sınırlı olanakları bir hastalık kümesinin bireyleri arasında paylaştırması, ya da toplumun değişik kesimleri arasındaki iktisadi bölüşüme dek.

Günümüzde Tıbbi Etik ve Etik

Biz insan tutum ve davranışları île saptamalarımızı ya da yargılarımızı nasıl biçimlendiriyoruz? Nasıl dile getiriyoruz? İlk başta, bunları ne gibi sözcük ya da terimlerle anlatıyoruz? Biz bireysel (yerine göre toplumun bir kesimince benimsenmiş) değer yargılarımızı, insan tutum ve davranışlarının (felsefe terimiyle eylemlerinin) iyi, doğru, onaylanır; kötü, yanlış, onaylanmaz oluşları ile ya da böyle olduklarını düşünerek anlatıyoruz (3). Örneğin bir insanın birlikte olduğu kişilere değişik bağlamlardaki davranışı, bir öğretmenin öğrencilerine olan tutumu, hekimin hastasıyla ilişkisinde benimsediği iletişim biçimleri, güvenlik güçlerinin “sanıklara” yönelik eylem anlayışları gibi insanlararası somut, bağlamlarla ilgili yargılarımız var.

Az çok belirli biçimde ortaya çıkışı eskil çağlara uzanan değerler felsefesinde, sorumluluk, (etik) zorunluluk, görev, erdem, hak(lar) gibi bellibaşlı kavramlar var. Herhangi bir etik görüşünde önde gelen terim, söz konusu görüşe dayanmakta, ona göre anlam kazanmakta, onun altında yatan ya da savunulan “gerekçenin” de göstergesi olmaktadır (3). Örneğin bir uğraşta, bu arada sağlık uğraşlarından birinde çalışanları en başta yaptıklarından sorumlu kişiler olarak mı; bundan çok onları, kendilerinden istenenleri yerine getirmeleri beklenen görevliler durumunda mı; yoksa her şeyden önce erdem sahibi olacak insanlar konumunda mı göreceksiniz? Böyle bir soruya temel yanıtınız, “ilke olarak bunların hepsi” olacaksa bu da, ilgili soruların altında yatan ya da daha başka etik görüşlere ağırlık veren bir yaklaşımı içerecektir.

Burada usumuza şu sorular da gelebilir: Değerlerimiz ya da insan tutum ve davranışları ile ülküleştirmelerimiz gerçekten böylesine değişik mi? O zaman bir değer göreceliğinden mi söz etmeliyiz? Bunun da ötesinde, neredeyse her kişinin kendi değer “ kümesini geliştireceği ve “keyfiliğe” dek uzanabilecek bir durum mu söz konusudur?

Gerçek durum kanımca karmaşık olmakla birlikte anlatılamayacak ya da karmakarışık bir görünüm de göstermemektedir. Bireyler (belki daha doğrusu kişiler) anlamında insanlar fiziksel, biyolojik, ruhsal, ekinçsel vb. başka temel yönlerden nasıl birbirlerinden ayrılıyorlarsa, değerler konusunda da onların arasında benzerliklerin yanında yerine göre büyük ayrılıklar bulunmaktadır. Benzerlikler bulunduğu ölçüde bu açıdan da kişileri belli kümelere yerleştirmek, ayrılıklar söz konusu olduğunda onları birbirinden ayrı kümelerde düşünmek gerekecektir. Kişilerin günlük yaşamdaki ya da estetik alanındaki değer yargıları da yerine göre büyük ölçüde değişmiyor mu? Sonuç olarak, (moral) değerlerimiz ya da

ülküleştirmelerimizle ilgili açık uçluluk niteliğinin çok belirgin olduğunu belirtebiliriz. Bu, değer sorunlarının çözümünün kesinlikten uzak olduğunu, verilen her yanıt ya da çözüm önerisinin karşısında farklı başka önerilerin bulunabileceğini söylemek demektir.

Ruhbilimsel, toplumsal, sınıfsal vb. belirleyicileri ne olursa olsun değerlerimiz kişisel olmakla birlikte, ilkece durağan ve kesin, katı değillerdir (kural olarak olmamalıdırlar da). Onlar, dile getirilebilir, tartışılabilir, eleştirilebilir ve değiştirilebilir, yeniden biçimlendirilebilirler; tümüyle ussal bir biçimde olmasa da belli gerekçelerle savunulabilirler (3); savunulmalıdır da. Yoksa, onlarla ilgili insanlararası iletişim, anlaşma, anlaşamama, eleştiri vb. söz konusu olmazdı, Kanımca bu niteliklerine bağlı olarak değerlerimiz ve değer sorunlarımız felsefenin de bir inceleme konusu olabilmekte, önemleri, aralarındaki öncelik sıralamaları, içrel ve araç olma yönleri kavramsal düzeyde ve eleştirel biçimde ortaya konabilmektedir (3).

Değerlerimizin yukarda değinilen açık uçlu olma nitelikleri kanımca yalnız kişilerarası düzeyle ilgili değildir ve tek tek kişilerin yargı ve kararları içirt de ilkece geçerlidir. İster günlük yaşamımızda isterse uğraş ilişkileri içinde karşımıza çıkan tutum ve davranış seçeneklerinden birisinin savunulabilen etik gerekçelerinin ya da artılarının yanında eksileri de bulunacaktır. Belli bir zamanda dostlarınızdan ya da yakınlarınızdan birisinin bir sorunuyla ilgilenirken bir başkasınınkinden uzak kalmak durumunda iseniz, ikincisi sizin desteğinizden yoksun kalacaktır. Tersi durumda birincisi bu yoksunluğu duyacaktı, Sizin seçiminizi ve onu dayandırdığınız gerekçeleri başkaları da yeterli bulmayabilirler. Ancak böyle bir bağlamda ayrıca önemli olan, seçiminizin sizin zorunlu olarak bırakmış oldurunuz bir etik boşluğu ya da gediği içinde bulundurmasıdır.

Bugün felsefede Etik alanında adı geçen değişik görüş ya da yaklaşımlar bulunmaktadır. (Bunlara "kuram" adı da verilmektedir ki yazarınız buna köktenci bir tutumla karşı çıkmaktadır. Ancak konunun bu yazıda tartışılmasına gerek ve *yer* bulunmadığı açıktır.) Bunların arasında yararcılık, haklara dayanan etik, erdeme dayandırılan etik, göreve dayalı etik gibi yaklaşımları görüyoruz (4). Kuşkusuz değişik çağlarda (ve özdeş çağda) değişik filozofların ve felsefe dışındaki düşünürlerin yerine göre büyük ölçüde karşı karşıya gelen görüşlerinin bulunduğunu gözlemekteyiz, Buradaki bağlamımızda kanımca iki nokta önemlidir. Birincisi, son yıllarda etik alanının öneminin artmasının, bir yanda tıp etkinliğinin bellibaşlı tüm yönlerinde, öte yanda insan-doğal çevre ("öteki canlılar") ilişkilerinde ortaya çıkan değer sorunlarına büyük ölçüde bağlı bulunuşudur, "Biyomedikal etik" ve "biyoetik" terimlerinin doğuşu bunlardan kaynaklanmaktadır; bunlardan birincisinin kapsamı, "tıbbi etik'inkiyle" önemli ölçüde kesişmekte, belki de çakışmaktadır.

İkinci olarak, konuyla ilgili akademik çevrelerde kural olarak dile getirilen iki temel görüşten söz edilmektedir: Alman ussalcı ("rasyonalist") filozofu Immanuel Kant'in (1724-1804) görev düşüncesini çıkış noktası

alan etik anlayışı ile İngiliz filozofları Jeremy Bentham (1748-1832) ve John Stuart Mill'in (1806-1873) yararcılık olarak bilinen yaklaşımları. Kant'a göre insan eyleminin değerlerimiz açısından doğru ya da yanlış oluşu, onun sonuçlarının iyilik ya da, kötülüğünden tümüyle bağımsızdır. Burada önemli olan, kişinin başka insanları yalnızca bir araç değil, bunun yanında her zaman birer amaç olarak görmesidir. Buna karşılık$_s$ Bentham ve Mill için insan eylemlerinin sonuçları önem kazanmaktadır. Davranışlarımızdaki "iyinin" örneğin mutluluk gibi içrel değerinin yanında sonuçları önemlidir; burada, iyinin kötü karşısında en büyük ağırlığı olacak biçimde davranılması önde gelmektedir (bkz. kay. 5 ve kay. 3).

Burada okuyucumun gözünden kaçmadığını düşündüğüm çok temel bir nokta var. Daha önce tartışılan noktaların da ışığında bakılırsa, hiç bir filozofun, bir başka alandaki düşünürün, herhangi bir kimsenin atik yaklaşım ya da görüşünün, örneğin tıptaki tüm etik sorunlarına "çözüm" getireceğini düşünemeyiz, Etik alanında tüm çözüm önerilerinin ya da kümelerinin açık uçlu oluşları bir yana, tıp etkinliğinin değişik, yerine göre (birbirini bütünlese de) birbirinin karşısında olan temel yönleri vardır; koruyuculuk anlayışı ile tedavi edici hekimlik uygulamaları gibi. Klinik uygulamada hastanın kendisi hekim için ilkece doğrudan bir amaç olmak durumundadır; insan araştırmalarında ise denek olan kişilerin kural olarak başka insanların sağlığı konusunda birer araç olduklarını gözlüyoruz. Koruyucu hekimlikte, örneğin aşı uygulamalarında ise, kişinin kendi yönünden bir amaç, toplum açısından bakıldığında ise başka bireylerin sağlığı için bir araç konumunda bulunduğunu görüyoruz.

İnsan ve Hakları

Hepimizin gözlediği gibi İnsan Hakları, çağımızda demokrasi ile birlikte en çok sözü edilen, tartışılan, savunulan, hukuk metinlerine giren toplumsal-siyasal ve etik kavramlardan biridir» Kuşkusuz yine demokrasi konusunda olduğu gibi burada da, değişik anlayışları bulunan kişi ve kesimler yerine göre birbiriyle çatışan yaklaşımları savunabilmektedirler; düşünebileceğimiz gibi en basta, farklı toplumsal-iktisadi düzenleri savunan ya da yürütenlerin yaptıkları gibi.

Açık nedenlerle, ben buradaki bağlamımızda ayrımlardan çok, bulunabilecek ortak noktalar üzerinde durabilirim, Ancak şunu da belirtmem gerekir ki genelde hiç olmazsa "görünüşü kurtarmak' açısından uluslararası onay görmüş, hukuksal bağlayıcılığı da olan metinlerin dokunulmazlığı olduğu, olabileceği kanısında hiç değilim, Yasalara da en azından "pratik kaygılarla" uymak durumundayız ama onları "doğru" bulmak zorunda değiliz. Yukarda tartıştıklarımızın ışığında, etikteki kaçınılmaz ve kendiliğinden diyebileceğimiz çoğulculuk, bunu açıkça belli ediyor.

Ancak burada önce, bu bölümün başlığındaki birinci terim olan "insan" konusunda bize yol gösterici olabilecek bir iki önemli noktaya çok kısa da olsa değinebiliriz. Kanımca okuyucumun da katılacağı gibi, buradaki gibi bir bağlamda insan dediğimiz varlığın birden çok temel yönünü

dikkate almalıyız. İlk başta o, çevresiyle “madde ve enerji alışverişinde” bulunan, havayı soluyan, beslenen, hareket edip dinlenen, sevişip üreyen ve benzeri etkinliklerde bulunan canlıbilimsel ya da “biyolojik” (düzeyde) bir varlıktır; bu açılardan öteki canlıbilimsel varlıklardan büyük ayrımları bulunsa da. Bunların yanında, bunlara ek olarak ve bunlarla birlikte o, duygu ve düşünce düzeyi yönünden çok gelişmiş, “ruhbilimsel ve us sahibi” bir varlıktır; bu yönden bireyleri arasında yerine göre çok büyük ayrılıkları da olsa. Bu bağlamda üçüncüsü, insanın tür olarak kendi benzerlerinden oluşan bir toplulukta yaşamasının getirdiği toplumsallığı; bununla birlikte de, yeryüzünde bölgesel ve ekinçsel (“kültürel”) evriminin yol açtığı toplumsal çeşitliliğe bağlı budunbilim (“etnoloji”) ve insanbilim (“antropoloji”) yönleri bulunmaktadır,.

Başlıktaki ikinci terimi çoğul biçimiyle, “haklar” olarak ele almak yerinde olacaktır. Böylece, “insan” sözcüğünde olduğu gibi “hak” teriminin de bir tanımını verme çabasında olmamıza gerek kalmayacaktır. Bu konuda değişik tanımların ortak noktalarının bizim buradaki amaçlarımız için yeterli olacağını düşünebiliriz. “İnsan hakları”, bir başka anlatımla insanın “hakları” ise, kuşkusuz birden çok yönü bulunan bir kavramdır, Onun ilk başta usumuza gelebilecek hukuksal ve özellikle uluslararası düzeydeki siyasal yönlerinin yanında, yine çok temel olan toplumsal, iktisadi, ekinçsel yönleri vardır. Bu hakların dikkate alınmaması, daha da ilerisi çiğnenmesi (“ihlalleri”) ile birlikte ise konumuz, çok önemli bir etik sorunlar kümesini oluşturmaktadır. Kendisi de ilke olarak ya da tanımı gereği daha baştan çok temel bir etik (kavramı ve) sorunudur; kuşkusuz en başta çağımızda öyle olmuştur.

Etik konularının çok önde gelen, yöntembilgisel ya da felsefi diyebileceğimiz bir nitelikleri, onların dünyada insanları ilgilendirecek olup bitenlerle yakından ilgili olmaları, onların üzerine eklenmeleridir. Buna göre (ve kabaca), insanın iktisadi alandaki hakları en başta onun biyoloji düzeyindeki yaşamıyla; toplumsal-siyasal düzeydeki hakları, onun bireyselliğinin yanında toplumsal bir varlık oluşu ile; ekinçsel açıdan hakları onun belli bir topluma, bu arada belli bir kesime bağlı bulunuşu ile yakından ilgilidir, Ancak bu haklar, kuşkusuz İlgili alanlarda da olduğu gibi birbirlerinden kesin ya da belirli sınırlarla ayrılamazlar ve birbirleriyle önemli ölçüde kesişirler; örneğin iktisadi haklar, insanın sınıfsal konumu ve siyasal yaşamıyla çok yakından ilişkilidir.

Uluslararası düzeyde insan hakları ile ilgili olarak hukuksal-siyasal bellibaşlı düzenlemelerin bulunduğunu biliyoruz, Kuşkusuz bunların başında Birleşmiş Milletlerce yayınlanmış İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (1948) ve Avrupa Konseyi’nin însan Hakları Sözleşmesi (1950-1953) bulunmaktadır. Ne yazık ki yine de değişik bağlamlarda insan haklarının yaygın biçimde çiğnenmesi söz konusudur: iktisadi sömürü ve iş yaşamındaki haksızlıklar, yaşama hakkının elden alınması (savaşlar, idam cezaları), işkence, vb.

Tıp Etkinliği Bağlamında İnsan Hakları

Daha yukarıdaki bir bölümün sonunda değindiğim gibi, tıp etkinliğinin değişik yönlerinde ortaya çıkan değer sorunları, ilgili bağlamlara göre önemli değişiklikler gösterecektir- Bir önceki bölümün sonunda daha geniş kapsamda ele aldığım, insanın değişik yönleriyle ilgili değer sorunlarının birbirinden az ya da çok farklı olduğu konusu da kuşkusuz bunu temelden destekleyici bir noktadır. Yazının başlarında dile getirdiğim, tıbbi etiğin genel olarak etik alanının tıp içindeki farklılaşmış bir uzantısı olduğu noktasını da dikkate alarak, bu bölümde tıp etkinliğinin ilk, temel bölümlendîrilmelerini konumuz açısından kısaca gözden geçirebiliriz.

Hasta ve Hakları

Belki birçok dilde "hasta" sözcüğü, ilk çıkış bağlamı olması gereken hekimlik alanında bildiğimiz iki anlamda kullanılıyor olmalıdır. Bir ölçüde dar anlamında o, tedavi edici hekimlik açısından bir sağlık (ya da sağlık-hastalık) sorunu olduğunu bildiğimiz, bu sorunun yapılabildiği ölçüde çözümü için de çaba harcanacak kişidir, Bir başka anlatımla bu, şu ya da bu kesinlikle "tanısı konmuş", tedavisi için de yine şu ya da bu ölçüdeki bir başarı olasılığının bulunduğu "vaka" demektir. İkinci olarak ve daha geniş anlamında ise, ister belli yakınmalarla isterse salt bir kuşku ve bireysel düzeydeki korunma kaygısı ile olsun, tedavi, edici ya da klinikçi hekime gelen her kişi bir "hasta'dır". Sözcüğün bu anlamı, bir "patolojisi" bulunan kişiyi anlatan birinci anlamını da kapsamaktadır,,

Her durumda ve bir "hastalığı" bulunsun bulunmasın, hasta, toplumun kendisine özel özen gösterilmesinin beklediği bir insandır. Kişinin ruhsal yapısı, daha önceki ve "şimdiki" yaşantısı, eğitim düzeyi, kendisinin ve toplumun ekinçsel özellikleri, toplumun kalkınmışlık düzeyi gibi etkenler açısından ne ölçüde değişiklikler gösterirse göstersin, "hasta'ya" bakışın en geniş bir anlamda önemli benzerlikler bulunduğunu varsayabiliriz. Bu, kuşkusuz insan toplumlarının geçmişi için de geçerli olması gereken bir saptamadır. Diyebiliriz ki, kişi "gerçekten", ağır ve geleceği açısından ciddi biçimde hasta olduğu ölçüde bu konudaki benzerlikler artacaktır.

Hekim-hasta ilişkisi, yakın zamanlardaki bir karşılığı ile hekim-hasta iletişimi olarak bilinen süreçte etik açısından dikkate alınacak temel noktalar ya da yönler genelde bilinir; hastanın kendisine uygulanacak tanı ve iyileştirme yöntemleri konusunda onamı; onun sağlık sorunu, kişiliği, yaşamı ile bilgilerin saklı kalması; ona karşı anlayışlı ve insanca tutum ve davranış vb. çağımızda tıp etkinliğindeki büyük gelişmelerin yanında insan hakları konusundaki toplumsal değişme, bu değer kavramlarını hasta açısından güçlendirmiştir; örneğin kendisine yapılacaklarla ilgili karar vermesinde onun özerkliğinin artmış olması gibi.

Denek ve Hakları

Tıp araştırmalarında, daha geniş kapsamlı olarak canlıbilim ve ruhbilim gibi insanların denek olabildiği tüm bilimsel araştırmalarda, insanın etik açısından durumu yukarıdakinden çok değişiktir,. Daha yukarda değindiğim gibi, hastanın kendisi, daha açık olarak onun sağlık-hastalık sorununun çözümü hekim için doğrudan bir amaç olmaktadır; hekim andları, tıbbi deontoloji tüzükleri ve benzeri tıbbi etik düzenlemeleri, ilgili yasalar vb. metinlerde bu nokta çoğu kez açık biçimde dile getirilmiştir. Oysa denek olan kişi, belli bir düzeyde ya da bir açıdan insanla ilgili bilimsel bilgi üretimi için araç konumundadır. Burada, onun bir sorununun çözümü söz konusu değildir, Bunun içindir ki genel etik görüşleri açısından klinik uygulamada "bireye, insana saygı" ilkesi geçerli iken; denekler üzerindeki araştırmalarda yapılanların toplumsal yararı, dolayısıyla sonuçları, etik açısında da "yararcılık" ilkesi önde gelmektedir.

Denek konumundaki kişi yönünden söz konusu olan etik ve insan hakları ilkelerinin başında onun onamı gelmektedir. Hastalar için olduğu gibi burada da onamın, aydınlatılmış, özgür ve açık olması gerekmektedir. Bu demektir ki denek, kendisi üzerinde yapılacak eylemler, denemeler konusunda onların ne oldukları, olası kötü sonuçları, bunların önemi açısından bilgilendirilmeli; onamını herhangi bir etkide kalmadan ve açık bir biçimde belirtmelidir. Yazılı ya da sözlü olması koşulu bir yana, onamın "özel" olarak, demek oluyor ki yalnız belli bir araştırma bağlamında verilmesi söz konusudur. Daha önemlisi, tedavi hekimliğinde olduğu gibi (belki ondan daha ileri olarak) kişinin verdiği onamı har an geri alabilmesi ve kendisine yapılanların durdurulmasını istemesi, çok temel bir ilke olarak insan araştırmalarında geçerlidir.

Bu konuda araştırmacı(lar)dan beklenen, tasarlanan araştırmanın bilimsel amaçlarının, insan üzerinde yapılma gerekçelerinin, olası olumsuz etkilerinin vb. bir protokolle açık olarak belirtilmesidir. Araştırmanın yürütülebilmesi için onun yapılacağı kurumun (klinik ya da başkaca) "araştırma etik kurulunun" öneriyi değerlendirmesi ve onayı gerekmektedir. Bunların yanında, özel durumları bulunan gebe ve emziren kadınlarla yasal açıdan özürlü kişilerin, cezaevlerinde bulunanların vb, onam yönünden ayrıca değerlendirmeleri yapılmakta, konu doğal olarak yasal düzenlemelere de girmektedir.

Tedavi hekimliğindeki, kişiyle ilgili bilgilerin saklı tutulması (tersi durum için onun onayının alınması) ilkesi, kuşkusuz insan araştırmaları için de geçerlidir.

Bu konuda son olarak "tedavi edici araştırmalardan" söz edebiliriz. Örneğin çoğu zaman ağır ya da ileri kanser vakalarında olduğu gibi, yeni ilaç ya da başka bir tedavi yönteminin uygulanması, hastanın kendisinin yararı yanında (benzeri durumlar için) bilgi üretimi amacını da gütmektedir. Gerçekte bu, ilk olsun olmasın her klinik uygulama için ilkece geçerli olsa gerektir.

İnsan Hakları ve Koruyucu Hekimlik

Koruyucu hekimlikteki aşı uygulamalarında da, bireye yönelik insan hakları ve genelde etik açısından "insana saygı" ilkesiyle "toplumsal yarar" ilkesi birlikte söz konusudur. Çünkü daha yukarıda gördük ki burada da kişiler, kendi sağlıkları açısından bir amaç, başka insanlar yönünden ise birer araç durumundadırlar.

Bulaşıcı hastalıklara karşı aşı uygulaması, hastalıklı ya da kuşkulu kişileri ayrı tutma, taşıyıcı olanları ya da olabilecekleri saptama gibi yöntemler, onlarla ilgili koruyucu hekimlikte bilinen yollar olmuştur. Günümüzde Kazanılmış Bağışıklık Eksiklik Hastalığı (AİDS), henüz bir aşısı ve tedavi yolu bulunmadığı, genelde ölümle sonuçlandığı, kan aktarımı ve cinsel yolla, bu arada özellikle erkek eşcinselliği ile ve uyuşturucu kullanımı ile yakından ilgili olduğu için, etik ve insan hakları açısından da kendine özgü özellikler göstermektedir.

Yine günümüzde kalıtsal hastalıklar için tarama, içme sularının diş sağlığı için florlanması, saldırgan kişilerin psikiyatri tedavisine alınması gibi uygulamalar, değişik açılardan ve değişik ölçülerde (toplumsal ve/veya bireysel) korunma amacıyla yapılmaktadır. Bu örnekler arasında alışılagelmiş anlamda koruyucu hekimlik anlayışına uyma yönünden gerçekten önemli ayrılıklar vardır. Bu ayrılıklar, konuların üzerinden duruldukça daha da belirginleşebilir. Ancak bir ilk saptamada bütün bu verilen ve benzeri örneklerin oluşturacağı kümlerin temel bir ortak yanının bulunduğunu düşünebiliriz: "birey-toplum karşıtlığı". Genelde etik, özel olarak da insan hakları düşünüldüğünde en başta gelen soru şu olmaktadır: Bireyin hakları, özgürlüğü mü, toplumun ya da "öteki" insanların "çıkarı", "hakları" mı?

Böyle bir sorunun yanıtı, kuşkusuz kümeler alt kümelere bölünüp gittikçe daha somut, tek tek durumlara yaklaşıldıkça daha açık olarak verilebilir. Bunu belki, kendilerine bilimsel genelleme kümelerinin ışığında baktığımız klinik vakalarla ilgili verilerin artması ölçüsünde onlara tanı koyma olasılığımızın yükselmesine benzetebiliriz.

Etik, İnsan Hakları ve Tıp: Genel Bir Değerlendirme

Son olarak ele aldığım koruyucu hekimlik alanının insan hakları, genelde de etik yönünden burada tartışılmasının kısa oluşu, onu tıp etkinliğinin öteki temel yönlerine göre daha az önemli görmemden ileri gelmemektedir. Kanımca o, toplumsal, iktisadi ve de etik yönlerden tıbbın en çok önem verilmesi gereken temel dalıdır. Gerçekte de etkinliğimizin tümünün değişik açılardan görülmesi, tıbbi etik konularının bunların ışığında tartışılması gerekmektedir. Örneğin hekim-hasta ilişkilerinin bir ilk bakışta saptanabilecek toplumsal, iktisadi, bilimsel, ruhbilimsel ve evrimsel-tarihsel (6) boyutları vardır.

Tıp etkinliğindeki değer sorunlarının çok yönlülüğü, tıbbi etik ya da "biyomedikal etik'in" (biyoetik alanı gibi) "disiplinlerarası" alarak nite-

lendirilmesinin temel nedenlerinden olmalıdır. Onun son çözümlemede felsefi düzeyde ne tür bir alan olduğu sorusu ise burada bizi pek ilgilendirmeyebilir. Ancak yazımın başlarındaki yöntembilgisel (metodolojik) çözümlemeler, yazarınızın bu konudaki düşüncesine açıklık getirici niteliktedir; buna göre, etik alanının tıp içindeki bir uzantısı olan tıbbi etik, bir uygulamalı etik dolayısıyla uygulamalı felsefe olarak görülmelidir. Bu alanda tıpla, felsefeyle ilgilenenlerin yanında örneğin hukukçuların, toplumbilimcilerin, ruhbilimcilerin vb, etkinlik göstermeleri kanımca bu gerçeği temelde değiştirmeyecektir. Kendisi ile yakından tanışık olmasalar da, bu alanların kişileri uygulamalı felsefe yapıyor, en azından tıptaki değer sorunlarına kendi alanları ile felsefenin kesiştiği yerden bakıyorlar demektir. Öte yandan, tıbbi etik sorunlarının çok yönlülüğü, akademik kökeni ne olursa olsun konu ile ilgilenen her araştırmacının ilgili sorunları değişik yönlerden görebilmesini neredeyse zorunlu kılmaktadır.

Deontoloji olarak bilinen alanın artık yeterli olmayıp yerini Tıbbi Etik'e bırakmaya başlamasının (7) temel nedeni, tıp etkinliğinin toplumca daha çok sorgulanmaya başlamasının yanında onun kendi iç gelişmesinin getirdiği sorunlardır, Kalıtsal hastalıklar için koruyucu hekimlik, tarama ve danışmanlık,; doğuştan hastalıklı ya da sakat bebeklerin durumu; yapay döllenme; özellikle zorunlu olan kısırlaştırma; fetüşün araştırma amacı ile kullanılışı; insan deneyleri; tedavi hekimliğinde de aydınlatılmış anamın yanında aydınlatılmış red; sınırlı olanaklardan yararlanacak hastalar arasında yapılacak seçim; organ aktarımları ve ölümün yeniden tanımı, ölüm anının saptanması; "ölüm hakkı" ve "ötenazi"; kişilerle ilgili tıp kayıtları için bilgisayar kullanımı; çevre sağlığı ve çevrenin korunması; yetersiz koşullarda çalışmayı reddetme ve daha başkaları, çağımızın tıp etkinliğinin iç devimselliği ile onu dıştan etkileyen etkenlerin ortaya çıkardığı bellibaşlı sorunlar arasındadır.

Bu sorunlar ister "yeni ortaya çıkmış" gibi görülsün, ister "eski" tıbbi etik sorunlarının çağımızda aldığı yeni biçimler olarak düşünülsün, isterse her iki özelliği taşıyan "karışık" nitelikli sorunlar olarak tanımlansın, onlara etik ve insan hakları açısından bakışımızı belirleyen temel ilkeler arasında yukarda değindiklerimiz vardır: insan kişiliğine saygı, bireyin özerkliği, onunla ilgili bilgilerin saklı tutulması ve sayılabilecek başkaları.

Tıbbi Etik ya da Tıp Etik'i, Tıp Uğraş (Meslek) Ahlakı olarak da adlandırılmaktadır. Her ne kadar "ahlak" terimi kanımca belli bir akademik alandan çok toplumda kendiliğinden diyebileceğimiz biçimde gelişmiş değerler kümesini anlatıyorsa da, insan hakları da içinde olmak, üzere tıp etkinliğindeki değer konularının incelenmesi anlamında bu iki terim eşdeğer olarak düşünülebilir.

Kaynaklar

1. Leake C D, Percival's Medical Ethics. Baltimore: Nilliams and Milkins, 1927.
2. Örs Y, Uyumsuz bir Birliktelik: Tıbbi Etik ve Tıp Tarihi. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (Şubat) 1993; 2: 60-61.
3. Örs Y, Psikiyatrinin Işığında Etik - Değerler Felsefesi için Psikiyatrinin Önemi. Psikiyatri ve Etik Paneli, 25. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, Mersin, 15-21 Ekim 1989; Türkiye Ruh Sağlığı ve Tedavi Vakfı Yay., Ankara, 1990, s. 14-17.
4. O'Neill O. Introducing Ethics; Some Current Positions. Bull Med Eth (Kasım) 1991; Sa_ 73: 18-21.
5. Mappes T A ve Zembaty J S. Biomedical Ethics and Ethical Theory; Biomedical Ethics,. New York vb.; McGraw Hill, 1981, s. 1-18.
6. Örs Y. Les Rapports Médecin-Malade à la Lumière de l'Evolution Médicale et Psychiatrique. Clio Medica 1983, 18: 101-111.
7. Örs Y. Tıpta Deontolojiden Etik'e. Hekim Forumu, (Ocak) 1991, 10; 44-45.

Tıp Fakültelerinde Dördüncü Bir Boyut: Etik ve Ötesi*

Özet

Tıp etkinliğinin günümüzde belki sıkça tanık olduğumuz gibi bir bilim olarak tanımlanması, temel yöntembilgisi ("metodoloji") açısından yanlıştır. Etkinliğin tümü düşünüldüğünde, onun kılgısal ("pragmatik") bir amaca yönelik olduğunu görüyoruz: birey ve toplum düzeylerinde insanların hastalık-sağlık sorunlarına çözüm bulmak. Olguları açıklamaya yönelik temel bilim anlamındaki bilimsel alanların bu etkinliğin ve eğitiminin içinde yer alması, onun olmazsa olmaz gerekli koşulunu yerine getirmektedir. Son yıllarda görünüşe göre bütün dünyada, bu arada ülkemizde, bir uygulama alanı olan tedavi edici hekimliğe gittikçe artan biçimde ağırlık verildiğini, temel bilimlerin neredeyse yalnızca klinik dallar ve eğitimleri için birer araç konumuna geldiğini, bu arada toplum sağlığı kavramının öneminin de giderek azaldığını gözlüyoruz. Akademik bir

* *Tıbbi Etik*, 2 (2): 12-15, 1994; *Sendrom*, Sa. 6: 60-63, (Mayıs) 1994.

[1] Bu yazının metni, 22 Ekim 1993 günü Ankara Tıp Fakültesi'nde Prof. Dr. Fuat Aziz Göksel onuruna düzenlenen toplantıda, "Tıp Fakültelerimiz için bir Düş: Dördüncü bir Bölüm" başlığı ile ve 25 Kasım 1993 günü Marmara Tıp Fakültesi Deontoloji (Tıbbi Etik) Anabilim Dalı'nın 1993-1994 seminer dizisi içinde buradaki başlıkla yapılan sunuşlara dayanmaktadır. Aynı metin Sendrom Dergisi'nde de yayınlanacaktır. Dergimizde yayınlanmasına izin verdiği için Sendrom Dergisi'nin editörü Sn. Dr. Aydemir Yalman'a teşekkür ediyoruz.

alan olarak önemi gittikçe artan ve tıp etkinliğinin tümden sorgulanabileceği Tıbbi Etik'in, Tıbbi Deontoloji'den ayrılığının da göz önüne alınarak tıp fakültelerinde gerekli konuma gelmesinde daha geç kalınmamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tıp Etkinliği, Tıp Eğitimi,Tıp Fakülteleri, Tıbbi Etik, Tıbbi Deontoloji

Summary

The definition of medical activity as a science, not infrequently encountered in our time, is unjustifiable from a bas/c methodological point of view. Considered as a whole, this activity has a pragmatic aim: to find solutions to the disease/health probiems ot human beings on both the individual and social levels. Scientific fields in the sense of basic science with its essential aim of explaning phenomena is the sine qua non or necessary condition of modern medicine and its education. We observe that the-rapeutic medicine, which is an applied field, has been assuming an increasing importance in this country as well as in the world at large, and that basic medical sciences are no longer regarded as ends in themselves but almost solely as a means to clinical branches and their education. Furthermore, the conception of social health is apparently being more and more neglected. We can no longer afford a delay in the appreciation of the importance of Medical Ethics as an academic field, which is different from Medical Deontology and whereby medical activity can be auestioned as a whole.

Key Words: Medical Activity, Medical Eduoation, Medical Faculties, Medical Ethics, Medical Deonlology

Sunuş

Bu yazımın başlığında bulunmamakla birlikte, ona içerik açısından temel olan bir sunuşumun başlığındaki bir sözcüğü okuyucuma tanıtmak durumundayım: "düş". Ülkemizde tıp fakültelerinde dördüncü bir bölümün olup olamayacağı konusunda odaklanan bu düşü, başlıkta görüldüğü gibi burada "boyut" terimi ile sizlere aktarmaya çalışacağım. Ancak bunu yaparken, bu sözcük değişmesinin getirdiği anlam değişikliğini de kuşkusuz gözden kaçırmamak durumundayız. Bir bakıma bu, konumun sorunsalını belki daha "gerçekçi" bir konuma dayandırmak çabasında olduğum anlamına gelebilir. Bunu buradaki bağlamımızda yapmaya çalışırken ilgi odağını oluşturacak temel kavram ise, yine başlıkta görüldüğü gibi, etik olacaktır.

Çok kısa olarak dile getirdiğim amacımı gerçekleştirebilmek için sırası ile şu konulan işlemek düşüncesindeyim: tıbbın ne tür bir etkinlik olduğunun ve temel bölümlendirilmesinin dile getirilmesi; tıp fakültelerimizdeki durumun bu açıdan ele alınması; buradaki değerlendirmemiz yönünden neyin eksik olduğu ya da doğru olmadığı sorunu; sonunda, eleştirel bir toplu değerlendirme ile bir "sonuca" varılması.

Sanırım okuyucumun beklentisine uygun olarak, burada bir yandan konuyla ilgili belki kısa diyebileceğimiz tartışmayı sürdürürken, öte yandan genel olarak tıp eğitiminin amacı, içeriği ve yöntemi konusunda da birtakım temel noktalara değinmem kaçınılmaz olacaktır, Son (ya da ilk) çözümlemede, bir akademik uğraşın eğitimi, onunla ilgiii temel yaklaşımın, "felsefenin" ne olduğu ile kuşkusuz çok yakından ilişkilidir. Çok yalınlaştırılmış biçimde ortaya koymak gerekirse, bu felsefemiz ne ise, eğitimimiz de ilkece ona göre olacaktır.

Tıp Etkinliği ve Temel Bölümlendirilmesi

Genelde Tıp etkinliği üzerine konuşulduğunda, onun belki sık olarak karşılaştırıldığı alanın Bilim olduğunu görüyoruz. Tıp temel bilimlerinin ya da tıpta temel bilimlerin yanında, yine sık olarak bir "tıp biliminden", bundan başka "klinik bilimlerden" söz edildiğine tanık oluyoruz. Tıp gerçekten, demek oluyor ki sözcüğün ilk, temel anlamında bir bilim midir? (1)

Kanımca bu sorunun yanıtı "hayır'dır". Kuşkusuz buradaki "bilim" terimiyle Temel Bilimleri, amaçları dünyada (değişik örgütlenme düzeylerindeki) olguları dizgeli (sistemli) bir biçimde açıklamak olan etkinlik bütününü anlatmak istiyorum. Oysa tıbbın, onun tümü dikkate alındığında, bu anlamda bir bilim olamayacağı açıktır. Çünkü onda ilk amaç, insanla ilgili birtakım durumlara, en geniş anlamda sağlık ve hastalıkla ilgili olgu ve olaylara (vakalara) müdahale etmek, onları değiştirmektir. Burada olguları açıklamak, bu ilk başta gelen amaca yönelik bir araç olmaktadır (1).

Böyle yöntembilgisel bir açıdan bakıldığında, tıbbın bir bilim değil, bilimsel ya da bilim temeline oturmuş bir etkinlik olduğu; bilimselliğinin belirtilebileceği ölçüde onun, olsa olsa "uygulamalı bir bilim" olduğu söylenebilir. Ancak şunu da vurgulamak gerekir ki bilimselliği ya da uygulamalı bir bilim gibi görülebilir oluşu, onun ister klinik, tedavi edici hekimlik, isterse koruyucu hekimlikteki bilim yönünün (gerekli koşulun), etkinliği tüketici olduğu anlamına gelmez. Örneğin klinikteki "tıp sanatı" ya da halk sağlığındaki toplumsal öğeler (genel olarak yeterli koşullar), bu bağlamda usumuza ilk gelecek noktalar olabilir (1).

Burada eşanlamlılarmış gibi kullandığım "tıp" ve "hekimlik" terimleri arasında da bir ayırım yapmak gerekebilir. Her ikisi de Arapça'dan dilimize gelmiş olan bu iki terimden birincisinin etkinliğin daha çok bilimsel yanını vurguladığını; ikincisinin ise alanın en başta uygulama, tedavi edici ya da klinik yönünü belirttiğini söyleyebiliriz (2).

Buna göre ve tıp eğitiminde aktarılan konular da dikkate alındığında, tıp etkinliğinin (ve eğitiminin) çok değişik alanlardan oluştuğunu görüyoruz. Bir yanda (ve en temelde) fizik, kimya, biyoloji, ruhbilim, toplumbilim vb.'nin tıp içindeki uzantıları ile alanın (tıbbi) biyokimya, (tıbbi) fizyoloji, (tıbbi) mikrobiyoloji, patoloji, farmakoloji gibi kendine özgü temel bilimleri söz konusudur. Öte yanda, iyonlaştırıcı ışınların tedavi amacı ile

kullanışından fizik tedavi ve kardiyoloji, göğüs cerrahisi, göz hastalıkları gibi klinik dallar bulunmaktadır. Bunların yanında adli tıp ve halk sağlığı alanları, bütün bu "alışılagelmiş" olanların dışında ise tıbbi etik, tıp tarihi ve dile getirilebilecek başkaları yer almaktadır.

Bir önceki bölümün sonunda değinilen noktayı burada yeniden ele alabiliriz. Bir tıp fakültesini bitiren uğraş adaylarının ne gibi yaklaşım, bilgi ve becerilerle donatılacağı konusu, bir yandan o eğitim kurumunun "temel felsefesini" oluşturacak, öte yandan da ülkenin sağlık siyasası ile etkileşim içinde bulunacaktır.

Tıp Fakültelerimizdeki Durum

Buradaki tartışmamız için, tıp eğitiminin ve etkinliğinin yukarda çok kısa örneklerle değindiğim kapsamını dizgeleştirmek (sistemleştirmek) uygun olacaktır. Buna göre, etkinliğin ve eğitiminin konularını, daha doğrusu ilgili akademik alanları kanımca ve kabaca şöyle kümelendirebiliriz: **(a)** Tıpdışı temel bilimler: (gerekli oldukları ölçüde) fizik ve kimya; biyoloji ve ruhbilim vb. **(b)** Belli temel bilimlerin/alanların tıptaki farklılaşmış uzantıları: biyofizik, biyoloji, biyoistatistiğin uzantıları olan tıbbi fizik, ttbbi biyoloji, tıbbi istatistik gibi. **(c)** Temel tıp bilimleri ve altdalları: her biri "tıbbi" olan fizyoloji (işlevbilim), biyokimya, mikrobiyoloji, parazitoloji ile patoloji, fizyopatoloji (ya da patolojik fizyoloji) farmakoloji vb. **(d)** Klinik tıp dallan ki ilke olarak sistemlere göre belirlenmişlerdir: endokrinoloji, kardiyoloji, nöroloji gibi "iç" hastalıkları; (bence ayrı bir altküme oluşturabilecek) ruh hekimliği (psikiyatri); "genel" cerrahi, kalp-damar cerrahisi, göğüs cerrahisi vb. cerrahi dallar; "karışık" dallar ki bunlarda bir sistem ya da organın "iç" ve "dış" hastalıkları birlikte ele alınmaktadır: kadın hastalıkları ve doğum, göz hastalıkları gibi; genel olarak fiziksel enerjinin tedavi amacı ile kullanıldığı fizik tedavi (fiziksel tıp); iyonlaştırıcı ışınların ve "ses" dalgaları vb. fiziksel yolların uygulandığı dallar; tanı amacına yönelik radyoloji ve ilgili tedavi araçlarının kullanıldığı radyoterapi, **(e)** Temelde toplumsal ağırlıklı tıp dalları: adli tıp, halk sağlığı, koruyucu hekimlik, toplumsal tıp gibi; **(f)** Felsefe ağırlıklı tıp alanları: tıpta yöntembilgisi (tıbbi metodoloji), (değişik tıp dallarındaki uslamlamaların incelendiği) tıp mantığı, tıbbi etik (ki tıbbi aksiyoloji ve tıbbi deontolojiyi içerir); **(g)** Etkinliğin geçmişine, gelişmesine yönelik alanlar: tıp tarihi, tıp evrimi.

Ben bu dizgeleştirmeyi, "Tıp eğitimindeki akademik alanların bölümlendirilmesi" başlığı altında öğrencilere tanıtıyorum. Kuşkusuz onun ne kapsam ne de iç bölümlendirilme yönünden eksiksiz, yanlışsız olduğunu söyleyemeyiz. Kuşkusuz tıp yöntembilgisi açısından daha uygun ya da doyurucu olan başkaları da yapılabilir. Ayrıca, ülkemizin ve başka ülkelerin tıp fakültelerinde yer verilen alanların hangileri oldukları ve bunların akademik-yönetimsel olarak bir araya getirilişleri, bir başka deyişle "gerçek durum", benim kümelendirmemden kuşkusuz az ya da çok değişiktir.

Benim buradaki bağlamımızda üzerinde durmak istediğim şudur: Tıp eğitiminde söz konusu olan konuların ülkemizdeki tıp fakültelerinde akademik-yönetimsel açıdan bir araya getirilişleri, bir zamanlar diyelim, "kürsü sistemine" uygun olarak her bir akademik birimin tek tek ve doğrudan dekanlıklara bağlı bulunuşu biçiminde iken kabaca son on yıldır durum değişmiştir. Hepimizin bildiği gibi, "YÖK" çağında tıp fakültelerinde (olasılıkla A.B.O.'deki uygulamaya koşut olarak) üç "bölüm" kurulmuştur: Temel tıp bilimleri. Dahili tıp bilimleri ve Cerrahi tıp bilimleri. Bu durumun tartışmasını, bir başka başlık altında yapmak istiyorum.

Doğru Olmayan Ne?

Gerçekte son nokta, daha yukarıdaki genel tartışmamızın ışığında açıklık kazanacaktır. Temel Bilim kapsamına girmeyen klinik birimlerin yer aldığı Dahili ve Cerrahi Tıp Bölümleri, terimin en başta gelen anlamında birer "Bilim Bölümü" olamazlar; olsa olsa bir tür uygulamalı bilim etkinliğinin yürütüldüğü kapsamlı akademik birimler olarak düşünülebilirler. Kuşkusuz burada şu gerçeği göz ardı edemeyiz: Tıp fakültelerinde (ve tıp araştırma kurumlarında, belli hastanelerde vb.) birçok klinik öğretim üyesi ve başka akademik görevliler, sorunları klinik uygulamadan kaynaklansa da bu sorunların bilim düzeyindeki çözümleri için bilimsel bilgi üretimi yoluna gitmektedirler. Kuşkusuz bunun yolu da, kendi uzmanlık alanlarında bilimsel araştırma yapmaktan geçmektedir (ki bu, değişik birimlerden gelen kişilerce ortak olarak da yürütülebilir). Burada amaç, doğrudan bir hasta kümesinin sorunlarını çözmekten çok bir temel bilimcininki gibi "salt" araştırma (ve yayın) yapmak da olabilir. Ancak yine de, temel yöntembilgisel noktayı gözden kaçıranlayız: Bir klinikçinin ilk amacı ya da işlevi "hasta" bireylerin "hastalıklarının" tanı ve tedavisi ile sağlıklarının korunmasıdır; o, bilimsel bilgi üretiminde bulunuyorsa, bu bir yandan onun akademisyen olmasının gereği olmakta, ayrıca bilimsel (ve başka yönleri bulunan) bir uygulama yapmasının üzerine eklenmektedir.

Belki bunun tersi bir durumun tıpta birtakım temel bilimler için söz konusu olduğu düşünülebilir. Örneğin biyokimya, mikrobiyoloji, patoloji gibi dalların, tanı koyma ve tedaviyi izleme konusunda klinik uygulamaya (klinikçi hekim aracılığı ile) dolaylı ancak çok önemli katkıları bulunmaktadır. Ancak ilkece bu, onların özellikle tıp fakültelerinin bağlamındaki temel bilimsel araştırma (ve eğitim) işlevlerinin önüne geçmiyor olmalıdır.

Bu bağlamda bîr başka nokta, klinik dallarda gittikçe artan uzmanlaşmaya (3) bağlı olarak, belli bir kilinik alanın temel bilimsel yönünü de klinikçilerin üstlenmeye başlamış olmalarıdır; örneğin çocuk (hastalıkları) genetikçilerinin alanları ile ilgili moleküler biyolojiyi de "üstlenmeleri" gibi. Ancak bu da, ilgili temel bilimlerde yaklaşım, yöntem, düşünüş biçimi ya da uslamlama gibi onların kendilerine özgü yanlarının artık söz

konusu olmadığı anlamına gelemez. Bu çok önemli noktayı gözden kaçırmak, tıp fakültelerinde son yıllarda belki artan biçimde gözlediğimiz "tedavi edici hekimliğe" gittikçe daha çok ağırlık verme eğilimini pekiştirecektir ki bu da, temel bilimler açısından yanlıştır; uzun süre içinde sonuçta klinik uygulamaya da olumsuz biçimde yansıyacaktır. Burada da şu noktayı gözden kaçırmayalım: Böyle bir durumda da klinikçi, alanı ile iki kişi birlikte yürütmektedir.

Daha yukarıdaki tıpta alanları dizgeleştirme sırasında ortaya çıkan bir durum, şimdi açıklık kazanmaktadır: Ne temel bilim ne de klinik uygulama konumunda olmayan, adli tıp, halk sağlığı, tıbbi etik, tıp tarihi gibi alanlar, tıp fakültelerinde "gerçek" yerlerinde midirler? Bu soruyu da, son bölümde ele alalım.

Eleştirel Bir Toplu Değerlendirme ve Sonuç

Yazının başlığındaki Dördüncü Boyut ve Etik Konularının henüz doğrudan ve yakından ele alınmamış olması ve bu işin "sonuç" bölümüne bırakılması, yazının genel değerlendirilmesinde kuşkusuz olumlu bir nokta olmayacaktır. Yine de, buraya dek olan saptamaların bundan sonra belirtilecekleri oldukça *öz,* kısa bir nicelik konumuna getirdiğini söyleyebiliriz.

Burada önce, daha yukarda adlarını verdiğim alanlar arasında tıp eğitiminde yer almaları şu alanda neredeyse bütün dünyada "gerçek bir düş" olarak düşünülecek olanları anımsatmak istiyorum: tıpta yöntembilgisi, tıp mantığı, tıp evrimi vb. Ancak, biraz "övünmek gibi olacak" ama, biz bunlardan ilkine ve sonuncusuna tıbbi etik derslerinde zaman olanaklarımızın içinde yer veriyoruz. Bunun ise, gerçekte Tıbbi Etik alanından "zaman almak" anlamına geleceği açıktır. Bu zaman kısalmasını, alanın genel, yöntembilgisel ve felsefi yönlerine ağırlık vermek, buna .karşılık özel konulardan birkaçını yakından, ötekileri ise çok öz olarak ele almak yoluyla kapatmaya çalışıyoruz.

Kuşkusuz burada özellikle ülkemiz yönünden üzerinde durulması gereken bir nokta, Deontoloji ile birlikte karmaşık (ve temel yöntembilgisi açısından yanlış) bir akademik disiplin oluşturagelmiş olan Tıp Tarihi'nin durumudur (4,5) (Bunun tersini de düşünebilir, durumu, Tıp Tarihi ile birlikte bulunagelmiş Deontoloji açısından ele alabiliriz). Ülkemizin tıp fakültelerinde büyük ölçüde geleneğin etkisi altında bulunan ilgili birimlerin uygulamalarının tersine biz, öğrenci dersinde on yılı aşan bir zaman önceki başlık değişikliğine uygun olarak tıp etkinliğinde ise, yukarda değindiğim Tıp Evrimi alt başlığı altında ve tıp etkinliğinin gelişmesini çok temel bir çizgi içinde kalarak aktarma yolunu tutuyoruz.

Sanırım okuyucumun bekleyeceği gibi, bu bağlamda en az bu Ölçüde geçerli ve yine özellikle ülkemiz için söz konusu bir başka çok temel nokta, Deontoloji ile Tıbbi Etik'in karşılaştırılması ile ortaya çıkmaktadır. Gerçekte, Değerler Felsefesi olan Etik gibi yine felsefenin bir uğraş

alanı olan ve daha geniş kapsamlı Etik'in içinde yer alabilecek, ya da daha doğrusu onunla kesişecek olan Deontoloji, kendisinin tıp içindeki bir uzantısı olarak Tıbbi Deontoloji biçiminde adlandırılmalıdır (4,5). Tıp etkinliğindeki yükümlülük ve (daha çok "biçimsel") sorumlulukların bilgisi olarak tanımlanabilecek olan bu alan, Tıbbi Etik'le Tıp Hukuku'nun kesişme yeri olarak da düşünülebilir (5).

Bugün değerler felsefesinde "deontoloji" terimi, oldukça değişik anlamlarda kullanılmaktadır. Ancak onun bizim buradaki bağlamımızda kullanılışı da, ona ne gibi ya da ne kapsamda bir anlam yüklemeye çalışırsanız çalışın, bugün Tıbbi Etik'ten anlaşılan anlam yükünü karşılayamayacaktır. Bunun önemli bir nedenini, çağımızın tıp etkinliğindeki gelişmelerde buluyoruz.

"Neden Deontoloji değil de Tıbbi Etik?" gibi bir sorunun yanıtını bulacağımız bu gelişmelerden belli başlı örnekler vermek gerekirse, şunlardan söz edilebilir: yapay döllenme, doğuştan ağır sakatlığı bulunan bebeklerin durumu, yaşamları ancak dolaşım-solunum makineleri vb. araçlarla sürdürülebilen insanlar, tıbbi yollarla durdurulamayan ağrıları olan hastalar, organ aktarımları, insanlar üzerinde deneyler, hayvan deneyleri, her türlü (tıbbi) araştırmada dürüstlük sorunu, aşı uygulaması ya da suların Horlanması gibi zorunlu toplum sağlığı uygulamaları vb. Kuşkusuz bu sayılanların her birinin ilke olarak deontoloji ve hukuk yönleri de vardır, henüz "mevzuata" girmemiş olsalar da. Değişik ülkelerde bunların içinde yasa, tüzük vb. düzeylerinde yazılı ve yaptırımları olan kurallar durumuna getirilmiş sorunlar da vardır; örneğin ülkemizdeki organ aktarımları yasası ve konuyla ilgili tüzük gibi.

Bunların yanında, günümüzde tıbbi etik konularında ya da sorunların da tartışma konusu olan, "insana saygı", "sorumluluk", "görev", "haklar", "gerçeği söyleme", "(aydınlatılmış) onam" gibi (6) temel değer kavramlarını, göz önünden uzak tutamayız. Kuşkusuz bunlar etiğin yanında hukukun ve deontolojinin kavramlarıdır da. Ancak, "mevzuatın" hemen hiç yorumsuz incelendiği, daha doğrusu aktarıldığı bir "pozitif hukuk" anlayışından ne ölçüde uzak durursanız durun, herhangi bir etkinlikteki, bu arada tıptaki değer sorunlarını deontoloji ve hukuk çerçevesinde ele almanız, eğitim, araştırma ve uğraş düzeyinde tartışmaya çok az yer verebilen, durağan bir konumda olmanızı getirecektir.

Bu alanlarda da felsefi diyebileceğimiz bir düzeydeki tartışma ortamı, ancak etikle hukuk felsefesinde sağlanabilir. Çünkü ileri sürülen ya da yazılı olarak yerleşmiş kuralların altında yatan ilkelerin neler oldukları, genel olarak her türlü değer konusunun (7) ne gibi temel yönlerden görülebileceği gibi sorunlar, varolan durumu saptamanın çok ötesinde açık bir tartışma ortamını ve eleştirel yaklaşımı gerektirmektedir. Bu da ancak Değerler Felsefesi demek olan Etik alanı içinde etkinlik göstermekle sağlanabilir.

Yazarınızın özelde ülkemiz açısından, genelde ise pek çok ülke için "gerçek bir düş" olarak gördüğü, tıp fakültelerinde, Elik ile birlikte ayrı boyut oluşturacak dördüncü bir bölüm oluşması ve onun içeriği konusunda dile getireceği temel gerekçe şudur: Tıp Felsefesi; değerler felsefesinin tıp içindeki farklılaşmış, uygulamalı bir uzantısı olan Tıbbi Etik ve onunla tıp hukuku arasında yer alan Tıbbi Deontoloji; Tıp Tarihi ile Tıp Evrimi; ne temel bilim ne de klinik uygulama dalları arasında yer almayan, dolayısıyla (en azından) ülkemizdeki tıp fakültelerinin akademik-yönetimsel böiümlendirmele-rindekı yöntembilgisel yerfere doğru olmayan Halk Sağlığı, Acili Tıp gibi dallar bir araya getirilebilir. Yeni oluşacak böyle bir birimin adı konusunda ise, ancak Anglo-Sakson ülkelerinde görülen "Medical Humanities" ya da "Humanities in Medicine" adlı birimler usuma geliyor.

Görülebilecek bir gelecek için ise böyle bir bölüm gerçekten bir "düştür", Etik'in tıp eğitiminde henüz bağımsız bir yeri yokken.

Kaynaklar

1. Örs Y. "Tıp alanmda etik konuların önemi". 3.Ulusal Hemşirelik Kongresi, "Hemşirelikte profesyonel değerier, roller ve etik konular" paneli: Sivas, 24-26 Haziran 1992.
2. Örs Y. 'Tıp ve etik": Tıp Dünyası 1965; 58(1-2):32-41.
3. Örs Y. "Les rapports medicin-malade a la lumiere de l'evolution medicale et psychıatrique"; Clio Medica, 1983; 18(1-4):101-11.
4. Örs Y. "Uyumsuz bir birliktelik: tıbbi etik ve tıp tarihi"; Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, Şubat 1993; 2(2):6O-1.
5. Örs Y. "Tıbbi etik, deontoloji, tıp tarihi: gereksiz bir birliktelik"; 3.Türk Tıp Tarihi Kongresi; istanbul, 20-22 Eylül 1993.
6. Örs Y. "The doctor's coat and the philosopher's attire-the ethical and pedagogical aspects of teaching medical ethics"; Newsletter on Computer Use, Feminism, Law, Medicine and Teaching (American Philosophica! Association), 1990;90(S8);60-2.
7. Örs Y. "Tıpta deontolojiden etik'e"; Hekim Forumu, Ocak 1990 (60): 44-5.

Dünyada ve Türkiye'de Etik Kurulları*,[1]

Etik Kurullarının Ortaya Çıkışı

Etik kurulların varlığına tarihsel gelişim açısından baktığımızda, karşımıza dünyanın hemen her ülkesinde çok benzer durumlar ortaya çıkmaktadır: Bir etik sorun ve buna verilebilecek bir ya da birden fazla yanıtın bulunması; demek oluyor ki bir ikilemler, çıkmazlar, arayışlar, kararsızlıklar dizisi. Örneğin: Amerika'da özürlü bebeklere ailelerinin bakmak istememesi, buna karşın sağlık çalışmalarının böylesi özürlü bebeklerin de topluma kazandırılmaları gerekliliğinden yola çıkarak arkalarına yasaları da alıp potansiyel bir güç oluşturmaları, o ülkede etik kurul kurulması düşüncelerini alevlendirmiştir. Kan transfüzyonunu kabul etmeyen Yehova şehitleri tarikatının üyeleri ise bir başka örnek gösterilebilir. Bütün bunlara ek olarak, Katolik toplumlarda hasta haklan ve din bağlamında sağlık çalışmalarını da yeterli sorumluluk ve duyarlılıkta görmediklerinden, her katolik sağlık merkezine alacağı kararlara temel oluşturacak bir kurul kurulması önerilmiştir. Zorunlu hastane bakımına gereksinim duyan hastaların durumları ise etik kurul kurulmasının bir başka nedeni olmuştur (6,7,9).

Hollanda'da ötenazi ve sorunları ile baş edebilmek için kurulan etik kurullar (13), Fransa'da etik ve ahlaki değer sorunlarında öneri, tavsiye-

---

* *Ankara Tıp (AÜTF) Mecmuası (The Journal of The Faculty of Medicine)* Vol. 47: 713-722, 1994. (Hamiyet Karakaya ile birlikte)

[1] Yazarların, aşağıda belirtilen konuşmalarının metinleri, bu yazıya dayanak oluşturmuştur : H. Karakaya, Y. Örs "Klinik etik kurulları ve işleyiş biçimleri", AÜTF Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları ABD., 3 Mart 1993; H. Karakaya, Y. Örs : "Etik kavramı ve Hastane Etik Kurulları", Ankara Numune Hastanesi, 5 Mayıs 1993; Y. Örs : "Dünyada ve Türkiye'de Etik Kurulları", Akdeniz Üniv. Tıp Fakültesi, 20 Aralık 1993.

lerde bulunmak, insan değerini korumak, bilimsel araştırmalar ve bunların sonuçlarıyla ilgilenmek için kurulmuşlardır (4), Çekoslovakya'da ise benzeri sorunların çözümünde yardımcı olabilecekleri düşüncesiyle kurulma hazırlıkları başlatılmıştır (14).

Bunlardan başka nedenleri de şöyle sıralayabiliriz:

- Tıbbi uygulamalarda ortaya çıkan etik sorunlar; bunların yöneticiler tarafından isteksizce karşılanması ve müdahale etme gereği görülmeksizin kabulü ve bundan doğan sorunlar.
- Etik sorunların ivedi olarak çözüme ulaştırılması zorunluluğu.
- Etik alanında etkin olarak işlev görebilecek insanları bir araya getirmek; örneğin: Grup çalışmaları, küçük grup seminerleri, izlenecek yolun gözden geçirilmesi gibi (10).
- Tıbbi alandaki baş döndürücü gelişmelerin neden olduğu etik sorunlara bir yanıt bulabilmek (insan geni araştırmaları, organ aktarımları, ötenazi, cinsiyet anomalileri gibi).
- Araştırma önerilerinin incelenmesi, araştırma bittiğinde ise "etik açısından uygundur" onayının konulması (8).
- Etik konularında uzman ya da konsültan üyelere duyulan gereksinim ve kılavuzluk.
- Bu kurulların etiksel sorunlarda birleştirici, uzlaştırıcı bir yapıya sahip olmaları.
- Araştırıcı ve denek haklarının korunması, özerkliği, aydınlatılmış onam gibi konuların saygınlık ilkelerine göre işlemesine duyulan zorunlu gereksinim.
- Etik dışı tıbbi uygulamaların önlenmesi (8).
- Klinik uygulamalarda ortaya çıkan etik sorunların değerlendirilmesi.
- Hasta ve ailesine, hastane çalışanlarına etik eğitimi.
- Ülkelerin yönetim biçimleri, siyasal yapıları ve bunların sağlık sistemi üzerine olan olumsuz etkilerinin neden olduğu sorunların çözümüne duyulan ivedi gereksinim.
- Kaynakların dağılımı ve bunlarla ilgili sağlık kurumlarının planlarının denetimi.
- Etikle ilgili sorunların halk arasında tartışılması için bir zemin hazırlamak, halkın bu konudaki tartışmalara katılımını sağlamak (1).

Ülkemizde ise etik kurulların kurulmasına duyulan gereksinimin birkaç önemli nedeni vardır. Bunlar ne yazık ki gerçek tıbbi etik sorunlardan önce biçimsel birtakım gereksinimleri karşılamak içindir. Örneğin ilk etik kurul kurulması girişimi, 1986 yılında, araştırmalara onay koymak ve dış kaynaklı parasal destek sağlamak amacıyla araştırmanın güvenirliğinin ön koşulu olarak etik kurul onayı istenmesi üzerine başlatılmıştır. Denek ve araştırıcı hakları, bunların neden olduğu etik sorunların gittikçe artması ve çözümlenmesinde çıkar bir yol olarak görülmeleri de başka nedenlerdendir (12,17).

Tıpta karşılaşılan karmaşık sorunların çözümüne duyulan ivedi ve zorunlu gereksinim ise etik kurul kurulmasının çok önemli bir nedenidir, örneğin: Genetik alanında ve cinsiyet anomalileri üzerinde çalışan ve bu durumlarda karar vermekte zorlanan sağlık çalışanları, hem daha güvenilir hem de olası bir sorunlu durumun varlığında sorumluluğu paylaşabilecek konsültan üyelerden oluşan tıbbi danışma kurulları oluşturmuşlardır.

Etik Kurulların Genel Olarak İşlevleri

Bu tür kurulların temel amacı insanlıkla ilgili değerleri, korumak, bilimsel bilgi üretimi ve bunun sonuçlarıyla ilgilenmek, sağlıkla ilgili yasalar hazırlanırken tavsiyelerde bulunmak, etiksel ilkelerden yola çıkılarak yasa yapılması durumlarında etkin rol oynamak, etik konusu ile ilgili tartışmaları halk arasında başlatmak (ki bu eğitim işlevinin bir uzantısıdır) ve bilimsel gelişmelerin neden olduğu tehlikelerin farkına varan bir toplum yaratılmasına katkıda bulunmaktır.

- Organ aktarımları, genetik incelemeler, onam (hastanın aydınlatılmış onamanın alınması), ötenazi, tedavinin ve bakımın sonlandırılması, yeniden canlandırma, sınırlı kaynakların kullanımı, personel dağılımı, hasta-hasta ailesi ve hastane çalışanları arasında çıkan bir çatışmada uzlaştırıcı rol oynama, doğuştan anomalili çocukların yaşatılması, AİDS ve getirdiği etik sorunlar, insan üstünde yapılan deneyler, ilaç araştırmaları (8,17).
- Denek ve araştırıcı haklarının çatıştığı durumlarda araştırma önerilerinin incelenmesi ve denetimi (8).
- Psikiyatri hastaları ve onların denek olarak kullanılmalarından doğan etik sorunların çözümü (8,16).
- Etik konulu seminer, konferans ve kongrelerin hazırlanması ya da bunlarda danışmanlık etmek (10).
- Etik sorunlar ve bunlara önereceği çözümleri genel geçerlilik ilkesini de göz önünde bulundurarak kılavuzluk etmek, kılavuz hazırlamak (5).
- Etik konularında standartlar belirlemek (bunu da kendilerine getirilen konular üzerinde geriye dönük ve ileriye yönelik araştırmalar yaparak gerçekleştirirler) (5,16).

Etik Kurulların Türleri

Etik kurulları, onları oluşturan üyelerine, bulundukları kurumlara ve işlevlerine göre sınıflandırmak olasıdır. Kimi görüşlere göre ise merkezi etik kurulları, yerel etik kurulları sınıflaması yapılmaktadır. Örneğin ülke genelinde Sağlık Bakanlığı düzeyinde bir genel etik kurul kurulmasını, buna bağlı olarak bazı bölgelerde ve illerde yerel etik kurullar oluşturulması görüşünü benimseyenler vardır. Bu düşünce ülkemizde ilaç araştırmaları konusunda uygulamaya da girmiştir (6,12).

Etik kurullarla ilgili sınıflandırmayı şöyle yapabiliriz.

Genel Etik Kurullar

1. Bilimsel araştırma ve inceleme kurulları
2. Klinik araştırma etik kurulları
3. Danışmanlık kurulları
4. Hastane etik kurulları

Genel Etik Kurullar; bir başkan (etikçi), yasal danışman, hastane yöneticisi, hastane etik kurulundan bir üye araştırma eğitim bölümünden bir üye, temel tıp bölümünden bir üye, biyoetik kurulundan bir üye, bir intern ve bir tıp öğrencisi ve toplum adına sözcülük yapabilecek temsilcilerden oluşur. Adından da anlaşılacağı üzere bu kurulun hastanenin yönetim politikasını saptamak, klinikler arası kaynak ve personel dağılımını yapmak, hastanenin üstlenebileceği riskler konusunda kılavuzluk etmek gibi genel işlevleri vardır (2).

Genel hastane etik kurulunun bir altkurulu olan Hastane Etik Kurulları, her biri kendi alanında uzman olan üyelerden oluşur. Aldığı kararlardan dolayı bir üst kurulu (demek oluyor ki genel etik kurulunu) bilgilendirmek durumundadır. Üyelerini bir başkan, yasal danışman, hemşirelik bölümünden bir temsilci, hastane genel yöneticiliğinden bir üye, toplum adına sözcülük edebilecek bir üye, hasta savunucusu, hastanın doktoru, psikiyatrist, sosyal hizmetler uzmanı, konsültan, danışman üyeler oluşturur. İşlevi kendisine getirilen tıbbi uygulamalardan doğan etik sorunlarla ilgilenmektir (6,7).

Hastane etik kurullarının altkurulları ise şöyle sıralanabilir.

1. Biyomedikal etik kurulu
2. Cerrahi etik kurulu
3. Hemşirelik etik kurulu
4. Araştırma etik kurulu

Her bir kurulun üyeleri, yapılanmaları, amaçları ve işlevleri farklıdır. Kurullar aldıkları kararlardan dolayı bir üst kurulu ve sorun sahibi kişi ya da kliniği bir rapor düzenleyerek bilgilendirmek durumundadırlar (3,6).

Değişik Ülkelerdeki Durum

Amerika'da 1976 yılında, özürlü bir bebek olan "Baby Doe" olayı ile başlayan etik kurulların oluşturulması düşünceleri 1977'de Ne w York Montefoire eyaletinde eğitim vermek, yeni hedefler saptamak ve kılavuz hazırlamak için bir başka kurulun kuruluş hazırlıkları ile sürmüştür. Amerika'da kurulan etik kurullar genel olarak, bir başkan, yasal danışman, hasta savunucusu, hemşirelik yöneticisi, doktorlar, toplum sözcülerinin yer aldığı ve her türlü etik sorunun çözümü için tercih edilen bir yer olarak görülmüşlerdir. Bunlarda kararlar oy çokluğu ile alınmaktadır (2,6,15).

İngiltere'de Londra Doktorları Kraliyet Üniversitesi 1975 yılında etik kurullar ile ilgili bir rapor hazırlamış. Buna göre bu kurulların küçük olması, tıp kökenli üyelerin araştırma konularında deneyimli birer uzman olması ve tıp dışı bir üyenin de kurulda bulunması kararlaştırılmıştır. Kurulda, hastanenin iki kıdemli doktoru, iki genel pratisyen, bir tıp birliği temsilcisi, hastane dışından tıp konusunda deneyimi olmayan bir kişi görev alacaktı. Kurul üyeleri başkanlarını kendileri seçecekler ve kurul içi yapılanmayı kendileri oluşturacaklardır (13).

Çekoslovakya'da 1990 yılında merkezi ve ulusal etik kurulları kurulmuştur. Bu kurulun 27 üyesi vardır. Rahip, eczacı, avukat, hemşire, psikolog, doktorlar, etikçiler ve parlamento üyelerinden oluşan bu etik kurullarda üyelik yelpazesi oldukça geniş tutulmuştur. Kurul üyeleri 4 yıllığına seçilmişlerdir. Kurul önce 3-4 kişiden oluşan küçük grup araştırması yaparak işe başlamıştır. Daha sonra tüm kurul üyelerine durum hakkında bilgi verilmiştir. Oylama ile alman kararları, bir rapor ile gelecekte kılavuz olabilmesi açısından tutanaklara geçirilmiştir. Kurul toplantılarına gerektiği zaman dışardan konsültan üye de çağrılmaktadır (14).

Fransa'da ise etik sorunların tartışıldığı ulusal konsültasyon kurulu 40 kişiden oluşmuştur. Kurul üyelerinin 15 tanesi kendi alanında bağımsız kadınlardandır. Üyelerin yarısı iki yılda bir yenilenmektedir ve şu kategorilerden seçilmesine özen gösterilmiştir:

- Din ve felsefe alanlarından
- Etik konusunda yeterli ve deneyimli olan

üyeler, bilim adamları ve sağlık çalışanlarınca atanan kişilerden oluşmaktadır. Kurul başkanı iki yıl için ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilmektedir.

Etik Kurulları ve Türkiye ile İlgili Beklentilerimiz

Yukarıda belirttiğimiz gibi ülkemizde Sağlık Bakanlığı düzeyinde ilaç araştırmalarını konu alan bir araştırma etik kurulu kurulmuştur. 1978 yılında başlatılan kurul hazırlıkları 1993 yılında tamamlanmıştır. Her bir hastane, özellikle Üniversite hastaneleri pek moda deyişiyle bu akımdan etkilenerek «ısmarlama» bir tür etik kurul kurma çalışmalarına başlamışlardır. Bu hazırlıklar yapılırken de dış kaynaklı, ithal ve zaman zaman ülkemizin yapışma uymayan modeller örnek olarak alınmaya başlanmıştır.

Ülkemizde bugüne değin kurulan etik kurulların hemen hepsi ilaç araştırmaları ile ya da klinik araştırmalarla ilgilenmişler, daha da ötesi sadece yapılan işlemlere onay koymuşlardır. Değişik tarihlerde ve yerlerde yapılan sempozyum, kongre ve seminerlerde bu kurullarla ilgili bilgi aktarılmış, ancak etik kurulların yapıları, işlevleri, amaçları ve üyelikleri konusunda söylenmeye çalışılanlar yeterince ayrıntılı olmadığı için karışıklığa neden olmuştur. Durum böyle iken, kurulması düşünülen ya da kurulan etik kurulların amacına uygun yapısal ve işlevsel yeterlilik göstermesini beklemek kanımızca fazlaca iyimserlik olur. Bu nedenden dola-

yı biz etikçilere bu konuda düşen en önemli görevin etik kurullar ile ilgili sınıflandırmayı iyi yapmak ve bu tür kurulları daha açık, anlaşılır kılmak olacağını düşünüyoruz. Onların belirli ilkelere göre çalışan disiplinli yerler olduklarının bilinmesini gerektirmektedir (12).

Etik kurullar ve bunların ilkeleriyle ilgili olarak bilinmesi gereken bir başka önemli nokta da, onların durağan değil dinamik bir yapıya sahip olmalarının gerektiğidir. Tıptaki hızlı gelişmeler her geçen gün yeni bir etik sorunun ya da bir bilimsel teknik sorunun etik yönünün ortaya çıkmasına neden olmaktadır (17). Etik kurulların da, bu gelişime ayak uydurabilmek için yapılarını, üyeliklerini, işleyiş biçimlerini ve ilkelerini sıkça değiştirmeleri, açık, bilinen yerler olmaları gerekmektedir. Tıbbi Deontoloji Tüzüğünde olduğu gibi 1960 yılında yazılanları uygulamayı sürdürürlerse, bir süre sonra simgesel olarak zamanla ancak anılmak üzere bir köşeye bırakılmak durumunda kalırlar. Gelişimlere koşut olarak onlar da kendilerini yenilemelidir.

- En temelli beklentimiz, etik kurulların ülkemizdeki tüm kurullardan farklı olarak dinamik, etkin, işler, çözüm getirici bir yapıya sahip olmalarıdır. Kurallarını toplumun onlardan beklentilerine ve sağlık bakımından doğan sorunlara göre değiştirmelidirler (12).
- Etik kurul üyeleri tartışmaya açık ve alışkın olmalıdırlar. Bunun için de onların, geniş bir görüş açısına sahip ve bilimsel gelişmeleri iyi izliyor olmaları gerekir. Sağlık ve toplum konularında, hastalara ve toplumsal çevredeki tartışmalarda yardımcı olmalıdırlar (12).
- Tıbbi bakımın evde mi, bir tedavi kurumunda mı yapılacağı ve hastanın gereksinimleri konusunda getirilen öneriler kurulda tartışılmalı, sonuçlar ve eleştiriler değerlendirilmelidir.
- Etik kurulları, konularıyla ilgili sorunu olan herkese açık olmalıdır. Yalnızca sağlık çalışanlarını dinleyerek onların sığınakları gibi görünmemelidirler (11).
- Etik kurul çalışmaları düzenli ve disiplinli olmalıdır. Mantıklı öneriler getirebilmelidir. Üyelik sayısının çok ve disiplinlerarası olması, bunun bir gereğidir. Sorumluluk üyelerce paylaşılırsa, alınan kararlar daha yansız olabilir. Bu, hata payını da azaltır. Ancak unutmamalıdır ki bu kurullarda sonuçta kusursuz olamazlar. Dolayısıyla, onlara verilen sorumluluğun da bir sınırı olmalıdır (11).
- Etik kurullar birbirleriyle ilişkide olmalı ve görüş alışverişinde bulunmalıdırlar. Çünkü her bir etik kurul ilgi alanı ve uzmanlıkları az ya da çok farklı üyelerden oluşmuştur (2).
- Sağlık çalışanları, hasta ve/veya hasta yakınları olarak kuşkuya düştüğümüz her bir durumda, kurulun yardımını isteyebilmeliyiz.
- Etik kurul kararlan genelde kabul edilir, yol gösterici ve yönlendirici nitelikte olmalıdır. Bunun için de geçmişe ve geleceğe dönük araştırmalar yapıp, olayların tartışma ve değerlendirmelerinden ortaya çıkan raporlardan da yararlanılmalıdır; bundan, etik kurul ilkelerini ya da etik konulu kılavuzları hazırlamak için de yararlanabiliriz (16).

Unutulmamalıdır ki hastalıkların tedavisi ilaçla, tıpla, tıp, etikle; etik ise vicdan ve sağduyuyla beslenir. Etik kurullarda da yararlı olmanın yolu, sağduyulu ve vicdanlı olmaktan geçer (4). Bu çok önemli nokta, kurullara üye seçiminde gözardı edilmemelidir (12).

Özet

Etik kurullar, dünyanın değişik ülkelerinde ve değişik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmışlardır. Bu nedenlerden birkaçını tıbbi uygulamalar ve bunlardan ortaya çıkan etik sorunlar, etikdışı tıbbi uygulamaların önlenmesi, hasta hakları, tıpta araştırıcı ve denek hakları, yapılan araştırmaların etik açısından uygunluğunu gösterir onayının konulması, eğitim olarak sayabiliriz.

Bütün bu gereksinimlere yanıt vermek üzere kurulan etik kurullar kendi aralarında işlevsel, yapısal ve üyelik durumlarına göre farklı sınıflara ayrılırlar.

Ülkemizde konunun uygulamasına ise; klinik uygulamalardan doğan etik sorunların çözümünden biraz uzak olarak ilaç araştırma ve uygulamalarına ağırlık verilerek başlanmıştır. Önerimiz bu tür kurulların yapı, işleyiş ve üyelik bakımından tüm tıbbi uygulamalar ve bunlardan doğacak olan etik sorunların çözümünde etkin rol oynamalarının sağlanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Etik kurullar, Etik kurulların sınıflandırılması, Etik kurulların işlevleri, Etik kurullar ve Türkiye’deki durum.

Summary

Ethics Committees in the World and in Turkey

Ethics committees have been set up for different purposes in different parts of the world. Some of these purposes or the underlying issues are : Ethical problems arising during medical applications, the prevention of malpractice, patients’ rights, the rights of experimental subjects in medical research, the approval (from the ethical standpoint) in research, the education of the persons involved in health care.

Ethics committees set up to meet all such demands may be grouped in accordance with their functions, structers and membership.

As for the ethics committees in Turkey, they have begun to be f ormed in connection whit drug research and applications rather than with a view to finding solutions to ethical problems in clinical practice. Our suggestion is that ethics committees should play an active role in the solution of ethical issues in all the different aspects of medical activity.

Key Words: Ethics Committees, Classification of Ethics Committees, Functions of Ethics Committees, Ethics Committees and the situation in Turkey.

Kaynaklar

1. Brennan AT: “Medical Ethics Committees and Decisions to Limit Care”, JAMA, S: 803-807, 1988.
2. Bromberg M: “Ethics Committees Members”, Alb. Eins Coll. of Med. of Yeshive Univ., A-46, A-70, 1986.
3. Cohen C: “Ethics Committees”, Hast Cent. Rep., S : 29, 1990.
4. Dufort B: “French National Committee Celebrates”, Bull. Med. Eth., S: 13-15, Mart, 1993.
5. Durham G: “A standart for ethics committees (letter)”, New Zeland Med. Jour., Sayı : 14, S : 103, 1990.
6. Fred R: “Hospital Medical Ethics Committees A rewiew of Their Development”, “Ethics Committees”, JAMA, 253: 2693-2697, 1988.
7. Fost N Roland E: “Hospital Ethics Committees”, JAMA, 253 : 2687-92,1985.
8. Gelder RG: “A National Committee for Ethics of Research”, Jour. Med. Ethics, 6: S: 146-147, 1990.
9. Gleanson VR Relser S : “How can a hospital ethic committee help”, Am. our. Nurse, 89 : 651-654, 1989.
10. Harris EA : “Ethical Committees in Practice”, The New Zeland Med. Jour., S: 299, 1990.
11. Jonathan DM : “Ethics by Committee. The Moral Authorty of Concensus”, Jour. of Medicine and Philosophy, Ocak 1988.
12. Karakaya H: “Hastane etik kurulları ve Türkiye’de kurulabilme koşulları”, A.Ü.T.F. Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora tezi, 1992.
13. Lucas B: “Ethics Committees in Western Europe”, Bioethics, Sayı: 3, S: 56-57. 1989.
14. Milan K Haskovcova H: “Czech central ethics committee at work”, Bull, Med. Eth. S: 16-19, Ekim, 1993.
15. Moddie P: “A national ethic committee”, BMJ, 24: 297, 1988.
16. Neutze JM: “A standard for ethical committees”, 102: 3, S: 111, 1989.
17. Örs Y: “Tıpta Etik ve İnsan Hakları”. Psikiyatri, Psikoloji, Psikofarmakoloji Dergisi, 1: (Sayı: 3), S: 270-277, 1993.

Psikiyatride Hastalık Kavramı ve Hasta Hakları*

Giriş

Tıp etkinliğinin klinik dalları arasında psikiyatrinin çok özel bir yerinin bulunduğu tıp çevrelerinde belki her zaman yeterince anlaşılmamaktadır. Abartılı yanına karşın belki şöyle bir sav da ileri sürülebilir: Toplumun / toplumların genelinde bu alanın "anlamı ve önemi", yerine göre tıp adamlarınca, en önemlisi klinik etkinliği yürütenlerce düşünülebildiğinden daha yakından tanınmaktadır. Bu abartılı duruma bir boyut daha katmak pahasına, şöyle bir noktayı ileri sürmek de kendi adıma gerçekte pek yanlış olmayacaktır: Psikiyatri alanının kendine özgü ya da ayırıcı niteliklerini yeterince benimsemeyen psikiyatri uzmanları da (salt "biyolojik" psikiyatriyi yürütenler vb.) böyle bir kümenin içine konabilir.

Ancak her durumda, bir ilk bakışta da yukarıda belirtilenlerin tersine, psikiyatri alanını klinik tıp etkinliğinin dışında düşünemeyiz. Nasıl psikoloji, günümüzdeki uygulamalı yanları dikkate alınsa da ilke olarak genel temel bilimler kümesinin içinde yer alıyorsa; psikiyatri de, en başta psikoloji olgularına dayanmakla birlikte, temelde uygulamalı bir alan kümesi olan klinik tıbbın bir parçasıdır. Dolayısıyla, onun somut ilgi alanını oluşturan 'hasta' ve bu somutluğun altında yatan genel, soyut 'hastalık', burada da bir birliktelik içinde alanın temel kavramlarını oluşturmaktadır; onların psikiyatride ne ölçüde kendilerine özgü yanları bulunursa bulunsun.

---

* "Klinik Uygulama, Hasta Hakları ve Psikiyatride Etik" Paneli; 30. Ulusal Psikiyatri Kongresi-Türk Psikiyatrisinin Güncel Sorunları uydu sempozyumu, Kayseri, 10-11 Eylül 1994.

“Hasta” ve “Hastalık”: Kos ve Knidos Okulları

Hipokrat, tıp etkinliğinin evrimi gündeme geldiğinde belki en çok bilinen ad olmuş; onu uğraşla ilgili görüşlerinin, gözlemsel, ussal ve laik tıp anlayışının, hastaya yaklaşımının, etkinlikteki (ahlaki) değer sorunlarını dile getirişinin eşsizliği vurgulanmıştır. Bugün de, onun düşüncelerinin çağımızın tıbbındaki geçerliliği savunulmakta; bu arada onun adıyla bilinen andın, zaman içinde yıpranmadan etkinlikteki yerini koruduğu ileri sürülmektedir. Sunucunuz, gerçekte tıp evriminin, kuşkusuz en başta klinik tıbbın en büyük devrimcilerinden olan Hipokrat'ın belli görüşlerinin, bunun yanında onun adıyla bilinen ant metninin çağımızda çok alışılmış olduğu kanısındadır; onun kuramsal yaklaşımının durumunu ise burada konu yapmaya bile gerek yoktur. Ancak Hipokrat'ın, bizi burada ilgilendiren temel konularımızdan hastaya, sağlık sorunları bulunan kişiye insanca bakışının günümüz (ve kuşkusuz tüm çağlar) için de etik açısından çok anlamlı, önemli olduğunu göz önünden uzak tutamayız.

Tıp evrimi içinde Hipokrat'ın adı, Kos (İstanköy) adasınınki ile özdeşleştirilmiş gibidir. O çağda onun geliştirdiği yaklaşım “bilimsel” açıdan, yaşadığı bu yerdeki hekimlerin oluşturduğu Kos Okulu'nun ve Anadolu'da bu adanın karşısında bulunan Datça yarımadasındaki Knidos Tıp Okulu'nun bilgilerini dizgeleştirmiş (sistemleştirmiş) olmasına dayanıyordu (1, s. 93). Yine de Kos Okulu anılınca hekimin anlayışında hastanın ve genel tedavinin öne çıkarılması; Knidos Okulu'ndan söz edilince ise hastadan çok hastalıklara, ilkece bunların bölümlendirilmesine, ve tanıya özel tedaviye ağırlık verilmesi (1, s. 99) anlaşılagelmiştir.

Günümüzde uzanan bir gelişme içinde değişik çağ ve toplumlardaki hekimlerin anlayışlarında genel olarak bu iki yaklaşımın karşı karşıya geldiği; belki daha doğrusu belli bir hekimin yaklaşımında bulardan birinin az ya da çok öne çıktığı da sık olarak vurgulanır (2). Çağımızın hekimlik, daha doğrusu genelde toplumsal tıp anlayışında (görünüşe göre genelde humanizmanın bir yansıması olarak) geliştiğini düşünebileceğimiz “tıpta hasta yok, insan var” düşüncesinin öncüsü, “hastalık yok, hasta var” olmuştur; belki en başta geçen yüzyılın tıbbında ortaya çıkan gelişmelerin sonucu olarak. Bunda, tıp evrimi içinde “Kos Okulu'nun” yaklaşımının ne ölçüde doğrudan etkisi olmuştur, ayrıca üzerinde durulmaya değebilir.

Genelde ve Psikiyatride Hastalık Kavramı

Çağımızda geliştirilen değerlerle, genelde de hümanist yanımızla ilk bakışta çok yakından uyum içinde olan bu yaklaşım, tıp etkinliğinde bir yandan uygulamanın, öte yandan onun bilim yönünün mantıksal çözümlenmesi karşısında geçerliliğini pek korumayacaktır. Gözden kaçırmayalım ki bilimselliği dışlayan sözde “alternatif” tıpçılar, genelde hastalığın olmadığını, yalnızca tek tek hastaların bulunduğunu savlamaktadırlar.

Buradaki sunuşun sınırları içinde bu konuda çok temel birkaç nokta üzerinde durulabilir. Öncelikle, özel olmayan her ad (ya da “isim”) belli

bir kümenin, nesneler, varlıklar, süreçler vb. kümesinin dilsel karşılığıdır ve bir genel olma durumunu anlatır. Konumuz dikkate alındığında, belli, tek tek, ve özel adları olan hastalara karşılık genel "hasta" terimi, bize dilsel olarak tüm bu "özel" hastaları yer aldığı genel kümeyi, belirli bir varlıklar kümesini anlatır. Görünüşte ya da salt dilbilgisel bir açıdan tekil olan bu terim, anlam yönünden çok açık olarak çoğuldur. Özel, tek tek nesneler ya da varlıklarla bunların benzer olanlarının oluşturduğu kümelerin kavramsal düzeyde karşılıklarını felsefede sırayla "tikel" ve "tümel" terimleriyle anlatıyoruz.

Dil-düşünce bağlantısının ışığında bakıldığında daha açık olarak karşımıza çıkacak nokta, dilsel bir birim olan her genel terimin düşünsel düzeyde bir kavramın karşılığı oluşudur. Bu durum, niteçlerle ("sıfat'larla") anlatılan nitelikler, özellikler kümeleri için daha açık biçimde geçerlidir; örneğin kırmızı, büyük, ya da ağrısı / ağrılı ve hastalıklı olma durumlarında olduğu gibi. Yine açık olarak bu terimlerin anlattığı kavramlar, nesne ya da varlıkların bir araya gelmesiyle oluşan kümeleri bildiren sözcüklerin karşılığı olan kavramlara göre daha soyutturlar; daha ileri bir düşünsel soyutlamayla ortaya çıkmışlardır. "Kırmızı nesneler" ve bu nesnelerin "kırmızı olma özelliğini"; "büyük insanlar" ve onların "büyük olma niteliklerini"; "hastaları" ve onları "hasta yapan özellikleri" düşünelim.

İster tek tek, ister genelde, nesneler / varlıklar ancak nitelikleri ya da özellikleri ile birlikte düşünülebilirler; buna karşılık ikinciler de gerçekte ancak birincilerin varolma durumunda vardırlar. Böyle bir temel açıdan bakıldığında, hastanın / hastaların varlığı ile hastalık kavramı arasında bir seçim yapmak, birine öncelik tanımak, bilimle, bilime dayanan uygulamayla, mantıkla ve sağduyuyla bağdaşmaz. Biri soyut biri somut olan bu iki gerçek, birbirinin karşıtı değil, bütünleyicisidir. Bütün bunların yanında ve çağımızın bilimsel ya da temel bilimlere dayanan tıbbını bir yana bıraksak da, tıp etkinliğinde yapılan uygulamalar onun en ilkel biçimlerinden başlayarak hep genel düşüncelere, kavramsal diyebileceğimiz gerekçelere dayandırılmıştır. Bugün ister temel bilimsel düzeydeki, isterse klinik dalların kendilerine özgü bilgileri olsun, bir hekim biyokimyasal, hücresel, dokubilimsel, organ, sistem düzeyindeki vb. genellemelere (soyutlamalara) başvurmadan, bırakalım tanı ve iyileştirme yöntemlerini uygulamayı, hastasının yüzüne bile bakamaz. Çünkü bu davranış da bir varlığı, onun sağlık sorununu, bununla ilgili özellikleri tanıma işleminin ilk aşamasıdır ve ancak çok genel bir soyutlama olan hastalığın ve dar kapsamlı birer soyutlama olan belli hastalıkların ışığında gerçek bir anlam kazanır. (Sağlık kavramını burada ele almayabiliriz.)

Bu bölümün başlığında psikiyatride hastalık kavramına da yer verilmiş olmasına karşılık bu konuyu burada ayrıca açacak değilim. Bunun bir nedeni giriş bölümünde bu uzmanlık alanının genel olarak klinik tıptaki (ya da tedavi edici hekimlikteki) yerini kendi açımdan çok kısa da olsa belirtmemdir. Bir başka nedeni ise, günümüzde az ya da çok yaygınlaşmış bulunan, "psikiyatri hastası yoktur" ya da "psikiyatride ayrı ayrı tanı

ve tedavi yoktur, tek bir tanı-tedavi süreci vardır" savlarının tartışılmasına sunuşumun zamansal sınırları dolayısıyla girememek durumunda oluşumdur. Bir önceki bölümde kısaca tartışılan bir noktayla burada bağlantı kurmak yerinde olacaktır: Knidos Okulu'nun ayrıntılı hastalık psikiyatrisinde sık gündeme gelen DSM bölümlendirmeleri arasındaki temel benzerlikler. Kuşkusuz uygulanan tedavi ya da iyileştirme yöntemleri de temel yaklaşımımızı izlemektedir. Bu aşamada ise bu noktaya ancak değinmekle yetinebilirim.

Tıpta ve Psikiyatride Hasta ve Hakları

Geniş bir açıdan bakıldığında 'hak' kavramı, kuşkusuz öteki ahlaki değer ya da etik kavramları gibi büyük ölçüde insanın toplumsal bir varlık oluşundan kaynaklanmaktadır. Çünkü empirik gerçeğin genelde ilişkisel oluşu gibi burada söz konusu değerlerimiz de ilişkisellik temeline dayanmaktadır. Hak kavramını da ortaya çıkaran değer sorunları, insanlararası ilişkilerden doğmaktadır. Bu açıdan görüldüğünde genelde değerlerden, özelde haklardan söz edebilmek için en az iki kişinin ya da bireyin bulunması gerekmektedir. Genelde de değerlerimizle ilgili olarak onların bir ya da birden çok öznesi (birey ya da uğraş topluluğu, toplum) ve yine tek ya da çoklu nesnesi (tek bir kişi, bir hayvan, toplum kesimi, öteki türler) söz konusudur. Özne(ler); erdem, dostluk, iyilik, dürüstlük gibi bir değeri taşıyan, içinde yaşayan kişi(ler)dir; nesne ise öznenin bunları tutum ve davranışlarında kendisine yönelttiği varlık ya da varlıklardır.

Çağımızda yaygın kullanılan terimle "insan hakları"; toplumsal, daha geniş ve gerçek kapsamında ise "psikobiyososyal" bir varlık olan insanın elde etmesi, kazanımda bulunması gereken ve ilkece bu kazanımın başkalarınca ona tanındığı ya da tanınmasının gerektiği durumlar olarak düşünülebilir. Bu geniş çerçeve içinde görüldüğünde çağımızda insanın (gerçekleştirilme düzeylerindeki büyük gedikler burada bir yana) uygun barınma, yeterince beslenme, sağlıklı bir yaşam sürdürme, yeteneklerini geliştirme, toplumsal ve siyasal yaşama katılma gibi temel hakları söz konusudur ki bunların en başında da kuşkusuz yaşama hakkı gelmektedir.

Tıpta "hasta haklarından" söz edildiğinde, genel olarak insan haklarının klinik tıp etkinliği içindeki özel biçimlerini anlatmak istiyoruz. Bunlar, insanlar arasındaki genel, günlük ya da toplumsal yaşamı ilgilendiren haklardan az ya da çok değişiktir; çünkü bunların ortaya çıktığı ilişkiler bağlamı yine az ya da çok özel durumları içermektedir. Böylece hasta hakları, genel insan haklarının tıp içindeki farklılaşmış uzantıları olarak görülmelidir. Bunların başında örneğin, bir patolojisi bulunsun bulunmasın hekime başvuran kişinin tanı konusunda bilgilendirilmesi ve onamının (rızasının) alınması; bir patolojisi varsa bu kez tedavi ya da iyileştirme yöntemlerinin uygulanması için onamının alınması ki tanı ve tedavi sürecinde buna en geniş anlamda "aydınlatılmış onam" adını veriyoruz; tanı ve tedaviyi red hakkı; genelde kendi sağlık sorunu ile ilgili kararlarda

özerkliğinin bulunması; kendi yaşamına saygı beklentisi; kendisi ile ilgili tüm bilginin saklı kalmasını isteyebilmesi gibi. (Kuşkusuz tıp etkinliğine özgü insan haklarını örneğin zorunlu aşı uygulamasında olduğu gibi koruyucu hekimlikte ve denek haklarının bulunduğu klinik (3), hayvan haklarının söz konusu olduğu temel tıp araştırmalarında da düşünmek durumundayız.)

Her durumda "hasta", toplumdan kendisine özel bir özen gösterilmesini bekleyen bir insandır (3); çünkü onun "özel", yerine göre çok ciddi, yaşamını, varlığının bütünlüğünü tehdit eden biyolojik-ruhsal sorunları vardır. Hekim-hasta ilişkisinin ya da iletişiminin etik yönü ve bunun düzeyi, bir bakıma hekimin bu beklentinin altında yatan hakkı, daha doğrusu bir bölümünden yukarıda söz ettiğimiz haklar bütününü algılamasına, kavramasına, tanımasına dayanmaktadır.

Psikiyatri "hastasının" kendine özgü yanlarının bulunduğuna burada çok kısaca değinebiliriz. Bu özellik en başta onun "usdışı" ("irrasyonel") yönünün yerine göre çok önde gelebilmesinden; içinde sıkıntı, kaygı, korku, çökkünlük gibi yaşantıların bulunabilmesinden; ruhsal açıdan başkalarına daha çok bağımlı olabilmesinden ve düşünebileceğimiz benzeri noktalardan kaynaklanmaktadır. Ancak burada şu iki temel noktayı da göz ardı edemeyiz: Psikiyatrinin kapsamına giren hastalıklar yerine göre çok değişik kümeler oluşturmaktadır; bunun yanında, bu kümelerin somut karşılıklarını oluşturan hastaların us yetilerinde ve duygu dünyalarındaki patoloji durumları ya da "sapmaları", değişik tür ve niceliklerde de olsa öteki klinik alanlardaki hastalar için de söz konusudur. Kuşkusuz bunların altında insanın, dolayısıyla hastanın "psikosomatik" ve "somatopsisik" bütünlüğü yatmaktadır.

Ancak her durumda psikiyatri hastasının, genelde öteki klinik dallardaki hastalardan ayrılıkları bulunduğu ölçüde kendine özgü haklarının da olması gerektiğini usumuzdan çıkaramayız.

Etik Açıdan Psikiyatri

Bu son bölümün başlığına bakarak, sunuşun tümü bağlamında ve kapsamında yukarıda dile getirilenlere eklenebilecek nelerin bulunduğu sorulabilir. Burada belki değinilebilecek bir nokta, psikiyatrinin yanında kuşkusuz klinik psikoloji için de özdeş konuların söz konusu olduğudur. Bir başkası, hekimin gelenekselleşmiş yetkesel-babacıl tutumunun psikiyatri alanında daha çok yerleşmiş olduğunun düşünülmesi olabilir. Bunun yanında, psikiyatri hastasının algılanışının, ona karşı tutumun toplumdan topluma değişebildiğine değinilebilir.

Ancak benim bu bağlamda en çok vurgulamak amacında olduğum konu, psikiyatri uygulamasında, eğitiminde ve araştırmalarında uzman hekimin doğrudan hastaya tutumunu aşan genel sorumlulukları ile ilgili olacaktır. Temel bilimler anlamında bilim ve bilimsellik, çağımız tıbbının olmazsa olmaz gerek koşuludur. Tıp etkinliğinin bir parçası olan psiki-

yatrinin ne ölçüde kendine özgü yanları bulunursa bulunsun, bu dalın uygulamalı, eğitsel ve etik yönlerinin hiçbirinde bu gerek koşul dışlanamaz. Tıp etkinliğinin her yönünde insanın bütünlüğü ilkesi geçerlidir. Psikiyatriyi bu bütünlüğün içinde düşünememek, bilimselliğin getirdiği sorumluluğu yerine getirmemek anlamındadır. Böyle bir tutum ise, uygulayıcı olsun, eğitmen ya da araştırıcı konumunda bulunsun, kanımca tıp adamının etik dışı tutumu ile eş anlamlıdır. Psikiyatri etkinliğinin kuramsal-uygulamalı her düzeydeki yaklaşım vb. sorunları da yine ancak bilimselliğin eleştirel süzgecinden geçirilerek çözülebilir.

Kaynaklar

1. Garrison, Fielding H.: *An Introduction to The History of Medicine*; Saunders, Filadelfiya ve Londra, 1929.
2. Örs, Yaman: "Les Rapports Médecin-Malade à la Lumière de l'Evolution Médicale et Psychiatrique"; *Clio Medica*, 18 (Sa. 1-4): 101-111, 1983.
3. Örs, Yaman: "Tıpta Etik ve İnsan Hakları"; *Psikiyatri, Psikoloji ve Psikofarmoloji – 3P Dergisi*, 1 (Sa. 3): 270-277, 1993.

Organ Aktarımının Temel Etik Yönleri*

Tıp etkinliğindeki değer sorunlarının öylesine önemli boyutlar kazandığı çağımızda, ilgili konular kural koyucu ("normatif") olarak bilinen değişik alanlarda ele alınmaktadır: yaptırımlı kuralların söz konusu olduğu hukuk; hekimlikle ilgili metinlerin, yazılı "mevzuatın" (örneğin uluslararası sözleşmelerin de) incelendiği deontoloji; sorunların değerlerimize ve ilgili ilkelere göre daha çok kavramsal düzeyde tartışıldığı ahlaki değerler felsefesi ya da etik. Öte yandan, tedavi edici ya da iyileştirici (klinik) hekimlikte doğuştan bozuklukların düzeltilmesi, ilerlemiş kanser hastalarına ruhsal destek, hastalarda yeni ilaçların denenmesi gibi durumlarda yaşanan değer sorunları ne ölçüde önemli olurlarsa olsunlar, bunların alışılagelmiş tıbbi etik sorunları ile çok temel bir ortaklığı vardır: ilke olarak bilinen hasta-hekim ilişkileri çerçevesinde yaşanıyor olmaları.

Bu bağlamdaki konumuzu oluşturan organ ve doku aktarımlarının etik yönlerinin ise bu çerçevenin dışına çıktığı kolayca söylenebilir. Çünkü burada, organını veren "bağışlayan" ya da kendisinden bir (ya da birkaç) organı alınan bir kişi, üçüncü biri vardır. Böylece, olağan hasta-hekim ilişkilerindeki iki yönlülüğün yerini, bir üçgenin köşelerine yerleştirmeyi düşünebileceğimiz üç kişi arasındaki daha karmaşık bir ilişkiler bütünü almaktadır: alıcı, verici ve hekim arasındaki ilişkiler. Hasta yakınları, sorumlu hekimin kendisi gibi tıp kökenli ve hemşire vb. öteki çalışma arkadaşları gibi ilgili başka kişiler ise, kuşkusuz organ aktarımlarında da yine söz konusudur; aşağıda göreceğimiz üzere yerine göre daha büyük bir önem kazanarak. (Tıp etkinliğinde, gebelikteki anne-bebek birlikteliğinde olduğu gibi, organ aktarımları dışında da "üçüncü" kişilerin hasta-hekim ilişkisine katıldığı bir takım başka durumlar olabilmektedir.)

---

* *Bilim ve Teknik*, Sa. 324: 57, (Kasım) 1994.

Verici konumunda olabilen öteki canlıları bir yana bırakırsak, insandan insana organ ve doku aktarımlarını etik açısından kendine özgü kılan, vericiden alınan beden parçalarının yeniden oluşmaması, yenilenmemesidir; örneğin böbrek aktarımında olduğu gibi. Kemik aktarımlarında olduğu biçimde yenilenebilen dokuların kişinin bedeninden uzaklaştırılması ise, yitirilen dokuların belli bir süre içinde yeniden yapılmasına yol açmaktadır. Böylece, bedenin tümü açısından gerçekte en önemli tıbbi sorunu oluşturan, yenilenemeyen organ ya da dokuların alınmasındaki işlev yitirilmesi söz konusu olmamaktadır.

Genellikle bilindiği gibi, artık işlevini göremeyen organların değiştirilmesi işlemi olan aktarımların bir bölümünde verici, canlı bir kişidir. Kuşkusuz burada, örneğin böbrek gibi çift olan organlarından birini veren ya da “bağışlayan” kişinin yaşamını tehlikeye sokacak bir durum ortaya çıkmamalıdır. Bir başka anlatımla, vericinin yaşam niteliğini eskisine oranla daha alt bir düzeye indirse de, yapılan cerrahi işlem yaşamı tehdit edici bir durum yaratmamalıdır. Yoksa burada, bir insanın yaşamını kurtarma ya da onun yaşam niteliğini yükseltme uğruna bir başkasının yaşamının tehlikeye atılması söz konusu olacaktır.

Canlı vericiden kaynaklanan en önemli etik sorunlardan biri, amaçları ortak olsa da konumları birbirinden çok değişik, denebilir ki birbirinin karşısında olan iki kişiye yapılacak cerrahi uygulamalarla ilgilidir. Klinik hekimlikte tıp evrimi içinde sürekliliğini korumuş olan temel etik ilkesi, hekim için hastasının, ya da onun sağlık / hastalık sorunlarının çözümünün bir amaç olmasıdır. Alıcının durumu, bu tanımlama ile uygunluk içindedir. Ancak vericinin konumu yukarıda değindiğim gibi büyük bir ayrılık göstermektedir. Etik açısından burada temel ve kanımca çarpıcı olan nokta, onun aktarım bağlamında bir başka insanın yaşamı ya da sağlığı için araç konumunda oluşudur. Vericinin kendi konumu ile ilgili değerlendirişi, örneğin bir yakını için “bedensel özveride” bulunmayı kabullenişi ve bunu gerçek bir sorun yapmaması gibi olumlu tutumlar bu temel etik saptamamızı ilkece değiştirmeyecektir.

Yine ilke olarak sağlam, sağlıklı bir kişi olması gereken vericinin üzerinde, bir başka kişi olan alıcı için, çoğu zaman ciddi bir cerrahi eylemde bulunulması, verici-hekim ilişkisi açısından da çok önemli bir özellik içermektedir. Hekim yönünden verici, alışılagelmiş anlamda, şu andaki ya da olabilecek sağlık sorununa çözüm aranan bir insan değildir. Tek bir cerrahın, daha doğrusu tek bir cerrahi takımın hem alıcının hem de vericinin üzerinde işlemde bulunması, etik açısından bakıldığında sakıncalı bir durum yaratabilmektedir; burada, birisi amaç öteki araç olarak görülen, dolayısıyla etik konumları karşı karşıya gelen iki insana yapılan iki eylem söz konusudur. Aktarımı gerçekleştiren cerrahların genelde karşı çıkma eyleminde bulundukları bu çözümlemenin sonucunda, ciddi cerrahi eylemlerin söz konusu olduğu durumlarda alıcı ve vericiye iki ayrı cerrahi takımın müdahalesi gereği ortaya çıkmaktadır. Buradaki temel nokta, tıbbi başarının yalnız kimin için değil, bunun yanında kimin uğruna olduğudur.

Kalp, karaciğer gibi yoklukları yaşamla bağdaşmayan tek organların aktarımı için vericinin kuşkusuz “ölü” olması gerekmektedir. Sorunun zaman içindeki gelişimine bakarsak, burada da bir amaç-araç ilişkisinin gündeme geldiğini görüyoruz; bu kez gerek felsefi gerekse bilimsel düzeyde. Son onyıllarda “ölümün tanımı” ya da “tanımlanması” değişik süreçlerden geçmiştir ve burada zaman zaman belki “ölmüş” kişinin durumundan çok bir alıcılar topluluğunun gereksinimleri dikkate alınmıştır. Ancak ölümün ölçütleri ve saptanması kuşkusuz yalnız organ aktarımları açısından değil, örneğin “yaşlı” hastaların kendileri yönünden de araştırılmıştır. Aktarım bağlamında önemli olan nokta, bir araç olarak görülecek “ölünün” yaşama dönmesi olasılığının ne ölçüde sıfıra yakın olduğudur. Beyin ölümü kavramının geliştirilmesi bu alandaki etik kaygıları önemli ölçüde azaltacak gibi görünüyor.

Bir Etikodrama Konusu: Klinik Tıpta Psikolojik Sorunların Etik Boyutu*

Özet

Tıpta etik ya da uğraş ahlakı sorunlarının bir oyun bağlamında ve alışılagelmiş tiyatro anlayışının dışında, öğretici bir biçimde, etik eğitiminin bir parçası olarak ortaya konmasının çok kısa bir geçmişi vardır. Bunu amaçlayan bir sahne etkinliği olan Etikodrama, kavram olarak bizim Tıbbi Etik çevremizdeki gençlerin bir bölümü tarafından geliştirilmiş; ayrıca organ aktarımları bağlamında yine onların çabasıyla sahneye uygulanmıştır.

Böyle bir etkinlik, ilgili kavramın ve uygulamasının şu andaki aşamasında en açık biçimde klinik tıpla ilgili olarak gerçekleşmiştir. Burada, örneğin nörolojide söz konu olan ve hastanın ruhsal sorunlarının yerine göre çok öne çıktığı süreğen hastalıkların ayrıca bir önemi bulunmaktadır. Ancak gelişmesinin bu aşamasında da Etikodramanın, tedavi edici tıpta yalnızca hekim-hasta ilişkisine yönelik değer sorunlarıyla sınırlı kalacağını düşünmemeliyiz. Bu ilişki ne ölçüde klinik etkinlikteki etik sorunlarının özünü oluşturursa oluştursun, onun dar ya da geniş bir toplumsal çevreyle paylaşılan ahlaki ve düşünsel boyutlarının bulunduğunu gözden uzak tutamayız.

"Etikodrama" teriminin, "Psikodrama'yı" çağrıştırmaması kuşkusuz düşünülemez. Bu sunuşta, her iki etkinliğin kavramsal, amaç ve işlevsel yönleri de yöntembilgisel açıdan karşılaştırılacaktır.

* 22. Uluslararası Grup Psikoterapileri Kongresi poster sunuşu; Bergama 28-31 Mayıs 1997; Kongre Kitabı, I. Bulut ve H. Kumbasar (Yay. Sor.), Türkiye Grup Psikoterapileri Derneği, Ankara, 1998, s. 137-140. (Serap Şahinoğlu - Pelin ile birlikte)

Anahtar Terimler: Etikodrama, Klinik Tıp, Psikoloji ve Etik.

A Topic for Ethicodrama: The Ethical Dimension of Psychological Problems in Clinical Medicine

Abstract

The dramatic staging of ethical issues in medicine as a teaching tool, that is, as part of ethics education and as distinct from the usual stage performances, has apparently been a recent event. Ethicodrama as a stage activity with this aim in mind has been developed by a small group of young people in our Medical Ethics milieu and performed by them in the context of organ transplantation, apparently for the first time under such a title.

At the present stage of its conceptual development and realization, Ethicodrama has thus been performed within the context of clinical medicine. The chronic disturbances with the patient's psychological problems frequently dominating the clinical scene, as we observe in neurology for instance, are evidently of special significance as regards this activity. However, we should not think that even at its present stage Ethicodrama can be limited to those moral issues of therapeutic medicine involved solely in the physician-patient relationship. To whatever extent this relationship may constitute the core of ethical issues in clinical activity, we cannot disregard here the moral and philosophical dimensions shared with a more or less wide social milieu.

Obviously, one cannot dispense here with "Psychodrama" as a possible association of the term "Ethicodrama". In this presentation, we also intend to make a methodological comparison of these two activities from conceptual and functional points of view and so far as their purpose is concerned.

Key Terms: Ethicodrama, Clinical Medicine, Psychology and Ethics

Giriş: Ana Kavramlar

Tıp etkinliğinin ana bölümlerinden biri olarak Klinik Tıp, insanda "hastalık" olarak adlandırılan "patolojik" durumları ve süreçleri değiştirmek amacına yöneliktir. Bugün tıpta insanı, gerek birey gerekse toplum düzeyinde biyopsikososyal bir varlık olarak düşündüğümüze göre, söz konusu durum ve süreçleri de buna uygun olarak çok boyutlu bir biçimde ele almamız gerekir. Ancak buradaki bağlamımızda bizi insanın en başta ilgilendiren yönü, başlığımızda da görüldüğü gibi, onun psikolojik ya da ruhbilimsel boyutu olacaktır.

Yine burada vurgulamak istediğimiz çok temel bir nokta, "hasta" dediğimiz insanın klinik tıbbın konusu durumunda hasta bireyin kaygı, sıkıntı ve ağrı gibi ruhsal/ruhbilimsel yaşantıları gündeme gelmektedir. Hekimin, hastanın bu yaşadıklarını kavrayabilmesi için, klinik tıbbın belki

tanı-tedavi olarak özetleyebileceğimiz dar sınırlarını aşması gerekecektir. Tıp Uğraş Etiği açısından, hekimin en geniş anlamıyla hasta insanın "ıstırabını" doğrudan dindirme çabası içinde olması gerekliliği, onun sorumluluklarının başında gelecektir.

İlk olarak bizim akademik çevremizde geliştirildiğini düşündüğümüz Etikodrama uygulaması, tıp etkinliğinde yaşanan ahlaki değer sorunlarının öğretici bir biçimde sahnede sergilenmesini amaçlamaktadır. Biz, tıptaki değer sorunlarının bir altkümesini oluşturan, hastanın yaşadığı ruhsal durumları, burada bu uygulamaya konu olarak ele alıp tartışmayı düşündük.

Etikle Sahnenin Bir Kesişmesi: Etikodrama

Etikodrama, kavram olarak bizim Tıbbi Etik çevremizdeki gençlerin bir bölümü tarafından geliŞtirilmiş; ayrıca organ aktarımları bağlamında yine onların çabasıyla sahnelenmiştir. Buradaki yazarlardan birinin (S. Ş. P.) kavramsal açıklaması ve önerisi üzerine konuyu geliştirip sahneye uygulayan ve terimlendiren Dr. Kadıoğlu, bu etkinliği kendi açısından şöyle tanımlıyor: "bir etik sorunun çatışan tezlerinin dramatik yapı içinde, oyun kişilerince dile getirilmesi" (1,2).

Etik ya da ahlaki değer sorunları ilkece bir kez yaşanır. Daha sonra onunla ilgili olarak yaşananlar ona ne ölçüde benzerlerse benzesinler, ilkece onun yer-zaman boyutu içindeki tıpkısı olamazlar. Bir hastanın belli bir zaman ve yerde yaşadığı sıkıntılı bir süreç; diyelim ki görsel estetikte bir sanat yapıtında, bir resim ya da filmde olduğu gibi, çok değişik bağlamlarda özdeş biçimde izlenme/yaşanma olanağını taşımamaktadır.

Tiyatronun, yazılı metinlere dayanan, oyunlaştırılmış sahne yapıtlarında da ilkece sürekli bir yineleme söz konusu olmaktadır. Ancak bu, sahne sanatının genel ya da olağan anlamdaki ürünleri için geçerlidir. Etikodramada ise, sahne sanatı kendi başına bir amaç olmaktan çok bir araç konumundadır (1,2). Onun önde gelen ya da kendi amacı, (örneğin) tıp etkinliğinde, bu arada klinik tıpta yaşanan bir değer sorununu doğrudan betimleyici (1), öğretici ve eğitici biçimde başkalarına aktarmaktır. Burada hedef kitle olarak en başta hekimler ve hemşireler gibi sorunu yaşayan insanı gözlemek ve onun sorununa çözüm getirmek konumundaki kişiler söz konusudur.

Biz, genelde de tıp etiğinin öğretim ve eğitimde en başta gelen amacın, sorun çözücülerin bilinç ve duyarlılık düzeylerinin yükseltilmesi olduğunu düşünüyoruz. İşte bu noktada elimizde yeni bir araç bulunmaktadır: Etikodrama.

Tıp Etkinliği ve Klinik Tıp

Tıbbın tümünün bir bilim olarak nitelendirilmesinin yanında, sık olarak "klinik bilimlerden" de söz açıldığına tanık oluyoruz. Tıpla ilgili olarak yapılan genel nitelendirmede olduğu gibi, bunun da yerinde kullanılan bir terim olmadığını söyleyebiliriz. Bugün için bilim ve bilimsellik, (tıbbın ve) klinik hekimliğin olmazsa olmaz, gerekli koşuludur. Ancak bu koşul, hastaya insan olarak saygı gösterme, onunla kendini özdeşleştirme, onu psikosomatik bütünlüğünde görme gibi yeterli koşullarla birlikte düşünüldüğünde klinik tıptaki gerçek yerini bulacaktır.

Özellikle Süreğen Hastalıklarda Psikoloji ve Etik

Etikodrama etkinliği, ilgili kavramın ve uygulamasının şu andaki aşamasında en açık biçimde klinik tıpla ilgili olarak gerçekleştirilmiştir. Burada, örneğin nörolojide söz konusu olduğu gibi, hastanın ruhsal sorunlarının yerine göre çok öne çıktığı süreğen hastalıkların ayrıca bir yerinin bulunduğunu düşünebiliriz.

Söz konusu hastalıklarda bireyler, korkutucu işlev kayıplarıyla ve belirsiz bir sonlanışla yüz yüze gelirler. Bu hastalıkların bir bölümü de kendisiyle birlikte ciddi bir toplumsal damgalanma ("sakat" vb.) getirir. Genelde burada karşılaşılan sorunlar, hastayı olduğu ölçüde onun yakınlarını da ilgilendirmekte; tanı, tedavi ve sonlanışla ilgili bilgilendirilme, ilgili kararlara onam verme/vermeme gibi karar süreçlerini etkilemektedir (3).

İnme, Parkinson hastalığı, multipl skleroz, Huntington hastalığı gibi, nörolojideki süreğen patolojilerin önemli bir bölümünün ilerleyici de olduğunu görüyoruz (3). Sürenin uzunluğu ve sürecin ilerleyiciliği, iyileştirme olanaklarının kısıtlılığı, hasta ve yakın çevresi açısından büyük ölçüde umut kırıcı, moral bozucu (3) olmaktadır. İşte bu ve benzeri, büyük olumsuzluk taşıyan duygular, yaşantılar, kişiyi yalnızlığa ve ölüm korkusuna itebilmektedir.

Bütün bunların birer ciddi sorun olarak hasta birey (ve çevresi) açısından en aza indirilmesi, hekim (ve öteki sağlık çalışanları) için uğraş etiğinin en başta gelen sorunsalları arasındadır. Bu sorunsal kümesinin etikodrama uygulamaları için çok uygun konular oluşturacağı açıktır kanısındayız.

Etikodrama ve Psikodrama: Benzerlikler, Ayrılıklar

Etikodrama ve Psikodramanın, kuşkusuz sosyodrama, doğaçlama, rol canlandırma gibi başkaları ile birlikte ortak noktaları, hepsinin bir "drama etkinliği" oluşlarıdır. Ancak bu sonuncusunun, genel bir tiyatro kapsamı içinde düşünülebileceğimiz, "yazılı metinlere dayanan ve oyun adı "verilen" sahne icraları" biçiminde verebileceğimiz çok öz tanımı (4), bu tür etkinliklerin tümünü kapsamamaktadır. Bu arada örneğin Doktor

Kadıoğlu'na göre (1), "etikodrama" ve "psikodrama" terimleri, aralarındaki anlam ilişkisi yönünden birbirleriyle koşut bile değillerdir.

Bu iki etkinliğin tıbbi etik eğitimi bağlamında karşılaştırıldığı bir çalışmada araştırıcı, etikodramanın psikodramadan belli başlı şu noktalarda ayrıldığını ortaya koymuştur: katarsizin olmaması ya da olamayışı; empatinin ancak sınırlı bir biçimde söz konusu olması; onun, tıbbi etik eğitimi verenlerce bir yöntem olarak öğrenilmesinin bir sorun olabilmesi; sonuncu ve en önemli nokta olarak, psikodramadaki baş oyuncunun iç dünyasını gruba bir sınırlama olmadan açması gibi bir durumun etikodramada eğitimciler için ne ölçüde söz konusu olabileceği (5, 6).

Bunlara aşağıdaki önemli ayrılıkların da eklenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Etikodrama, tıp etkinliğindeki değer sorunlarının eğitimine yönelik olduğu için hekim (hemŞire vb.) merkezli; psikodrama ise hastanın sorunsalının yeniden yaşanması ve gözlenmesi dolayısıyla hasta merkezlidir. Yine etikodrama, yazılı bir metin üzerinden ilke olarak pek çok kez sahnelenebilir, çünkü daha çok olgusal ve öğretici (didaktik) bir nitelik taşımaktadır; bunun tersine psikodrama, olaysal (vakasal) niteliğinden dolayı tek tek sorunları ele almaktadır. Sonuncusunda doğaçlamanın çok önde gelen bir özellik olduğu vurgulanmalıdır.

Sonuç: Psikoloji, Etik ve Sahne

Klinik tıptaki ahlaki değer sorunlarının temel kaynağı olan hekim-hasta ilişkisinin psikolojik ve etik boyutları, kuşkusuz özdeş olmayan kümeler oluştururlar. Buna karşılık bunların sürekli bir birlikteliğinden söz açılabilir. Bir başka anlatımla, klinik tıp etkinliğinde gözlenen etik ve psikolojik sorunlar ayrı sorun kümeleri oluşturduklarından aralarında bir benzerlik ilişkisi bulunmaz; ancak onların yakın birlikteliklerinin belki çok sık olarak birer etkileşim ilişkisine de yol açtığı belirtilmelidir.

Hasta psikolojisindeki değişiklikler, sorunun etik yönleriyle birlikte düşünüldüğünde, bunun hekimin tanı ve tedavisi üzerindeki etkileri daha da büyümektedir. Etikodramadan yararlanarak, hekime onun günlük uygulaması sırasında karşılaştığı, karşılaşacağı psikolojik ve etik sorunları kurgusal bir biçimde açıklığa kavuşturulabilir. Dr. Kadıoğlu bunun için "etikkurgu" (1) terimini kullanmaktadır. Bu kurgu, insan tutum ve davranışlarında "doğru" olanı, olması gerekeni göstermeye çalışan etik alanının sahneye bir uzantısı olarak düşünülebilir.

Burada Şu noktayı da ekleyebiliriz. Psikoloji ve Psikiyatri'nin, klinik etik sorunlarından dolayı Etik alanı ile çok yakın bir bağlantı içinde olması, kanımızca psikolog ve psikiyatristlere ayrıca bir sorumluluk yüklemektedir (7).

Kaynaklar

1. Kadıoğlu S. Etikodrama. Tıbbi Etik 1995; 3 (1): 6-7.
2. Örs Y. "Ethico-drama" and Education in Bioethics. Eubios Journal of Asian and International Bioethics (EJAIB) 1995; 5 (6): 154.
3. Özgüven H. D. Süregen İlerleyici Nörolojik Hastalıkların Psikolojik ve Etik Yönleri. Nöropsikiyatri ArȘivi 1996; 33 (1): 39-44.
4. Örs Y. Ethics, Morals, and Drama. EJAIB 1996; 6 (3): 69-70.
5. Hüsamoğlu S. O. Psikodrama Tıbbi Etik Eğitiminin bir parçası Olabilir mi? AÜTF Seçmelik İntörn Dersi Sunuș Metni; Ekim 1995.
6. Örs Y. Can Psychodrama be a Tool in Ethics Education? EJAIB 1996; 6 (1): 16-17.
7. Örs Y. Sunuș yazısı; Etik'in Ișığında Psikiyatri, Psikoloji ve Psikofarmakoloji. 3P Dergisi (Haziran) 1994; 2: Ek Sayı 2: 9-13.

Tıbbi Etikte Sorun Kümeleri*

Giriş

İnsan etkinliklerinin hemen hepsinde ciddi ahlaki değer sorunları ortaya çıkmaktadır. Etik, bu etkinliklerin gerçekleştirilmesi sırasında "tümüyle olanaklı olan" ve "izin verilen" arasında bir fark olduğunu, bunun sonucu olarak da bazı olanakların, bazı ahlaksal nedenlerden dolayı gerçekleştirilmemesi gerektiğini varsayar. Teknik bir disiplin olan tıbbın da gerisinde çoğunlukla meslek ahlakı (uğraş ahlakı) ile ilgili sorunlar vardır. Varolan bu sorunları çözmenin belki de ilk basamağı; onları, etik alanının iç ve dış belirleyicilerinin de etkisiyle oluşturulmuş bulunan sorun kümelerinden birine yerleştirmektir.

Bu sunuştaki amacımız, tıbbi etiğin sorunlarının neden, neye göre ve nasıl kümelendirildiğini ortaya koymak; bu sorun kümelerinin biyoetik, sağlık etiği gibi başka alanlardaki sorun kümeleriyle ilişkisini, kesişen ya da örtüşen yanlarını incelemektir.

Genelde ve Tıpta Kümelendirme

Evreni oluşturan herhangi bir şey, nesne, olgu, ilişki, süreç vb. onu ötekilerden ayıran farklar ya da ötekine yaklaştıran benzerlikler ortaya konarak tanımlanabilmektedir.Bu farklılıklara veya benzerliklere dayanılarak yapılan "kümelendirme" (ya da "sınıflandırma") ise. gerek çeşitli disiplinlerde gerekse gündelik yaşamımızda, duyu organlarımız aracılığıyla algıladığımız nesnelerle olan etkileşimimizde sıkça karşılaştığımız bir olgudur (l).

---

* *3. Tıbbi Etik Sempozyumu (Ankara, 23-25 Ekim 1997) Bildirileri*, Serap Şahinoğlu Pelin ve ark., Biyoetik Derneği Yayınları, Ankara, 1998; s. 3-8. (Nüket Örnek Büken ile birlikte)

“Kümelendirme” ve “sınıflandırma” her ne kadar ilk anda aynı anlamlara geliyor gibi görünse de; kümelendirme gündelik yaşam etkinliği içerisinde kendiliğinden yaşanılan, sınıflandırma ise herhangi bir disiplin içerisinde uğraşılan objeye yönelik olarak yapılan bir etkinliktir.Böylece kümelendirme gündelik bir etkinlik iken, sınıflandırma bilimsel titizliği gerektiren sistemli bir çaba olarak görünmektedir(l). Bununla birlikte insanın varoluşu ve düşünsel etkinliği açısından her iki olgunun da aynı derecelerde önemli olması ve aynı genel ilkeler üzerinden yürümesi, ayrıca kümelendirmenin nerede bittiği ve sınıflandırmanın nerede başladığı konusunda elimizde kesin bir ölçüt bulunmaması nedeniyle, anlam karışıklığını önlemek amacıyla, bu sunuşta her iki durumda da “kümelendirme” terimi kullanılacaktır.

Kümelendirme öncesinde, alışagelmiş, en genel şekliyle, iki olgu her ikisinin de sahip oldukları veya olabilecekleri varsayılan ortak bir özellik açısından karşılaştırılır. Ortak özelliğin her iki olguda aynı ölçüde bulunup bulunmadığı, aynı değilse hangisinde daha çok veya daha az olduğu araştırılır.Yalın ya da karmaşık herhangi nesnel, zihinsel veya duygusal bir karşılaştırma, benzerlikler veya farklılıklar temelinde yapılan kümelendirmeyi olanaklı kılar.

Kümelendirme insanoğlunun yalnızca düşünsel etkinliği açısından değil, aynı zaman da varoluşu açısından da yaşamsal öneme sahip bir zorunluluktur.Bu yaşamsal niteliğini teknik bir disiplin olan tıpta da duyurmaktadır.Günlük yaşamda farkında olmadan yaşadığımız kümelendirmeyi, tıp da içinde olmak üzere tüm disiplinlerde titizlikle ve ayrıntılı bir biçimde yapmaktayız. Kimi zaman benzerlik temelinde farklılıklara dayanarak; kimi kez de farklılık temelinde benzerliklere dayanarak değişik bağlamlarda sayısız farklı kümeler oluşturabilmek olanaklı olabilmektedir (2).

Tıpta kümelendirme, gündelik yaşamımızda her an geçerli olan kümelendirmeden ilke olarak farklı temeller üzerinden gerçekleşmez; ancak onun bilimsel, teknik bir disiplinin gerektirdiği ayrıntıcılık ve titizliğe sahip olma zorunluluğundan dolayı. sistematik ve çoğu zaman da şematik olması beklenir (2). Tıpta kümelendirme: “dokümantasyon amaçlı”, “pragmatik amaçlı”, “bilgi sağlayıcı” ya da bizim sunuşta yapmayı amaçladığımız gibi “metodolojik amaçlı” olmak üzere yapılabilmekledir.

Tıbbi Etikte Sorun Kümeleri ve Tıbbi Etik İlkeleri

Tıbbi Etik alanında varolan sorunları kümelendirmenin: hem eldeki verilerin sistemli bir dökümünü yapmak, hem de bu alanın eğitimini kolaylaştırmak açısından, tıbbın öteki uzmanlık alanlarından pek de farklı bir amaca hizmet etmediğini söylemek yanlış olmaz. Ancak tıbbi etik sorunların kümelendirilmeleri. tanımlanmalarındaki belirsizlik ve doğasında varolan açık uçluluk nedeniyle; tıbbın öteki alanlarında yapılanlardan daha güç olmakladır. Bu güçlük bir ölçüde tıbbi etik ilkelerinin yol göstericiligiyle aşılmaya çalışılmaktadır.

Tıbbi etikte örneğin "klinik etik karar verme süreci", genelde bir sorun çözme süreci gibidir. Nasıl ki bir sorunun çözümü sistematik bir biçimde adım adım gerçekleşiyorsa, karar verme süreci de adım adım gerçekleşmektedir. Bu süreçte en önemli aşama, ortada etik bir sorun olduğunu saptamak ve ne gibi seçeneklerin uygulanabileceğini ortaya koymaktır. Etiksel karar verme sürecinde "etik sorunların", "etik ilkelerle" ilgili olarak tanımlanması önemlidir; çünkü, etik ilkeler doğrultusunda değerlendirme yapmak, değerlendirmeyi yapan için güvenli bir yol olmaktadır.Böylece öznelliği olabildiğince denetim altında tutarak. nesnelliğe dayanmak olanak içine girebilmektedir.

Tıbbi etikte değişik değer sorunlarının ortaya çıktığı bağlamların hepsi değişik insanlararası ilişkilere dayanmakta ya da onlar sırasında ortaya çıkmaktadır. Genel anestezi altındaki bir hasla ile cenah, psikoterapi uygulanan bir kişiyle ruh hekimi, üzerinde ilaç araştırması yapılan denekle klinik araştırmacı, kanser için yapılan koruyucu hekimlik taramasında hasta olabilecek kişiyle hekim arasındaki ilişkilerden doğabilecek değer sorunları, aralarında kesin sınırlar olmasa bile, bir takım kümeler oluşturmaktadırlar. Değişik konum, çıkar, yaklaşım, görüş ya da değerlere sahip olan insanlar, kişi tutum ve davranışlarına yönelik değişik yargılarda bulunacaklar ve böylece değer sorunları, etik sorunlar ortaya çıkacaktır. Benzerlikler bulunduğu ölçüde kişileri belli kümelere yerleştirmek, ayrılıklar söz konusu olduğunda onları farklı kümelerde düşünmek gerekecektir (3).

Tıbbi elikte dile getirilen sorunian ilk bakışta üç kümede toplamak olanaklıdır:

1. Yüzyıllar boyunca değişmeyip günümüze kadar gelen klasik etik sorunlar;
   - Ötenazi (hep öyle adlandırılmamış olsa da),
   - Hasta sunnm saklanması,
   - Öjeni (kalıtımsal soyluluk),
   - Sağlığı koruma amacıyla yapılan zorunlu uygulamalar vb.
2. Bilimin ve biyomedikal teknolojinin etkisiyle değişime uğramış etik sorunlar ya da bunları doğuran durumlar;
   - Yaşam ve ölümle ilgili tanımlardaki değişikliklerin getirdiği sorunlar,
   - Hekimlerin ölüm cezalarına katılmalarının etik yönleri,
   - Hasta bilgilerinin merkezi bilgisayarda saklanmasıyla "hasta sırrını koruma"nin güçleşmesi
   - Kalıtsal hastalıklarda koruyuculuk,
   - Gebeliğin yapay olarak sonlandırılması.
   - Doğuştan sakatlığı olan bebeklerin durumu vb.

3. Günümüzün bilimsel teknik ve sosyokültürel gelişmelerinin ortaya çıkardığı elik sorunlar;
   - IVF (invitro fertilizasyon -tüp bebek uygulaması) ve etik sorunları,
   - Inirauterin tanıya dayanan abortus endikasyonlan,
   - Organ ve doku transplantasyonunun getirdiği etik sorunlar,
   - AIDS olgusunun tıbbi etik boyutlan.
   - Araştırma eliğinin içerdiği sorunlar,
   - Klinik araştırmalarda hasta ve denek haklan.
   - İnsan genomuyla oynamanın sınırlan.
   - Biyolojik ürünlerin patent hakkı,
   - Tele-doktorluk uygulaması vb.

Böyle az çok kesin bir ayırım yapmak, tıbbın çağımızda yaşanan değer sorunlarını tam olarak yansıtmaktan elbette oldukça uzaktır.Bu kümelendirmeyi yaparken amacımız varolan bütün etik sorunların bir dökümünü yapmaktan çok etkinliğin değişik yönleri göz önüne alındığında, bu sorunların oldukça çeşitlilik gösteren, değişik kapsamlı küme ve alt kümeler oluşturabildiğini göstermektir. Söz konusu değer sorunlarına yakından, daha çözümleyici biçimde ve evrensel etik ilkelerinin ışığında bakıldığında, sorunların kümelerarası yer değiştirebileceği rahatlıkla görülecektir.Örneğin "kalıtsal hastalıklarda koruyuculuk", soyaçekimin gözlenmesiyle değişik toplumlarda çağlar boyunca söz konusu olmuştur. Öte yandan "gebeliğin yapay olarak sonlandırılması", "doğuştan sakatlığı olan bebeklerin durumu", "sağlığı korumak amacıyla yapılan zorunlu halk sağlığı uygulamaları" gibi tıbbi elik sorunları toplumdan topluma az çok değişerek ve çağa özgü çözüm yolları denenerek zamanımıza kadar, ilkece pek bir değişiklik göstermeden süregelmiştir (4).

Görülüyor ki, tıp etkinliğinde çağımızda yaşadığımız ve gelişen bilimsel teknik araçların niteliklerine bağlı olarak ilk bakışla "yeni" ya da "çağımıza özgü" oldukları izlenimini veren değer sorunları altlarında yatan temel elik ilkeler açısından zaman içindeki evrensel yönleriyle düşünülmelidirler. Örneğin insan fetüsünün araştırma amacıyla kullanılmasının ortaya çıkardığı değer sorunu, "insana saygı" gibi en temel bir etik ilkenin ışığında görülebilmelidir. Aynı şekilde, "geleneksel", "eski" etik sorunlarının zaman içinde değişmeden kalan ya da öyle görünen temel yanları bulunsa da, bu sorunların da çağımızda büyük bir değişime uğradıkları kabul edilmelidir. Tıbbi etik sorunlarını belli bir noktadan başlayarak bir ucundan Ötekine değişen bir eski - yeni sürekliliği içinde görürken, kuşkusuz tıp etkinliğinin kendi iç gelişmesinin getirdiği iç belirleyicileri ve çağın eskisine göre değişen insan ve birey kavramları, birey - toplum, birey - devlet ilişkileri gibi dış belirleyicileri de değerlendirmek durumundayız-ancak kuşkusuz bunu burada gerçekleştirme olanağımız bulunmuyor.

Sorun Kümeleri Açısından Tıbbi Etik, Biyoetik ve Sağlık Etiği

Tıbbi etik ile biyoetik alanları arasında kesin ayırım yapmanın güçlüğü sık olarak dile getirilmektedir. “Biyoetik” terimi daha çok son 25 yılın ürünü olup. çeşitli tanımları yapılmış olmakla birlikte, bugün de kesin bir tanımının olmadığı söylenebilir. Biyoetikten çağımızın tıp etkinliğinde son onyıllarda ortaya çıkan değer sorunlarının konu edildiği, tartışıldığı, araştırıldığı ve genellikle disiplinlerarası kişilerin çalıştığı bir akademik alan olarak söz edilmektedir.Bir başka tanıma göre ise o, biyolojide, tıpta canlıya yapılan girişimlerin sonucunda ortaya çıkan değer sorunlarını anlatmaktadır. Onun anlamını daha da ileri götürerek tanımın kapsamı içine “çevre etiğini” alanlar da bulunmaktadır.

Biyoetik bugün sıklıkla tıbbi etiği de içine alacak biçimde kullanılmakta; buna göre Tıbbi Etik, Biyoetik’in bir alt dalı olarak algılanmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta; tıbbi eliğin hekim - hekim, hekim - hasta ve hekim -toplum ilişkilerinde ödev, sorumluluk ve hakların belirlendiği bir alan olarak, yani daha çok bir “uğraş etiği” niteliğinde olması; buna karşın biyoetiğin genel düzeydeki sonuçları nedeniyle tüm toplum ve insanları ilgilendiren bir nitelik taşımasıdır. Ayrıca.tıp ve sağlık politikalarının oluşturulması ile klinik etik uygulamaları da bugün biyoetik kapsamında değerlendirilen konulardır (5).

Biyoetiğin ya da onu ilgilendiren durumların sorun kümeleri oldukça kapsamlıdır:

- Tıbbi uygulama ve araştırmalarla ilgili etik sorunlar,
- Organ nakli ve etik sorunları,
- Yaşam destek sistemlerinin kullanımının etik yönleri,
- Ötenazi,
- Küretajla ilgili etik sorunların tanımlanması gibi tıbbi elik sorunları,
- Sağlık politikaları ve etik
- Genetik mühendisliğinin ortaya koyduğu etik sorunları,
- Çevre kirliliği,
- Bazı türlerin ortadan kalkması,
- Ekolojik dengenin bozulması,
- Doğal kaynakların tükenmesi.
- Bu arada, sağlık etiği alanının sorun kümeleri ise şunlar olabilir:
- Sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı,
- Sağlığa ulaşma ve sağlığı koruma hakkı,
- Yardımcı sağlık personelinin (hemşire, sağlık memuru, laborant, sağlık teknisyeni) mesleki etik sorunları,
- Hastane yönetiminde etik sorunlar,
- Hastane etik kurullarının işleyişi,
- Toplu yerlerde sigara içilmesinin olumsuz etik sonuçları.

Görülüyor ki: tıbbi etik, biyoetik ve sağlık etiği alanlarında sorun kümeleri açısından bakıldığında karışıklık yaşanması doğaldır. "Biyomedikal etik" terimi de, günümüzde sık olarak tıbbi etiğin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Bugünlerde en çok birbirine karıştırıldığını gördüğümüz iki kavram "hasta hakları" ve "sağlık hakkı" kavramlarıdır. Her iki kavram farklı ilgi alanlarının ürünü olmasına karşın, çoğu zaman özdeş değerlendirilmekte.dolayısıyla bir karışıklık yaşanmaktadır. Hasta hakları kavramının sık dile getiriliyor olması sağlık hakkından vazgeçildiği anlamına gelmemektedir.Sağlıklı yaşam hakkı temel bir insan hakkı olup; hastalığın meydana gelmesi durumunda başlayan yeni süreçle birlikte, ona ek olarak hasta haklan kavramı belirmeye başlamaktadır. "Hasta haklan" özde hekim - hasta ilişkisinden kaynaklanan "tıbbi etiğin" önemli bir sorunsalı iken; "sağlık hakkı" birey-devlet ilişkisi çerçevesinde, devletin, vatandaşlarının sağlıklı bir yaşam için gereksinimlerini karşılama yükümlülüğünden kaynaklanmaktadır. Farklı alanlardan kaynaklanan bu iki kavramın bir ölçüye kadar birbirlerinin varlık alanlarını etkilemeyeceği düşünülse de, temelde bu hakların hekim - hasta, devlet - birey ilişkilerinde hangisinin "tıbbi nitelik" taşıyan bir ilişki olduğunun belirlenmesinde önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Kaynaklar

1. Demir, B.; "Felsefe ve tıpta kümeleştirme" A.Ü.T.F. Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D.. İntöm sunusu. Nisan 1990.
2. Taylor, F.K.; The Concepts of Illness. Disease and Morbus: Cambndge University press, 1979.
3. Örs, Y.; "Tıpta etik ve insan hakları". 3P Dergisi,1993: 1(3).
4. Örs. Y.; "Gelişmekte olan bir kavram: Biyoetik". İstanbul Konukevi çevresinde yapılan konuşmanın yayınlanmamış metni, 1990.

Tıpta ve Psikiyatride "Etikçiler" Aranıyor*

Giriş: Kavramsal Çerçeve

"Ahlaki Değerler Felsefecisi" anlamına alınabilecek "Etikçi" terimine, (yazarınız gibi) ciddi biçimde karşı çıkanların bulunduğunu (1) görüyoruz; buna karşılık, terimi benimseyenlerin ve onun savunuculuğunu yapanların (2), bunun yanında onu akademik bir ilanda kullananların (3) olduğunu gözlüyoruz. Buradaki tartışmanın odak noktasını, bu terimin ve göreceğimiz gibi onunla özdeş yöntemsel anlayışı yansıtan "bilimsel etik" teriminin, akademik / bilimsel açıdan eleştirel bir değerlendirilmesi oluşturacaktır. Bu bağlamda böyle bir tartışma yapılırken, kuşkusuz konunun tıp ve psikiyatri ile olan ilişkisine ağırlık verilecektir.

Her durumda, ahlaki değerler felsefesi ve onun tıp ve psikiyatri alanlarındaki uzantıları ile ilgili bir tartışmada, dünyevi değerleri paylaşmak isteyenlerle (4) etik / ahlak konusunda gelenekselciler arasındaki karşıtlığı usumuzdan çıkarmamamız gerekir. Etik alanını yücelten gelenekçi felsefeciler ve başka akademisyenler, düşünürler, en başta, felsefenin kendisi gibi Etik'in (5) ve onunla ilişkili olarak örneğin Biyomedikal Etik'in de (6) (öteki akademik alanlardan farksız ve) kaçınılmaz biçimde sınırsız birer etkinlik olmadığını bilmek durumundadırlar.

Uygulamalı Bilim ve de "Sanat" olarak Tıp ve Psikiyatri:

Beklenebileceği gibi burada, tıbbın ve psikiyatrinin temel bilim yönlerinden çok uygulamalı, demek oluyor ki ağırlıklı olarak klinik yönleri gündeme gelecektir. O zaman, biri ötekinin dalı olan bu alanların, hastaya

---

* *Türkiye Psikiyatri Derneği 10. Bahar Sempozyumu (İstanbul, 28 Mart – 2 Nisan 2006)* Program ve Bildiri Özetleri Kitabı, s. 79-80.

yaklaşım, tutum ve davranış gibi, "sanat" olarak nitelendirilmiş, etiği de çok yakından ilgilendiren yanları söz konusu olacaktır.

Bilim, Tıp ve Etik:

Tüm akademik alanları kapsayan en geniş anlamdaki "bilim"ler arasında (7) görülebilecek tıbbın ahlaki değer sorunları, kuşkusuz bilim etiğinin de kapsamı içindedir.

Tıp, Psikiyatri ve Etik:

Tıp ve psikiyatri gerek genel olarak gerekse klinik uygulama bağlamında birlikte düşünüldüklerinde etik çözümleme açısından ortaya çıkan en önemli sorunlar, psikiyatride "hastalık" ve "hasta" kavramlarının tanımlarına dayanmaktadır (8). Burada, tıp ve psikiyatri etiği ile ilgilenen felsefeci vb. akademisyenlerin ahlaki değerler felsefesindeki temel yaklaşımları da çok önemli, yerine göre belirleyici olmaktadır.

"Etikçiler" ve "Bilimsel Etik":

Etik alanı, onun deontik mantık gibi belli "teknik" yönlerini ya da dallarını bir yana bırakırsak, genelde felsefe etkinliğinin en az teknik ve bir bakıma (gerçekte "organik" bir ilişkisinin de bulunduğu söylenebilecek) "yaşam felsefesiyle" kesişen dalıdır. Burada, "teknik" sözcüğüyle, genelde akademik alanların ilkece hepsi için geçerli olduğunu düşündüğüm şu noktayı anlatmak istiyorum: insanların günlük yaşamlarında az çok ortak sayılabilecek deneyim, ilişki, süreç vb. olup bitenlerden az ya da çok değişiklik, ayrılık gösteren özellikler. Bu açıdan bakıldığında, örnek olarak vermek gerekirse, matematik ve matematik felsefesi, simgesel mantık, fizikte görececilik kuramı ve felsefi çözümlemesi, evrim biyolojisi ve felsefesi... (ve bunların eğitimi), örneğin hukuk ve felsefesinden, siyasal felsefe ya da toplumsal tarihle bu alanların felsefesinden (ve onların eğitimlerinden) yerine göre çok daha "teknik" alanlardır. İşte Etik alanının bu hepimizi ilgilendiren, içinde yaşadığımız, çok genel, belki çoğu zaman günlük olan ve "teknik" olmayan "ahlaki" özelliklerinden dolayıdır ki, "matematikçi", "mantıkçı", "biyokimyacı" örneklerinde olduğu gibi bir uzmanlığı anlatacak "etikçi" terimi tehlikeli bir sözcük niteliğini taşımaktadır. Bu durumda o çok açık olarak, ahlaki değerler konusunda bir "yetkeyi", kendi eğilim ve yargılarına uyulması gereken bir "ahlakiyatçı"yı da anlatabilecektır. (7)

Felsefede etik danışmanlığı, kuşkusuz bunu uygulayacak felsefecinin temel felsefe görüşüne ve buna bağlı felsefe yapış biçimine dayanacaktır. Örneğin, bilimsel felsefenin en önde gelen temsilcisi olan Hans Reichenbach'ın "etiksel öğüt" adını verdiği etkinliği ele alalım. Çok kısa olarak belirtmek gerekirse burada felsefeci, kişinin davranışlarını gözleyerek bunlardan onun ne gibi amaçları bulunduğunu çıkarır ve daha sonra bunları dile getirerek bu amaçlara ne gibi yollarla ulaşılabileceği-

ni kendisine anlatır. Bu, Reichenbach'ın bu bağlamda bir karşılaştırma yaptığı öteki iki tür öğüt verme biçiminden, bir yanda din ve siyaset alanındaki "öğütçü"lerin söylediklerinden; öte yanda örneğin psikoloji danışmanlarının gerçekleştirdiği gibi kişiye amaçlarının ne olduğunun sorulması ve kendisine bunlar için ne gibi yollara baş vurulabileceğinin açıklanmasından farklıdır. (9)

Etik alanında, akademik çevrelerce yazı, konuşma, duyuru vb. değişik ortamlarda, dilimizde belki gittikçe daha sık kullanıldığına tanık olduğumuz bir terim daha var: "bilimsel etik". Bu terimi kullananların onunla, ahlaki değerler felsefesi olan Etik'in bir altdalı olarak Bilim Etik'ini anlatmak istedikleri açık olmalı. Terimin, İngilizcedeki "scientific ethics"in Türkçe'ye doğrudan çevirisi olduğuna kesin gözüyle bakabiliriz. Bu terimin bir süre önce İngilizce'de ortaya atılışında da, o dilde kabaca iki yüzyıldır geçerli olan "medical ethics" teriminin örnek alındığını varsayabiliriz. Bu ikincisinin Türkçedeki doğrudan karşılığı olan "tıbbi etik"in dilimizde bulunuşunun ise, "bilimsel etik"in benimseniyor olmasını kolaylaştırdığını düşünebiliriz. Oysa, "Tıbbi Etik", "Tıp Etik'i"nin karşılığıdır ve bundan başka bir anlam taşımamaktadır. Ancak "Bilimsel Etik", "Bilim Etik"inin karşılığı olmasının yanında, ortaya atılışında ve kullanılışında, gerçekte ileri sürülmese bile, Etik alanının yöntembilgisi ile ilgili bir savını da belirtmektedir; buna göre burada, bu alanın bilimsel (dolayısıyla "nesnel") bir nitelik taşıdığı gibi bir anlam söz konusu olmaktadır. İlkece geleneksel ussalcı ("rasyonalist") olmaları beklenecek birtakım felsefecilerle konuyla ilgilenen ve yine bu eğilimdeki akademisyenlerin görüşleri açısından geçerli olabilecek böyle bir savın, yukarda ele aldığımız "etikçi" terimini benimseyenlerden farklı kişiler olduklarını pek bekleyemeyiz. (7, 10)

Kaynaklar

1. C. Cowley, "A New Rejection of Moral Expertise", Medicine, Health Care and Philosophy – A European Journal, 8 (3): 273-279, 2005.
2. J. Crosthwaite, "In defense of Ethicists. A Commentary on Christopher Cowley's Paper, Medicine, Health Care and Philosophy – A European Journal, 8 (3): 281-283, 2005.
3. "Ethicist Wanted", PennBioethics (Center for Bioethics, University of Pennsylvania), 6 (1): 4, 1999.
4. P. Kurtz, In Defense of Secular Humanism, Prometheus Books, Buffalo (N. Y.), 1983.
5. B. Williams, Ethics and the Limits of Philosophy, Harvard University Press, Cambridge (Mass.), 1985.
6. Y. Örs, "Biomedical Ethics and the Limits of Philosophy", Ethics of the Professions - Medicine, Business, Media, Law, İ. Kuçuradi (ed.), Springer Verlag, Berlin and so on, 1999, s. 36-47. ("Biyotıp etiği ve felsefenin sınırları", Etik ve Meslek Etikleri, H. Tepe (Yay. Haz.), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 55-64.)
7. Y. Örs, "Etik, Bilimlerdeki "Derin" Etik ve Felsefenin Etik'i", Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi – Etik özel sayısı, 15 (44): 1-26, 2005.

8. Y. Örs, “Ahlaki değerler, değer yüklülük, hastalık kavramı ve psikiyatri hastası”, Psikiyatri Derneği Bahar Sempozyumları 5 (Antalya, 24-29 Nisan 2001) Kitabı, Psikiyatri Derneği, Ankara, 2001, s. 9-10. (Moral values, value-ladenness, the concept of disease and the psychiatric patient”, Congress Proceedings, Spring Symposiums 5, Psychiatric Association of Turkey, (Antalya, 24-29 April 2001), Psychiatric Association of Turkey, Ankara, 2001, pp. 9-10.)
9. H. Reichenbach, The Rise of Scientific Philosophy, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, (1951) 1966, s. 316-319. (Bilimsel Felsefenin Doğuşu, çev. Cemal Yıldırım, Remzi Yayınevi, İstanbul, 1981; Bilgi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 230-232.)
10. Y. Örs, “On the so-called “scientific ethics” ”, Eubios Journal of Asian and International Bioethics, 9 (6): 162-163, 1999.

Tıp Etiği ve Tıp Hukuku: Hangisi Önce?*
(Medical Ethics and Medical Law: a Matter of Priority?)

Doğaldır ki önce, bu toplantının yapılmasında emeği geçenleri, kuşkusuz en başta da bu toplantılar dizisinin ortaya çıkmasını sağlayan Ayşegül Demirhan Erdemir Hocamıza teşekkür etmeliyiz. Kutluyor, sağ olsunlar diyor ve başarılı bir kongre diliyorum.

Ben, özenle hazırlanmış açılış konuşmalarından sonra, hangi konumumla, hangi konudan söz açabilirim? Sayın Erdemir ve düzenleme kurulunun Akdeniz Tıp Fakültesi sorumlusu olarak gördüğümüz Sayın Hafize Öztürk Türkmen ile benim bu toplantıda ne gibi bir görev alabileceğimi konuşurken, bunun açılış konuşmalarından birisi olmasa da, onlardan sonra kısa bir sunuş biçiminde olabileceğini düşündük. Bunun üzerine ben de, Kongre Onursal Kurulu üyelerinden biri olarak, izlencede görülen başlıkla bir sunuş yapmaya karar verdim. Her durumda burada ben, içinde yer almaktan onurlandığım bu kurulun bir üyesi olarak, ancak kuşkusuz öteki sayın üyeleri işin içine katmadan ve yalnızca kendi adıma konuşuyorum.

Burada dile getireceğim konu, kendi konusu bu toplantınınkiyle tümüyle örtüşmese de büyük ölçüde kesişen bir başka akademik toplantının özetlenmesine yönelik olacaktır. Neredeyse 40 yıl önce, Tıp Tarihi uzmanlık çalışmalarına başladığım Ege Üniversitesi'nde 4 Nisan 1968'de bir toplantı gerçekleştiriliyordu. İzmir Barosu'nca düzenlenen bir açık oturum biçimindeki bu toplantının başlığı "Organ Naklinin Tıbbi ve Hukuki Yönleri" idi. Bundan yıllar sonra da ben bu konuyu, 25-27

* The First International Congress on Medical Ethics and Medical Law (Antalya, Turkey, 17-20 October 2007). In A. Demirhan Erdemir, Ö. Özcel, Z. Zeytin, H. Öztürk Türkmen, S. Erer, H. Erkin and E. Atıcı (Eds.). *Problems of Medical Ethics and Law in Organ and Tissue Transplantation,* (3-4). İstanbul: Nobel Matbaacılık, İstanbul, 2007; s. 3-4.

Mayıs 1980 günlerinde İstanbul'da Türk Tabipleri Birliği ve Türkiye Barolar Birliği'nce düzenlenen Tıp Hukuk Kurultayı'nda, "Tıp Evrimi, Hukukun Evrimi" başlığıyla sunuyor; yine o yıl, benzer bir başlıkla bir dergide ele alıyordum (1). Görüleceği gibi ben bu sunuşta, oradaki yazımdan çok büyük ölçüde yararlanacağım.

Düşünülebileceği gibi söz konusu ilk toplantıda, organ, en başta da kalp aktarımlarının güncelliği çok İyi yakalanmıştı. Toplantıda konuşmacı olarak, dördü öğretim üyesi, birisi uzman olmak üzere beş hekim, bunun yanında üç hukukçu öğretim üyesi bulunuyordu. Tıptan gelen konuşmacıların uzmanlık alanları, (o zamanki geniş sınırları içinde) iç hastalıkları, adli tıp. cerrahi ve ruh hekimliği; hukukçularınkiler ise ceza hukuku ve yurttaşlık hukuku idi. Oturumu, çok genç olmayanlarımızın adını büyük olasılıkla anımsayacakları Hıfzı V. Velidedeoğlu (Yurttaşlık Hukuku) yönetiyordu (2).

Bekleneceği gibi, konuyu bilimsel açıdan tanıtmak amacıyla önce tıp Öğretim üyeleri söz almışlardır. İlk konuşmacı konuyla ilgili genel bilgiler verir; önemli olarak, organ aktarımı için gerekli koşullan açıklar. İkincisi "ölüm'den", olayın saptanmasından, bunun konu için öneminden söz açar. Üçüncü olarak söz alan öğretim üyesi kalp aktarımının cerrahi ile ilgili yönlerini anlatır, konuya ilişkin resimler gösterir. Onu izleyen bir başka tıp öğretim üyesi bağışıklık cisimlerinden, yabancı cisimlere gösterilen doku tepkilerinden söz eder. (1)

Beşinci konuşmacımız Prof. Dr. Rasim Adasal ülkenin en önde gelmiş bir ruh hekimliği öğretim üyesidir. Aktarımın aktöre ve hukuk açısından eleştiri konusu olamayacağını, her yenilikte olduğu gibi bu konunun da yeni olması dolayısıyla tepkilere yol açtığını belirtir. Organ aktarımı, örneğin Nazi toplama yerlerinde insanların deney hayvanı gibi kullanılmasıyla da bir tutulamayacaktır. Konuşmacının söz açtığı çok önemli bir nokta, cezaevlerindeki hükümlülerden organ istenmesinin sakıncalı olabilmesidir. Çoğunda bilinçaltı suçluluk duygulan bulunan bu insanlar, hiç de istençli sayılamayacak bir davranışla, "suçlarının"' karşılığını bedenlerinin bir parçasını vererek ödemek isteyebilirler. (1)

Hukuk çevresinden ilk olarak söz alan öğretim üyesi, hekimlikte uğraş hakkının sınırları içinde kalan ve ceza hukukunu ilgilendirmeyen ilkelerin zamana göre değişebileceğini anlatıyordu. Geleneksel olarak hekime uğraş hakkının içinde tanınan etkinlikler tanı ve tedavi alanlarını kapsamış, yakın zamanlarda ise bunlara insanlarda deney yapma etkinliği de katılmıştır. Konuşmacımıza göre, testis aktarımı bu hakkın sınırları içine girmeyecektir, dolayısıyla yapılmamalıdır, çünkü böyle bir işlem ancak "zevk" amacını güdecektir. (1)

Bir başka hukuk öğretim üyesi, daha önce kalple ilgili olduğu düşünülen ruhsal işlevlerin gerçekte beynin etkinliği olduğunun bugün bilindiğine değiniyor, "beyin aktarımının" hukuk açısından bir 'İnsan değişmesi" olayı biçiminde yorumlanacağını belirtiyor. Yine hukuk yönünden, kişinin cansızlığa dönüştüğü zamanki durumu değil,canlılık durumu bir önem

taşımaktadır. Sekizinci konuşmacı organ aktarımının hukuk, onu ilgilendirdiği ölçüde de tıp açısından gerektirdiği koşullan tartışır: ölümün saptanması, vericiyle alıcının rızaları, yapılacak aktarımın başarı olasılığı. (1)

Son olarak, toplantıyı yöneten Prof. Velidedeoğlu, işin içine ticari bir amacın karışabileceğinden, uğraş hakkının da kötüye kullanılabileceğinden, hukukun genellikle olayların ortaya çıkışından sonra işe karıştığından, aktarımın doğuracağı "vesayet" sorunlarından söz açmıştır. (1)

Yukarıda da değindiğim gibi, hukuk öğretim üyelerinden birisi testis aktarımlarının yalnızca "zevk" yönünden söz ederken, bir ötekisi de insanın bir hayvan olmadığını ileri sürüyordu. Oysa, cinselliğimiz kişiliğimizden ayrılamaz; ayrıca testis doğrudan üremeyle de ilgilidir. İnsanın bir hayvan olup olmadığı sorusu ise, artık sorulmaya bile değmese gerektir, çünkü bunun yanıtı 19. yüzyılda Charles Darwin ve başkalarınca çok açık biçimde verilmiştir. (1)

Dikkatinizi çekmiş olmalı, söz konusu toplantıda "Tıbbi Etik" ya da "Tıp Etiği" terimi hiç kullanılmadığı gibi ben de burada ondan söz etmedim. O tarihler, bu alanın gündeme getirilebilmesi için henüz çok erkendi.

Son olarak, organ aktarımları konusunun bize gösterdiği gibi, uygulamaları ve toplumsal etkinlikleri sırasında birbirleriyle yakından ilişkileri bulunan Hukuk ve Tıp uğraşlarının kişileri arasında kavram ve bilgi alışverişinin kaçınılmaz olduğu ortadadır. Bunun sağlanması da belki en başta, bu alanların eğitimlerinde bulunduğu anlaşılan birtakım önemli eksikliklerin giderilmesine bağlı değil midir? (1)

1. "Tıp ve Hukukun Kesişen Evrimleri", *Doğa ve Bilim*, Sa. 2: 33-35, (Temmuz) 1980.

2. Konuşmacılar (konuşma sırasıyla): Prof. Dr. Ömer Yiğitbaşı (İç Hastalıkları); Dr. Süleyman S. Atay (Adli Tıp); Prof. Dr. Hayrullah Kocaoğlu (Cerrahi); Prof. Dr. Nail Tartaroğlu (İç Hastalıkları); Prof. Dr. Rasim Adasal (Ruh Hekimliği); Prof. Dr. Sulhi Dönmezer (Ceza Hukuku); Prof. Dr. Uğur Alacakaptan (Ceza Hukuku); Prof. Dr. Kenan Tunçomağ (Yurttaşlık Hukuku).

B. ÖTEKİ METİNLER

Değerler, Davranış ve Hekimlik*

Fakültemizin çeşitli bölümlerindeki Öğretim üyelerinin Tıp Tarihi Bölümünden, son yıl öğrencilerine verilen "deontoloji" konularının üzerinde daha durulup durulmayacağını soranlar olur. Hekim adayları hastaya, çalışanlara, özellikle hekimlere, en başta da "Hocalarına" nasıl davranılacağını bilmemekte, onlarca çok yadırganacak, hekimlik uğraşıyla bağdaşmayacak biçimde, gereken saygıyı göstermemektedirler.

Bu tür isteklerin Fakülte çevresinin dışından geldiğini de görürüz. Doğrusu son yılların toplumsal çalkantısı içinde yüksek öğrenim gençliğinin, bu arada tıp öğrencilerinin eğitim ilişkilerinde bulundukları kişilere karşı zaman zaman gerçekten yadırganacak bir biçimde davrandıkları belki seyrek olmayarak gözlenmiştir; öğretim sırasında ya da bunun dışında, arada karşılaşıldığında, konuşurken, soru sorarken ya da sorulduğunda.

Geçirdiği evrim içinde başlangıcından beri tıp alanının en belirgin özelliğini onun somut insan durumlarına, tek tek insanlara yönelik olmasında buluyoruz. Burada, onların sağlıkla ilgili sorunlarını çözme amacı hep önde gelmiş, bilimin ilke olarak önce gerçeğin bulunması, onunla ilgili bilginin üretilmesi, sonra da bunun benzeri durumlara uygulanması biçimindeki yolu izlenmemiştir. Bunu da doğal karşılamalıyız, çünkü kendine özgü bir olgusu bulunmayan, ele aldığı konuların en başta biyoloji alanının olgularına dayandığı hekimlik uğraşı, ancak yakın zamanlarda, en açık olarak da geçen yüzyılın ortalarından sonra bilimsel bir temele dayanmaya başlamıştır. Bugün de ondaki uygulamanın büyük ölçüde deneyici ('"empirique") olduğunu açıkça görüyoruz. Böylece hekimlik; ilk önce bir uygulama, bir "teknik" olarak evrim göstermiş, son çözümlemede ancak ikinci olarak bir bilimsellik kazanmıştır; onun içindir ki bugün de bir tıp biliminden çok bilimsel tıptan söz açmak doğru olur.

---

* *AÜTF 14 Mart Dergisi*, 1983, s. 16-17.

Tıbbın, konusu yine insan olan, toplumbilim, ruhbilim vb. öteki alanlardan en büyük ayrılığı işte bu yönü olmuştur. Diyebiliriz ki insanla ilgili, doğrudan bilim olduklarını söyleyebileceğimiz alanlarda insanlar, tıpta ise ilke olarak insan söz konusudur. Bu alanda bugün bulduğumuz en geniş kapsamlı koruyuculuk, halk sağlığı, toplum sağlığı kavramlarının, ilgili uygulamaların varlığını gözden uzak tutmadan bunu söyleyebiliriz.

Bu yüzdendir ki, tıptaki hekim-hasta ilişkisinin bir benzerini ilke olarak başka uğraşlarda bulamıyoruz. Bu ilişki, tıbbın bilimsel yönden vardığı düzey, çağın hastalık kavramı gibi alanın iç evrimine bağlı olanların yanında toplumun iktisadi yapısı, çağın değerleri vb. dış etkenlerden de kaçınılmaz olarak etkilenmiştir.

Yine bunun içindir ki "tıp ahlâkı" olarak adlandırılagelmiş, uğraş içinde bir değerler ve bunlara bağlı olarak kişilerden beklenen davranış kuralları bütünü var. Hekim, genci ve yenisi, yaşlısı ve deneyimlisi, uğraşın uygulanması sırasında "hasta" denen insanlarla onların yakınlarına, başka hekimlere ve örneğin hemşirelik gibi öteki sağlık uğraşlarının kişilerine ne gibi değerlere göre nasıl davranacaktır?

Ancak duruma daha eleştirici bir açıdan baktığımız zaman karşımıza çıkan başka konular var. Bir kez. yakın zamanlarda ortaya çıkmış, klinik ruhbilim, toplumsal çalışmanlık gibi sayıları az da olsa birtakım başka alanlarda da, tıp alanındaki hekim-hasta ilişkisinin benzeri bir insanlararası yakın .ilişkinin varlığına tanıklık ediyoruz. Bunlarda, bir-kişi ötekine, bedenini olmasa bile sorunlarını, duygularını, düşündüklerini açabilmektedir.

İkincisi, çok uzun geçmişi içinde hekimliğin gösterdiği gelişmenin özellikleri bir yana, tıp alanının uygulayıcısı olarak hekimlerden beklediğimiz "ahlâk", "doğru davranış", "sorumluluk" gibi yükümlülüklerin temelde belli başlı tüm uğraş alanlarının kişilerinden bekleyebileceğimizdir. Doğadaki gerçekler üzerinde öylesine önemli bilgiler üreten bilim adamlarını, doğal koşulları öylesine değiştirme çabası içinde olan mühendisleri ve tüm teknik kişileri, insanın öteki insanlarla ilişkilerini, yaşama koşullarını çok büyük ölçüde kısıtlama, yerine göre onun yaşamını toptum adına ortadan kaldırma yetkisiyle donatılmış yargıçları, toplumların gidiş çizgisi üzerinde öylesine kararlar alabilen yöneticileri düşünelim.

Öte yandan, "klinik" dalların uygulayıcılarıyla onların ilgilendikleri "hastalar" arasında gerçekten çok kendine özgü bir ilişki vardır ama tıp alanı yalnız onların etkinlikleri ile sınırlı değildir. Hekimlik ilk başta bir tekniktir, ancak onun dayandığı ve temel dallar olarak bilinen alanlar, dokubilim, biyokimya vb., ilke olarak biyoloji ana alanının uzantılarıdır. Bunlarda çalışanlar arasında yine günlük iş yapan hekimler bulunduğu gibi kendilerini büyük ölçüde ya da tümüyle araştırmaya vermiş bilim adamları da var.

Bilimsel bilginin araştırma yoluyla üretilmesinin ve uygulanmasının yanında, onun aktarımı ve yayılması gerekiyor; demek oluyor ki tıpta da öteki alanlarda olduğu gibi eğitim ve yayın yapma söz konusudur. O

zaman karşımıza eğitim uğraşı (“akademisyenlik”) ve yazarlık çıkacaktır. Ancak bu iki etkinlik yalnız somut düzeydeki gerçeklerin ve bunlarla ilgili kuramsal düşüncelerin değil yukarda değinilen değerlerin aktarımı ve tartışılması konusu için de en temel birer araçtırlar.

Davranışlar konusuna gelince, onun temel özelliği üzerinde durmak gerekiyor. Nasıl en başta cerrahi dallardakiler olmak üzere tıpta el becerilerinin verilmesi ve alınması ilke olarak yazıya dayanan eğitimden çok görerek öğrenme ve yaparak uygulama bağlıysa, davranış değişikliği ve olumlu davranışın benimsetilmesi, kaçınılmaz olarak, örnek görmeye ve kendini örnek olayın kişisiyle özdeşlemeye dayanır. Sözle ve yazıyla ahlâk öğretilebilir mi? Ancak her konu gibi bu yollarla onun da tartışılması, incelenmesi yapılabilir. Tıbbın geçirdiği evrimin eğitiminden sorumlu olanlarımızın işi, tıp alanıyla ilgili her temel konuda olduğu gibi bu konunun da gelişimini, tıbbın öteki yönleriyle ilişkisini araştırmak, felsefi temellendirmesini yapmak, onun ilkelerini vermek, üzerinde düşündürmektir. Hekim adaylarının ve genç hekimlerin gerçek davranış “öğreticileri” ise, en başta hekim-hasta ilişkisinin söz konusu olduğu klinik dallardakiler olmak üzere, onların eğitiminden sorumlu olan hepimiziz.

Gençlerden beklenen olumlu değerlerin ve davranışın aktarılmasında ilk başta gelen koşul ise, yaş sınırlarını aşacak bir içtenlik, karşılıklı eleştiriye açıklık ve hoşgörülü bir tartışma ortamından başka ne olabilir?

Tıp Alanında Etik Konuların Önemi*

Giriş

Ben buradaki sunuşumun sınırları içinde sizlere önce onun bir çerçevesini çizmek, aktaracağım konuların başlıklarını söylemek, buradaki bağlamımızda sunuşumla ilgili beklentilerimi belirtmek ve bir tartışma ortamının hazırlanmasına nasıl katkıda bulunmuş olabilirim, bunu açıklamak istiyorum.

Hacettepe Yüksek Hemşirelik Okulu'nda bir yıl kadar önce, Sayın Nurgün Platin Hocanızın isteğiyle bir söyleşi-ders sunuşu yapmıştım. O, "Hemşirelikte Kuramsal Öğeler" başlıklı bir doktora dersi veriyordu ve yılın son saatlerinden birini, konusunun tıp alanındaki karşılığıyla ilgilenen bir öğretim üyesi olarak benim konuşmama ayrılmasını uygun bulmuştu. O ders-söyleşim, buradaki sunuşumun özellikle başlangıç bölümü için bir temel oluşturacak.

Bu tartışmalı oturumda bana önerilen başlık "Tıp alanında etik konuların önemi" olduğuna göre önce bu alanın ne olduğu konusundaki düşüncelerimi açıklamam gerekecektir. Bunu, temel kavramlarımız olan Etik ve Tıbbi Etik konularının açılması ile çağımızdaki Tıbbi Etik Konuları'nın ele alınması izleyecek. Sonuç bölümünde konulardan sorunlara uzanacak biçimde anlattıklarımı bağlamak istiyorum. Bu anlatılanlardan buradaki bağlamımızda siz dinleyicilerin ve oturumdaki öteki konuşmacılarınızın çıkaracakları sonuç ise, söylediklerimde hemşirelik uğraşıyla ilgili olarak ne gibi katkıların bulunabileceği olsa gerektir.

---

* 3, Ulusal Hemşirelik Kongresinin "Hemşirelikte profesyonel değerler, roller ve atik konular" panelindeki sunuş; Sivas, 24-26 Haziran 1992.

Tıp Etkinliği

Tıp üzerine konuşulduğunda, belki özellikle son zamanlarda onun genelde sık olarak karşılaştırıldığı alanın Bilim etkinliği olduğunu görüyoruz. Tıp temel bilimlerinin ya da bilimlerin yanında, yine sık olarak bir "tıp biliminden", bundan başka "klinik bilimlerden", "dahili ve cerrahi tıp bilimlerinden" söz edildiğine tanık oluyoruz. Tıp gerçekten, demek oluyor ki sözcüğün ilk, temel anlamında bir bilim midir?

Kanımca bu sorunun yanıtı "hayır'dır". Buradaki "bilim" terimiyle kuşkusuz Temel Bilimleri, amaçları dünyada değişik örgütlenme düzeylerindeki olguları sistemli bir biçimde açıklamak olan etkinlik bütününü anlatmak istiyorum. Oysa tıbbın, onun tümü dikkate alındığında, bu anlamda bir bilim olamayacağı anlaşılacaktır. Çünkü onda ilk amaç, insan]a ilgili birtakım durumlara, en geniş anlamda sağlık ve hastalıkla ilgili olgu ve olaylara ("vakalara") müdahale etmek, onları değiştirmektir. Burada anlamak, bu ilk, temel amaca yönelik bir araç olmaktadır.

Böyle geniş bir yöntembilgisel açıdan bakıldığında, tıbbın bir bilim değil, bilimsel ya da bilim temeline oturmuş bir etkinlik olduğu; bilimselliğinin belirtilebileceği ölçüde onun, olsa olsa "uygulamalı bir bilim" olduğu söylenebilir. Ancak şunu da eklemek gerekir ki bilimselliği ya da uygulamalı bir bilim gibi görülebilir oluşu, onun ister klinik ya da tedavi edici hekimlik, isterse koruyucu hekimlikteki bilim yönünün (gerekli koşul), etkinliği tüketici olduğu anlamına gelemez; örneğin klinikteki "tıp sanatı" ya da halk sağlığındaki toplumsal öğeler (genel olarak yeterli koşullar), bu bağlamda ilk olarak usumuza gelecek noktalar arasında düşünülebilir.

Burada eşanlamlılarmış gibi kullandığım "tıp" ve "hekimlik" terimleri arasında da bir ayırım yapmak gerekebilir. Her ikisi de Arapça'dan dilimize gelmiş olan bu iki terimden birincisinin etkinliğin daha çok bilimsel yanını vurguladığını; ikincisinin ise en başta alanın uygulama, özellikle tedavi edici ya da klinik yönünü, giderek onun toplumsal yönünü belirttiğini söyleyebiliriz (1) sanırım. Günümüzde Tıp kavramının, Hekimliği de içine alacak biçimde geniş bir kapsamının bulunduğuna (1) da dikkati çekebiliriz ki kanımca bu, onu başka dillerde anlatan sözcüklerle de dile getirilmektedir (örneğin İngilizce'deki "Medicine" gibi).

Etik ve Tıbbi Etik

"Etik" teriminin ortaya atılışı ve kullanılışı, sanırım bilindiği gibi eskil ("antik") çağ felsefesine dek gidiyor. Konunun ürerinde durulusuna örneğin Sokrates öncesi filozoflarında da tanık oluyoruz. Terimin bir başka karşılığı, "değerler felsefesi'dir". Buradaki bağlamımızda "değerler'den" neyi anlayabiliriz, bundan hemen söz etmek yerinde olacaktır. Bu alanda benim katıldığım öznelci ("sübjektivist") yaklaşıma göre ve çok öz olarak bunlar, insan tutum ve davranışlarına ilişkin, bizim benimsediğimiz içrel beğeni ve onaylardır. Bir ekleme yapacak olursak, yine bu görüş açısından değerlerimiz bizim en geniş anlamda insanlararası ilişkilere yönelik

isteklerimiz, dileklerimiz, yerine göre buyruklarımızdır. Ben bunları toplu olarak "ülküleştirmeler" terimiyle anlatmak istiyorum.

Değerler felsefesinde ilke (ve geleneksel) olarak bireyler, bireyle toplum, bireyle devlet, toplum-devlet arasındaki ilişkiler, onların her birinin tutum ve davranışları (felsefede daha benimsenmiş terimiyle eylemleri), doğru, onaylanır, iyi ya da yanlış, onaylanmaz, kötü oldukları düşüncesine (değerlendirmesine) göre ele alınırlar (2). Kuşkusuz bu tür değerlendirmeleri biz günlük yaşamımızda da (ki en geniş anlamda bu, aile, iş devletle ilişkilere yönelik vb. yaşantımızın çok çeşitli yanlarını ilgilendirmektedir) yapıyor, bu konuda düşünüyor, tartışıyor, eğilimlerimizi savunuyoruz. Ancak Etik alanında bütün bunları daha dizgeli (sistemli), daha değişik boyutlarıyla, felsefenin mantıksal eleştiri, kavramsal değerlendirme ve yorum, yöntem ve kaygılarına başvurarak gerçekleştiriyor, bu konuda görüş ve yaklaşımlar üretiyoruz.

Değerlerimizle, insan tutum ve davranışlarına yönelik düşüncelerimizle ilgili olarak kuşkusuz bilimde (toplum ya da-insan bilimlerinde) de çalışmalar yapıyoruz. Ancak burada amaç, felsefedeki gibi eleştirel-kavramsal-mantıksal bir yorum-değerlendirme değil, konuya ilişkin kuramsal yaklaşımların ışığında bilimsel bilgi üretimi, dolayısıyla kalıtsal olgulardan kişisel-ruhsal yapımıza, toplumsal-iktisadi yaşamdan ekinç ("kültür") alanına dek değerlerimizin belirleyicilerini, bu sonuncularla tutum ve davranışlarımız arasındaki bağlantıları aydınlığa çıkarmaktır. Öte yandan, yine bu tür bilimlerde de ele alınan "ahlak" konusu var. Ben bu terimle, toplumlarda zaman içinde az çak kendiliğinden diyebileceğimiz biçimde gelişmiş değerler topluluğunu anlıyorum; etikte olduğu gibi bir ölçüde de olsa bireysel çalışma ürünleri kümesini değil. Kuşkusuz bu iki alan arasında hep bir etkileşim olmuştur ve olmaktadır; ancak bu konuyu burada ele almayacağım.

"Tıbbi Etik" terimini ilk kez, 1740-1804 yılları arasında yaşamış Britanyalı hekim Thomas Percival kullanmıştır; terime onun verdiği anlamı (3) bizim burada tartışmamız gerekmiyor. Bugün biz bu terimden en öz olarak kanımca şunu anlayabiliriz: En geniş anlamıyla tıp etkinliği içindeki her türlü değer sorununun ele alındığı alan, dolayısıyla Etik gibi "akademik bir disiplin"; aralarındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından biz Tıbbi Etik'in, felsefenin bir dalı olan Etik'in tıp içindeki uzantısı olarak görülmesi gerektiğini düşünebiliriz. Ancak bu, "farklılaşmış bir uzantıdır", çünkü onda ele alınan değer sorunları tıp etkinliğinin kendine özgü sorunlarıdır, zaman zaman benzerlik gösterseler de "genel" diye nitelendirebileceğimiz değer sorunları değil.

Çağımızda Tıbbi Etik Konuları

Bu konulara girmeden önce terimsel denebilecek bir noktayı aç ıklamak gerekebilir- Her ne kadar kendi açımdan "etik" ve "ahlak" ayırımını yaptıysam da, gerek tamlamayla gelen kavramsal değişmeye, gerekse az ya da çok yerleşmiş anlamlarına bağlı olmak üzere, "Tıbbi Etik" ve

"Tıp Ahlakı" terimlerinin eşanlamlı olarak kullanılabileceklerini, ayrıca da kullanıldıklarını belirtmeliyim. Burada, belli bir uğraşın değer sorunlarının tartışıldığı bir "uğraş etiği" söz konusudur ve iki terim anlambilgisel olarak belki tümüyle olmasa bile büyük ölçüde kesişmektedirler.

Günümüzün tıp (ya da gittikçe sık kullanılan bir terimle biyotıp) etkinliğinde, özellikle son onyıllardaki bilimsel-teknik (ve toplumsal-siyasal) gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan değer konularına bir göz atmaya, bunların en temelde olan bir bölümünün sıralanmasıyla başlayabiliriz: kalıtsal hastalıklar için koruyucu hekimlik, tarama ve danışmanlık; doğuştan ağır hastalıklı ya da sakat bebeklerin durumu; doğum kontrolü; gebeliğin yapay olarak sonlandırılması; isteğe bağlı ya da zorunlu kısırlaştırma; yapay döllenme; insan fetüsünün araştırma amacıyla kullanılması; genel olarak insanlarda deney ve bunda onam (rıza) konusu; yine genel olarak (tanı ve tedavide) aydınlatılmış onam ve aydınlatılmış red; sınırlı olanaklardan yararlanacak hastaların seçimi; doku ve organ aktarımları; ölümün tanımlanması ve ölüm anının saptanması; "ölüm hakkı" ve "ötenazi"; kişilerle ilgili tıp kayıtları için bilgisayar kullanımı; çevre sağlığı ve çevrenin korunması; (hekim açısından) yetersiz koşullarda çalışmayı reddetme, vb. (4).

Buradaki değer konularından bir bölümü "yeni" olarak görülebilir: örneğin yapay döllenme, insan fetüsünde araştırma, organ aktarımı konusu; onların bir bölümüne ise tıp etkinliğinin az ya da çok geleneksel, "eski" değer konuları gözüyle bakılabilir: doğum kontrolü, gebeliğin sonlandırılması, çevre sağlığı vb.; öteki konuların içinde ise bu iki küme arasında yer aldıkları söylenebilecek, "karışık" olanlar var ki bunların eski konuların yeni görünümle ortaya çıkmış biçimleri olduklarından söz edilebilir: aydınlatılmış onam ve red, sınırlı olanaklar, ölüm ve ölüm anı gibi. Gerçekten de, konu üzerinde biraz düşünülünce, ilk ayırımın tümüyle olmasa da önemli ölçüde yapay olduğu görülecektir; "yeni" olarak görülen ya da görünen durum, ilke olarak, belki tıp uğraşının başlangıçlarından beri varolagelmiş bir genel konu kümesinin çağdaş (bilimsel-teknik ve toplumsal-siyasal) gelişmelerin ışığında oluşmuş bir altkümesi olabilmektedir: onamın "aydınlatılmış" biçimi, ölümün yasamın desteklenmesiyle ilgili yeni yöntemlerin ışığında yeniden ele alınışı, bilgisayar kayıtlarındaki bilgilerle ilgili kaygıların genel olarak hastanın "sırrının saklanması" ilkesinin özel bir durumundan kaynaklanışı gibi.

Konuların bir bölümü, gerçekte değişik toplumlarda birer sorun olmuş ya da olagelmişlerdir; sakat bebekler, doğum kontrolü, gebeliğe müdahale, insan deneyleri, yaşama son verilmesi vb. Yine de, değişik yeni gelişmelerin "gerçek" yeni durumlar ortaya çıkardığı söylenebilir: örneğin kalıtsal hastalıklar için tarama, aydınlatılmış red, koşullara göre çalışmayı reddetme konularında olduğu gibi.

Sonuçta: Konulardan Sorunlara

Buraya dek söylediklerimden sonra bu oturumun bağlamında "sonuç" olarak sizlerle paylaşacağım ne olabilir, doğrusu ilk bakışta bana kolay gelmedi. Ancak iki nokta var ki onları kendim için yol gösterici buldum. Bunlar sunuşumun başlığında kendilerini belli ediyorlar ve birbirleriyle de yakından ilişkililer: tıbbi etikte konuların önemi ve "konu-sorun" bağlantısı; buradan sorunların önemine de geçilebileceğini söylemek yanlış olmamalı.

Ben önce bunlardan ikincisini ele alıp birincisini bunun ışığında açıklığa kavuşturabileceğimi düşünüyorum. "Konu-sorun bağlantısından" terimsel, belki daha doğrusu anlambilgisel bir ilişkiyi anlatmak istiyorum. "Konu" terimi, kanımca "nötr" diyebileceğimiz bir saptamayı anlatıyor; burada, belli bir bağlamda ele alacağımız neler varsa onların içeriklerinin belirlenmesi ve ortaya konması gündemdedir. Örneğin tıp etkinliğinde yukarda saydığımız "konular" birer durum saptaması olarak görülebilir, daha da ilerisi görülmelidir. Bunları "sorun" olarak adlandırdığımız ya da nitelendirdiğimiz zaman ise, ortada üzerine gidilmesi, değiştirilmesi, "çözülmesi" gereken bir durumun (durumların) bulunduğunu belirtmek istiyoruz. Burada yalnızca bir saptama yapmak, bir betimleme gerçekleştirmek yetmiyor. Bir başka anlatımla, durumu ortaya koymakla yetinmiyor, yetinemiyoruz; ona şu ya da bu ölçüde bir çözüm getirmemiz ya da bulmamız gerekiyor.

İlk noktaya gelince, sanırım o oldukça açık bir biçimde ortadadır. Tıpta etik konuların ya da tıbbı etik sorunlarının önemi hep varolagelmiştir; çağımızda onların daha mı büyük bir önem kazandıkları, yoksa boyutlarının mı arttığı sorusu, belki bunun değişik biçimlerde dile getirilişinden başka pek bir anlam taşımamaktadır. Tıp alanında ya da etkinliğinde değer sorunlarının önemi onun her yönünde kendini tümüyle duyurmaktadır; bundan dolayı bir sağlık etiğinden, (tıp-biyoloji alanındaki) bir araştırma etiğinden, bir klinik etikten söz açıyoruz. Yukarıda sıraladığım ve bu kümelerden birine (ya da birkaçına, adlandırılabilecek bir başkasına) konabilecek tıbbi etik sorunları üzerinde şöyle bir düşünmek bile, onların değer içeriğinin yoğunluğu konusunda bizde yeterli duyarlığı ve ilgiyi uyandıracaktır.

Kaynaklar

1. Örs, Y "Tıp ve etik"; Tıp Dünyası,, 58: ($a. 1-2) 32-41, 1985.
2. Örs, Y.: "Psikiyatrinin ışığında etik – Değerler felsefesi için psikiyatrinin önemi"; Psikiyatri ve Etik Paneli - 25. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, Mersin, 15-21 Ekim 19S9; Türkiye Ruh Sağlığı ve Tedavi Vakfı Yay., Ankara, 1990; s. 14-17.
3. Leake, C. D.: Perciyal's Mediçal Ethics; Williams and Wilkins,, Baltimore, 1927.
4. Örs, Y.: "The physician's oath: a historical and/or ethical rnyth?" Bulletin of Mediçal. Ethics, Sa. 76. 19-23, (Mart.) 1992.

(Yazarın kaynakları, özellikle ilgili konulardaki başka kaynaklar için verilmiştir.)

Neden Deontoloji Değil de Tıbbi Etik?*

Elinizdeki derginin başlığının onun okuyucusunda genelde yaratacağı ilk çağrışımın şu olacağını düşünüyorum: Tıpta uzun diyebileceğimiz bir süredir kullanılagelmiş, kendisine alışılmış ve kuşkusuz kendisinden belirli bir işlev beklenmiş "Deontoloji" adı dururken "Tıbbi Etik" terimi nereden çıktı? Tıp (ve Diş Hekimliği vb. sağlık uğraşlarında) Deontoloji alanı varken yeni izlenimini veren bir terimle anılan bu alana neden gerek duyuldu? Başka bağlamlarda da duymaya başladığımız bu terim, dilimize büyük olasılıkla "Batı'dan" aktarılmış olmalı; buna gerçekten gerek var mıydı?

"Tıbbi Etik" terimi, kuşkusuz dilimize bir Batı dilinden, çok büyük olasılıkla da İngilizce'den gelmiştir. Bunun da nedeni açıktır: Onun kullanılmasına yol açan gelişmeler, zamanımızın tıp etkinliğinde en başta Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanmaya başlanmıştır. Tıp ve felsefe çevrelerimizde, Türkçe dilbilgisi ve anlatım açısından "Tıp Etik'i" teriminin daha uygun ya da doğru olduğunu düşünen ve onu kullananlarımız da var; ancak ben burada bu nokta üzerinde duracak değilim. Ayrıca, ilk kez geçen yüzyılın başlarında bir İngiliz hekimi tarafından kullanılan "Tıbbi Etik'in" bir terim olarak, yine bu yüzyılda ilk olarak bir İngiliz filozofunun ortaya attığı "Deontoloji'den" daha eski olduğuna da değinebilirim. Ancak konunun tarihsel yönünü de bu yazının çerçevesi dışında bırakabiliriz. Felsefe etkinliğinin evrimi içinde Değerler Felsefesi karşılığında kullanılagelmiş "Etik" terimi açısından da bu tutum burada geçerli olacaktır.

Benim burada okuyucumla paylaşmayı düşündüğüm ana sorun, Tıbbi Etik'in çağımızdaki ortaya çıkışı ile akademik konumudur. Bu arada onun Deontoloji ile olan "karışık" birlikteliğini gerek eğitim, gerekse araştırma

* *Türkiye Klinikleri Tıbbi Etik* 1993, 1: 5-8.

açısından kanımca uygun olmayan biçimde sürdürmüş ve ülkemizde sürdürmekte olan Tıp Tarihi'nin durumunu da söz konusu edecek değilim. Tıbbi Etik'in bu alanla ne gibi bir akademik uygunluğu ya da benzerlik ilişkisi bulunabilir sorusunun yanıtını ise, örneğin bu yazının sonuna geldiğinde okuyucumun kendisinin verebileceği düşüncesindeyim.

Yazının başlığını oluşturan sorunun yanıtını ararken kanımca yapmamız gereken ilk iş, tıp etkinliğinde daha yukarda değindiğim birtakım gelişmelerden bellibaşlılarını burada örnek olarak vermek olmalı: yapay döllenme, doğuştan ağır sakatlığı bulunan bebeklerin durumu, yaşamları ancak solunum-dolaşım makineleri vb. tıbbi araçlarla sürdürülebilen insanlar, tıbbi yollarla durdurulamayan ağrıları olan hastalar, organ aktarımları, insanlar üzerinde deneyler, hayvan deneyleri, tıp araştırmalarında dürüstlük sorunu, aşıların uygulanması ya da suların klorlanması gibi zorunlu toplum sağlığı uygulamaları vb. Denebilir ki bu sayılan durumların her birinin değer sorunları doğurmalarının yanında, ilke olarak deontoloji ve hukuk yönleri de vardır. Ancak o zaman şu noktayı da eklemek gerekir: Bu konuların ancak az bir bölümü yasa ve tüzük gibi, yaptırımlı kuralların bulunduğu yazılı düzenlemelere girmiştir.

Her durumda, şu iki noktayı vurgulayabiliriz: Bunlardan birincisi, yaptırımlı yazılı kurallar bütünü olan metinlerin ya da "mevzuatın" incelendiği hukuk, deontoloji gibi alanlarda söz konusu kuralların ilke olarak hemen hiç yorum yapılmadan, diyebiliriz ki oldukları gibi aktarılmasıdır. Hukuk alanında kuralların ("maddelerin", "hükümlerin" vb.) kapsamlı ve eleştirel bir yorumlarının yapılması kuşkusuz en başta hukuk felsefesi alanında söz konusu olmaktadır, Deontolojide bu yapıldığı zaman ise, gerçekte onun tıpta alışılagelmiş anlamdaki sınırlarını aşmış, etik alanının içine girmiş oluyoruz. İkinci olarak, toplum yaşamında genelde olduğu gibi bir uğraşın uygulanması sırasında insan davranışlarının yazılı, çoğu zaman da yaptırımlı kurallarla belirlenmiş olması, onlarla ilgili eleştirel tartışma ortamının ortadan kalkacağı anlamına gelmez (kuşkusuz, gerekli bir demokrasi ortamı bulunuyorsa). Dolayısıyla, hukuk ve deontoloji alanlarının olması, bunlarda söz konusu kuralların etik alanında ele alınmaması, üzerlerinde düşünülmemesi, onların eleştirilmemesi anlamına gelemez. Gerçekte de örneğin sağlık uğraşlarında olduğu gibi etikte bu kuralların akademik, uğraşa yönelik ya da genel akademik düzeyde irdelenmesi, yazılı, yaptırımlı kuralların, demek oluyor ki ilgili konularda hukuk ve deontolojinin değişmesine yol açabilmektedir

Somut ya da belli bir sorunu ele almak, konumuzun daha açık olarak anlaşılması yönünden yerinde olabilir. Örneğin organ aktarılması konusunu, bu uygulamanın getirdiği değer sorunlarını düşünelim. Yine örneğin ülkemizde bu konuda yıllar önce çıkmış, arada küçük değişikliğe uğramış bir yasa ve çok kısa zaman önce yayınlanmış bir tüzük var. Bunun ötesinde, kuşkusuz bu yaptırımlı ve bağlayıcı metinler hazırlanırken ülkenin hukuk sistemi, yurtdışında konuyla ilgili metinler vb.'nin incelenmesinin yanında toplumun değerleri, dünyada o sırada bu konuda tartışılanlar

gibi birtakım etik sorunlar da düşünülmüştür. Ancak hukuk ve deontoloji açısından, sonuçta ortaya çıkan yazılı metin, bağlayıcılığı, ona uyma zorunluluğu, tersi durumda uygulanacak yaptırımları ile, tartışılmaktan çok aktarımla ilgili bilinmesi gerekli kuralları içeren maddelerden oluşmaktadır. Akademik düzeyde de bunlar, yine bu iki alanın dar diyebileceğimiz sınırları içinde betimleyici bir biçimde, "oldukları gibi" incelenebilirler.

Onları eleştirel bir tartışma ortamında ele almak, ilgili kuralların altında yatan ilkeleri ortaya koymak, genel olarak söz konusu alanların niteliklerini, ne olduklarını sorgulamak gibi etkinlikler ise ancak felsefi denebilecek bir düzeyde çalışmayı gerektirecektir. Organ aktarımlarında, sağlık sorunu bulunan, tedavisi düşünülen hastanın yanında ya onun sağlığı uğruna kendi sağlığından özveride bulunacak bir başkası vardır; ya da bunun için kendisi "ölü olarak" kabul edilen, organları ise belli bir canlılık düzeyinde varlığını sürdüren bir başka "insan" söz konusudur. Bu ise, konunun betimleyici düzeyde ele alınışını çok aşan bir araç-amaç ilişkisini ve tartışmasını gündeme getirecektir, Burada konunun bir betimlenmesi değil, onun içerdiği sorunların eleştirel, çok yönlü ve değişik düşüncelerle beslenen, felsefi bir düzeyde tartışılması gündeme gelecektir. Bu da "etik yapmakla" eşanlamlıdır.

Görüyoruz ki tıpta kullanılageldiği anlamda Deontoloji alanı ile Tıbbi Etik'in sorun düzeyleri, belki çoğu kez özdeş konuyu ele alsalar da birbirinden çok değişiktir. "Deontoloji" teriminin bugün felsefede söz konusu değişik anlamlan vardır. Bunlardan bizim açımızdan Etik'e en yakın olanının, insan tutum ve davranışlarındaki sorumluluk ve yükümlülük sorunlarının ele alınması olduğunu söyleyebiliriz. Ancak her durumda, Deontoloji'nin Değerler Felsefesi olan Etik'in bir altbölümü, en azından onunla kesişen ve ondan daha az kapsamlı bir felsefe dalı olduğu düşünülmelidir. Bunun sonucunda da Tıbbi Etik'in yanında bir Tıbbi Deontoloji'den söz açmak daha doğru olur. Birincisinin yerine kullanılabilen bir başka terim ise "Tıp (Uğraş) Ahlakı'dır".

Tıp etkinliğinde, bu arada tıp fakültelerinin araştırma, eğitim ve uygulama işlevlerinde ortaya çıkan değer sorunlarının çözümlenmesi, bunlar için çözüm önerilerinin üretilmesi konusunda başlıktaki soruyu burada yineleyebilirim: Artık "neden deontoloji değil de tıbbi etik?" Daha yukarda, bu konudaki temel değişiklikte etkili ve tıbbın iç evrimiyle ilgili başlıca gelişmelerden örnekler vermiştim. Bunların yanında, belki en az onların ölçüsünde etkili olan bir etkenler kümesinin tıbbi etiği "dışardan" yönlendirdiğini görüyoruz. Burada, "insana saygı", "hekimlikte çağdaş görev anlayışı", "haklar" ve "insan haklan", "kişiye gerçeği söyleme", "aydınlatılmış ya da bilgilendirilmiş onam" gibi çağımızın değer kavramları ve bunların tıp içindeki uzantıları söz konusu olmuştur. Bütün bunların temelinde ise, çağımızda bireyin devlet ve toplum karşısındaki yerinin öne geçmesinin bulunduğunu ileri sürmek abartma olmamalı. Bunun tıp etkinliğindeki uzantısını, "hasta haklan", "denek hakları" ve benzen kavramlarda buluyoruz.

Değer sorunlarının, dolayısıyla Etik alanının kapsamı içine insan dışındaki canlıların söz konusu olmayacağı biçimdeki anlayış, zamanımızda geniş kapsamlı Biyoetik, öte yandan Çevresel ve Çevrebilimsel Etik alanlarının gelişmesiyle geriye itilmiştir. Canlılığa etik yönünden böyle geniş bir açı ile bakmanın sonucu olarak, tıp etkinliğinde de en başta araştırma amacı ile öteki türlerin bireylerinin kullanılmasının doğurduğu değer sorunları, tıbbi etiğin kapsamına girmektedir.

Tıbbi etiğin ya da tıp etiğinin eğitimi konusunda yazarınızın temel anlayışı şöyle özetlenebilir: öğrencide ve (tıbbi etik eğitimcilerinin de aralarında bulunduğu) ilgili her kişide, en geniş kapsamıyla tıp etkinliğindeki değer sorunları konusunda duyarlılık ve bilincin gelişmesine katkıda bulunmak. Ankara Tıp Fakültesi'ndeki birimimizin eğitim etkinliklerinin bağlamında, öğretim elemanlarının gençleşmesi sonucu özellikle bu öğretim yılı ile birlikte terimin olağan anlamında bir deontoloji eğitiminin artık söz konusu olmayacağını belirtebilirim. Örneğin Tıbbi Deontoloji Tüzüğü ya da tıp etkinliği ile, sağlıkla ilgili yasalar gibi metinlerin de ancak tartışma, ilgili kuralların ve onların altında yatan ilkelerin üzerinde düşünme, genelde eleştirel bir değerlendirme yapma gibi yollarla işlenmesini gerçekleştirmeye çalışıyoruz. Çünkü düşünüyoruz ki değer sorunlarında eğitimin yolu, bunlar üzerinde tartışmak ve düşünce üretmekten, kendinin ve başkalarının değer yargılarını tanımaktan, bunları savunma yollarını anlamaktan geçmektedir. Günümüz dünyasında tıbbi etiğin akademik yaşamda gündeme gelmesinin altında yatan temel eğitim gerekçesi bu olsa gerektir. Kanımca bu, bir etik gerekçedir de. Bu alanın zaman içindeki gelişmesine de, çok genel çizgilerle ele aldığımız tıp evrimi konuları ile birlikte yer vermekteyiz.

Birimimizin doğrudan eğitim dışındaki çalışmaları arasında, onun her düzeydeki öğretim elemanlarının yurt içinde ve yurt dışında katıldığı etkinliklerde de (özellikle alışılagelmiş anlamda ve yalnızca uğraş içi ilişkilerin ele alındığı) deontoloji, diyebiliriz ki neredeyse ortadan kalkmıştır. Bu gelişmeler tıp fakültelerimizde ilkece ikircikli bir durum yaratmaktadır: Akademik birimler olarak "Deontoloji anabilim dalları" ya kendilerini çağa uyduramamakta; ya da örneğin fakültemizde olduğu gibi yürütülen etkinliklerle onların adlarındaki "deontoloji" terimi bağdaşmamaktadır.

Bu bağlamda, bir süredir, ayrıca yakın zamanda alanımızla ilgili olarak yapılanlardan birtakım örnekler vermek, okuyucum açısından aydınlatıcı olacaktır kanısındayım: Birimimizde beş yıla yakın bir zamandır aylık toplantılar olarak düzenlenen Tıbbi Etik Sorun Tartışmaları; Marmara Tıp Fakültesi'nde geçtiğimiz akademik yıl kurulan ve etkinliğini çağdaş anlayışla yürüten "Deontoloji (Tıbbi Etik)" Anabilim Dalı'nın benzer doğrultudaki seminerleri, doktora ve uzmanlık öğrencilerimizin tez konuları arasında tıpta değer sorunları ile ilgili olanlar; birbirimizin yaklaşımını benimseyen öğrencilerimizin çalışmaları; Dünya'da Türkiye'de ve fakültemizde kurulan etik kurullar; özellikle uluslararası düzeyde, tıbbi etiği de içine alacak biçimde ve gittikçe artan boyutlarda yürütülen biyoetik

etkinlikleri (akademik çevrelerde, Avrupa Konseyi gibi kurumlarda, uluslararası dernek ve yayınlar aracılığı ile vb.); birimimiz öğretim elemanlarının yayınları, değişik ortamlarda yaptıkları konuşmalar, katıldıkları toplantılar; Türk Tabipler Birliği aracılığı ile geçtiğimiz günlerde düzenlenen Tıp Etiği Çalışmalar Grubu toplantısı; birimimizle Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anablim Dalı arasında gelecek yıl ortaklaşa yapılması tasarlanan Tıbbi Etik ve Tıbbi Deontoloji Kongresi; ve de elinizdeki derginin adı gibi.

Tıbbi Etik'in bir terim, bir kavram ve akademik bir disiplin olarak ülkemizde yerleşip benimsenmesi için geçecek sürenin uzunluğu ya da kısalığı, konunun ilgili kişilerce kavranıp anlaşılmasına büyük ölçüde bağlı olsa gerektir.

Tıp Etkinliği ve Eleştirel Düşünce*

Yazının başlığı, çok açık olmasa da "öğretici" ("didaktik") bir yaklaşımı anlatıyor olabilir. Oysa, Funda**'nın beklentilerine de uygun olarak benim öyle bir amacım yoktu; olamazdı da. Buradaki bağlamımızda ben, belki daha uygun olabilecek bir başkasını bulamadığım bu başlık altında, çizdiğim kavramsal çerçeveyle ilgili düşüncelerimi çok öz biçimde aktarmak amacındayım.

"Tıp" sözcüğünün değişik, ancak birbiriyle bağlantılı çağrışımları vardır usumuzda. Belki bir ilk başta o, klinik tıp anlamında, ancak bu anlamı da aşan hekimlik kavramını çağrıştırmaktadır. "Hekimlik", tıp etkinliğinin bu en çok tanınan altdalına insanca diyebileceğimiz bir altanlam yükler gibidir. Bununla bağlantılı olarak, usumuza ya da gözümüzün önüne diyelim, bir "beyaz gömlek" gelecektir; daha sonra da, sanırım hekimlerin çalışma ortamları ve başta hemşireler olmak üzere başka sağlık uğraşanlarından olan kişiler. Bunun ötesinde ve bir başka açıdan ise, hasta ve muayene odaları, ameliyathane gibi klinik uygulama alanları ile madenden, camdan ya da tıp bağlamında kullanılabilecek öteki maddelerden yapılmış tanı ve iyileştirme araçlarını ve kuşkusuz her türlü "ilacı" düşünebiliriz.

Özellikle günümüzde, tıp denince ikinci ana küme olarak bu etkinlikle (temel) bilimlerin kesişme noktası olan "(temel) tıp bilimleri" usa gelmektedir. Bunun en başta gelen nedeni, klinik tıp uygulamasının bir gerek koşul olarak temel bilimlere dayanmasıdır. Aşılar, koruyucu ilaçlar, taramalar, erken tanı çabaları gibi, hastalıkların önlenmesine, sağlığın korunmasına yönelik ve en geniş anlamdaki koruyucu hekimlik çabaları ise, belki çoğu zaman üçüncü olarak düşünülmektedir.

---

* Sağlıkta İş Güvencesi Kampanya Bülteni (Ankara Tıp Dernekleri Platformu), Mart 1996, s. 28-29.

** Dt. Funda Kadıoğlu, Deontoloji ve Tıp Tarihi Doktoru. (Derleyenin Notu.)

Son yıllarda, çok değişik nedenlerle tıpta bilim ve klinik uygulamalarda görülen büyük gelişmelerin, toplumda nitelik ve nicelik yönünden alışılmışların ötesinde çok ileri değer sorunları ortaya çıkardığını görüyoruz. Bir yanda klinik hekimlerle tıp temel bilimcilerinin, öte yanda sağlık, hastalık konularında çalışan ancak (biyologlar, psikologlar gibi) tıbbın dışından gelen bilimcilerin etkinlikleri toplumun değişik kesimlerince daha çok sorgulanmaya başlanmıştır. Buna bağlı olarak, söz konusu araştırma ve uygulamalarda bilerek, bilmeyerek yapılan yanlışların üzerine daha çok gidilmeye başlanmıştır.

Tıp etkinliği ile ilgili olarak bütün bu ve benzer noktaların, "tıp" terimiyle ilgili çağrışımların, buradaki gibi kısa bir bağlamda tartışmaya açılması kuşkusuz söz konusu olamaz. Ancak bunları saydıktan sonra her durumda, kanımca tıp uğraşı ile ilgili olarak sözü edilmesi gereken çok temel bir nokta var. Bu uğraşın kişileri, belki en başta da klinikçi hekimler, genel bir eğilim olarak doğrudan "gözle görülen, elle tutulan" dünyanın ötesinde genelde toplumla ve değerlerimizle ilgili olarak yaptıklarını ve düşündüklerini pek sorgulamamaktadırlar. Bunun yanında, tıp etkinliğinin yöntembilgisi (metodoloji) açısından ve felsefi diyebileceğimiz düzeyde sorgulanması gerektiğini pek düşünmemektedirler. Dolayısıyla, "ben neyi, neden, nasıl yapıyorum?"; "bu yaptıklarımın bilimsel dayanakları nelerdir?"; "onları toplumsal açıdan ve etiksel yönden ne ölçüde sorguluyorum?" gibi soruları onların yeterince gündeme getirdiklerini söyleyemeyiz.

Genelde boşlandığını düşündüğüm bir başka nokta, tıp etkinliği sırasında insanla ilgili olarak üretilen bilgi ve yaklaşımların onunla ilgili bilgilerimize büyük katkıda bulunduğudur. Özellikle günümüzde tıp, toplum ya da birey düzeyinde olsun, insanların yalnız sağlık ve hastalık sorunlarının çözümüne yönelmiş bir alan değildir. Onda biyofizik alanında nörobiyoloji ve toplumsal psikoloji düzeyine dek üretilenler, "genel bilgi" olarak toplumla paylaşılmaktadır. Belki yine özellikle klinikçi hekimlerde bu konuda uzmanlıklarının dışına çıkabilen bir dil ve iletişim biçimi kullanabildiklerini göremiyoruz.

Bütün bu ve benzeri noktalar, sorgulanmaları gereken sorunlar, kuşkusuz tıp eğitimi sürecinde de gündeme gelmelidir. Bir uğraşın eğitimi, onunla ilgili her türlü birikimin kuşaktan kuşağa geliştirilip değiştirilerek aktarılması ise, bu sorunlar uğraşta yetişmekte olan gençlerle paylaşılmalıdır. Ancak tıpta eğitimcilerin en başta bu paylaşmanın gereğine inanmaları; konuların eleştirel bir değerlendirme ortamında tartışılmasında açık olmaları; kendi görüş, değer, düşünceleri ile uygulamalarını; uğraşla ilgili eylemlerini eleştiriye açabilmeleri gerekmektedir. Hepimiz düşünmek, eleştirel düşünmek durumundayız.

Önümde, imzamın bile değişik olduğu 21 Mayıs 1972 tarihli ve Ankara Tabip Odası'na yazılmış bir mektup var. Oda'nın üyelerle ilişkisi konusundaki bir sormacasına verilen yanıtları içerdiğini yıllar sonra gördüğüm bu mektupta ilk soruya verdiğim yanıt şöyle: "Bitirişimden beri geçen

oniki yıl içinde ve Ankara'da bulunduğum zamanda birkaç kez genel kurul toplantılarına katıldım. Genellikle bu toplantılara ilgi duymadığımı söylemeliyim." Öteki yanıtlarında yazarınız, dile getirilen sorunlara kendi açısından çözümler önermektedir.

Tıp etkinlik ve uğraşının o zamandan bu yana, özellikle de son yıllarda katlanarak büyüyen sorunları karşısında Ankara'daki üç tıp fakültesinin öğrencileri arasında eleştirel düşünme, sorunlarına çözüm arama, bu alanlarda etkili olma amacında olan önderlerin bulunduğunu görmek ise, kanımca bir umut kaynağıdır.

Sözde Tıp, Yalancı Hekimlik*,[1]

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Temel Tıp Bilimleri Bölümü'nün aylık toplantılarından bu yıl Mart ayında gerçekleştirileni, "Bilimsel Tıbbın `Alternatifi' olabilir mi?" başlığını taşıyordu. Bölümün olağan etkinliklerinden daha kapsamlı olan bu toplantıda, tartışmalı bir oturumu konuyla ilgili bir çalışma gurubunun etkinliği izlemiştir. Bu toplantının yine "olağandışı" olan bir özelliği, Biyoetik Derneği'nin de katkısı ile gerçekleşmiş olması idi. (Fakültemizde 22 Mayısta yapılacak "Bilimsel Yayımcılık ve Editörlük Etiği" toplantısı da bu iki kurumun işbirliği ile gerçekleşecektir; ancak bu etkinliği tanıtma işini, orada kendisi de konuşmacı olan Serhat Özyar'a bırakacağım.)

Ben burada, 13 Mart'ta yapılan toplantının oturumundan çok kısa olarak söz açacak; konuşmacılardan biri olarak da, sunduğum metnin ve daha sonraki tartışmaların ışığında konuyla ilgili birkaç temel noktaya değineceğim. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ali Haydar Bayat'ın yönettiği toplantıya sırasıyla Şu konuşmacılar katılmıştır: Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi'nden Dr. Füsun Sayek, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Nil Sarı, yazarınız, Üniversitemiz İletişim Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Korkmaz Alemdar ve Hukuk Fakültemizden Prof. Dr. Ahmet Kılıçoğlu. Belki başlığından da çıkartılabileceği gibi, konusu çok yönlü olan bu toplantının, sunuşlardan sonraki genel tartışma bölümü uzun sürmüş ve çok canlı geçmiştir.

Sunuşları için konuşmacılardan daha önce birer başlığın istenmediği oturumda yazarınız kendi sunuşu için Şu başlığı koyabilirdi: "Bilimsel Tıbbın 'Alternatifi' Olamaz". Toplantının genel başlığındaki soruya çok

---

* *Bilim ve Ütopya*, Sa. 22: 35, (Nisan) 1996.

[1] Bu yazıya son biçimini vermeden önceki eleştirel değerlendirmesinden dolayı Dr. Yasemin Oğuz'a teşekkür ederim.

kesin, açık, kökten bir olumsuz yanıt taşıdığı görülen bu başlığa uygun olarak ben önce, bu konuda görüşlerinin karşısında olduğum kişilerin çağımızın bilimsel tıbbı için belki sürekli olarak kullandıkları "Ortodoks" nitelendirmesini gündeme getirmek istiyorum. Bu niteç ya da nitelendirme sözcüğü genel olarak, bir düşünce akımının, bir öğretinin, bir etkinliğin ilk ortaya çıktığı zamanlardaki ilkelerine bağlı kalmayı, zaman içindeki değişmeyi dikkate almamayı anlatır. Çağdaş bilimsel tıp etkinliği için böyle bir nitelendirmede bulunanların büyük çoğunluğunun bağlı bulunduğu etkinliklere bir bakalım. Bunlar, örneğin Çin Tıbbı, Hint (Ayurveda) Tıbbı, halk tıbbı vb. örneklerinde olduğu gibi ilkece tarihin derinliklerine uzanmakta; ilk zamanlarından günümüze dek denebilir ki neredeyse hiç değiş(tiril)meden uygulanmaktadırlar. Tarihsel açıdan daha sonra gelişmeye başlamış, uygulamalarını ilkece hep açıklamalara dayandırma çabasında olmuş bilimsel tıbbın ise bırakalım ilk ortaya çıkışındaki özelliklerini, daha geçen yüzyılın ortalarındaki durumuyla karşılaştırıldığında nasıl bir değişme olmuştur? Gerçekte burada bir ötedeğişim söz konusu değil midir?

Çağdaş bilimsel tıp etkinliğini "Batı Tıbbı" olarak adlandırmak ve onu "Çin Tıbbı", "Hint Tıbbı" gibi etkinliklerle karşılaştırmak, kanımca sanki söz konusu toplumlar arasında toplumsal-siyasal bir karşılaştırma yapmak anlamına da gelmektedir. Kanımca bu, altında yatan popülizm aracılığı ile ilerlemişlik-geri kalmışlığı çağrıştırdığı için konunun tıbbın yöntembilgisel ve evrimselliği yönünden ele alınmasını engellemektedir. Burada, örtük de olsa bir tür kurnazlığın bulunduğunu düşünüyorum.

Bilimsel tıbba tümüyle ya da büyük ölçüde karşı olan "alternatifçiler", onun içinde üretilmiş "hastalık", "tanı", "tedavi" ("iyileştirme"), "bütünsellik", "geribeslenim" gibi terimlerle terimsel nitelikli anlatımlara, dolayısıyla bunların anlattığı kavramlara bir yandan karşı çıkmakta; işlerine geldiği zaman da bu sözcük ve anlatımları benimsemektedirler. Bu etkinliklerin bir bölümünde ise, örneğin "enerji", "alan" gibi fizik terimleri de kullanılmakta, ancak bilimsellik genel olarak yadsınmaktadır. Bir etkinliğe bir yandan temelden karşı çıkarken, öte yandan onun temel sözcüklerini alıp kullanmak, bir bakıma "çalıntı" yapmak demektir.

Bilimsellik, zaman içinde bir uğraş olarak gelişmiş olan çağdaş bilimsel tıbbın gerekli ya da olmazsa olmaz koşuludur. Kuşkusuz bu temel koşul, hastaya, genelde de insana insanca ya da "hümanist" bir yaklaşım, onun psikobiyososyal bir bütün olduğunu düşünmek, insanlarla sağlıklı bir iletişim kurmak, kendisini yalnız bilimsel bilgi ve teknik beceri ile değil, gelişen eğitim yöntemleri, etik yaklaşımları ile yenilemek gibi yeterli koşullarla bütünleşmelidir. Her durumda, bir tıp fakültesini bitirip tıp diplomasını almanın, tıp etkinliğini yürütmenin biçimsel ve kaçınılmaz koşulu olduğunu unutamayız. (Tıp eğitiminin yeterli koşullarını buradaki bağlamımızda sorgulamayabiliriz.)

Özellikle son yüzyıllarda bilim, gerek kuramsal yaklaşımlarında gerekse yasa düzeyi genellemelerinde sürekli olarak değişim geçiren bir

etkinlik olmuştur. Onun bu gelişimi, iç devimselliği açısından kendi kendini yenileyebilen, ya da artılarını geliştirip eksilerini eleyen bir özelliğinin olmasına bağlıdır. Bu, onun aritmetiksel ya da salt niceliksel anlamda birikici bir etkinlik olduğunu söylemek değildir. O, sürekli evrimsel gelişme içinde olan ve niteliksel olarak da eklenen ve elenen yönleri bulunan birikimsel bir çaba olarak görülmelidir. Buradaki bağlamımızda belki bunun bir uzantısı olarak görülebilecek bir nokta, "alternatif" tıp denen çok karmaşık uygulamalar kümesi içinde bilimsel tıp etkinliğinde kullanılabilecek, denenebilecek, sınanabilecek altkümelerin bulunuşudur; örneğin akupunktur, hipnoz, yoga, belki bir tür iç gözlem diyebileceğimiz "meditasyon" uygulamaları gibi. Ancak, bir ölçüde bilimsel etkinliklerde de bulunan bu gibi uygulamalar, özellikle tıp etkinliğinin daha önceki aşamalarında gözlediğimiz "empirik" düzeydedir ve bilimsel açıklamalardan yoksundurlar. Yine bunlar, 13 Mart'taki toplantının açılış konuşmalarından birini yapan Biyoetik Derneği Başkanı Doç. Dr. Berna Arda'nın da belirttiği gibi, "işe yararsa doğrudur" düzeyinde, kendileriyle genellemelere ulaşılamayacak, doğadaki nedenselliği ortaya koyamayacak (sözde) açıklamalara dayanmaktadır. İşte bu tür, sözde ya da yalancı "açıklamalar", söz konusu çok karmaşık uygulamalar arasında yandaşlarının bilimsel tıbbın yerine geçebileceği savlanan "transandantal meditasyon" ya da "antropozofik tıp'la" benzerlerinde, yapılanların dayanağı olarak ileri sürülmektedir.

Karmaşık kümenin içinde, örneğin hipnoz ya da "homeopati" gibi bilimsel tıp etkinliğinin evrimi içinde ortaya çıkmış olanlar da vardır. Ancak yine bu verilen örneklerden birincisi çağdaş tıbbın evrimi içinde kalabilen artılar arasında bulunurken, ikincisi bilimselliğe uymayan açıklamalar ileri sürdüğünden elenmiş yönler arasında yer almaktadır.

Tıp etkinliğinin içinde bulunan (ve her biri "tıbbi" düzeydeki) biyofizik, biyokimya, dokubilim, işlevbilim (fizyoloji), ruhbilim ve benzerleri; fizik, kimya, canlılık bilimlerindeki genel dokubilim ve işlevbilimle ruhbilim ve öteki temel bilimlerin tıp içindeki birer uzantılarıdırlar. Bunun bir anlamı Şudur: Tıp etkinliğinden bilimsellik niteliğini alırsanız, en azından ilke olarak ve yöntembilgisel ("metodolojik") açıdan tüm bilimler çöker; çünkü temel bilimler kümesinin belli altkümelerinin geçerliği yoksa, kümenin genel olarak geçerliğinden söz edemeyiz.

Bilimi ve bilimsel tıp etkinliğini gerek kendi içlerinde gerekse onların dış belirleyicilerinin ışığında sürekli olarak eleştirel süzgeçten geçirmek durumundayız. Ancak bunlar, bir yanda bilimsel felsefenin yol göstericiliğinde, öte yanda siyasal bilinçle gerçekleştirilebilir. Daha kapsamlı bir açıdan görüldüğünde ise bütün bunlar, en geniş anlamda "yeni dünya düzenini" de yakından tanımamız gerektiği sonucuna bizi ulaştıracaktır.

Yazarınız ve çalışma arkadaşları, konuyu özellikle Bilim ve Ütopya'da değişik boyutlarıyla ele almak düşüncesindedirler. "Bizi izleyin"...

Yaman Örs'ün Etik Konularında Yabancı Dildeki Yayınlarından Başlıca Örnekler

Etikle İlgili:

(A) Akademik Metinler

"On The so-called 'scientific ethics' ", *Eubios Journal of Asian and International Bioethics*, 9 (6): 162-163, (Nov.) 1999.

"Biomedical Ethics and The Limits of Philosophy", *Ethics of the Professions: Medicine, Business, Media, Law*, I. Kuçuradi (Ed.), Berlin and so on, Springer, 1999; s. 36-47. (Türkçe Çevirisi: "Biyotıp Etiği ve Felsefenin Sınırları", *Etik ve Meslek Etikleri*, H. Tepe (Yay. Haz.), Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2000; s. 55-64.)

(B) Öteki Metinler

"Can psychodrama be a tool in ethics education?", *Eubios Journal of Asian and International Bioethics*, 6 (1): 16-17, (Jan.) 1996.

"Ethics, morals and drama", *Eubios Journal of Asian and International Bioethics*, 6 (3): 69-70, (May) 1996.

"How Scientific is 'Philosophical' Therapy? And How Ethical?", "Philosophy and Psychiatry after the Decade of Brain: Histories for the Future" panelinde sunulan metin; WPA International Congress, İstanbul, July 12-16, 2006; Program Kitabının 312. sayfası. (Başlık buraya, konusundan dolayı alınmıştır.)

Felsefenin Etiği / Felsefe Yapmanın Etiği ile İlgili:

(A) Akademik Metinler

"The Irresistible Rise of Scientific Philosophy - Philosophism and the Ethics of Philosophizing", *Synthesis Philosophica*, 11: 447-460, 1996.

Biyoetikle İlgili:

(A) Akademik Metinler

"Science, Ethics and the Biosphere", *Biopolitics: The International University For The Bio-Environment*, Vol. 3, ed. A. Vlavianos-Arvanitis; B.I.O., 1991, s. 84-91. ("Bio-Culture, From Mythos to the Present" bölümünde).

"Biopolitics in the light of bioethics", *Proceedings of the 5th International Conference of Biopolitics International Organisation*, İstanbul, May 1992, A. V. Arvanitis, R. Keleș (Yay. Sor.), B.I.O., Athens, 1993, s. 69-75.

"Human Existence in the Light of Bioethics and Bipolitics or is Man "the Measure of All Things"? " 2nd Mediterranean Meeting on Bioethics (Acireale, Sicilya, 29 Oct. - 3 Nov. 1993), *Bioetica e Cultura*, 2: 21-40, 1994.

"Ethics, Bioethics, and Morals", *Eulios Journal of Asian and International Bioethics*, 5 (1): 5, (Jan.) 1995.

"More on Bioethics Method" (Letter), *Bulletin of Medical Ethics*, No. 111: 2, (Sept.) 1995.

"Defining Bioethics For The Purpose of...", *Biopolitics - the Bio-Environment*, vol. 5, A. V . Arvanitis (Yay. Sor.), Biopolitics Int. Org., Atina, 1996, s. 487-496.

(B) Öteki Metinler

"Bioethics, culture and pluralism in the Mediterranean", *Eubios Ethics Institute Newsletter,* 4 (1): 3, (Jan.) 1994.

" 'Ethico-Drama' and education in bioethics", *Eubios Journal of Asian and International Bioethics*, 5 (6): 154, (Nov.) 1995.

"Ethico-drama in the understanding of bioethical issues", *Bulletin of Medical Ethics*, No. 139: 17-19, (July) 1998. (İlk ad olan Serap Șahinoğlu-Pelin'le birlikte.)

"Teaching Bioethics and Biopolitics in a Crossdisciplinary Graduate Context", *Eubios Journal of Asian and International Bioethics*, 8 (6): 166-169, (Nov.) 1998.

Tıp Etiğiyle İlgili:

(A) Akademik Metinler

"Les rapports médecin-malade a la lumiere de l'évolution médicale et psychiatrique", *Clio Medica*, 18 (1-4): 101-111, 1983.

"Medicine, Philosophy and Ethics", *Journal of Human Sciences* (METU), 4 (1): 91-101, 1985.

"The physician's oath: a historical and/or ethical myth?" *Bulletin of Medical Ethics*, No. 76: 19-23, 1992.

"The physician's oath considered critically", *Eubios Ethics Institute Newsletter*, 3 (5): 60-61, 1993.

"Teaching Medical Ethics in the Subjunctive Mood", *Bulletin of Medical Ethics*, No. 93: 31-36, (Nov.) 1993.

"Hippocratic medicine and the Hippocratic oath: a confusion?" 25. Uluslararası Veteriner Hekimliği Tarihi Kongresi (Ankara, 23-26 Mayıs 1992); *Kongre Kitabı* , Ankara Üniversitesi Basımevi, 1994, s. 634-638.

"A Matter of Life and Death: Pitfalls in The Ethics of Organ Transplantation", *Global Bioethics*, 8 (1-3): 1-11, 1995. (*Tıbbi Etik Yıllığı 11: 2. Uluslararası Tıp Tarihi ve Tıbbi Etik Kongresi (Ankara, 16-17 Mayıs 2002) Tıbbi Etik Bildirileri*, A. Terzioğlu, A. Ataç (Yay. Haz.), İstanbul, 2002, s. 69-84.)

"Ethics, science and the physician's oath" - a critical analysis", 18th International Wittgenstein Sempozyumu, Kirchberg am Wechsel, 13-20 Ağustos 1995; *Culture and Value*, The Austrian Wittgenstein Society, 1995, s. 583-590.

"Teaching Medical Ethics With an Ethics to Teach", *Bulletin of Medical Ethics*, No. 116, 19-22, 1996. (İlk ad olan Berna Arda ile birlikte)

(B) Öteki Metinler

"The doctor's coat and the philosopher's attire - the ethical and pedagogical aspects of teaching medical ethics", *Teaching Philosophy, APA – American Philosophical Association Newsletter*, 90 (1): 58, 60-62, 1990.

"The Hippocratic Oath: an Anachronism?" *World Health Forum*, 15 (1): 57-58, 1994 (Yay. Sor.'na mektup).

"The myth of complementary medicine and its ethical implications" (Letter), *Bulletin of Medical Ethics*, No. 125: 2, (Nov.) 1996.

Adlar Dizini

Kavramlar Dizini

A

B

C-Ç

D

E

* Yaman Örs tarafından geliştirilmiş kavram ve / veya ilgili terim
** Bu terim, İngilizce’de “philosophism” olarak vardır.

Akademik Özgeçmişler

Yaman Örs, 1954'de Ankara Atatürk Lisesi'ni, 1960 yılında Ankara Tıp Fakültesi'ni bitirmiştir. Onun, bu fakülteden aldığı Patoloji ve Tıp Tarihi - Deontoloji uzmanlıkları, ODTÜ'de gerçekleştirdiği Felsefe Doktorası vardır. Başlıca ilgi alanlarını, tıp ve biyolojinin, bilim, tarih, etik ve felsefenin yöntembilgisi ("metodolojisi"), evrim kavramı, biyoetik ve biyopolitika, dil sorunları, laiklik ve çağdaşlaşma konuları oluşturmaktadır. Daha yakın yıllarda özellikle Psikiyatri ve Felsefe ortak alanı ile Felsefenin Psikolojisine, Etik'in kuramsal yönlerine ve Bilim Felsefesine yönelmiş; bu arada, çoğu Ankara'da bulunan değişik konumlardaki akademisyenlerle birlikte Bilim ve Bilimsel Felsefe Çevresi'ni kurmuştur. Yurt içinde değişik üniversitelerde de çalışmış, yurt dışında değişik amaçlarla özellikle Avrupa ülkelerinde bulunmuştur. 2003 yılının başlarında Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı'ndan yaş sınırından dolayı emekli olan Prof. Dr. Yaman Örs, o zamandan 2008-2009 akademik yılı sonuna dek Akdeniz Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde dersler vermiş ve bu üniversitedeki değişik etkinliklere katkıda bulunmuştur. Şu sırada, İstanbul'da yeni kurulmuş olan Acıbadem Üniversitesi'nin Tıp Fakültesi'nde "Bilim Felsefesine ve Tıp Felsefesine Giriş" başlıklı konferans niteliğinde bir ders vermektedir.

Zümrüt Alpınar, 1983 yılında İstanbul'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini aynı şehirde, Fevziye Mektepleri Vakfı Özel Ayazağa Işık Lisesi'nde tamamladı. 2006 Haziran'ında Onur Belgesi ile Boğaziçi Üniversitesi Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. 2009 Ağustos'unda "Expansion of Rawls' Theory of Justice as Fairness to Health Care" başlıklı tezini savunarak yüksek lisans eğitimini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde tamamladı. Doktora çalışmalarını şu anda Zürih Üniversitesi Biyomedikal Etik Enstitüsü'nde sürdürmektedir. Başlıca ilgi alanlarını, etik, biyoetik ve onun alt alanları olarak tıp etiği, sağlık etiği, çevre etiği; bunların yanında ve bunlarla belirli ölçüde bağlı olarak siyaset felsefesi, adalet, sağlık politikları, haklar ve bu hakların gerekçelendirilmelerini kapsayan konular oluşturmaktadır. Biyoetik ve biyomedikal (tıbbi) etik konularında hazırladığı, katıldığı etkinlikler, yayınlanmış ve yayınlanacak yazıları vardır. Türkiye Biyoetik Derneği ile European Society of Medicine, Health Care and Philosophy derneklerinin de üyesidir.